ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

Європейські перспективи

Науково-практичний журнал

European Perspectives

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2015

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

МАЦЬКЕВИЧ М.М.
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ
В УКРАЇНІ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р. 5
ОНИЩУК С.В.
СТАБИЛИЗАЦИОННАЯ И ДЕСТАБИЛИЗАЦИОННАЯ РОЛЬ
МЕЖЦЕРКОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОСУДАРСТВЕННО-СОЗИДАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....10
ПОДОЛЬЩИКОВ В.В.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ В ТЕОРІЇ ПРАВА 17
ЛЕВЧУК М.В.
ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА В США В КІНЦІ XVIII - XIX СТ. 22
ШЕЙНА А.М.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ДЕМОКРАТІЇ
ЯК ОНТОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У ПРАВІ 27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ПОПОВА С.М., ОСТАПЕНКО І.О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЧАЛЬНИКА ВІЙСЬКОВОГО ГАРНІЗОНУ.....34
ПРОЦАН Ю.Г.
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ
І ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ РИБНИХ РЕСУРСІВ 38
ТОМУСЯКОВА І.І.
НАСИЛЬСТВО НАД ЖІНКАМИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 44

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УВАРОВ В.Г.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО (АБСОЛЮТНОГО)
ІМУНІТЕТУ СВІДКА ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ.....49
СИЧЕВСЬКИЙ В.В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 54

БРЯЩЕЙ Р.І.
СУЧАСНИЙ СТАН ІНСТИТУТУ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ БЕЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ 60
ІЩУК О.С.
КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ 67
ІЛЬЧЕНКО А.В.
СТРУКТУРА ПОЗОВІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 75
МАШЛЯКЕВИЧ Д.С.
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ ВІД КОРУПЦІЇ 82
КОНЧУК Н.С.
ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ДЕРЖАВНА ЗРАДА» 89
БОГОНЮК Г.І.
ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ
НА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ 96
КУРЕНДА С.В.
ОКРЕМІ КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ДОСТУПІ ДО ПРОФЕСІЙ
У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА ГЕОДЕЗІЇ І ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ 103
МАСАЛІТІНА К.С.
КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ 109

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЮШКОВА В.В.
ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ
В ОБЛАСТИ ДОНОРСТВА И ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ КАК ЧАСТЬ
НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ 114

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЧЕЧІЛЬ А.Г.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ 120
МЯГКИЙ А.В.
О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ДЕФИНИЦИИ «КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ» 126

БАНКІВСЬКА ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ВАСИЛЬЧУК С.С.
ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ
ЗА СПРАВЛЯННЯМ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ 132
КІЦЕНКО В.С.
КОНЦЕПЦІЯ ПОДАТКОВОГО СПОРУ ЯК ОХОРОННОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ 136
ЄВДОКІМЕНКО С.В.
ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРІАНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ 140

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

СЛЮЧАРЧУК Х.Т.
МОРАЛЬ ТА ПРАВО В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ
ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ 149

ЕКОНОМІКА

ТАГИЕВ З.Э.
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ РОЛЬ
В СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ 155
ЦАЛКО Н.О.
АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ,ВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ
НА ИНТЕНСИВНОСТЬ КОНКУРЕНЦИИ В БЕЛОРУССКОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ ОТРАСЛИ 161
КАНЦІР В.С, КАНЦІР І.А.
ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ: ОКРЕМІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ НАРИСИ 170
КАЛЕНСЬКА В.П.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГЕШТАЛЬТ ІНВЕСТИЦІЙ 177
СТРЕКАЛЬ О.О.
РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ
НАФТОГАЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОГО
НАФТОГАЗОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 186
РАЗІНЬКОВА М.Ю.
ТЕХНОЛОГІЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ ПІДВИЩЕННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ
ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОВВЕДЕНЬ 194

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р.

МАЦЬКЕВИЧ Микола Михайлович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, заслужений юрист України

УДК. 343.131

В статье исследована история суда присяжных в Украине после реформы 1864 года. Автор анализирует аргументы противников суда присяжных в Украине. В статье рассмотрены вопросы условий действия суда присяжных после судебной реформы 1864 года и проблемы целесообразности создания и функционирования суда присяжных в Украине.

Ключові слова: суд присяжних, судова реформа, Російська імперія, аргументи противників суду, умови дії суду присяжних.

На території України реформування судової системи відбувалося за судовими статутами 1864 р. Російської імперії. Суд присяжних, що ними передбачався, в Україні вводився поетапно. Найперше, у 1867 р., він втілений у практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, які територіально знаходилися ближче до центру імперії. Найпізніше (у 1880 р.) суд присяжних отримав практичне застосування на теренах Правобережної України – у Київському, Уманському, Кам'янець- Подільському, Житомирському та Луцькому судах [1, с. 48].

Важлива роль при підготовці судових перетворень у царській Росії належала статс-секретарю департаменту законів Державної ради, українцеві С. Зарудному. Відомий юрист-публіцист Г. Джаншієв так оцінював його роль: «Вплив і роль ... борця за основи судового перетворення С. Зарудного були зовсім виняткові і безприкладні. Із першого кроку своєї службової діяльності, з першими підготовчими стадіями цієї справи Зарудний безвідлучно стояв при ній і дієво працював у всіх подальших фазах даної справи...» [4, с. 91].

Після введення суду присяжних у практику судочинства число противників останнього не зменшилося. Водночас у суспільстві зростала кількість його прихильників [8, с. 28]. Тодішня наукова дискусія щодо суду присяжних була досить напруженою і складною. Це зумовлювалося низкою проблем, що стосувалися діяльності даного інституту судочинства, нерозв'язаністю їх як у практичному, так і у теоретичному відношеннях.

Концептуально розглянемо теорію суду присяжних, яка на той час фрагментарно була відображена у розрізнених наукових, науково- публіцистичних працях. З-поміж них чільне місце належить опублікованим в Україні. На їх підставі окреслимо коло теоретичних проблем, щодо яких велися дискусії: доцільність інституту присяжних, умови його дії, компетенція та права суду присяжних, порядок формування і склад суду, судовий процес тощо.

Доцільність суду присяжних аргументовано доводилася приват- доцентом М. Чубинським, який із цього питання у березні 1897 р. зробив доповідь на засіданні Київського юридичного товариства [91]. На її Основі можна виділити наступні аргументи противників суду присяжних; 1) названий суд нездатний вирішити справу за розумним переконанням через те, що його суть ґрунтується на теорії розмежування питань факту і права, а ця теорія є застарілою, адже повне розмежування даних питань є неможливим тощо (Феррі

– представник італійської антропологічної школи) [9, с. 4]; 2) суд присяжних має той недолік, що через свою особливість він є непередбачуваним – немає можливості завчасно стверджувати, що винний буде засудженим, а невинний – виправданим (Гарофало – представник цієї ж школи) [9, с. 5]; 3) вказаний суд має обмежену компетенцію через складність в організації; розширення компетенції вимагає залучення великої кількості людей до судової діяльності, а це є негативним для суспільства (Шварц та Білдінг – представники Німеччини) [9, с. 11]; 4) члени суду не мають усвідомленої відповідальності, не наділені почуттям законності, що розвивається лише на основі практики, якої не мають присяжні (Шварц та Білдінг) [9, с. 11]; 5) суд присяжних є революційно-демократичною формою суду, він несумісний з існуючою у Росії формою правління, його творці переслідували політичні цілі, їх доводи не базувалися на даних науки (Фукс – Росія) [9, с. 13]. Детальний аналіз перелічених головних аргументів новітніх противників суду присяжних, виконаний автором [5], дав можливість обґрунтувати контраргументи, зміст яких переконує в доцільності введення суду присяжних. Наведемо щодо кожного аргументу проти суду присяжних контраргументи автора.

Стосовно аргументів професора Феррі, то автор переконаний, що окреслені ним недоліки є частковими і не можуть бути визнані органічними для цього суду. Вони легко усуваються. «Для справ більш складних можна, нарешті, сформувати суд присяжних з особливого списку, так званих спеціальних присяжних з підвищеним освітнім цензом» [9, с. б]. Таким чином, М. Чубинський доводить, що вдосконаленням системи формування суду присяжних можна усунути часткові його недоліки.

Аргументація недоліку непередбачуваності результатів суду є непереконливою тому, що дослідження Гарофало ґрунтується на аналізі суду присяжних Франції, де на суді не піклуються про критичне ставлення присяжних до надання доказів. В інших державах досвід засвідчує протилежне, тобто достатнє вміння присяжних – виносити рішення на основі розумної оцінки наданих суду доказів. Для більшої переконливості автор наводить ставлення присяжних до доказів у судах Німеччини, Англії, Італії, Росії. Завершуючи аналіз аргументів антропологічної школи проти суду присяжних щодо невмотивованості їх вердиктів та наукової необізнаності, М. Чубинський зазначає: «Мотивування кримінальних вироків, звичайно, є поверховим і довільним; іншим за колегіальне рішення воно бути не може... Якщо ж нам скажуть, що завдяки відсутності мотивування у рішеннях присяжних є сваволя, ми відповімо, що у справі боротьби зі сваволею мотивування не допоможе; проти такої сваволі придатними і належними засобами є хороше, доступне розумінню народу і не розбіжне з його поглядами кримінальне законодавство, а також висока якість діючих разом із присяжними і скеровуючих процес коронних суддів, а особливо їх голови» [9, с. 9]. Щодо наукової необізнаності присяжних, то автор аргументує: для вирішення фактичних питань справи потрібно мати совість, здоровий глузд, а дані медичні, антропологічні і юридичні можуть без особливих труднощів бути сприйняті присяжними у судовому засіданні.

Стосовно зауважень третьої групи, то вони не можуть похитнути суд присяжних за його сутністю. Окрім того, такий суд не потрібний для всіх справ, а лише для найбільш важливих, результат яких може істотно вплинути на долю підсудного.

Що стосується відсутності практики у присяжних засідателів, то автор вважає це зауваження не достатньо аргументованим, адже, по-перше, почуття законності розвивається не лише завдяки практиці, а формується у людини на основі здорового глузду та моральних принципів; по-друге, відповідальність у присяжиих не залежить від їх посади, а, як переконує практика цього суду, зумовлюється усвідомленням відповідальності перед совістю та громадською думкою.

Критикуючи докори Фукса, автор на основі історичного досвіду суду присяжних у Англії доводить, що даний суд у жодному разі не можна визнати «революційно-демократичним». Історичним досвідом діяльності суду присяжних у таких країнах з монархічною формою правління, як у Англії, Австрії, Іспанії та Німеччині, нівелюється зауваження про його несумісність із формою державного правління в Росії.

Розглядаючи питання умов дії суду присяжних, бачимо: ще у перші роки діяльності останнього в Україні проведено ґрунтовне дослідження Л. Владимировим. Його результати знайшли відображення у монографії [2]. На підставі дослідження функціонування суду присяжних у розвинутих країнах Заходу, а також теоретичних засад автор обґрунтовує морально-правові умови, потрібні для суду присяжних. Своє дослідження він починає з аксіоми – будь-який заклад у сфері політичній, суспільній є таким, яким його зробило середовище, де він функціонує. На її основі обґрунтовується важливий науково-методичний принцип – «під час дослідження закладів політичних і юридичних вивчення слід, перш за все, скерувати на ідеї, що складають їх атмосферу в даного народу» [2, с. 4|. Аналізуючи умови держав, де існує суд присяжних, автор приходить до висновку: для цього суду потрібно, щоб суспільство характеризувалося розвинутим почуттям Обов'язку, справедливості. Якраз названі почуття досить розвинуті в Англії та Франції. На основі праці Монтеск'є «Дух законів» аналізується різниця між природою уряду та його принципом. Для таких суспільних організацій, як монархізм, республіка і деспотія принципами, відповідно, є честь, доброчинність, страх. З огляду на це, автор пропонує для різних організацій кримінального процесу виділяти структуру, принципи. Для суду юристів та суду присяжних, відповідно, принципи такі: виконання закону, моральне зобов'язання. Важливою умовою діяльності суду присяжних є також довіра до нього з боку суспільства й уряду. Загалом виділяються наступні моральні умови: почуття обов'язку, моральне зобов'язання, справедливість. Щодо правових умов присяжних, то автор зауважує, що цей суд можливий лише у правовій державі, де є закон, який визначає, що заборонено, і гарантує кожному свободу, поки той не порушить закон. Правовими умовами названого суду є також почуття законності, індивідуальна свобода, узгодженість кримінального права із суспільним сумлінням. Ці теоретичні виклади автора характеризуються достатньою ґрунтовністю й логічністю, на їх основі можна глибше зрозуміти причинність аргументів і поглядів на суд присяжних в Україні.

Дискусія стосовно компетенції суду присяжних не припинялася впродовж усього періоду його діяльності. Першим важливим їх моментом було те, що цей суд з самого початку існування не мав права розглядати справи про державні злочини. Пізніше, за Законом 12 листопада 1866 р., з юрисдикції суду вилучено справи, що стосувалися преси, Законом від 9 травня 1878 р. тимчасово забрано справи щодо злочинів проти порядку управління. Законом від 7 липня 1889 р. у суду присяжних вилучено справи про службові злочини посадових осіб [І, с. 50]. Вказані процеси зменшували кількість справ, що розглядалися судом присяжних. За підрахунками О.Бобришва-Пушкіна [1, с. 49-50], на. час введення судових статутів із загального числа 1536 статей Особливої частини Уложення про покарання 470 статей було у юрисдикції суду 7 присяжних. За Законом 1889 р. даний суд мав право розглядати лише близько 300 статей. Головними аргументами потреби вилучення статей з компетенції суду присяжних були: неспроможність присяжних зрозуміти складні злочини, часте винесення щодо окремих злочинів виправдальних вироків, необ'єктивність розгляду справ, що стосувалися заворушень, для усунення яких начальство змушене вдаватися до надзвичайних заходів [3, с. 169].

Важливе значення щодо обмеження компетенції суду присяжних було «нерозуміння» реакційною частиною суспільства окремих його вироків. Зокрема, виправдального вироку в 1878 р. з обвинувачення В. Засулич [3, с. 167], такого ж вироку в 1883 р. Київського окружного суду в справі М. Свиридова [11, с. 119] тощо. Нерозуміння глибинних коренів винесення присяжними зазначених вироків не лише пересічними громадянами, а й державними мужами, було також причиною дискусій щодо обмеження прав присяжних – аж до створення спільної колегії коронного та присяжного судів [5, с. 122].

Поступове обмеження компетенції та прав суду присяжних не залишилося поза увагою як учених, так і юристів-практиків, котрі розділилися на два табори – прихильників та «реформаторів» цього суду. До прихильників, крім названих науковців, слід віднести таких відомих юристів, як І. Фойницького, А. Коні, В. Спасовича, А. Лихачова та інших.

Їхні погляди на компетенцію, право присяжних проявлялися на підставі аргументованої критики вже введених у дію нових положень, суперечок стосовно окремих теоретичних питань цього суду. Зокрема, у праці [7], виданій в Україні, професор В. Полузанов критично аналізує погляди опонентів діяльності суду присяжних – Вальтера та Брадзького щодо місії присяжних. Перший доводив недоречність чинного законодавства, згідно з яким місія присяжних засідателів під час вирішення питання звинувачення підсудного ширша від місії щодо цього питання коронних суддів; що присяжні за чинними законами мають право визнавати підсудного не винним також з інших підстав, ніж ті, які означені у кримінальному законі (ст. 92) [7, с. 2]. Брадзький пропонував ввести у закон положення, яким би судді взагалі, а присяжні засідателі – особливо, не були пов'язані з причинами неможливості звинувачення підсудного, за діяння, визначені у ст. 92 Уложення про покарання. Пропонувалося зазначити у законі, що за наявності у справі причин, які унеможливлюють ставлення за провину підсудному діянь, передбачених в Уложенні, суд зобов'язаний це робити. Окрім того, останній може негативно вирішити зазначене питання також з інших виявлених у справі причин, які зовсім не передбачені законом [7, с. 33].

В. Полузанов на основі аналізу статей чинного закону логічно доводить неспроможність аргументів, шкідливість для діяльності суду присяжних пропозицій Вальтера і Брадзького.

Помітною в історії змагань поглядів та відвойовування суду присяжних у XX ст. є стаття М. Чубинського [10]. У ній відображено чотири головні напрями думок стосовно цього суду: звуження компетенції суду присяжних; усунення даного суду від справ, у яких підсудний визнає свою вину; підпорядкування вердиктів присяжних контролю коронного суду; об'єднання суду присяжних і коронного в одну колегію.

Ці «реформаторські» спроби, скеровані на послаблення суду присяжних, були у полі зору державної комісії, шо переглядала судові статути. На їх підтримку інколи лунали голоси. Однак в опублікованих проектах судових статутів зазначені «реформаторські» пропозиції відображення не знайшли. Автор вказує: «Якби законотворчі їх прийняли, то, можливо, реформа виявилася б згубною не лише для суду присяжних, а й узагалі для російського правосуддя» [10, с. 80]. Але законодавець їх не прийняв. Проте у 1903 р. вийшло роз'яснення Сенату. Він заявив: присяжні не мають права виправдовувати обвинувачених, котрі зізналися; голови судів зобов'язані кожен раз нагадувати про це присяжним; захисники, які переконують, що за вказаних умов присяжні мають право виправдовувати підсудного, підлягають дисциплінарній відповідальності. Таке роз'яснення, як доводить автор [10, с. 82], суперечить чинному законодавству і відкидає суд присяжних у Середньовіччя.

Наукові дискусії щодо порядку формування, складу суду присяжних стосувалися наступних моментів: якісного його складу; участі адміністрації у процесі формування суду: відхилення присяжних обвинувальною / захисною сторонами. Не вдаючись у подробиці окремих аргументів, зазначимо, у результаті цих дискусій за Законом 1884 р. змінено склад комісій, які створювалися у повітах для складання списків, та право відхилення присяжних засідателів [4, с. 171]. За Законом 1887 р. для присяжних засідателів підвищено ценз – читати російського мовою (замість її знання), володіти більшим майном, порівняно з регламентованим статутами 60-х рр. [3, с. 171],

Зазначені зміни були оцінені прихильниками суду присяжних переважно негативно. Наприклад, щодо зменшення кількості відхилених засідателів (з 12 до 6 осіб), що передбачалося Законом 1884 р., то Г. Джаншієв вбачав у цьому великий крок назад руського судового законодавства [4, с. 158]. До такого висновку він дійшов на основі аналізу європейського й американського законодавства, якими передбачалося широке право відхилення присяжних. В Америці підсудний з огляду на важливість справи міг відхилити від 10 до 20 присяжних (обвинувач – тільки 5); у Франції – від 6 до 12; в Італії – 8; а у Німеччині – від 6 до 9 осіб [4, с. 158]. Критикувався також штат комісій для формування чергових списків присяжних засідателів, який фактично був у руках адміністрації.

Аналізуючи погляди щодо судового процесу, приходимо до висновку: вони стосува-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено історію суду присяжних в Україні після реформи 1864 року. Автор аналізує аргументи противників суду присяжних в Україні. У статті розглянуті питання умов дії суду присяжних після судової реформи 1864 року і проблеми доцільності створення та функціонування суду присяжних в Україні.

SUMMARY

The article explores the history of trial by jury in Ukraine after the reform of 1864. The author analyzes the arguments against jury trials in Ukraine. In the article the questions of the conditions of validity of the jury after the judicial reform of 1864 and the problems of the establishment and functioning of the jury in Ukraine.

лися змісту формулювання запитань для суду присяжних головою суду, його участі в управлінні перебігом процесу, ставлення до колегії, допиту підсудних тощо [6]. Окрім того, важливе значення стосовно цього питання належало присяганню засідателів. Під впливом аргументу доцільності економії часу дана процедура стала необов'язковою для кожного окремого засідання лише на 28-му році існування суду присяжних [8, с. 30].

Висновки. Таким чином, розглянуті на підставі аналізу історичної літератури з науково-прикладних питань функціонування суду присяжних, введеного в Україні судовою реформою 1864 р., робить можливим формулювання наступних висновків. Історія суду присяжних в Україні досліджена недостатньо, що унеможливлює повне оцінення його значення в розвитку суспільства. На теренах України такий суд запровадився поетапно, нерозділько з поширенням його в Російській імперії. У процесі обґрунтування та створення статутів, що регламентували діяльність суду присяжних, визначна роль належала українцеві С. Зарудному. Головних науково-практичних проблем, щодо яких розгорнулася дискусія про шляхи розв'язання, впливу на діяльність даного суду, є п'ять. Проблеми доцільності створення та функціонування суду присяжних були у полі зору та ґрунтовно вирішувалися відомими юристами, які працювали в Україні. Аналіз поглядів на означені проблеми, аргументи щодо розв'язання останніх свідчить про їх багатогранність і складність. Вирішення вказаних проблем у практичній діяльності суду присяжних України характеризується частими змінами законодавчої бази, які не завжди були виправданими, нерідко зумовлювали регрес у судочинстві. Розглянуті аспекти наукових дискусій та розвитку суду присяжних в Україні переконують у наступному. Цей суд неоднозначно сприймався різними верствами суспільства, що потрібно враховувати у нинішній практиці розвитку судочинства держави.

Література

1. Бобртиев-Пушкин А. М. Змпирические законыї деятельности русского суда присяжних (с атласом) / А. М. Бобришев-Пушкин. – М. 1869. – 620 с.

2. Владимиров Л. Е. Суд присяжних. Условия действия института присяжних и методи разработки доказательств / Л. Е. Владимиров. – Харьков, 1873. – 255 с.

3. Гессен И. В. Судебная реформа/ И. В. Гессен. – С-Пб., 1907.

4. Джакшиев Г.А. Основа судебной реформи / Г.А. Джакшиев. – М., 1891. – 387 с.

5. Закревский И.Н О настоящем и будущем суда присяжних : Сб. статей/ И.Н. Закревский. – С-ГІб., 1897. – 201 с.

6. Микляшевский В. О деятельности председателя суда присяжных / Пер. с польск. и доп. Н. Мартынова / В. О. Микляшевский. – С-Пб, 1873. – 70 с.

7. Полузанов В. Н. Вопрос о миссии присяжньїх заседателей в новейшей русской литературе / В. Н. Полузанов. – Одесса, 1899. – 75 с.

8. Суд присяжных в России : Громкие уголовные процессы 1864- 1917 гг. / сост. С. М. Казанцсв. – Л., 1991. – 512 с.

9. Чубинский М. П. Борьба взглядов за и против суда присяжных и реформаторские попьггки в этой области / М. П. Чубинский. – К., 1897. – 32 с.

10. Чубинский М.П. Суд присяжньїх и новая практика Сената / М.П. Чубинский // Вестник права. – 1904. – Февраль. – С. 75-94.

11. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.

СТАБИЛИЗАЦИОННАЯ И ДЕСТАБИЛИЗАЦИОННАЯ РОЛЬ МЕЖЦЕРКОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОСУДАРСТВЕННО-СОЗИДАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

ОНИЩУК С. В. - кандидат наук государственного управления, доцент, соискатель кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

УДК 352.9

В научной статье исследуется стабилизационная и дестабилизационная роль межцерковных отношений в государственно-созидательном процессе современной Украины. Выделены основные причины, которые исторически обусловливают имеющиеся проблемы в межцерковных отношениях, присущих современной Украине, а также освещена деятельность общественных в вопросах государственно-церковного сотрудничества в сфере гармонизации государственно-церковных отношений.

Ключевые слова: государство, церковь, скандалы, отношения, процессы.

Вступление

Межцерковные отношения играют значительную роль в государственно-созидательном процессе, ведь любая церковь как автономный социальный институт осуществляет ряд совместных с государством социальных функций. Именно это понимание сущности церкви как общественного института предопределяет повышенное внимание государства к ее деятельности для того, чтобы эта деятельность не шла в разрез с содержанием государственных функций. В современных секуляризованных и постатеистических обществах церкви, с внимания на свою социальную природу, являются активными участниками общественно-политической и общественной жизни. Соответственно, церкви могут и способствовать процессу государственного строительства, выступая партнером государства, интегрируя и консолидируя общество, способствуя налаживанию коммуникации между различными социальными группами социума, генерируя общественную поддержку реализации национальных стратегий, и негативно влиять, разъединяя общество.

Цель статьи

Выявление стабилизационной и дестабилизационной роли межцерковных отношений в государственно-созидательном процессе современной Украины.

Изложение основного материала

В Украине, в новейший период ее государства межцерковные отношения все еще далеки от мирного сосуществования и конструктивного взаимодействия на партнерских началах и характеризуются острой конкуренцией, взаимным недоверием и даже конфликтами сразу во многих измерениях их взаимодействия – на догматическом, обрядовом, имущественному, территориальном, этническом уровнях. Среди основных негативных проявлений межцерковных отношений украинские исследователи [8; 6; 19; 4] выделяют: силовые методы захвата культовых зданий, имущества, других помещений; игнорирование сторонами конфликта решений судов, недоверие к правовому пути решения спорных вопросов; конфессиональная ангажированность местных органов власти в принятии решений, значимых для межцерковных отношений; нетолерантные и оскорбительные выступления, высказывания, публикации представителей церквей в адрес оппонентов из других конфессий; апел-

ляция церквей государственных органов различных уровней с предложениями принять административные меры в отношении церквей-оппонентов и т.д.

Можно выделить ряд основных причин, которые исторически обусловливают имеющиеся проблемы в межцерковных отношениях, присущих современной Украине, причем некоторые из них берут начало в далеком прошлом. Во-первых, нынешнее состояние межцерковных отношений, особенно в православии, до сих пор существенно влияет ликвидация национальных особенностей и традиций православной церкви в Украине, которую осуществляла Русская православная церковь на протяжении синодального периода (XVIII – начало XX вв.). Диктат последней «церковного устройства, управления, литургии, обрядов, просвещения, церковно-монастырского книгопечатания под предлогом унификации и борьбы с «латинством» надолго денационализировало, деморализовало значительную часть украинского духовенства и монашества, породило наследственный тип священников и монахов, равнодушных к национальным интересам, национальной культуре и т. п.» [6, с. 211]. Как отмечает А. Колодный, украинское православие постепенно лишилось своих украинских особенностей и, в конце концов, стало, более того, до сих пор является средством колонизации украинского народа [9, с. 84].

Во-вторых, стремительный рост с начала 1990-х годов количества церквей и религиозных организаций, которые «реализовали свой потенциал количественного роста за счет постсоветского массива равнодушных к религии, неверующих, тех, кто шатался между верой и неверием, верующих других конфессий» [8, с. 66], стало сферой межцерковного конфликта интересов и вызвало конкурентные отношения между церквями в борьбе за верующих. Так, с 1991 года сеть религиозных организаций увеличилась с 10 810 до 35 116 в 2013 году [18] Если сравнить динамику изменений количества верующих той или иной церкви, которую можно проследить по данным социологических исследований [18, с. 37-61; 16, с. 15-40], то число сторонников определенных религиозных объединений увеличивается не только за счет новых адептов, но и вследствие переходов с других церквей, что является продуктом открытого или скрытого прозелитизма.

В-третьих, вследствие осуществления в СССР и УССР курса на построение атеистического общества, что сопровождалось, особенно в 1920-1930-е, 1950-1960-е годы, закрытием или уничтожением храмов и монастырей, преследованием и ограничением прав духовенства, вхождение церквей в современный период истории Украины сопровождалось значительным отставанием в обеспечении их культовыми сооружениями, имуществом, церковной литературой, духовными научными заведениями и прочими «активами».

В-четвертых, ряд исторических украинских церквей вошли в современный период, обременены грузом взаимного недоверия. Их отношения дополнительно обострились на торгово-конфессиональном уровне. Речь идет прежде всего о давних проблемных местах в отношениях между УГКЦ и РКЦ, с одной стороны, и РПЦ и новыми православными церквями в Украине – УПЦ и УПЦ КП – с другой. Противоречия между православными и римо-католическими церквями традиционно обусловлены, кроме сугубо догматических различий, проблемами унии (вследствие которой в свое время образовалась УГКЦ), прозелитизмом РКЦ, а также вопросом канонических территорий.

Обозначенные причины неизбежно способствовали возникновению комплекса межконфессиональной напряженности и межцерковных конфликтов современности, которые подпитываются другими факторами –политическими, геополитическими и правовыми. Среди них ключевое значение имеют следующие:

- политизация межцерковных отношений (втягивания церквей в политическую борьбу в качестве ее инструмента). В Украине много проблем межцерковных отношений получили ощутимый политический окрас. Вовлечение в решение церковных вопросов политических сил и государственной власти, особенно во время избирательных кампаний, нередко приводит к усилению межцерковного напряженности. Сравнительно высокий уровень доверия граждан к церквям на фоне тотального недоверия граждан к поли-

тическим, государственным и общественным институтам (властных, партийных, судебных, общественных и т.п.) предопределяет особое внимание политиков и политтехнологов религиозных объединений, поскольку отношение какой-либо политической группировки к общественно высокорейтинговой религиозно-церковной институции может способствовать (хоть и косвенно) повышению общественной значимости, популярности и самих политических партий или блоков [7, с. 273]. Это явление приобрело столь значительный резонанс, что мы посвятили ему отдельную часть работы;

- вмешательство государственного (административного) фактора в отношениях между церквами, что нередко обусловлено и собственными политическими проектами руководства государства относительно улучшения конфессиональной ситуации в Украине, и позицией самих церквей, склонны возлагать ответственность за решение отдельных проблем межцерковных отношений на государственную власть;

- наличие ряда неурегулированных вопросов в нормативно-правовых основах межцерковных и государственно-церковных отношений, которые вызывают нетолерантные отношения между религиозными институтами. Как отмечается в Докладе Парламентской ассамблеи Совета Европы относительно выполнения Украиной обязанностей и обязательств, в частности Резолюции ПАСЕ № 1466 и Рекомендации ПАСЕ № 1722 от 5 октября 2005 года, законодательству Украины все еще не хватает эффективных правовых способов возвращения церковного имущества. До этого времени такое возвращение осуществлялось систематически на основании Постановления Верховного Совета от 1991 года и нескольких указов президента. Правовая проблема реституции, согласно с выводами ПАСЕ, в основном вызвана тем, что религиозные объединения не имеют права на получение статуса юридического лица и, следовательно, не могут обладать имуществом [2]. Кроме того, проблемными вопросами являются: поочередное богослужение (эта норма фактически не выполняется), неравные возможности при создании церквями учебных заведений по сравнению с другими юридическими лицами частного права, недейственно правовое предотвращения политизации религии и т.п. (подробнее обозначенные проблемы освещены в пятом разделе);

- незавершенне распределение и перераспределение культовых сооружений, церковного имущества, земельных ресурсов (под строительство зданий религиозного назначения) вследствие неготовности государственных и местных органов власти по финансовым и организационным причинам передать оставшиеся культовые здания и иное имущество, которые были отчуждены советской властью, законным владельцам – несоблюдение государством принципа одинакового отношения к церквам;

- практика апелляции отдельных церквей к государственной власти и общественности в спорах со своими оппонентами, что имеет под собой определенный расчет возвышения себя над другими религиозными объединениями. Обычно благосклонность власти и общественного мнения завоевывается церквями благодаря предоставлению оценки своим действиям и действиям других церквей по критериям «историчности», «украинскости», отношение к «национальной идеи», «каноничности», «одноверия», наличия или отсутствия руководящего органа за пределами Украины и т.д.;

- вмешательство внешнего (иностранного) государственно-политического и религиозного фактора в церковные процессы в Украине. Это обусловлено тем, что центры ряда влиятельных украинских христианских церквей за пределами нашего государства.

Каждая из названных выше проблем в сфере межцерковных отношений имеет сегодня реальный дестабилизационный характер. Наиболее явно вышеупомянутые негативные факторы межконфессиональной и межцерковного взаимодействия влияют на позиции украинских православных церквей по решению одной из острейших проблем современности – православного раскола, которой целесообразно уделить внимание в отдельной части работы.

Несмотря на значительный вес негативных, конфликтогенных факторов в развитии межцерковных отношений, нельзя не заме-

тить рост роли положительных тенденций религиозной жизни в современной Украине, которые ослабляют деструктивные проявления имеющейся межконфессиональной напряженности и формируют поле для более конструктивного диалога церквей и религиозных организаций, тем самым положительно влияя на государствообразующий процесс. Такими в профессиональной литературе[8; 7; 18; 11; 17] признаются:

- улучшение нормативно-правовой базы регулирования межконфессиональных отношений, которая позволила значительно минимизировать проявления и избежать возможных причин и факторов осложнения межцерковных отношений. В частности, в статьях Конституции Украины [10] и Закона Украины «О свободе совести и религиозных организациях» [14] (с изменениями и дополнениями) закреплены следующие нормы: «никакая религия не может быть признана государством как обязательная», «религиозные организации не участвуют в деятельности политических партий»; «право собственности религиозных организаций охраняется законом», «самовольный захват культовых зданий или присвоение культового имущества не допускается», «решения государственных органов по вопросам владения и пользования культовыми зданиями и имуществом могут быть обжалованы в суд в порядке, предусмотренном Гражданско-процессуальным кодексом Украины» и т.п.;

- уменьшение откровенно нетолерантных проявлений в отношениях между церквями на имущественном почве. На сегодня актуальность силовых методов передела (захват церковного имущества и культовых зданий фактически сошла на нет, главным образом благодаря активному строительству церквями новых храмов (в 1992-2011 годах в Украине было построено 6450 культовых зданий и еще 2331 была на стадии строительства [3]) и исчерпания в общем списке культовых сооружений, которые могут стать объектом имущественных споров между религиозными объединениями;

- увеличение транспарентности межцерковных отношений благодаря широкому обнародованию в СМИ, в частности в церковных медиа, позиций сторон в межконфессиональных конфликтах, что заставляет церкви к ведению цивилизованного диалога в рамках правового поля;

- широкое применение определенных переговорных и организационных форм межцерковного сотрудничества, что позволяет более результативно решать и общие для религиозных объединений проблемные вопросы, в частности относительно отношений с государственной властью, и собственно межконфессиональные проблемы.

Конкретным проявлением организационно-диалоговых форм межцерковного взаимодействия является деятельность Всеукраинского Совета Церквей и религиозных организаций (Всциро), которая была образована в 1996 года как представительский межконфессиональный консультативно-совещательный орган. Целью Совета является объединение усилий церквей и религиозных организаций по координации межцерковного диалога, участия в разработке проектов нормативных актов по вопросам государственно-конфессиональных отношений, осуществления комплексных мероприятий благотворительного характера. Совет позиционирует себя как независимая от органов государственной власти и любых политических партий, движений, других общественных формирований организация. По состоянию на сегодня в состав ВСЦИРО входят 17 церквей и религиозных организаций, которые вместе представляют более 90% религиозной сети и все основные конфессии Украины [5].

Примерами выработки Советом общей позиции ее участников в рамках решения актуальных проблем межцерковных отношений стали: Меморандум христианских конфессий Украины о неприятии силовых действий в межконфессиональных взаимоотношениях (1997); разработка законопроектов «О возвращении культовых зданий религиозным организациям» (2010), «О внесении изменений в некоторые законы Украины» (относительно запрета приватизации, списания и отчуждения культовых и других зданий и имущества) (реестр. № 3347), «О внесении изменений в некоторые законы Украины (относительно учреждения религиозными организациями учебных заведений)» (реестр. № 9580 от 13 декабря 2011 года), подготовка

проекта Концепции государственно-конфессиональных отношений и т.д.

Оптимизации межцерковных отношений в Украине на уровне диалогов и совместных акций способствуют также встречи глав украинских церквей относительно сотрудничества по определенным вопросам. Своего времени (9 декабря 2005 года) заметным событием стала встреча руководителей и представителей христианских церквей, на которой: обсудили налаживание дальнейшего сотрудничества в сфере защиты общественной морали и духовности; приняли обращение к органам государственной власти относительно статуса религиозных организаций как юридических лиц, закрепили за религиозными объединениями право на постоянное пользование землей, ввели в школьный курс учебный предмет «Христианская этика» и т.д. [1].

Стимулирует к межконфессиональному сотрудничеству и участие духовенства украинских христианских церквей в конференциях, консультациях и других мероприятиях, в частности в рамках Дней религиозной свободы в Киеве и других городах страны, организованных общественными и научными учреждениями – Украинской ассоциацией религиоведов, Украинской ассоциацией религиозной свободы, Отделением религиоведения НАН Украины, постоянно действенном при Центре Разумкова круглом столе «Религия и власть в Украине: проблема взаимоотношений».

Сегодня наиболее значимой в исследуемом контексте оказалась деятельность общественного совета при Министерстве образования и науки Украины по вопросам сотрудничества с церквями и религиозными организациями, созданной Приказом МОН от 20 октября 2008 года [15], общественного совета при Министерстве охраны здоровья Украины по вопросам сотрудничества с Всеукраинским Советом Церквей и религиозных организаций, созданной в соответствии с Приказом министерства от 22 мая 2009 года [15], общественного совета по делам душпастырской опеки при Министерстве обороны Украины, созданной в соответствии с Меморандумом о сотрудничестве в делах пастырской опеки военнослужащих Вооруженных сил Украины от 10 ноября 2008 года [12]. В состав этих советов входят представители ведущих традиционных церквей Украины – УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, а также большинство протестантских религиозных организаций и т.п.

За время деятельности указанных общественных советов было достигнуто совместной позиции церквей по многим важным вопросам государственно-церковного сотрудничества в сфере гармонизации государственно-церковных отношений.

Общественный совет при МИНЗДРАВЕ по вопросам сотрудничества с ВСЦИРО организовала проведение: симпозиума по вопросам противодействия искусственному прерыванию беременности, который состоялся в рамках IV Национального конгресса по биоэтике (22 сентября 2010 года), семинара для медицинских работников на тему «Гуманизация медицины» (18 декабря 2009 года); круглого стола «Медицинские, социальные и морально-этические аспекты в вопросе противодействия искусственному прерыванию беременности» (16 января 2010 года) [13].

Весомым результатом работы общественного совета по делам душпастырской опеки при Минобороны стала разработка Концепции душпастырской опеки военнослужащих Вооруженных сил Украины, утвержденной Приказом Министра обороны Украины № 220 от 22 апреля 2011 года [12].

К сожалению, такие формы сотрудничества не способны решить имеющиеся противоречия между крупнейшими христианскими церквями Украины, однако они по крайней мере формируют цивилизованное диалоговое поле для преодоления межцерковной розни и предвзятого отношения к другим конфессиям, поощряют религиозные объединения к выработке общей позиции в отношении внешних вызовов, например, определенных векторов государственной политики в сфере свободы совести, предвзятой церковной политики и других рисков свободного и безопасного функционирования церквей.

Вывод

Исследовав особенности межцерковных отношений в современной Украине, можно констатировать, что влияние последних на государство образующий процесс имеет преимущественно контрстабилизационный

характер. Имеющиеся положительные тенденции и проявления сотрудничества религиозных институтов пока не способны компенсировать известные конфликтогенные факторы межцерковных отношений. Не преодолен православный раскол, вмешательство государственного, политического, внешнего церковного факторов в отношениях между церквями и другие проблемные места церковно-религиозной жизни Украины создают существенные риски для сохранения государственного суверенитета и поддержания социально-политической стабильности в стране. Как мы определили:

- на лицо регионализация страны по конфессиональному признаку, что выступает неотъемлемой составной частью языковой, этнической и цивилизационной ориентации населения разных регионов Украины, а следовательно, одним из катализаторов поляризации конфессиональной среды и, как следствие, территориального раскола страны;

- напряженные отношения между церквями православных и католической юрисдикций, что провоцируют и потенциально могут провоцировать имущественные и конфессиональные конфликты верующих, в частности между сторонниками УПЦ и УПЦ КП, между УПЦ и УГКЦ. Анализ ситуации в межцерковных отношениях приводит к выводу, что основным генератором соответствующей напряженности является деятельность УПЦ, которая официально не признает ни одной православной церкви в Украине и имеет давние на догматическом и имущественном уровне претензии к УГКЦ и РКЦ;

- каноническое единство крупнейшей православной церкви (УПЦ) с Русской православной церковью Московского патриархата, который не только не заинтересован в создании любой православной автокефалии в стране и функционирования других конфессий, но и откровенно выступает агентом внешней политики враждебного к Украинскому государству политическому режиму Российской Федерации. Вследствие этого существует угроза втягивания УПЦ в процессы политической дестабилизации на Востоке страны, инспирированных Россией (в частности, использование ее как мощного транслятора идеологемы «защиты русскоязычного населения»).

Обозначенные риски требуют особого внимания государственной власти в свете угрозы потери территориальной целостности и усиления, инспирированного извне, гражданского противостояния. Предотвращение реализации и углубления деструктивного влияния указанных рисков требует комплексного подхода и лежит преимущественно в плоскости оптимизации механизмов регулирования государственно-церковных отношений, что является темой пятого раздела диссертационного исследования.

Литература

1. Відбулася зустріч керівників християнських Церков України [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Релігійно-інформаційної служби України. – Режим доступу : http://old.risu.org.ua/freedom/news/article;8333/ (16.03.2014). – Назва з екрана.

2. Доповідь Парламентської асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань, у тому числі Резолюції ПАРЄ № 1466 та Рекомендації ПАРЄ № 1722 від 5 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/6782 (09.03.2014). – Назва з екрана.

3. Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні, станом на 01.01.2013 (дані Державного департаменту у справах національностей та релігій) [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Релігійно-інформаційної служби України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2013/51768/ (16.03.2014). – Назва з екрана.

4. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : моногр. / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

5. Інтернет-сайт Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// http://vrciro.org.ua/ (16.03.2014). – Назва з екрана.

6. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в

Україні : моногр. / А. М. Киридон. – Рівне : РІС КСУ, 2011. – 216 с.

7. Климов В. Міжконфесійний діалог як складова культурно-цивілізаційних відносин / В. Климов // Українське релігієзнавство. – 2009. – № 50. – С. 269–279.

8. Климов В. Міжконфесійні відносини: стан і форми / В. Климов // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 48–67.

9. Колодний А. М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози : тематич. зб. вибр. ст. і тез / А. Колодний ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Україн. асоц. релігієзнавців. – К. : [б. в.], 2009. – 450 с.

10. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0 (26.03.2014). – Назва з екрана.

11. Любчик В. В. Міжконфесійна співпраця християнських церков в умовах становлення громадянського суспільства / В. В. Любчик // Релігійна свобода: міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільств : наук. щоріч. / за заг. ред. А. Колодного, Г. Попова, Л. Филиповича та ін. – К., 2007. – С. 59–61.

12. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України : Наказ Міністра оборони України № 115 від 17.03.2009 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Міністерства оборони України. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu-uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/ (26.06.2014). – Назва з екрана.

13. Попок А., Решетніков Ю. Механізми забезпечення державно-конфесійного діалогу в Україні [Електронний ресурс] / А. Попок, Ю. Решетніков // Інтернет-сайт Інституту релігійної свободи. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1106:1&catid=37:art&Itemid=64&lang=uk (27.06.2014). – Назва з екрана.

SUMMARY

In the scientific paper investigates the stabilization and destablizing role of inter-church relations in state-formation process of modern Ukraine. The main reasons that historically cause the problems in church-state relations inherent in contemporary Ukraine, as well as the activities of the public in matters of church-state cooperation in the field of harmonization of state-church relations.

14. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України № 987-XII від 23.04.1991 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/про свободу совісті та релігійні організації (22.10.2013). – Назва з екрана.

15. Про створення Громадської ради при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 358 від 22.05.2009 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Міністерства охорони здоров'я України. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20090522_358.html (26.06.2014). – Назва з екрана.

16. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин (Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження) // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 1 (138). – С. 15–40.

17. Саган О. Діалог як визначальний чинник оптимізації міжконфесійних відносин в українському суспільстві / О. Саган // Релігійна свобода : наук. щоріч. / за ред А. М. Колодний та ін. – К., 2008. – Спецвип. : Теоретичні і практичні виміри оптимізації міжконфесійних відносин. – С. 5–8.

18. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1/2 (119/120). – С. 2–78.

19. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України : політологічний аналіз / О. В. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ В ТЕОРІЇ ПРАВА

ПОЛЬЩИКОВ Валерий Викторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

УДК 340.11: 347.92 (045)

В статье исследованы некоторые аспекты определения судебного усмотрения в теории права; рассмотрены типы судебного усмотрения; выделены ключевые элементы судебного усмотрения: применение судебного усмотрения предусмотрено юридическими нормами; осуществляется в процессуальной форме; должно быть мотивированным; ключевым элементом судебного усмотрения является категория выбора варианта решения того или иного правового вопроса, но выбор ограничен общими и специальными границами.

Ключові слова: суддівський розсуд, судова інстанція, суддя, справедливість, законність.

Постановка проблеми

Розвиток суспільства характеризується безперервною зміною та формуванням нових соціальних відносин. У цьому зв'язку законодавець не в змозі передбачити всі можливі варіанти їх розвитку та регламентувати правовими нормами. Останнє до того ж не завжди доцільно, оскільки досягнення цілей правового регулювання забезпечується, у тому числі, за рахунок його гнучкості. При цих умовах особливого значення набуває суддівський розсуд, при якому його суб'єкт у визначених законом випадках правомочний вибрати варіант вирішення правового питання.

Довгий час доктрина суддівського розсуду піддавалася критиці та не визнавалася на практиці. Вважалося, що кожна правова проблема має одне законне рішення. Дезорганізація громадського життя, нерозвиненість ринкових відносин, типовий характер виникаючих конфліктних ситуацій тощо породжували рутинну юридичну практику і зводили нанівець необхідність використання такого тонкого і складного інструмента, як суддівський розсуд.

Глобальні перетворення, які відбулися в економіці, зміна характеру суспільних відносин, формування нового правового мислення, збільшення господарської та економічної активності викликали таке різноманіття конфліктних ситуацій, які законодавство передбачити не в змозі. Законодавець не встигає за стрімкими змінами, що відбуваються в процесі становлення суспільства, діюча законодавча база містить великий обсяг застарілих і суперечливих норм.

Стан дослідження

У вітчизняній правовій науці питання про визначення суддівського розсуду і його межах залишається дискусійним. Основні причини цього бачаться як у відсутності чітких уявлень про сутність суддівського розсуду, так і в недостатній теоретичній розробленості. Порівнюючи між собою правові сім'ї, можна побачити, що кожна з них пов'язана з цілком певним уявленням про суддівський розсуд, тому аналіз даної проблеми в різних правових системах, наприклад романо-германської та англосаксонської, залежить від уявлень про право як такого.

У зв'язку з тим, що суддівський розсуд до останнього часу українським правом заперечувався, у тому числі й через те, що

суди діяли і діють на підставі розуміння і застосування винятково формального права, в українській правовій теорії даний інститут є практично недослідженим, а сучасне вітчизняне законодавство містить незначну кількість норм, на яких ґрунтується суддівський розсуд.

Окремі аспекти суддівського розсуду були досліджені такими вченими, як А. Барак, Н. Гураленко, Л. Ніколенко, А. Макаренко, О. Папкова, П. Куфтирєв та ін. Разом із тим вивчення деяких аспектів визначення суддівського розсуду в теорії права не набуло належного розвитку, що, власне, зумовлює актуальність та вибір теми дослідження.

Метою даної статті є комплексний аналіз і узагальнення загальнотеоретичних питань, пов'язаних з виявленням суті, основних ознак та визначення суддівського розсуду в теорії права.

Виклад основних положень

Суддівський розсуд найчастіше застосовується і краще вивчений англо-американськими правовими системами, які орієнтуються на прецедентну правову дійсність, де поряд з законом існує більш широке коло інших джерел права, ніж в Україні. Тому при визначенні поняття суддівського розсуду потрібно враховувати теоретичні розробки представників зазначених правових систем. Суддівський розсуд припускає існування правової проблеми, що має більше одного законного засобу її вирішення. Таким чином, суддівський розсуд припускає: наявність декількох, як мінімум двох, варіантів рішення проблеми, з яких суддя вправі вибрати один, але вибір повинен здійснюватися тільки між наявними законними варіантами.

Достатньо повне визначення, яке підкреслює сутність даного явища, запропонував А. Барак: «Суддівський розсуд - це повноваження, які закон надає судді, щоб зробити вибір з декількох альтернатив, з яких кожна законна». Зазначений автор виділяє три типи суддівського розсуду: вибір із сукупності фактів, що є необхідними для вирішення спору; суддівський розсуд при застосуванні норми, що припускає вибір з різних варіантів застосування, які допускаються даною нормою, одного, котрий суддівський розсуд знаходить найбільш придатним у даній ситуації; суддівський розсуд при встановленні самої норми, що припускає вибір з нормативних можливостей найбільш придатного варіанта [1, с. 10].

На практиці розходження між трьома об'єктами суддівського розсуду - фактом, застосуванням норми і самою нормою не настільки є очевидною.

Серйозна увага в теорії приділяється питанню про обмеження суддівського розсуду [2, с. 292–304]. Виходячи з постулату про те, що суддівський розсуд, не є і не може бути абсолютним, виділяється два типи його обмежень - процедурні (коли суддя робить вибір стосовно дотримання вимоги справедливості суддівського розсуду) та матеріальні (коли суддя відносно доводів, що він бере до уваги, застосовує вимогу розумності).

При характеристиці процедурних обмежень особлива увага звертається на те, що застосування суддівського розсуду повинно бути завжди мотивовано. Варто визнати, що обов'язок викласти мотиви відноситься до числа найважливіших проблем, з якими зіштовхується суддя, який прагне застосувати суддівський розсуд.

При аналізі матеріальних обмежень підкреслюється, що розумність вибору визначається світоглядом судді. Він, у свою чергу, ґрунтується на особистому досвіді судді (його особистості й емоційності) і на соціальних принципах, які визначають його розуміння судової функції [3, с. 59-61].

Розкриваючи сутність суддівського розсуду, представники англо-американської правової системи відзначають, що суддя в правових системах, де основним джерелом права є судовий прецедент, не просто декларує, у чому складається діюче право, не просте застосовує діючі норми права, суддя здійснює право. Це робиться малими правотворчими актами; це, свого роду, законодавство між рядків. Правотворча діяльність судді є випадковою і побічною стосовно вирішення справи, і коли він здійснює право, то робить це не як законодавець, а тільки як суддя [4, с. 46].

Суддівський розсуд в українському пра-

ві - це аналіз діючих норм і практики їх застосування. Вище вже говорилося про три типи суддівського розсуду. Як приклад правової підстави застосування суддівського розсуду при оцінці фактів можна вказати п. 4 ст. 169 Цивільного процесуального кодексу України: у разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення).

Другий тип суддівського розсуду - при застосуванні норми права. Наприклад, стаття 117 Кодексу адміністративного судочинства України визначає, що суд за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, якщо існує очевидна небезпека заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі, або захист цих прав, свобод та інтересів стане неможливим без вжиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль та витрат, а також якщо очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Можливість застосування третього типу суддівського розсуду - розсуд при встановленні норми закладена у ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України: у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права).

Однак, слід зазначити, що розподіл суддівського розсуду на типи є дуже відносним. Аналіз нормативно-правових підстав суддівського розсуду, у тому числі зазначених вище, і практики їх застосування приводить до наступних висновків.

По-перше, поняття суддівського розсуду, його застосування різне як у романо-германській правовій системі, так і в англо-американській правовій системі. На думку вчених-юристів - представників англо-американської правової системи, правові проблеми, що мають більше одного законного рішення, існують тільки у важких справах [5, с. 112]. Суддівський розсуд в українській правозастосовчій практиці розуміється більш широко: фактично про суддівський розсуд мова йде у всіх випадках, коли постає питання про тлумачення тієї чи іншої норми права, застосуванні інститутів аналогії закону та аналогії права у випадку наявності прогалин у законодавстві, при оцінці фактичних обставин справи.

По-друге, застосовуючи суддівський розсуд, самі судді або слабко мотивують його застосування, або не мотивують своє рішення взагалі. Найбільше показово в цьому змісті застосування ст. 551 Цивільного кодексу України. Зменшуючи підлягаючу стягненню неустойку, судді, як правило, просто обмежуються посиланням на цю статтю, не обґрунтовуючи, чому в даному конкретному випадку судом зменшується підлягаюча стягненню сума неустойки до встановленого судом розміру. Тобто це ще раз свідчить про те, що судове рішення, особливо в частині застосування суддівського розсуду, повинне бути належним чином мотивовано.

По-третє, застосовуючи деякі норми, що є правовою підставою суддівського розсуду, судді найчастіше не використовують надану такими нормами можливість вибору серед декількох варіантів рішення проблеми, іншими словами, - можливість застосування суддівського розсуду, приймаючи рішення у відповідності зі сформованою судово-господарською практикою.

По-четверте, виникає питання про можливість зміни чи скасування судового акта суду першої інстанції в тій частині, в якій при його ухваленні судом застосовувався суддівський розсуд, через інший суддівський розсуд суду вищої інстанції. Якщо застосування суддівського розсуду в конкретному випадку допускається чинним законодавством, і воно мотивовано, суд апеляційної чи касаційної інстанції не може скасувати чи змінити рішення суду першої інстанції у тій частині, в якій при його ухваленні застосовувався суддівський розсуд тільки на підставі іншого суддівського розсуду [6, с. 221].

Наприклад, даний висновок може бути обумовлений тим, що за змістом ст. 104, 11110, 11119 ГПК України не може бути

скасовано законне й обґрунтоване судове рішення через інший варіант суддівського розсуду за умови, що суддівський розсуд, застосований судами нижчестоящих інстанцій, відповідає ознакам справедливості, законності й обґрунтованості.

У зв'язку з цим слід зазначити, що проблема суддівського розсуду припускає обов'язкову наявність абсолютно визначених та чітких гарантій його застосування для нижчестоящих судових інстанцій. У противному випадку дана категорія так і залишиться в українській правовій системі чисто схоластичним явищем.

Дуже часто зустрічаються ситуації, коли відбувається скасування судових актів, на перший погляд, через інший суддівський розсуд. Насправді ж подібні скасування викликані в багатьох випадках необґрунтованістю відповідних судових актів, у тому числі й у частині застосування суддівського розсуду судами нижчестоящих інстанцій [7, с. 74-78].

Найбільш широка можливість застосування суддівського розсуду, його важливість і значимість виявляються при розгляді справ про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом.

Очевидно, що саме законодавство про відновлення платоспроможності боржника містить найбільшу кількість норм, що допускають застосування суддівського розсуду при вирішенні тих чи інших питань [8]. Обумовлено дану обставину істотною специфікою цієї категорії справ. Кожна справа про банкрутство вимагає індивідуального підходу до його вирішення, урахування величезної кількості обставин, що впливають на його результат (таких, наприклад, як соціальна значимість підприємства, інтереси кредиторів та боржника, можливі економічні та соціальні наслідки ухвалених рішень та ін.), і при їх розгляді неприпустимий який-небудь одноманітний підхід.

Слід підкреслити, що неможливо в законодавстві передбачити всі обставини та всі передбачувані шляхи вирішення виникаючих проблем. Цим і підкреслюється потреба в гнучкому законодавстві, що регулює відносини, що складаються в ході реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Останнє повинно забезпечувати, крім всього іншого, надання господарському суду широких можливостей для застосування суддівського розсуду при розгляді вказаної категорії справ.

Однак Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» містить деякі оціночні категорії. Так, наприклад, ст. 22 Закону визначає, що розпорядник майна несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх повноважень відповідно до законодавства України. При цьому що розуміється під поняттям «невиконання або неналежне виконання своїх повноважень» закон не визначає. Тому аналіз практики застосування зазначених положень Закону приводить до висновку про необхідність надання господарському суду права застосовувати в даній ситуації суддівський розсуд: відстороняти розпорядника за власною ініціативою у випадку невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків.

Крім того, неприпустимо встановлювати законодавчо які-небудь формальні тимчасові межі, у рамках яких можна здійснювати заходи щодо відновлення платоспроможності боржника. Кожна справа такого роду є індивідуальною, неповторною та вимагає вирішення обсягу величезної кількості різного роду обставин.

Ефективне правове регулювання відношень (як процесуальних, так і матеріальних) щодо відновлення платоспроможності юридичних осіб та громадян винятково формальними і твердими правилами, без допущення в необхідних випадках суддівського розсуду неможливо.

Висновок

Застосування суддівського розсуду - це не тільки право, але й обов'язок суду, оскільки можливість здійснення такого розсуду закріплена юридичними нормами, а процесуальні права суду є разом з тим і його обов'язками. Суд не тільки має право здійснювати певні дії за наявності зазначених у законі умов, а й зобов'язаний це робити. Слід підкреслити, що ключовими елементами поняття суддівського розсуду є те, що

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено деякі аспекти визначення суддівського розсуду в теорії права; розглянуто типи суддівського розсуду; виокремлено ключові елементи суддівського розсуду: застосування суддівського розсуду передбачено юридичними нормами; здійснюється в процесуальній формі; має бути мотивованим; ключовим елементом судового розсуду є категорія вибору варіанта вирішення того чи іншого правового питання, але вибір обмежений загальними та спеціальними межами.

SUMMARY

The article examines some aspects of the definition of judicial discretion in the theory of law; the types of judicial discretion; highlighted the key elements of judicial discretion: the use of judicial discretion provided legal norms; carried out in the procedural form; reasons shall be given; a key element of judicial discretion is the category of choices about the solution of a legal question, but the choice is limited to general and specific boundaries.

застосування суддівського розсуду передбачено юридичними нормами; суддівський розсуд здійснюється в процесуальній формі; суддівський розсуд має бути мотивованим; ключовим елементом судового розсуду є категорія вибору варіанта вирішення того чи іншого правового питання; вибір обмежений загальними та спеціальними межами.

Законність суддівського розсуду проявляється в дотриманні судом правових норм, що підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні конкретної справи і пов'язаних із здійсненням суддівського розсуду, а також при належному використанні судом аналогії закону чи права, за умови дотримання правил судочинства, встановленими процесуальним законодавством.

Література:

1. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак – М.: Издательство Норма, – 1999. – 376 с.

2. Гураленко Н.А. Свобода вибору як атрибутивна ознака суддівського розсуду / Н.А. Гураленко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 292–304.

3. Куфтирєв П.В. Реалізація доктрини суддівського розсуду у правовідносинах правосуддя / П.В. Куфтирєв // Актуальні проблеми юридичної науки: Зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції «Сьомі осінні юридичні читання». Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. – 2008. – С. 59–61.

4. Макаренко А.С. Теоретичні аспекти здійснення суддівського розсуду при призначенні покарання / А.С. Макаренко // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 6 (130). – С. 44–48.

5. Арчер П. Английская судебная система / П. Арчер / Пер. с англ. Л.А. Ветвинского. – М.: Изд-во иностранной лит., 1959. – 268 с.

6. Папкова О.А. Усмотрение суда / О.А. Папкова – М.: Статут, – 2005. – 413 с.

7. Добровольский В.И. Право на справедливость судебного акта / В.И. Добровольский // Арбитражная практика. – 2007. – № 11. – С. 74–78.

8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст.440.

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА В США В КІНЦІ XVIII - XIX СТ.

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави Київського національного університету ім. Т.Шевченка

Розглянуто питання становлення виборчих прав в США з часу прийняття Конституції США до кінця XIX ст. Показано, які обмеження у виборчих правах запроваджувались штатами для усунення чорношкірого населення від процесу виборів.

Ключові слова: виборче право в США, Конституція США, поправки до Конституції США, обмеження виборчих прав.

Виборча система США є однією з найдавніших серед реально діючих систем народного представництва. Її основні риси були сформовані в кінці XVIII ст., у подальшому піддавались удосконаленню та змінам, проте суттєвих кардинальних перетворень так і не відбулося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які торкаються виборчого права в США, історії його становлення, дає підстави стверджувати, що в сучасній історико-правовій науці вкрай мало праць, які б комплексно розглядали питання еволюції виборчих прав у США. Звичайно, окремі аспекти цієї проблеми аналізуються в загальному контексті дослідження історії розвитку держави і права США, становлення її правової системи, проте спеціально-наукові розвідки з означеної проблематики майже відсутні.

У 1787 році представники 13 штатів зібралися у Філадельфії для того, щоб переглянути статус конфедерації. У результаті засідань Конвенту був не тільки переглянутий статус союзу, але і вироблена Конституція нової держави. 13 вересня 1788 року Континентальний Конгрес прийняв резолюцію про введення Конституції в дію. 4 березня 1789 року почали роботу нові федеральні органи влади, які були створені відповідно до нової Конституції.

Конституція 1787 року не містила розділу, присвяченого правам і свободам американських громадян. У ній були лише викладені загальні положення про судові гарантії, статус і права громадянина в дусі суворої законності.

Сама ж ідея гарантованості громадянських прав походила від Декларації незалежності 1776 р., тому вже в процесі ратифікації штатами Конституції було озвучене питання про необхідність доповнення ухваленого тексту положеннями про громадянські права.

25 вересня 1789 конгрес прийняв перші дванадцять поправок. 15 грудня 1791 десять з них були ратифіковані штатами відповідно до процедури, встановленої ст. V Конституції. У Біллі про права були відображенні основні демократичні права і свободи, які були відомі світовій конституційній практиці того часу, в ньому знайшли закріплення основні політичні, особисті і процесуальні права. Ці права, як зазначає Б.А. Ширяєв, розглядалися як необхідність для безпечного існування особи в політично організованому суспільстві, а також для участі її у справах, що становлять спільний інтерес[1].

[1] Ширяев Б.А. Политическая борьба в США 1783—1801 гг. Л.: Изд-во ЛГУ, 2001. – С. 147.

Звернімось до аналізу виборчого права США після прийняття цих важливих конституційних документів. Відповідно до Конституції США, виконавчу владу в країні здійснював президент спільно з віце-президентом, посади яких є виборними. Обрання президента входило в компетенцію спеціальної колегії виборщиків, яку кожен штат мав право сформувати і яка чисельно дорівнювала кількості сенаторів та членів палати представників, що представляли даний штат у Конгресі США. Порядок обрання виборщиків в 13 штатах регламентувався місцевими конституціями і законами штатів. Конгрес мав право визначити дату обрання виборщиків, а також день – єдиний день проведення виборів в усіх штатах. Таким чином, колегії виборщиків обирались законодавчими зборами штатів, загальним голосуванням виборців, вибори проводились за виборчими округами, що створювались у межах кожного штату.

Для перемоги на виборах кандидат у президенти повинен був отримати просту більшість голосів виборщиків. Особа, що зайняла друге місце за підсумками голосування, ставала віце-президентом.

Конституція містила ряд вимог до кандидата на посаду президента Сполучених Штатів. Перш за все, він повинен був бути громадянином цієї країни: або за правом народження, або прийняти громадянство до видання Конституції 1787 р.; повинен був проживати на території Штатів не менше 14 років та бути не молодшим 35 років. Конституція не встановлювала для кандидатів у президенти ніяких інших цензів, крім вікового і осілості, хоча на стадії розробки основного закону вносилися пропозиції встановити для них високий майновий ценз: наявність власності, вартістю не менше 100 000 доларів. Не було встановлено обмежень, пов'язаних з його віросповіданням, а також будь-яких інших додаткових вимог.

Отже, формально президент Сполучених Штатів обирався колегією виборщиків, але вже на ранніх етапах формування американської виборчої системи склався порядок, за якого виборці не могли голосувати, керуючись своїми власними переконаннями, вони повинні були реалізувати волю своїх виборців.

Визначення порядку виборів членів нижньої палати Конгресу США відносилося до прерогативи штатів. Конституція встановила хоч і загальні, але суттєво важливі правила. Обрання представників повинно було здійснюватися мешканцями окремих штатів, причому виборці в кожному зі штатів повинні відповідати вимогам, які висуваються до виборців найбільш численної палати легіслатури штату. Ця норма орієнтувала виборче законодавство штатів на розвиток демократичних принципів, оскільки вимоги, які ставились до громадян, які голосували на виборах до нижніх палат місцевих легіслатур, традиційно були найменшими у порівнянні з цензами для сенаторів, губернаторів та інших посадових осіб.

Але на практиці конгресмени далеко не завжди обиралися «народом штатів»: Тривалий час в п'яти штатах Нової Англії зберігалася система, за якої кандидат повинен був бути обраний абсолютною більшістю голосів, а якщо ніхто не набрав необхідної кількості, вибори переносилися в легіслатури штату.

Для членів палати представників встановлювався віковий ценз у 25 років, наявність американського громадянства строком не менше 7 років. Вводилося правило, за яким у момент обрання, кандидат повинен був проживати у тому штаті, від якого він балотувався в Конгрес. Перевибори складу палати представників відбувалися кожні два роки, але при цьому не було обмежено кількість строків, протягом яких одна особа могла виконувати обов'язки конгресмена[2].

Право обирати членів верхньої палати Конгресу США – сенаторів отримали легіслатури штатів, вони ж встановлювали відповідну виборчу процедуру. При цьому в конституції містилася норма, згідно з якою «Конгрес у будь-який час може за допомогою прийняття закону встановити або змінити ці правила, за винятком тих, які стосуються місця проведення виборів сенаторів». З тих пір по сьогоднішній день кожен штат має рівне представництво в сенаті – два міс-

[2] Bloom S. The story of the Constitution. Washington, 1986.- P. 95.

ця, незалежно від чисельності населення, розмірів території та інших факторів. Строк повноважень сенаторів був визначений у 6 років з можливістю необмеженого переобрання надалі. Для верхньої палати Конгресу, так само як і для нижньої, був передбачений принцип ротації: «Як тільки сенатори зберуться після перших виборів, вони повинні бути розділені на три, по можливості чисельно рівні групи. Місця сенаторів першої групи стають вакантними після закінчення другого року, другої групи – після закінчення четвертого року і третьої групи за закінчення шостого року, так щоб Сенат міг переобиратися на одну третину кожні два роки». Для того щоб уникнути зосередження ряду відповідальних повноважень у руках обмеженого кола осіб, автори конституції США встановили правило, за яким «ні сенатор, ні представник протягом терміну, на який вони обрані, не можуть бути призначені на будь – яку іншу громадську посаду». Кандидат, який претендує на посаду сенатора, повинен був не менше 9 років перебувати в американському громадянстві, проживати в тому штаті, від якого він обирається, й досягти тридцятирічного віку.

Отже, як видно, Конституція Сполучених Штатів Америки лише в загальному окреслювала порядок виборів, не торкаючись закріплення виборчих прав громадян, не встановлювала виборчих обмежень, передаючи це питання до компетенції штатів. Відповідно, в законодавстві кожного штату містились положення, що регулювали порядок організації виборчого процесу, встановлювали вимоги до виборців, головними з яких були стать, вік, майновий ценз, ценз осілості тощо.

Основні зміни у виборчому праві США стались у другій половині XIX ст., коли Конституція США була доповнена трьома поправками – XIII – відміна рабства (вступила в силу 18.12.2865 р.). XIV поправка – надавала колишнім рабам права громадян США та забороняла штатам обмежувати права громадян (28.07.1868 р.) і XV – забороняла обмеження право голосу за ознакою раси або кольору шкіри (30.03.1970 р.).

XIII поправкою до конституції США скасовувалось рабство. Проте влада США, відміняючи інститут рабовласництва, аж ніяк не мала наміру наділяти звільнених рабів правами, що забезпечують участь у політичному житті країни. Так, чорношкірі були звільнені від рабства лише формально і не отримали громадянських прав на рівні з «білим» населенням.

Як зазначають дослідники, південні штати відмовляли чорношкірим у громадянських правах, посилаючись на рішення Верховного суду у справі Scott v Sandford у 1857 р. Як вбачається зі змісту даного рішення, правами громадян в США користуються лише ті особи, які народились в США і є нащадками «осіб, визнаних в момент прийняття Конституції громадянами, які існували на той час у штатах», а також особи, які народились за межами США, але переселились до них і були натуралізовані належним чином[3]. Таким чином чорношкірі, якщо вони не були нащадками осіб, які вважались вільними в момент прийняття Конституції США, не мали права отримання громадянства США.

Лише в 1869 р. Конгрес прийняв XV поправку до конституції, яка надала чорним рівні з білими права. Вона була ратифікована в 1870 р. і наголошувала: «Право громадян Сполучених Штатів не повинно заперечуватися чи обмежуватися Сполученими Штатами або окремими штатами на підставі раси, кольору шкіри або у зв'язку з колишнім перебуванням у підневільному стані».

Закон про громадянські права 1870 р. і ряд інших законів мали на меті реалізувати гарантії, що містилися в XV поправці до конституції щодо расової дискримінації у сфері виборчих прав. Однак положення цієї поправки, як зазначає дослідник історії США Н.Н. Бояховітінов, «були протягом століття мертвими для колишніх рабів»[4].

Ігноруючи XV поправку до конституції, Південні штати всіляким чином блокували участь чорношкірого населення у виборах, встановлюючи безліч перепон: податок на право участі у виборах, ценз грамотності та ценз спорідненості. Розглянемо їх детально.

[3] Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США: политико-правовой комментарий: М. – 1985. – С. 288.
[4] История США. Т 1: 1607- 1877/ Отв. ред. Н.Н. Бояховитинов. – М., 1983. – С. 155.

Першою перешкодою, що серйозно обмежила кількість чорношкірих виборців, стало введення виборчого податку. Сотні тисяч афроамериканців матеріально вважались малозабезпеченими і не могли сплачувати такий податок, віддаючи перевагу неучасті у виборах.

Друга перепона, ще більше скоротила кількість чорношкірих виборців, з появою в південних штатах цензу грамотності. Відповідно до цензу, південні громадяни, які претендували на отримання право голосу, повинні були вміти прочитати конституцію штату або федерації, а інколи пояснити зміст прочитаного. Даний ценз вдарив і по частині «білих» виборців, але все ж найбільшу втрату понесли чорношкірі громадяни: згідно зі статистикою, яку приводить В.В. Согрін, кількість неграмотного білого населення в різних штатах коливалось від 8% до 18%, а серед афроамериканців від 40% до 60%[5].

Обмеженням право голосу також став введений у деяких штатах ценз спорідненості, в історію він увійшов під назвою «дідівський закон», за яким майбутній виборець повинен був довести, що даним правом користувався його дід, звісно, чорношкірі громадяни не мали можливості надати такі докази.

Усі ці обмеження надавали чиновникам, які відповідали за реєстрацію виборців, необмежені можливості відмовляти в реєстрації чорношкірим громадянам. Прихильники та автори нових цензів відкрито заявляли, що їхня мета обмежити право голосу чорношкірого населення.

Верховний суд США фактично підтвердив правомірність виборчих цензів. У рішенні у справі «Вільямс проти Міссісіпі» в 1898 р. суд заявив, що ценз грамотності, якщо він застосовується до всіх громадян, які виявили бажання зареєструватися в якості виборця і відсутні докази його дискримінаційного використання, не суперечить поправці XV[6].

Таким чином, XV поправка до конституції залишалася на папері, і більшість чорношкірого населення майже протягом століття була фактично позбавлена можливості брати участь у виборчому процесі.

Обмеження виборчих прав у південних штатах США нанесли відчутний удар і по «білим» американцям з нижніх соціальних шарів населення країни. Кількість «білих» виборців на Півдні внаслідок введення податку на право взяти участь у виборах, а також цензу грамотності скоротилось майже вдвічі.

Загальне скорочення електорату в південних штатах характеризувалося такими даними: в 1876-1892 рр. для участі в президентських виборах зареєстровано 64 % дорослого чоловічого населення, в 1900-1916 рр. ця цифра зменшилась до 32%, а в 1920-1924 рр. до 20%[7]. Участь у виборах стала доступною тільки виключно білим американцям з вищого і середнього класу.

Широко масштабна практика відсторонення чорношкірого населення від участі в політичному житті тривала аж до кінця 50-х років XX ст. Усі ці роки «легальними» формами дискримінації на виборах були різноманітні цензи, активне використання методів фізичної розправи, залякування негритянського населення в південних штатах.

Таким чином, виборче право Сполучених штатів Америки формувалось протягом декількох століть, набувши сучасних демократичних рис тільки в кінці XX ст. На процесі еволюції виборчого права в США позначились державотворчі трансформаційні процеси та загальний розвиток американського суспільства. Прийняття Конституції США в цілому активізувало процес закріплення виборчих прав громадян США, проте основного поштовху боротьбі за закріплення на конституційному рівні рівноправності у виборчих правах надали події періоду Громадянської війни в США та активізація руху за виборчі права після її завершення.

На різних етапах еволюції виборчої системи існували певні цензи для виборців, які були запроваджені відповідними штатами для подальшого усунення певних верст населення від участі у виборах. Достатньо відзначити, що до прийняття XV поправки до конституції США (1870р.) в країні було від-

[5] Согрин В.В. Политическая история США XVII-XX вв.-М.:Изд-ство «Весь Мир», 2001. – С.166.

[6] А.А. Мишин, В.А. Власихин. Вказ. праця. – С.306.

[7] Согрин В.В. Вказ. праця. – С. 167.

сутнє федеральне законодавство, що регулювало порядок надання активного виборчого права.

Головну роль у правовій регламентації виборів відігравали штати, а не федерація. У первісному тексті Конституції США містилось положення (ст.1 розділ 2), відповідно до якого «виборці кожного із штатів повинні відповідати певним вимогам, які встановлені для виборців найбільш чисельної палати Законодавчого зібрання штату». Мова йшла про виборців, які брали участь у виборах палати представників. Таким чином, визначення порядку надання активного виборчого права на всіх виборах, і в штатах, і федеральних, було віднесено Конституцією до компетенції штатів.

Прийняття поправок до Конституції в ході Громадянської війни в США тільки загострили протиріччя у сфері виборчих прав. У подальшому було прийнято декілька поправок, які розширювали склад виборчого корпусу: в 1920 р. XIX поправка надавала виборчі права жінкам, в 1964 р. відповідно з XXIV поправкою був відмінений виборчий податок, а в 1971 р. XXVI поправка змен-

SUMMARY

The article deals with the question of the formation of voting rights in the United States since the adopting of the US Constitution until the late 19th century. The author shows the restrictions in the suffrage introduced states to eliminate the black population to participate in elections.

шила віковий ценз з 21 до 18 років.

Суттєвим досягненням демократичних сил США було прийняття Конгресом законів про громадянські права 1957, 1960, 1964 і 1968 рр., а також законів про виборчі права 1965 і 1970 рр. Головною цілю прийняття цих законів було розширення і забезпечення виборчих прав чорношкірого населення, жінок, крім цього, фактично був відмінений ценз грамотності, різко скорочений ценз осілості на федеральних виборах, віковий ценз.

Історія боротьби за реалізацію виборчих прав наочно показує, наскільки важкий і довгий шлях пройшло американське суспільство від проголошення і закріплення на папері до реального втілення конституційних декларацій у життя.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ОНТОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У ПРАВІ

ШЕЙНА Андрій Миколайович - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

Исследуется философско-правовое понимание демократии как онтологической основы принципа демократизма в праве. Определяются основополагающие признаки демократии. Рассматривается взаимосвязь демократии, государства, права, гражданского общества, основных прав и свобод человека, правопорядка и принципа демократизма.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, право, легітимність, держава, воля народу, правопорядок, принцип демократизму.

Постановка проблеми

У сучасних умовах відбувається формування соціальної, правової, демократичної держави, яка органічно поєднує в собі ознаки демократичної держави, заснованої на народовладді, соціальної, що забезпечує соціальну справедливість, і правової, у якій публічна влада здійснюється на правових засадах. Відтак, розуміння демократії передбачає не лише легітимність державної влади, тобто участь народу у формуванні органів державної влади та здійснення контролю за їх діяльністю, а й охорону прав і свобод людини і громадянина. В основі демократії лежить визнання людини найвищою соціальною цінністю, невідчужуваності та непорушності її основоположних прав і свобод. Таким чином, завдання принципу демократизму полягає не лише у закріпленні у праві волі народу, надання громадянському суспільству більших можливостей, а й у реалізації та гарантуванні прав і свобод людини і громадянина шляхом їх закріплення у нормах права.

Метою дослідження є виявлення філософсько-правових ознак демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві.

Стан дослідження

Значний вклад у дослідження поняття демократії, її філософсько-правових ознак та особливостей зробили: А. Георгіца, М. Кельман, В. Ковальчук, А. Колодій, В. Комаров, О. Костюк, В. Котюк, А. Лейпхарт, О. Мурашин, Л. Наливайко, І. Овчар, О. Петришин, В. Погорілко, Т. Подковенко, О. Прієшкіна, П. Рабінович, З. Священко, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, А. Черданцев, О. Чернецька, М. Чудаков, Г. Шахназаров та багато інших вчених.

Виклад основних положень

Демократія як суспільно-політичне явище пройшла складний і тривалий шлях багатовікового розвитку. Історично демократія має багато типів, форм, особливостей вияву. Існуюче вчення про демократію свідчить, що вона є одним із методів організації і здійснення політичної влади, функціонування політичної системи, різновидом політичного режиму, державно-політичного устрою, державного ладу, знаряддям певних суспільних сил для проведення своєї політики тощо [9, с. 114-115].

Демократія є багатоаспектним явищем. Щоб наблизитися до її сутності, слід проаналізувати її поняття та основоположні ознаки у взаємозв'язку із державною

владою, громадянським суспільством, правом тощо.

Поняття «демократія» в юридичній науці визначають як народовладдя або владу народу, його пов'язують із правами людини, свободою і рівністю громадян [7, с. 331]. Ю. Шемшученко вважає, що демократична держава постійно, всебічно і повно виражає волю народу. Під нею вчений розуміє як загальну волю народу, так і волю окремих соціальних груп, спільностей та волю кожної окремої особи – людини і громадянина [18, с. 13]. Іншими словами, демократичною є та держава, яка здійснює владу народу з його волі та відповідно до його волі.

Г. Мурашин визначив демократію як форму організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства [8, с. 61-62].

М. Цвік вважає, що демократія – це форма такої держави, яка заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення широких прав і свобод громадян та їх участі у формуванні і функціонуванні політичної влади й контролю за його діяльністю. Демократія є способом формування і здійснення волі народу. Народовладдя є суттю демократичної держави, а демократія – його внутрішньою формою, на відміну від форм правління і державного устрою, які характеризують форму держави ззовні. Тому М. Цвік пропонує розглядати демократію у трьох аспектах: як форму держави, як принципи організації державної влади і як різновид політичного режиму [16, с. 99].

О. Скакун розглядає демократію як політичну організацію влади народу, при якій забезпечуються: рівна участь усіх громадян в управлінні державними і суспільними справами; виборність основних органів держави; законність у функціонуванні суб'єктів політичної системи суспільства; забезпечення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів [11, с. 148].

Отже, в основі демократії лежить процес легітимації держави і державної влади народом. Держава за умов демократії перетворюється на інструмент забезпечення суспільної волі та суспільних потреб. У демократичній державі не тільки влада існує для народу, а й сам народ є владою, народне благо здійснюється не тільки для народу, а й через народ. У цьому сенсі фундаментом демократії виступає народовладдя, яке тлумачиться як належність усієї суспільної влади, в тому числі державної, народові, вільне здійснення народом цієї влади відповідно до його суверенної волі в інтересах як всього суспільства, так і кожної людини. Тому головною передумовою утвердження демократії є народовладдя [3, с. 39-40]. Легітимація як процес визнання влади справедливою безпосередньо пов'язаний із народним волевиявленням. Важливим аспектом цього процесу є формалізація волі народу, надання їй загальнообов'язковості, це стосується важливих політичних рішень державної влади, які набувають легітимності лише за умови, якщо громадяни беруть безпосередню участь у їх прийнятті [6, с. 233]. Іншими словами, легітимація є постійним процесом народовладдя, який не завершується на стадії делегування владних повноважень, а передбачає право і можливість громадян брати безпосередню участь у прийнятті важливих правових та політичних рішень, а також контролювати процедуру реалізації прийнятих рішень [9, с. 272].

Демократія є складним явищем соціокультурного буття, сталою філософською, правовою та політологічною категорією і врешті основною парадигмою громадянського суспільства та правової держави. Лише демократична держава може забезпечити необхідні умови для існування громадянського суспільства і тільки громадянське суспільство здатне підтримати демократичну державу. Лише в демократичній державі з розвиненим громадянським суспільством досягається баланс у взаємовідносинах держави і суспільства [9, с. 116]. Отже, демократія має своєю опорою й успішно функціонує в умовах розвинутого громадянського суспільства, а громадянське суспільство, у свою чергу, є ознакою демократії.

Демократія не може існувати, якщо заперечуються підстави для розвитку громадянського суспільства. Більше того, демократія не тільки припускає наявність гро-

мадянського суспільства, а й передбачає його обов'язкове існування, оскільки саме громадянське суспільство стає підставою демократії, а також суб'єктом тих прав, захищати і гарантувати які покликана демократична держава. Ідея демократичної держави пов'язана з підпорядкуванням держави суспільству, а відтак, процеси формування демократичної держави, з одного боку, і становлення громадянського суспільства, з іншого, завжди тісно взаємопов'язані [3, с. 242].

Важливим чинником демократизації суспільного життя, становлення громадянського суспільства, проголошення влади народу, побудови демократії загалом є право. Демократія може ефективно функціонувати лише за умови встановлення ефективних правових зв'язків, проголошення і реалізації принципу верховенства права. Демократія формується на підставі суспільних відносин, право є регулятором суспільних відносин, а відтак демократія формується за допомогою права. Право складає зміст демократії, а демократія є формою, способом існування і реалізації права.

Сучасне праворозуміння розглядає право як міру свободи і рівності, що відображає панівні уявлення про справедливість і потреби суспільного розвитку, основи яких складаються в процесі повторювальних суспільних відносин, що визнаються, гарантуються та охороняються державою. Таким чином, право є продуктом, виразом інтересу суспільства, яке в правовій сфері виступає у вигляді «народу». Головною функцією законодавця як офіційного представника народу є формалізація права в законі, тобто створення такого нормативного поля, яке відповідало б інтересам та потребам народу [4, с. 497].

Якщо функціонування демократії залежить не від права, а від держави, то тоді істотно змінюється й зміст демократії, оскільки в такому разі замість реальної демократії відбувається побудова «керованої демократії», в якій держава відділена від народу, в якій держава, а не народ, вирішує, що можна робити, а що – ні. Внаслідок цього відбувається формування демократії, в якій принцип верховенства права замінюється принципом «верховенства держави», що є нічим іншим, як руйнуванням демократичної ідеї, руйнуванням її змісту, спотворенням демократичних інститутів і, зрештою, її перетворенням на одну із форм авторитаризму [3, с. 42-43].

Сьогодні особливого значення для розуміння сутності демократії набуває роль прав і свобод людини і громадянина, необхідність їх всебічного гарантування і захисту. Вважають, що розуміння демократії не обмежується легітимністю влади, а передбачає додержання прав і свобод громадян.

Демократія гарантує громадянам ті основні права і свободи, які недемократичний лад надати не може. На думку М. Кельмана, О. Мурашина, демократія є формою організації та функціонування політичної системи, при якій існують рівні можливості для здійснення прав і свобод кожного члена суспільства; її зміст становлять права та свободи людини, рівність, справедливість [5, с. 225]. Розглядаючи поняття демократії, західні науковці стверджують, що демократія – це сприйняття та реалізація принципу рівності, прав і свобод громадян, а також їх можливостей [19, с. 483].

А. Георгіца та Н. Шукліна наголошують на тому, що об'єктивний розвиток демократії призвів до того, що до ознак демократії сьогодні відносять принципи, які є основоположними для будь-якої правової держави (пріоритет прав людини і громадянина, конституційне обмеження державної влади, верховенство права тощо) [1, с. 50]. В основі демократії лежать такі принципи, як рівність і свобода громадян, невтручання держави в діяльність громадянського суспільства, пріоритет індивідуальних інтересів особистості та їх захист від посягань з боку держави, свобода слова, можливість громадян брати участь у справах суспільства, верховенство права тощо. Ці принципи в сукупності створюють умови для розвитку особистості, громадянського суспільства і держави [15, с. 35]. Це, у свою чергу, свідчить про співвідношення понять «правова», «демократична» та «соціальна держава» та віднесення до сутнісних ознак одного поняття властивостей іншого.

Вагомим принципом демократії є конституційне закріплення прав, свобод і обов'язків людини та їх реальна гарантованість. Права і обов'язки в демократичному суспільстві встановлюються на основі рівності всіх перед законом. Рівність прав і свобод пов'язана із цілеспрямованою діяльністю держави на забезпечення поєднання свободи однієї людини зі свободою всіх і кожного. Передумовою цього є те, що жодне право особи не може вважатися подарованим їй державою. Усі конституційні права є невідчужуваними, а відтак, не можуть бути ані звужені, ані скасовані, і водночас виступають межами державної влади. Головними напрямками гарантування прав є можливість звернення людини до компетентних органів з метою їх поновлення, відшкодування завданої шкоди тощо [4, с. 501]. Гарантія основних прав і свобод людини передбачає, що вони існують незалежно від держави, не можуть бути скасовані законодавцем чи обраною більшістю. Громадяни демократичної держави беруть на себе суспільні обов'язки для того, щоб зміцнити свої права. Водночас держава повинна не тільки декларувати основні права людини, але й гарантувати їх [5, с. 234].

Отже, демократія може здійснюватися через реалізацію і гарантування захищених законом демократичних прав і свобод людини. Демократична держава покликана забезпечити весь комплекс прав людини, передбачених чинним законодавством. Реалізація і гарантування усього комплексу прав і свобод людини є головною формою здійснення демократії [4, с. 499]. Відтак, провідна роль у здійсненні демократії належить утвердженню прав і свобод людини і громадянина, їх захищеності, а також функціонуванню системи органів держави на основі демократичних принципів.

Однією з основоположних ознак демократії, характерною для усіх її форм та концепцій, є законність. Демократія не може бути над законом чи поза законом, вона існує тільки в межах закону. Законність виступає як найбільш ефективний, гуманний, справедливий режим суспільно-політичного життя, а будь-яке відхилення від його принципів, їх недооцінка призводять до порушення законності, приниження її соціальної цінності, ефективності правового регулювання в цілому [5, с. 474].

Прийняття закону означає не тільки те, що він є санкціонованим державою, а й те, що він виражає загальну волю. Це означає, що, приймаючи закони, держава не просто закріплює свої ідеї (думки), які набувають статусу загальнообов'язкових та санкціонованих державою норм (правил поведінки), а й повинна видавати такі приписи, які б відображали зміст загальної волі народу. Остання вимога реалізується завдяки принципам рівності та участі у законодавстві. Принцип рівності означає, що закони повинні бути однаковими для всіх. Суб'єкти, дії та відносини яких регулюються законами, мають бути рівними в своїх правах. Тобто для того, щоб закон відображав загальну волю, він повинен бути рівним [3, с. 107-108]. Рівність усіх перед законом (право на рівний захист законом) є фундаментальною основою будь-якого справедливого і демократичного суспільства. Демократія не може гарантувати однакового рівня життя для всіх. Однак за будь-яких обставин держава не повинна породжувати додаткових нерівностей, вона зобов'язана поводитись справедливо з усіма своїми громадянами [5, с. 235]. Загальна воля народу повинна себе відобразити (продемонструвати). Це відбувається через участь у законодавстві (принцип участі). Причому право участі тлумачиться не тільки як одне з особистих прав людини, а також як невід'ємна умова формування системи законодавства [3, с. 108].

Підкреслюючи панування закону, слід вказати й на те, що розуміння права і закону не ототожнюються та є відмінними за своїм змістом. Для прикладу у тоталітарних режимах, деспотичних формах правління самі закони виступають проявом сваволі. Відтак, у законодавстві повинні відображатися принципи гуманізму, справедливості, свободи, рівності, верховенства права. Тільки при наявності законодавства, яке відповідає об'єктивній природі суспільних відносин, основним принципам права, ідеям свободи, гуманізму і справедливості, забезпечується режим законності [5, с. 470]. Отже, сам факт формального існування значної кількості

норм права ще не є запорукою становлення режиму законності та нормального функціонування демократії. Для цього юридичні норми повинні відповідати вимогам права, їх слід дотримуватися, ними повинні керуватися у повсякденному житті.

Законність тісно пов'язана із правопорядком. Особливого значення набуває погляд на правопорядок як на реалізовану законність. У формуванні правопорядку законність виступає не тільки як основоположний принцип діяльності державних органів, посадових осіб і громадян. Оскільки правопорядок не може сформуватися як наслідок лише принципу, то більш доцільним є визнання правопорядку як результату реалізації всіх правових приписів відповідно до принципу законності. Відтак, основою правопорядку виступає не законність, а право. Законність розглядається як умова правопорядку [12, с. 616].

На думку А.Ф. Черданцева, правопорядок – це порядок суспільних відносин, які виникають у результаті дотримання та виконання законів. Правопорядок розглядається як результат дії законності, система суспільних відносин, правовідносин, заснованих на нормах права. Науковець вважає, що у демократичній державі правопорядок повинен: ґрунтуватися на демократичному законодавстві; володіти високим рівнем захисту прав і свобод громадян; забезпечувати стійкість, стабільність правовідносин, що зумовлює впевненість їх учасників у тому, що існуючі правовідносини не будуть скасовані або змінені довільним рішенням державних і інших органів без достатніх підстав [17, с. 389]. Стабільний і міцний правопорядок можливо встановити лише там, де існує режим дійсної демократії, авторитет і повага до закону, де створені умови для неухильної дії права, впевненості громадян у непорушності їхніх прав, у тому, що будь-які порушення юридичних норм будуть виявлені й покарані [14, с. 446].

Погоджуємося з думкою С. Сенчука у тому, що правопорядок повинен ґрунтуватися не лише на ролі держави, створенні умов законності, а й на стабільному соціальному порядку, на системі наявних, дієвих, побудованих суспільством на певному етапі його розвитку суспільних відносин і засобів їх регулювання. Лише за таких умов можливий стабільний правопорядок у державі [10, с. 42]. Соціальний порядок – це стан упорядкованості суспільних відносин, необхідними умовами якого є відповідність соціального регулювання природі людини та соціальна згуртованість суспільства з метою забезпечення благополуччя та добробуту його членів, а також соціальної справедливості, стабільності та розвитку суспільства. Правовий порядок залежить від існування загальних для всіх членів соціуму цінностей, що вважаються легітимними, обов'язковими і виступають стандартом поведінки людей.

В.В. Борисов вважає, що серцевиною правового порядку є людина, її інтереси, прагнення, життєві потреби, які юридично оформлюються в правах і свободах, обов'язках і відповідальності громадянина і які реалізуються у суспільних відносинах. Тому характерними рисами правопорядку вчений називає гуманізм, демократизм, моральність та справедливість [13].

Отже, об'єктивна необхідність правопорядку полягає у тому, що без нього неможливо вирішити поставлені перед суспільством завдання, а саме: побудова громадянського суспільства та правової держави; ефективне функціонування інститутів демократії, політичної системи; реалізація прав і свобод людини, зміцнення їх гарантій; чітка робота державного апарату, всіх його органів, структур, посадових осіб; забезпечення правотворчого, правозастосовного та управлінського процесу; формування політико-правової культури та підвищення правосвідомості особи і всього суспільства тощо [2, с. 204].

Демократія потребує ефективного механізму взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства, обмеження державної влади правами та свободами людини, їх закріплення у законодавстві. Це складає зміст принципу демократизму, який передбачає участь громадян у забезпеченні широти, непохитності та гарантованості прав і свобод людини і громадянина, відшукуванні найбільш оптимальних шляхів вирішення конфліктів між державою і суспільством. Принцип демократизму передбачає,

що держава, з одного боку, повинна створити умови для участі населення в управлінні справами держави, а з іншого-закріпити в юридичних нормах права і свободи людини і громадянина.

Висновки

Основоположною ознакою демократії є легітимність державної влади. Суб'єктом влади за умов демократії виступає не держава, а народ, який лише делегує органам держави частину своїх повноважень і зберігає за собою невід'ємне право брати участь у процесі державного управління, прийнятті важливих правових та політичних рішень, контролювати реалізацію цих рішень. Держава, у свою чергу, зобов'язана забезпечити рівну й ефективну участь громадян у процесі державного управління.

Демократія є не лише способом управління державою, а й виступає формою, способом існування і реалізації права. Сьогодні під правом розуміють волю народу, яка відображає міру свободи і рівності людей, панівні уявлення про справедливість і потреби суспільного розвитку тощо. Право є продуктом, виразом інтересів суспільства, включає основоположні ідеї, бажання і цінності людей. Завданням держави є закріплення права в законі, тобто створення такої нормативної системи, яка б відповідала потребам народу.

Розуміння демократії передбачає додержання прав і свобод громадян. Ознакою демократичної держави є конституційне закріплення прав і свобод людини та їх реальна гарантованість. Гарантія основних прав і свобод людини передбачає, що вони існують незалежно від держави, не можуть бути скасовані законодавцем чи обраною більшістю. Отже, демократія може здійснюватися через реалізацію і гарантування захищених законом прав людини і громадянина. Реалізація і гарантування всього комплексу прав і свобод людини є головною формою здійснення демократії.

Права і свободи людини закріплюють у законі. Тільки при наявності законодавства, яке відповідає об'єктивній природі суспільних відносин, основним принципам права, ідеям свободи, гуманізму і справедливості, забезпечується режим законності. Принцип законності передбачає не лише діяльність держави щодо побудови законів, а й дотримання та виконання законів самими громадянами, які реалізують свої права і свободи, узгоджуючи свою поведінку з правовими нормами. Внаслідок цього у демократичній державі формується правовий порядок, коли людина, її інтереси, прагнення, життєві потреби, юридично оформлюються в правах і свободах, обов'язках і відповідальності та реалізуються у суспільних відносинах.

Таким чином, враховуючи вищенаведені ознаки, які, на наш погляд, найбільш повно відображають зміст демократії, поняття демократії слід визначити як владу народу, який делегує державі частину своїх повноважень і зберігає за собою невід'ємне право брати участь у процесі державного управління, формує уявлення про право, яке відображає основоположні ідеї, бажання і цінності людей та проявляється у вигляді прав і свобод людини, які реалізуються у громадянському суспільстві, становлять основу правопорядку та гарантуються державою шляхом їх закріплення у законодавстві. Принцип демократизму в такому випадку передбачає, що законодавство повинно адекватно відображати волю народу та закріплювати в юридичних нормах права і свободи людини і громадянина.

Література

1. Георгіца А.З. До питання про зміст конституційно-правової категорії «демократія» / А.З. Георгіца, Н.Г. Шукліна // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Правознавство. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 172. – С. 46–51.

2. Григорьева И.В. Теория государства и права: учебное пособие / И.В. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 304 с.

3. Демократія та право: проблеми взаємовпливу і взаємозалежності: Матеріали міжнар. наук. конф. (26 жовт. 2007 р., м. Київ) ; За ред. акад. АПрН України О.В. Скрипнюка. – Х.: Право, 2008. – 296 с.

4. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цві-

АНОТАЦІЯ

З'ясовується філософсько-правове розуміння демократії як онтологічної основи принципу демократизму у праві. Визначаються основоположні ознаки демократії. Розглядається взаємозв'язок демократії, держави, права, громадянського суспільства, основоположних прав і свобод людини, правопорядку та принципу демократизму.

SUMMARY

It establishes a philosophical and legal understanding of democracy as a principle with an ontological basis for democracy in the law. Identify the fundamental features of democracy. It considers the correlation between democracy, the state, the law, civil society, the fundamental rights and freedoms of a person, the rule of law and the principle of democracy.

ка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН Укра-їни О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

5. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2005. – 609 с.

6. Ковальчук В. Проблема легітимності державної влади в контексті теорії народовладдя / В. Ковальчук // Вісник Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 232–243.

7. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / В.О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.

8. Мурашин Г.О. Демократія / Г.О. Мурашин // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.

9. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л.Р. Наливайко. – Х.: Право, 2009. – 598 с.

10. Сенчук С.С. Соціально-правові засоби забезпечення правового порядку : теоретико-правовий вимір. Дис... на здобуття. наук. ступ. канд. юрид. наук. – Львів, 2015 – 210 с.

11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун; пер. з рос. С.О. Бураковського. – [2-ге вид.]. – Х.: Консум, 2005. – 656 с.

12. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – 616 с.

13. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.

14. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М.: Городец, 2003. – 540 с.

15. Украина и Россия на пути к демократии: особенности переходного периода / Под общей ред. О.И. Соскина. – К.: Изд во «Институт трансформации общества», 2007. – 208 с.

16. Цвік М.В. Теорія демократії / М.В. Цвік // Загальна теорія держави і права: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.

17. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: Юрайт-М, 2002. – 432 с.

18. Шемшученко Ю.С. Основи конституційного ладу України / Ю.С. Шемшученко // Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – Т. 2. – К.: Юрид. думка, 2008. – 800 с.

19. Webster's New Universal Unabridged Dictionary. – N.Y., 1993. – 520 p.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЧАЛЬНИКА ВІЙСЬКОВОГО ГАРНІЗОНУ

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСТАПЕНКО Інна Олегівна - здобувач кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 355.454(477)

В статье рассмотрен правовой статус начальника военного гарнизона, раскрыта сущность и содержание его управленческой деятельности, исследованы управленческие функции начальника. В работе также определяются основные качества начальника гарнизона в современной международной обстановке.

Ключові слова: військовий гарнізон, начальник гарнізону, особливості управлінської діяльності начальника гарнізону в сучасних умовах проведення антитерористичної операції.

Постановка проблеми

Визначення правового статусу начальника гарнізону з точки зору адміністративно-правових відносин являє собою особливий інтерес, оскільки всі військовослужбовці гарнізону, у тому числі командири військових частин і з'єднань, які входять до складу гарнізону, мають функції, які не відповідають сучасним умовам і повинні бути підконтрольними та підпорядкованими саме начальнику гарнізону. Але обсяг прав і повноважень начальника гарнізону сьогодні не відповідають сучасному стану міжнародних відносин, в яких опинилася Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання адміністративно-правового статусу військових посадових осіб Збройних Сил України, у тому числі й начальників гарнізону досліджуються в роботах таких вітчизняних фахівців як О. М. Бандурка, П. М. Кондик, В. П. Овсянник, В. С. Полікашин, С. Ю. Поляков, Ф. Ф. Мисик та інших. Проте ці праці не враховують особливості управлінської діяльності начальників гарнізонів в умовах проведення антитерористичної операції, які повинні бути чітко прописані у відповідних нормативно-правових актах.

Правові причини з'ясування даного питання пов'язані з колізіями та прогалинами, які існують в чинному законодавстві і внаслідок яких військовий гарнізон та його посадові особи до сьогодні не мають чітко закріпленого статусу суб'єкта адміністративних правовідносин, хоча, здійснюючи кожен день свою діяльність у межах гарнізону, військові підрозділи й посадові особи активно беруть участь в адміністративно-правових відносинах.

Метою даної статті є розробка пропозицій щодо вдосконалення правового статусу начальна військового гарнізону, як посадової особи, та його управлінської діяльності щодо ефективного вирішення завдань, які виконують підлеглі, підрозділи й військовий гарнізон в цілому.

Виклад основного матеріалу

У кожному гарнізоні наказом командувача військ оперативного командування, а в місті Києві та містах розташування штабів видів Збройних Сил України наказом Міністра оборони України, призначається начальник гарнізону.

Однією з особливостей адміністративно-правового статусу начальника військового гарнізону є наявність додаткових, у порівнянні з іншими військовими начальниками, вимог та обмежень.

Начальник гарнізону відповідає за підтримання військової дисципліни, організацію несення гарнізонної та вартової служб, за виконання заходів з бойової та мобілізаційної готовності гарнізону, які пов'язані з виконанням загальногарнізонних заходів, забезпечення необхідних умов для повсякденного життя та підготовки військових частин Збройних Сил України, проведення гарнізонних заходів за їх участю, стан екологічної безпеки та пожежної безпеки гарнізону, взаємодію з представниками центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи [1].

Слід звернути увагу, що начальник гарнізону є прямим начальником з для всіх військовослужбовців гарнізону, у тому числі командирів з'єднань і військових частин, які входять до складу гарнізону.

Наступною особливістю адміністративно-правового статусу начальника гарнізону є те, що останній володіє значно більшим обсягом прав та повноважень як щодо посадових осіб гарнізону, так і до інших військовослужбовців гарнізону.

Так, начальник гарнізону має право, у разі потреби, для виконання покладених на нього завдань залучати особовий склад і транспортні засоби військових частин гарнізону.

Начальник військового гарнізону, у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків, найчастіше вступає у правовідносини з державними органами, з юридичними і фізичними особами, що є також свідченням особливості адміністративно-правового статусу начальна гарнізону.

Окрім того, на начальна гарнізону покладаються ряд обов'язків:

– повсякденно керувати діяльністю військових службових осіб гарнізону;

– розробляти план приведення гарнізону в бойову готовність, план посилення охорони гарнізонних об'єктів, план пожежної безпеки гарнізону та розклад гарнізонних варт;

– організовувати охорону та оборону гарнізонних об'єктів;

– залучати посадових осіб гарнізону до перевірки стану служби військ і військової дисципліни всіх військових частин гарнізону;

– розміщувати частини, підрозділи, команди, які прибувають до гарнізону;

– визначати для військових частин гарнізону порядок користування навчальними об'єктами;

– розглядати й затверджувати плани загальногарнізонних заходів;

– підтримувати зв'язок з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, начальником органу управління Служби правопорядку в гарнізоні;

– керувати роботою квартирно-експлуатаційної частини гарнізону щодо розквартирування військових частин і затверджувати розподіл житлової площі в гарнізоні;

– аналізувати стан військової дисципліни, гарнізонної та вартової служб у гарнізоні, вживати заходів щодо попередження злочинів і надзвичайних подій;

– організовувати та проводити заходи з участю військ;

– організовувати пожежну безпеку в гарнізоні та спеціальну підготовку начальників служб пожежної безпеки військових частин;

– забезпечувати додержання умов екологічної безпеки в гарнізоні;

– встановлювати час переходу військових частин гарнізону на літню чи зимову форму одягу;

– оголошувати початок і кінець опалювального періоду в гарнізоні;

– перевіряти, в якому стані тримаються споруди, території військових містечок, військові цвинтарі, братські могили, військові пам'ятники, та доглядати їх належним чином;

– проводити особисто службове розслідування надзвичайних подій та правопорушень, які вчинили в межах гарнізону військовослужбовці;

– сприяти щодо виявлення причин, умов і обставин злочинів та інших правопорушень, вчинених у військових частинах і на військових об'єктах гарнізону;

– організовувати конвоювання засуджених до місць відбування покарання;

– вести прийом військовослужбовців та членів їх сімей з особистих питань, приймати рішення стосовно заяв, скарг та інших звернень;

– виконувати інші обов'язки [1].

Щодо управлінської діяльності начальна гарнізону, то її суть полягає в тому, щоб прийняти рішення щодо того, що потрібно робити, і організувати людей для виконання цього рішення. Ця суть управління підкреслює той факт, що люди – найголовніший ресурс, наявний у розпорядженні начальника. Саме за допомогою людей можна управляти всіма іншими ресурсами – інформаційними, фінансовими, матеріальними (у тому числі військовою технікою й зброєю) тощо.

Оригінальне визначення управління людьми надано у роботах Мескона М.Х.: «Управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп на ефективну, цілеспрямовану й продуктивну групу» [2, с. 39].

Що стосується управління військовими, то ця думка більш чітко виражена геніальним полководцем Наполеоном Бонапартом: «Військо баранів, очолюване левом, завжди переможе військо левів, очолюване бараном» [3, с. 451].

Начальник гарнізону поставлений для того, щоб приймати рішення й домагатися їх виконання. У процесі управління йому доводиться зіштовхуватися з різними подіями й випадками. У більшості начальник гарнізону може впоратися з ними за допомогою людей. Крім управління підлеглими, начальник керує самим собою так само, як і іншими людьми.

При прийнятті рішення й організації його виконання начальник гарнізону одержує підтримку, поради й допомогу від своїх підлеглих. Однак остаточний аналіз проблеми й прийняття рішення він виконує сам.

Найважливіша частина управління – організувати виконання завдання за допомогою інших людей, використовуючи всі інші ресурси, включаючи самого себе.

Розглядаючи зміст роботи начальна, можна знайти одну загальну рису управлінської діяльності – роль начальника.

Роль – це набір певних поведінкових правил, що відповідають конкретній військовій організації, обійнятій посаді й обстановці (ситуації), яка склалася. Так само, як герой у п'єсі має свою роль, яка змушує його поводитися певним чином, начальник обіймає посаду у військовій організації, і саме це визначає його службову поведінку. Протягом звичайного робочого дня начальник може:

– зустрітися з підлеглими, своїми колегами, начальником тощо;

– вивчити й проаналізувати інформацію, що надійшла;

– прийняти певні управлінські рішення.

Перед фактом цих дій його поставила ситуація й змусила обрати одну з управлінських ролей (або кілька ролей відразу). Усе це вимагає великої кількості міжособистісних взаємин, переробки даних і прийняття рішень.

Як і актор, начальник грає (виконує) заздалегідь визначену роль, хоча як особистість може давати власну інтерпретацію цієї ролі [4, с. 62].

Особистість начальника може впливати на характер виконання ролі, а не на її зміст.

Військова практика переконує: нема поганих військових організацій, нема поганих колективів, є погані військові керівники та начальники.

Тому, аналізуючи сучасний розвиток суспільства та військово-політичну ситуацію в Україні, виходячи з вимог до начальника та його управлінських якостей, начальник XXI століття – це насамперед:

1) головний стратег;
2) лідер;
3) творчий політик і дипломат;
4) генератор ідей, який прагне розібратися в суті проблеми й докопатися до істини;
5) організатор, той, кого поважають, уміє працювати з людьми;
6) ентузіаст, сповнений енергії, не тільки сам береться за будь-які завдання, а й надихає на це інших людей;
7) контролер, аналітик, гарант якості, здатний оцінити виконане завдання, висунути ідею, знайти в ній сильні й слабкі місця;

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто правовий статус начальника військового гарнізону, розкрито сутність та зміст його управлінської діяльності, досліджено управлінські функції начальника. У роботі також визначаються основні якості начальника гарнізону в сучасній міжнародній обстановці.

SUMMARY

The article deals with the legal status of head of the military garrison, reveals the essence and content of its managerial activities, studied the management functions of the head. The paper also identifies the main quality of the garrison in the current international situation.

8) вихователь, що володіє високими моральними якостями, здатний створювати колектив військової організації й направляти його розвиток у потрібне русло;

9) новатор, який розуміє роль науки в сучасних умовах, вміє оцінити й без зволікання впровадити у військову організацію той або інший винахід або «ноу-хау»;

10) шукач вигоди, що цікавиться зовнішнім боком справи, може бути гарним посередником між військовослужбовцями;

11) виконавець, гарний адміністратор, здатний не тільки висунути, а й втілити ідею в життя;

12) гарний працівник, подобається всім, передусім тому, що не прагне зайняти чуже місце, проте здатний вислухати й схвалити;

13) залагоджує розбіжності для того, щоб з'єднати розірвані кінці;

14) просто людина, що володіє глибокими знаннями й різними здібностями, високим рівнем культури, чесністю, рішучістю характеру, хоробрістю, стійкістю до всіх стресів, фізично здорова, дотримується етичних норм і правил, планує свою роботу, а також розважлива, здатна бути зразком у всіх стосунках [5, с. 84].

Висновки

Начальник військового гарнізону перебуває на вищому рівні управління, він приймає рішення і відповідає за його ефективне виконання. У всіх бойових Статутах і Настановах записано: «Рішення командира – основа управління». Нема рішення командира (начальника) – нема управління, тобто підлеглим зверху донизу не поставлені цілі (завдання). Без управління гарнізон не може досягти успіху. Нема управління військовий колектив перетворюється на неорганізований натовп, військові підрозділи і організації гарнізону ефективно не виконають завдання, поставлені вищим командуванням.

Особливо зростає роль начальників військових гарнізонів у районі проведення антитерористичної операції в період утворення військово-цивільних адміністрацій, на які покладаються функції забезпечення безпеки й нормалізації життєдіяльності населення. Адже, відповідно до пункту 4 статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [6], такі адміністрації, перш за все, формуються з військовослужбовців військових формувань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням їх на військовій службі. Тому чинним законодавством України в такий складний період необхідно чітко розмежувати повноваження керівників військово-цивільних адміністрацій і начальників гарнізонів.

Література:

1. Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. № 550-XIV. // http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/550-14.

2. Мескон М. Х., Альберт М., Хелдоури Ф. Основы менеджмента : Пер. с англ. – М.: «Дело», 1992. – 702 с.

3. Энциклопедия мудрости. – М.: Из-во «Буколика», 2007. – 816 с.

4. Полікашин В. С., Поляков С. Ю., Полікашин Ю. В., Мисик Ф. Ф. Основи управління і прийняття рішень у військовій справі. Навч.посібник. – Харків: Нац. Юрид. Акад. України, 2009. – 112 с.

5. Основи військового управління: навч. посіб. / С. Ю. Поляков, А. І. Куртов, В. С. Полікашин та ін.; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. С. Ю. Полякова. – Х..: НУ ЮАУ, 2012. – 394 с.

6. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» № 141-VIII від 03.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 4 березня.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ І ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ РИБНИХ РЕСУРСІВ

ПРОЦАН Юрій Григорович - здобувач НУБІП України за спеціальністю адміністративне право і процес

УДК-342-9:699.3(091)

В работе исследуются вопросы становления и развития государственной и правовой политики в сфере охраны рыбных ресурсов на начало XVIII ст.

Ключові слова: держава, влада, управління, риба, рибальство, законодавство, охорона, власність, обов'язки, відповідальність, судочинство, відшкодування збитків

Німецький вчений Ю. Борхардт відзначав, що історія є соціальною наукою, яка дає можливість надавати знання, що можуть бути застосовані для практичних цілей. При цьому, вивчати історію потрібно у дусі, вільному від партійних пристрастей, забобонів і упереджених ідей [1, с. 3, 4].

Мета полягає у дослідженні історичних, політичних, економічних і соціокультурних процесів, які супроводжували етапи становлення і розвитку державної і правової політики у сфері охорони рибних ресурсів на території Росії та України на початок XIX ст.

Риба з давніх часів традиційно була важливим джерелом харчування людини, що протягом багатьох сторіч стимулювало її до вдосконалювання знарядь лову, способів вилову, обумовлювало потребу вдосконалення форм і методів правового регулювання охорони рибних ресурсів.

Законодавство Стародавньої Русі (IX-XII ст.) [2, с. 219, 364, 372] щодо охорони рибних ресурсів обмежується незначними посиланнями у Смоленській уставній та Псковській Судній грамотах. Так, Смоленська грамота містить положення щодо наділення церковних інституцій сільськогосподарськими землями та озерами для лову риби. Псковська грамота побічно торкається зазначених питань, оскільки мова, наприклад, йде про: право государя відпускати (дати отрок) ізорнику (вільна людина, що працює у сільському господарстві свого государя), городника, кочетника (рибалка) тільки у Філіппів день (тобто 14 листопада за старим стилем); втрату государем чверті врожаю, частини городньої продукції або частини рибальського улову у випадку заперечення отроку зазначеними особами, які присягнули у своїй правоті («правду дали»); встановлення заборони на продаж землі, рибальської ділянки та іншого майна, яке було отримано як «кормля» (користування річчю, майном) за «рукописанием» (заповітом).

Російський дослідник В.В. Соколов вважає, що у Московській державі (XV-XVII ст.) здійснювались природоохоронні заходи [3, с. 19-22]. На початковому етапі розвитку Московського царства, як зазначає автор, саме практика вирішення тих або інших прав володіння на окремі землі, промисли тією чи іншою мірою (як правило, досить обмеженою) включала й природоохоронні аспекти. В.В. Соколов зазначає, що, з погляду природоохоронних функцій державного управління, з розпадом Київської держави основний акцент перейшов від проблеми збереження хутрового звіра, бортництва і т.д. до права власності на промисли, землі тощо.

На думку науковця, здійснення природоохоронних заходів підтверджується низкою історичних документів. Так, уставною грамотою Костянтинівському монастиреві 1391 р. великий князь Василь Дмитрович забороняв своїм рибалкам ловити рибу в монастирських озерах. У заповідній грамоті великого князя Василя Васильовича митрополиту Іоні (середина XV ст.) підтверджувалося право Білоозерського Воскресенського Череповецького монастиря володіти Святоозерцом у Луховці Владимирському: «И князь великий не велел в том Святеозерце своим рыболовам да и всем луховшанам ловли деяти, ни вступатись в него ничем». В.В. Соколов пише, що природоохоронні функції здійснювалися багатьма наказами, що мали тією чи іншою мірою відношення до природокористування. У їхньому числі були обласні накази, що управляли справами великих регіонів – України, Сибіру, Казані і т.д. Сюди ж входила і група адміністративних і поліцейсько-судових наказів – Чолобитний, Московський, Владимирський. Як зазначає автор, частіше до питань користування об'єктами довкілля мали відношення структури місцевих органів влади в особі воєводи, городничого. Ними могли розглядатися дрібні претензії землекористувачів, власників виділених для промислів ділянок і т.д. Саме до цього ешелону управління нерідко були адресовані окремі вказівки, що надсилалися столичними наказами. На підставі грамоти нижегородського князя Бориса Костянтиновича 1395 р. Спасько-Благовіщенському монастирю дозволялося: «По реке Суре и по озерам рыбу ловить и всякими угодьи владети..., а опришные люди у них в те рыбные ловли и в бобровые гоны и по всякие угодья не вступаются никто ничем». Дмитровський князь Петро Дмитрович подарував Троїце-Сергієвому монастирю в 1423 р. у своїй вотчині: «В Воре на реке на Воре ж омут Тереновский... и от реки от Талицы до Лепетни рыбы ловити и бобры ловити а мои рыболове и мои бобровницы ту де на меня рыбу не ловят, ни бобров». У середині XV ст. білозерський князь Михайло Андрійович подарував Кирилову монастирю монопольне право рибного лову в Уломському озері. В усіх цих грамотах права на рибальство підкріплювалися заборонами верховного сюзерена використовувати природні багатства іншими особами. Надання особливих прав на промисел звіра й риби становилось могутнім фактором укріплення влади самих московських великих князів. В.В. Соколов констатує, що завдяки численності водоймищ і різноманітних порід риби довгий час не існувало потреби в спеціальних заходах правового захисту рибних ресурсів [3, с. 35].

Звернемось до положень «Соборного уложення» – збірника правовових актів, що набрав чинності в 1649 р. [4, с. 6-9]. Збірник складався з 25 глав і 967 статей. Як зазначав В.М. Грибовський, його зміст фактично обумовлював питання функцій державного управління, оскільки ними були закріплені норми державного права, питання судоустрою і судочинства, норми речового й кримінального права, а також опис статусу різних станів: селян, посадських людей, стрільців, козаків.

Що стосується безпосередньо правового регулювання Уложенням охорони рибних ресурсів. Главою X («О судах») були встановлені загальні положення щодо природоохоронних заходів (мовою оригіналу): «Также и тем людем, чей тот лес, чюжим бортным ухожем, и рыбными ловлями, и сенными покосами, насильством не владети, и в те угодья не вступатся никоторыми делы (ст. 239); «А будет кто в своем лесу чюжия озера выловит, или сенныя покосы покосит насильством, и в том на него будут челобитчики, и с суда про то сыщется допряма, и на нем велети исцу убытки доправити по соску» (ст. 242). Статтею 90 (Глава XXI «О розбойных и о татиных делех») встановлювалась відповідальність за недозволену рибалку (браконьєрство): «А будет кто у кого татиным обычаем выловит ис пруда или из саду рыбу, и того татя изымают с поличным, а сыщется про то вправду, что он покрал впервые, и такова бити батоги, а будет вдругие тот же с поличным изыман будет, и такова за такую вину бити кнутом, а будет в третьие тот же изыман будет с поличным, а поличное и гривны не стоит, и такова казнити отрезати ухо». Через 20 років, тобто в 1669 р., за лов риби в чужому ставку пока-

рання було посилено – винній особі відсікалася ліва кисть руки [5, с. 18].

Із змісту ст. 18 (Глава IX «О мытах и о перевозех, и о мостах») вбачається: «А будет кто на такой реке плотину и зделает, и ему у той плотины для судового ходу зделати ворота, чтобы теми вороты мочно было судам ходити. Также на которых реках зделаны будут по старине, а не внов езы для рыбныя ловли, а судовой ход тою рекою бывает же, и на тех езах для судового ходу делати ворота же, а наглухо тех езов через такие реки городити не велеть для того, чтобы судового ходу не переняти, а мытов бы на тех новых езах и на прудах и на плотинах отнюд не было» (езы – перегородка на річці або в ставку для лову риби).

З огляду на зазначене варто навести деякі факти звіту дипломатичної місії Джильса Флетчера англійській королеві Єлизаветі про перебування у Росії у 1588 р. [6, с. 52]: існуючий у Росії спосіб правління є тиранічним, оскільки всі його дії направлені на користь одного царя, до того ж варварським способом. Зокрема, це вбачається зі встановленого порядку судочинства, який характеризується відсутністю письмових законів, якими б мали користуватися судді, щоб визнати справу «правою або неправою». В якості закону – воля царя, суддів та інших службовців.

Д.І. Яворницький (Еварницький) у праці «Історія запорізьких козаків» [7] писав, що з усіх промислів у запорізьких козаків, безумовно, найрозвинутішим було рибальство. Воно здійснювалося шляхом загачування камінням всієї ріки [7, с. 285]. Головними знаряддями рибальства, як зазначає автор, були неводи, косяки, мережі, самолови, звичайні малі і великі рибальські сіті. Ловили одночасно і велику, і дрібну рибу [7, с. 287].

Надзвичайно докладним та таким, що ґрунтується на документах Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА), є дослідження В.О. Голобуцького щодо стану охорони рибних ресурсів у Запорізькій Січі [8]. Основним знаряддям ловіння риби на запорізьких промислах за часів Нової Січі були невід, косяк, ятір, мережа й самолов. Невід являв собою величезну сітку довжиною близько 200 сажнів (400 м.) і більше. Разом з мотузками, прив'язаними до обох його кінців, довжина неводу досягала близько 600 м. Невід був головним знаряддям ловіння на великому промислі [8, с. 264]. Більше того, місця лову (гард) облаштовувались таким чином, що риба попадала у пастку, оскільки створювалась гребля внаслідок загачування ріки великим і малим камінням, палями і тином [8, с. 262, 263]. Для охорони промислів та для приборкання їх робітників (тобто для захисту інтересів старшини та «односумів») з Січі висилались окремі великі команди «для охранения оного и поимки воров, також для порядочности между рыболовами и козаками» [с. 262] («односуми» – члени рибного підприємства, що складались з числа заможних «козаків-господарів»).

З боку козацтва здійснювалися деякі епізодичні «природоохоронні» заходи, які, на нашу думку, не можна вважати такими, що можуть свідчити про цілеспрямовану природоохоронну, в тому числі і правотворчу діяльність представницьких інституцій держави. Наприклад, у травні 1654 р. Б. Хмельницький відповідно до скарги «велебного в бозі господина отца» Клементія Старушевича у листі наказував київському полковнику карати «свавільників, що виловлюють рибу в урочищах Видубецького монастиря» [9, с. 352]. Інші відомості свідчать, що без відома Коша або місцевої старшини заборонялося ловити рибу в річці Самарі («никому без ведома Коша риби в Самаре ловить не допускать…») [10, с.78.]. Тобто заборона мала на увазі захист інтересів старшини та «односумів», про що зазначено вище.

У XVII–XVIII ст.ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського, білоруського і російського народів. Відзначимо, що з 80-х років XVI ст. на значній території України діяли природоохоронні артикули Литовського статуту 1588 р. Статут мав чинність впродовж до набрання чинності «Зводу законів Російської імперії» (20-30 р.р. XIX ст.) [11, с. 5, 6]. Питанням охорони об'єктів довкілля присвячено розділ X Ста-

туту (Арт 1-18: про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті). Так само, як і в «Руській Правді», відповідно до народних звичаїв і моралі, Статут вважав крадіжкою, а також гріхом взяти те, до чого була докладена людська праця: фрукти з дерева в саду, рибу з сажовки і запруди тощо. Зовсім іншим було ставлення до тих об'єктів, задля яких не було докладено людських зусиль: до дерев у лісі, риби з річки, птахів на озерах тощо. Заволодіння ними без дозволу власника не розцінювалося як крадіжка. Полювання у чужих землях на звірів і диких птахів визначались як делікти. Так само визначені деліктами лов риби в чужих озерах, скошення сіна в чужій сіножаті (арт. 4) [11, с. 474]. Арт. 7 гл. X регулював питання, які виникають при відшкодуванні збитків, спричинених вибранням риби з чужого озеру, ставу чи сажовки, знищенням загати або спаленням млина. Потерпілому сплачувався штраф у дванадцять гривень і відшкодовувалися заподіяні збитки [11, с. 475-476]. Як ми вбачаємо, Статут не охоплює в повній мірі питань, що були обумовлені Соборним уложенням відносно охорони рибних ресурсів.

Після поширення на Україну в 1840-1842 рр. дії Зводу законів Російської імперії про кодекс українського права 1743 р., яким є «Права за якими судиться малоросійський народ» поступово забули [12, с. VII]. З 1804 по 1807 р.р. здійснюється кодифікація «малоросійського права», фактичним виконавцем якої став надвірний радник Ф. Давидович. У роботі «Зібрання малоросійських прав» [13, с. 327] він використав «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), російський переклад Литовського статуту, Екстракт малоросійських прав 1767 р., Екстракт з указів, інструкцій і установлень 1786 р. та переклади магдебурзького права і Саксонського зерцала.

Звернемось до деяких положень статті «О непозволенныхъ деянияхъ, и о проистекающихъ изъ того правах и обязанностяхъ» «Зібрання малоросійських прав» (мовою оригіналу): «Естьли бы кто у кого в озере, пруде, либо в садке рыбу выловилъ, … таковый долженъ обиженному за насиліе уплатить двенадцать рублей и убытокъ наградить» (§ 1) [13, с. 111]; «Кто выловитъ рыбу въ чужихъ озерахъ, находящихся въ его пуще, тотъ повиненъ хозяину озера платить за насиліе и за рыбу столько, сколько въ ней убытка хозяинъ подъ присягою покажетъ» (§ 16) [13, с. 116]; «Въ чужой воде кто бы рыбу ловилъ, то долженъ три шеляги заплатить и убытокъ наградить (§ 17) [13, с. 116]; «Когда кто рубитъ чужое дерево, чужую траву косит, или въ чужихъ водахъ рыбу ловитъ, тотъ долженъ заплатить штрафу три шеляга и убытокъ наградить по правамъ» (§ 21) [13, с. 117]; «Кто бы на войне будучи, или въ пути къ войску, или же изъ войска возвращаясь, … рыбу въ ставахъ и сажалкахъ выловилъ, и каковы бы то ни были убытки поделалъ, … а за насиліе и убытки и за каждое порознь заплатить долженъ изъ именія своего движимаго и недвижимаго. Буди же бы не ранилъ, не убилъ и никакого побою не учинилъ, а только взялъ что, или убытокъ какой зделалъ, то за доказательствомъ, повинень обиженнаго удовлетворить» (§ 175) [13, с. 154]; «Кто имеетъ озера, … въ пуще казенной и другой, какова-либо владельца, тотъ воленъ ехатъ къ своимъ озерамъ съ неводом…(§ 11) [13, с. 173]; «На рекахъ портовых и на техъ, на которыхъ портъ можетъ быть, не долженъ никто становъ рыболовных новыхъ занимать, и плотинъ делатъ для препятствія порту и спуску судовъ. А естьли бы кто занял то место свободное для порту оставить должен, такъже и рыболовные езы на рекахъ портовыхъ, там где оныя издавна были, кто бы ставилъ, то должень оставить место такъ довольное, чтобъ езом или гатью никому убытка не зделалъ» (§ 20) [13, с. 176]; «Буде где река граничитъ именія, или чей грунтъ, поля, сенокосы, леса къ реке прилеглые, то всякъ отъ берега своего до половини реки можетъ пользоваться, но въ которыхъ местахъ на такихъ совокупно владеемыхъ рекахъ издавна доныне было обыкновеніе ставить рыболовные езы, закоты и сети, таковое обыкновеніе и впредь должно быть…..» (§ 20) [13, с. 177]; «Естьли кто реку перекопаетъ нарочно для убытка соседу своєму и за то бывъ вь судь позванъ найдется виновнымъ, то долженъ по приговору суда реку по прежнему устроить, а истцу за на-

силіе 12 ру. заплатить такъ какъ бы межу испортиль, и за все убытки, которые истецъ не корыстуясь тою рекою понесетъ, наградить по разсмотренію» (§25) [13, с. 178]; «Дикіе звери, птицы, рыбы и протчее что на земле и въ воде водится, бываютъ тотчасъ по праву всенародному собственными того, кто ихъ поймаетъ; ибо что прежде не было ничье по самой природе, то собственнымъ будеть того, кто наперед его изловитъ (§110) [13, с. 207].

Глава XVIII безпосередньо присвячена правилам рибальства (§§ 118-120) [13, с. 208]. Так, «Река текущая есть и должна быть общая и вольная всякому для рыбной ловли, и рыболовамъ свободно употреблять берега столько, сколько можно изъ судна однимъ шагомъ занятъ. Надлежитъ разуметь о водахъ и рекахъ, въ которые рыба можетъ безпрепятственно входить и выходить, что ловивший въ нихъ первее рыбу, не можетъ той ловли возбранять другимъ, разве бы оною рекою и ловлею рыбною владелъ безпрепятственно чрезь тридцать летъ. Вода же и берегъ рыболовамъ должны быть общіе и свободные … Кто виловитъ рыбу въ чужихъ озерахъ тотъ повиненъ хозяину озера заплатить за насиліе и за рибу по присяжному показанію его о убытке, см. § 16 въ отд. о непозвол. деяніяхъ».

З огляду на зазначене є сенс звернутись до праці В.І. Вешнякова «Рыболовство и законодательство» [14], в якій здійснюється аналіз давніх правових актів зарубіжних країн у сфері охорони рибних ресурсів. Зокрема: у вестготському уложенні германців V ст. вже була стаття, яка регламентувала заборону встановлення заколів (закол – пристрій, що перешкоджає вільному ходу риби) [14, с. 384]; в 1030 р. шотландські барони встановили правило, згідно з яким заборонялось здійснювати лов виводків лосося, а лов великих лососей був обмежений певним терміном [14, с. 311, 312]; у Франції декретом Філіпа Красивого 1312 р. було визначено, при якому розмірі риба може бути предметом лову, а також був встановлений заборонний час для лову риби з половини квітня до половини травня; інший декрет Філіпа Красивого 1317 р. встановлював величину розміру гнізда мережі [14, с. 335]; у венеціанській республіці діяв декрет від 13 серпня 1314 р, який детально регламентував питання рибальства, рибництва та охорони рибних ресурсів у лагунах [14, с. 411] тощо. Автор слушно зазначає, що рибальство ніколи не може досягти справжніх успіхів, якщо воно не було охоронювано, заохочене і підтримане з боку уряду [14, с. 310].

З огляду на вищевикладене є підстави зробити висновок, що здійснення природоохоронних заходів в Україні на початок XVIII ст. унеможливлювалось внаслідок суспільно-побутового розвитку Київської Русі, який, поєднуючи релігійні мотиви, народні традиції тощо, грунтувався на баченні, що заволодіння об'єктами навколишнього природного середовища (дерева у лісі, риба у річці, птахи на озерах тощо), задля яких не докладалось людських зусиль, не могло розцінюватись як крадіжка. Норми правових актів, які передбачали перш за все захист прав власності заможних, не були спроможні сприяти охороні об'єктів навколишнього природного середовища.

Незважаючи на позитивну характеристику норм «Зібрання малоросійських прав», варто відзначити, що їх розробка здійснювалась без урахування досвіду розвинених зарубіжних країн. Зауважимо, аналогічне ставлення простежується і сьогодні, оскільки в адміністративно-правовій науці України домінує точка зору, що науково-правові концепції, які покладені в основу адміністративно-правового регулювання в зарубіжних країнах, не можуть бути запозичені для використання в нормотворчій діяльності в Україні [15, с. 100].

Література

1. Борхардт Ю. Экономическая история Германии / Борхардт Ю.; [пер. с нем. С.Т. Вольского]. – Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. – Ч. 2. – 270 с.

2. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Том 1, Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 432 с.

3. Соколов В.В. Очерки истории государственных структур природопользования и охраны природы России с древнос-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто правовий статус начальника військового гарнізону, розкрито сутність та зміст його управлінської діяльності, досліджено управлінські функції начальника. У роботі також визначаються основні якості начальника гарнізону в сучасній міжнародній обстановці.

SUMMARY

The article deals with the legal status of head of the military garrison, reveals the essence and content of its managerial activities, studied the management functions of the head. The paper also identifies the main quality of the garrison in the current international situation.

ти и до настоящего времени. – СПб.: изд. РГГМУ, 2007. – 304 с.

4. Грибовский В.М. Государственное устройство и управление Российской империи: из лекций по русскому государственному и административному праву / Грибовский В.М. – Одесса : Тип. «Техник», 1912. – 268 с.

5. Булгаков М.Б. Ялбулганов А.А. Российское природоохранное законодательство XI – нач. XX вв. – М. : Издательство «ЛЕГАТ», 1997. – 83 с.

6. Флетчер Д. О государстве русском, или образ правления русского царя (обыкновенно называемого царем московским): С описанием нравов и обычаев жителей этой страны. 3-е изд. – СПб. : Изд. А.С. Суворина, 1906. – 138 с.

7. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Том перший / Пер. з рос. І.І. Сварника. – Львів: Світ, 1990. – 319 с.: іл. – Бібліогр. в підрядк. приміт.

8. Голобуцький В.О. Запорізька січ в останні часи свого існування 1734-1775 / В.О. Голобуцький. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 415 с.

9. Документи Богдана Хмельницького.1648-1657 / Упоряд: І. Крип'якевич та І. Бутич. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с.

10. Гісцова Л.З. «Щоб защадьевши леса…можно било і напредкы чем корыстоватись» // Архіви України. – 1991. – № 5-6.

11. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2. – Одеса: Юридична література, 2004. – 588 с.

12. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 Пам'ятки політико-правової культури України [Відповідальний редактор та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко]. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 547 с.

13. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша половина XIX ст.): іст. – прав. дослідження / М.М. Кобилецький. – Л.: ПАІС, 2008. – 405 с.

14. Вешняков В.И. Рыболовство и законодательство / В.И. Вешняков. – С.-Петрбургъ: Типографія Тренкс и Фюсно, 1894. – 780 с.

15. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч. : У двох томах : Том І. Загальна частина / [Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф., Битяк Ю. П. та інш.]. – Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та інш. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.

НАСИЛЬСТВО НАД ЖІНКАМИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ТОМУСЯКОВА Ірина Іванівна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

В статье рассматриваются вопросы административно-правовой защиты женщин от насилия в семье. Проанализированы основные причины возникновения домашнего насилия. Предлагается комплексный подход к решению важной задачи противодействия насилию в семье, обществе и государстве в целом.

Ключові слова: права жінок, законодавство, сім'я, протидія насильству, агресивна поведінка.

Вивчення проблеми насильства над жінками є особливо актуальним питанням, оскільки на теперішній час має тенденцію до зростання. Насильство щодо жінок – це вид агресивної поведінки та використання сили для причинення шкоди: від словесних образ і погроз до побоїв і зґвалтування, воно є найпоширенішим та всеохоплюючим видом порушення прав людини в усьому світі, що відбувається щоденно. Жінки набагато частіше, ніж інші члени сім'ї стають жертвами психологічного, економічного, фізичного і особливо сексуального насильства. Насильство в сім'ї існує в усіх соціальних групах незалежно від матеріального і соціального стану, віку, національності та сексуальної орієнтації. Цей злочин, у багатьох випадках призводить до тяжких наслідків, пов'язаних зі станом здоров'я та психіки, навіть до смерті членів родини, які потерпіли від насилля.

Проблема насильства щодо жіночої статі набула актуальності не тільки в нашій країні, але й у цілому світі. Домашнє насильство по відношенню до жінок – це не тільки приватна трагедія жінки, але й суспільства в цілому. Проблема насильства тривалий час була закритою для людства, проблеми гендерної політики в багатьох країнах не визнавали. Половину всіх насильницьких дій щодо жінок, як членів сім'ї, чинять нинішні чи колишні чоловіки, які вдаються до побутового насильства, чинять психологічний і фізичний тиск, демонструють матеріальну залежність від них жінок. Однією з основних причин розповсюдження насильства в сім'ї є те, що багато жінок не наважується про це заявити у відповідні органи, в наслідок чого кривдник залишається не покараним. Такі дії жінок спричинені тим, що існує багато факторів морального, психологічного і матеріального характеру, у зв'язку з якими жінки не звертаються за допомогою. Нездатність держави забезпечити захист прав жінки у випадку вчинення насилля – це комплексна проблема, яка викликає все більше занепокоєння суспільства і повинна бути вирішена. Для цього необхідне належне правове регулювання протидії цьому виду правопорушень, підготовка відповідних кадрів та їх матеріально-технічного і інформаційного забезпечення. Обсяг знань про причини і наслідки насильства у сім'ї суттєво зріс. Жінки та дівчата зазнають фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства незалежно від свого соціального рівня. Незадовільний соціальний та економічний статус жінок може бути причиною та на-

слідком насильства. Жінка може залежати від чоловіка економічно через наступні обставини: а) відсутність роботи; б) перебування у декретній відпустці, де соціальна допомога дуже мала або її зовсім немає; в) жінка не має власного житла, а ситуація з притулками в багатьох країнах зовсім критична – змушена жити з чоловіком, який є чинником такого фактора, як насильство в сім'ї тощо. Постраждалих жінок набагато більше, ніж місць у притулках для жінок, які зазнали насильства, тому попит майже завжди перевищує пропозицію. У зв'язку з тим, що останнім часом насильство між членами сім'ї у повсякденному житті значно зросло, необхідно додатково створити притулки для тимчасового перебування в них жінок з метою захисту.

Це явище настільки стало звичне, що у багатьох сім'ях насильство не сприймається як насильство – воно вважається нормою сімейного життя. Ця проблема вимагає негайного вирішення поскільки насильство в сім'ї стало підґрунтям для інших видів злочинів, зокрема вбивств, тілесних ушкоджень, злочинів неповнолітніх та інших.

Проблема насильства над жінками простає глибоким корінням із стародавніх часів. Воно є одним із проявів історично складених нерівних стосунків між чоловіками і жінками. Насильство над жінками упродовж усього їхнього життя, головним чином, пов'язане із застарілими традиціями, зокрема негативним впливом деяких традиційних звичаїв, пов'язаних з відмінностями за ознакою статі, мови, расової належності. Це все сприяє збереженню підпорядкованого статусу жінки в сім'ї та у суспільстві. З давніх часів ця ситуація призвела до дискримінації жінок та домінування чоловіка над жінкою. Ці стосунки складалися та, на жаль, складаються по теперішній час на основі статевої ознаки. Чоловіки вважають себе сильнішими, ніж жінки, завдають чимало фізичних, статевих чи психологічних травм, завдаючи таким чином страждання жінкам, а також погрожують, здійснюють такі акти, як примушування або позбавлення свободи в суспільному та в особистому житті.

Насильство в сім'ї по відношенню до жінки є досить гострою проблемою для всієї України. Небезпечність цієї ситуації полягає в тому, що прояви насильства і жорстокості не лише руйнують сприятливий клімат в сім'ї, а є однією з причин злочинності взагалі. Проблема насильства дуже небезпечна тим, що, дивлячись на своїх батьків, діти у майбутньому переносять цей негативний досвід у власне життя. Коли дві молоді особи починають створювати родину між ними найчастіше виникає суперництво за пріоритети впливу і старшинства. Дві дорослі сформовані особистості починають сумісно проживати в побуті, вони стикаються з купою проблем соціального, матеріального та побутового характеру, погляд на вирішення яких не завжди однаковий. При досягненні людьми шлюбного віку, як правило, у них уже сформовані погляди на життя, але в кожного з них є свої зразки сім'ї, оскільки вони виховувалися в різних умовах. У багатьох чоловіків уже сформований свій стереотип, що чоловік – це голова сім'ї і жінка повинна йому підкорятися в усьому. Чомусь склалися стандарти, що жінка повинна обслуговувати родину, увесь свій час приділяти тільки домашньому побуту і, при всьому цьому, займати другорядні ролі в сім'ї. Якщо жінка перед собою ставить ще й інші цілі, наприклад, освіту чи кар'єру, то вона не завжди знаходить розуміння з боку свого чоловіка. В окремих чоловіків природа заклала таку рису, як самоствердження будь-якою ціною, прагнення довести свою правоту. І коли такому чоловіку, схильному до насилля, не вистачає слів – він починає свою правоту доводити застосуванням сили. Одні починають шукати собі рівних суперників для самоствердження, ну а інші, більш слабкі натури, починають самоствердуватися в сім'ї, завдаючи дружині, а іноді й своїм дітям приниження та ушкоджень різної тяжкості. Така категорія жінок, у яких низька самооцінка, в котрих мав місце деспотизм в родині, має схильність до залежності від чоловіка та інфантильність характеру – має ті проблеми з минулого, котрі притягують до неї чоловіків, схильних до будь-якого насильства. Насильство в сім'ї виникає тоді, коли чле-

ни родини не здатні вирішувати проблеми мирним шляхом та знаходити компромісне рішення. Так як багато чоловіків вважають себе сильнішими, ніж жінка, то в критичній ситуації вдаються до насильства. Таким чином, жінка, яка не повідомляє про це відповідні інстанції, приховує факт насильства над нею систематично, дає чоловіку можливість спричиняти такі дії над нею постійно. Надаючи такий пагубний приклад своєму оточенню, вона провокує насильство і стосовно інших членів родини.

Кожна жінка повинна знати, що усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, має невід'ємне право на повагу до її гідності, кожна має право на свободу та особисту недоторканість[1]. Якщо людина, з якою жінка проживає під одним дахом, здійснює постійний контроль за тим, чим вона займається, безпідставно критикує її, звинувачує у зраді, закриває її від суспільства, часто стає агресивним, принижує її у присутності інших, загрожує будь-чим, змушує вступати у сексуальний контакт проти її волі, знищує майно, то ця людина здійснює насильство над нею. Причини приховування таких дій з боку жінки часто обумовлюється відсутністю доступу до юридичної інформації, незнання законів, недостатнім зусиллям з боку державних органів сприяння розповсюдження інформації про існуюче законодавство, відсутністю просвітницьких та інших заходів з усунення причин домашнього насильства. Засоби масової інформації постійно висвітлюють такі негативні сцени, як зґвалтування, сексуальне поневолення, використання жінок та дівчат у якості об'єктів сексуальної хтивості, порнографічні картини, що також суттєво впливає на суспільство, зокрема на свідомість дітей та молоді, формуючи зневажливе ставлення до жінки і обумовлюючи майбутнє порушення їх прав і свобод.

Без подолання такого згубного явища, як насильство над жінками, у державі неможливо створити сприятливі умови для їх самореалізації як особистості, вироблення вільного погляду на життя, розвитку демократії у суспільстві, реалізації принципу рівних прав, свобод, і можливостей для жінок і чоловіків.

Для працівників правоохоронних органів та інших державних організацій, до компетенції яких належить відновлення порушених прав та інтересів жінок дуже важливо розуміти, як жінка реагує на насильство у своїй сім'ї, чи в змозі вона дати раду йому, оскільки йдеться про ситуацію, коли сторони конфлікту проживають під одним дахом. Іноді жінці буває важко і соромно визнати, що вона стала жертвою насильства, вона не може знайти вихід зі сформованої ситуації. Існує декілька ознак, за якими жінка може зрозуміти, що над нею чинять насильство.

15 листопада 2001 року було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Наша країна визнала наявність цього явища в суспільстві та заявила про повну готовність протистояти йому. В законі чітко викладені загальні положення, в яких визначають насильство в сім'ї на декілька видів, а саме:

фізичне насильство – побиття, смикання за волосся, ляпаси, викручування рук, позбавлення їжі, відмова викликати медичних працівників для своєчасного надання необхідної допомоги. Фізичне насильство не може бути випадковим. Це навмисна дія, спрямована на здобуття контролю над іншою людиною;

психологічне насильство – залякування, публічні образи, ігнорування почуттів іншої людини, дискримінація за расовою та національною приналежністю, нехтування її переконаннями та віруваннями;

економічне насильство – заборона працювати, вилучення та привласнення грошей, зароблених жінкою, видача грошей тільки на прохання;

сексуальне насильство – примус до сексуальних стосунків проти волі, у тому числі до болісних і садистських статевих зносин, примус одягатися більш відверто й сексуально наперекір бажанням людини, ігнорування почуттів жінки в сексуальному плані [2].

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» чітко визначено органи та установи, на які покладається здійснен-

ня заходів з попередження насильства в сім'ї, притягнення до відповідальності за вчинення такого злочину члена сім'ї? який вчинив насильство.

Завдяки наявності такого закону, жінкам надана можливість боротися з насиллям. Законодавство про попередження насильства в сім'ї передбачає досить широкі можливості щодо звернення до державних органів та установ за допомогою у ситуації сімейного насильства, визначає заходи з його запобігання. Проте законодавство з питань попередження сімейного насильства стане ефективним інструментом захисту від насильства в родині лише за умови широкого доступу до інформації з проблем профілактики насильства в сім'ї, плідного співробітництва громадських організацій та органів влади й місцевого самоврядування, а також активної протидії кожного з нас цьому принизливому для людської гідності явищу. Насамперед, завдяки наявності чинного законодавства, кривдники повинні розуміти, що понесуть покарання згідно з діючим законом. Це може бути адміністративне та навіть кримінальне покарання. Завдання адміністративного права – це правове регулювання організаційних, управлінських відносин у суспільстві (адміністративна діяльність) та правоохоронна діяльність держави [3, с.4]. Кримінальне право України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [4, ст.1].

Правовий аспект соціального захисту жінок розглядається також у таких міжнародних документах та актах, як Декларація про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

У Конвенції визначається поняття дискримінації жінок. Це будь-які розбіжності, винятки чи обмеження за ознаками статі, які спрямовані на послаблення чи зводять нанівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їх сімейного становища, на основі рівноправ'я чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській чи будь-яких інших галузях [6, ст.1]. У документі зазначається, що держави – члени ООН вживають у всіх галузях, тобто в політичній, соціальній, економічній і культурній, всі відповідні заходи, включаючи законодавчі, для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінок з метою гарантувати їм реалізацію прав людини й основних свобод та користування ними [5, ст. 3]. У 1985 році був передбачений контроль над дотриманням прав жінок ще на Міжнародній конференції із жіночих питань у м. Найробі (Кенія). Коли були прийняті Конвенції країни, що ратифікували її, взяли на себе обов'язки вживати всіх необхідних заходів для поліпшення життєвого становища жінок, зокрема змінювати підвалини і закони, які є перешкодою на шляху соціального руху жінок. На грудень 1993 року Конвенція була ратифікована 130 країнами світу.

Увесь світ уже протягом тривалого часу занепокоєний становленням жінки в суспільстві та сім'ї. Щоб досягти позитивних результатів у протидії насильству над жінками необхідно створити умови, соціально сприятливі для захисту жінок, а також взаємодію між працівниками державних організацій, які компетентні у вирішенні ситуацій, пов'язаних з протидією та боротьбою з насильством над жінками.

Аналізуючи вищевикладене, слід визнати необхідною розробку комплексного підходу до вирішення важливого завдання з протидії насильства в сім'ї, суспільстві та державі взагалі, не тільки необхідністю, але й сповна досяжною метою. Ідеєю рівності, партнерства між чоловіками та жінками й повагою людської гідності повинні бути пронизані всі етапи процесу соціалізації. Системи освіти повинні заохочувати самоповагу, взаємоповагу та співробітництво між чоловіками та жінками.

З метою посилення протидії насильству в сім'ї доцільно:

1) прийняття або посилення внутрішнього законодавства кримінальних, громадянських, трудових і адміністративних

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання адміністративно-правового захисту жінок від насильства. Проаналізовано основні причини виникнення домашнього насильства. Пропонується комплексний підхід до вирішення важливого завдання з протидії насильства в сім'ї, в суспільстві і державі в цілому.

SUMMARY

The article examines the legal and administrative protection of women from domestic violence. Analysed the main causes of domestic violence. An integrated approach to the challenging task of countering violence in the family, society and the state as a whole.

санкцій для покарання правопорушників та відшкодування збитків жінкам, які зазнали насилля, незалежно від того, де це сталося, ким воно було скоєно на роботі, вдома або в суспільстві та незалежно яким воно було - фізичним, сексуальним, економічним чи психологічним;

2) надати постраждалим від насилля жінкам справедливий та ефективний судовий захист з урахування завданих для неї збитків та своєчасне інформування жінок про їх права стосовно цих відшкодування збитків;

3) посилити проведення спеціально підготовленими фахівцями профілактичної роботи з жінками у направленні попередженні та боротьби насильства над жінками в сім'ї;

4) у системі освіти вжити заходи для викорінення будь-яких традиційних сімейних забобонів та складених стереотипів про роль чоловіка і жінки;

5) запровадити навчальну програму з питань протидії насильству в сім'ї для представників правоохоронних органів, судово-медичних експертів, працівників прокуратури та суддів;

6) створити корегувальну програму, спрямовану на формування гуманістичної поведінки та зміни цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство над жінкою;

7) проводити профілактичну роботу не тільки з жінками, а й з чоловіками, які потенційно можуть здійснити насильницькі дії. Довести до них інформацію, що у випадку здійснення насилля кривдник буде покараний за всіма правилами діючого законодавства;

8) компітентним органам провести роботу із засобами масової інформації, з метою обмеження трансляцій кіно - та відеопродукції, у яких пропагуються різні види насильства;

9) організувати притулки для постраждалих жінок у потрібній кількості;

10) створити, покращити або розробити фінансування навчальних програм для працівників підрозділів ОВС, медичних, соціальних та освітніх органів, щодо недопущення зловживання владою, яке призводить до насилля над жінками, і підвищення проінформованності працівників органів про природу актів, які порушують рівноправність чоловіків та жінок, щодо загроз насилля для того, щоб надити постраждалим від насильства жінкам гарантії справедливого поводження.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року – Ст. 21, 23, 27, 28, 29.

2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року, №2789-ІП.

3. Адміністративне право України / Л. Коваль. – К., 1994.– 208с.

4. Кримінальний кодекс України від 18 вересня 2012 N 5288-VI – Ст.1.

5. Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 року.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО (АБСОЛЮТНОГО) ІМУНІТЕТУ СВІДКА ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

УВАРОВ Володимир Генадійович - доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 343.237

Статья посвящена анализу существующих в теории уголовного права концепций причастности к преступлению. Рассматривается юридическая природа причастности к преступлению, разработано авторское понятие этого института, выделен круг деяний, составляющих содержание данного института. Выработаны рекомендации направленные на совершенствование положений уголовного законодательства в сфере борьбы с преступлениями, относящимися к институту причастности к преступлению.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, інститут причетності до злочину, співучасть, злочинна діяльність, приховування, небезпека для інтересів людей, придбання чи збут краденого.

Сучасне українське законодавство про кримінальну відповідальність не містить у Загальній частині КК України спеціального інституту причетності до злочину і не використовується термін «причетність». Теорії кримінального права відомо безліч визначень причетності до злочину. Одні автори зупиняються на простому перерахуванні видів діянь, що утворюють у своїй сукупності причетність до злочину. Інші кладуть в основу визначення найбільш важливі, на їх думку, ознаки цього явища. Як відомо, причетність до злочину тривалий час вважали різновидом співучасті.

Правильне розмежування співучасті і причетності має не тільки теоретичне, а й практичне значення, впливає на кваліфікацію злочину і, отже, на долю особи, яка притягається до кримінальної відповідальності.

Причетність до злочину – це особлива і самостійна форма злочинної діяльності. Вона суттєво відрізняється від співучасті і має ряд таких моментів, які дозволяють об'єднати приховування, потурання і придбання чи збут краденого в єдине поняття причетності до злочину.

По-перше, суспільно небезпечна діяльність причетних осіб, не будучи співучастю в злочині, завжди пов'язана з даним злочином. Цей зв'язок проявляється в тому, що особа дізнається про скоєний злочин і приховує злочинця, не повідомляє компетентним органам про бачений або підготовлюваний тяжкий чи особливо тяжкий злочин, і не перешкоджає здійсненню злочину, маючи таку можливість.

Поведінка причетної особи, будь то приховувач або покупець краденого, знаходиться в зв'язку з головним злочином. Однак, хоча діяльність причетної особи і пов'язана із вчиненим злочином, зв'язок цей слід вважати умовним, він дуже своєрідний, його не можна назвати ні причинним, ні винним зв'язком. Причетні особи здійснюють свої дії з приводу злочину, вчиненого або скоєного іншою особою або іншими особами [1, с. 58].

Другий момент, який є спільним для інституту причетності, полягає в тому, що дії причетних осіб, хоча і пов'язані з вчиненим злочином, але не є і не можуть бути причиною злочинного результату.

Ці дії не знаходяться в причинній залежності від факту скоєння злочину. Інакше кажучи, головний злочин у таких випадках відбувається з причин, не залежних від дій причетних осіб. Саме за цією ознакою причетність відрізняється від співучасті у злочині.

На думку А.С. Жиряєва, причетність до злочину є «другим видом збігу злочинців» по відношенню до одного й того ж злочину, що виникають «з приводу скоєного кимнебудь злочину і щодо його» [2, с. 16]. Види причетності до злочину «суть придаткові злочину, подібно до того, як заставу або ж поруку представляють accessorium права позики» [2, с. 17]. Визнання причетності до злочину «другим видом збігу злочинців» характеризує лише якусь спільність з «участю у злочині» в рамках збігу і одночасно відсутність тотожності меж причетності до злочину і участю. «Другим видом» може бути тільки те, що має загальну властивість з «першим видом» і одночасно тільки те, що в порівнянні з «першим видом» виявляє відмінності. А.С. Жиряєв не пише, які ознаки, властивості є загальними для участі і причетності до злочину. Можна припустити, що об'єднуючим початком виступає основний злочин: його – учасники здійснюють, а причетні – «стосуються». «Причетні до злочину винні стоять лише поблизу головного злочину, тоді як залучені знаходяться всередині нього; перші лише стосуються головного злочину, другі ж абсолютно об'ємлють його, або, краще, самі об'ємлються ними».

На додатковий характер причетності вказував також Г.В. Дзвонів: «Причетність завжди передбачає відоме злочинне діяння іншої особи; вона відноситься до цього діяння, як злочин побічний до головного» [3, с. 64]. За словами С. Будзінського, приховування «суть підрядного злочину, яке полягає в такому ставленні до первісного як придатковий договір до головного», хоча нижче дослідник каже, що недонесення і потурання «нарівні з приховуванням – самостійні» [4, с. 211-212].

У той же час, саме факт неучасті причетної особи в «головному злочині», за словами А.С. Жиряєва, є основним «логічним обґрунтуванням» відмежування причетності до злочину від участі. «Психологічною підставою» розмежування дослідник називає «спрямованість волі»: учасники, на відміну від причетних осіб, «висловлюють пряме прагнення до злочину». Причетні до злочину особи «нерідко відчувають повну до нього («головного злочину») огиду і лише недоречного, наприклад, співчуття до злочинця приховують його... Ще частіше причетність має своїм джерелом непрощенну апатію, боягузтво або легковажність і т.п., але ні в якому випадку вона не виражає прямого прагнення до злочину».

За словами автора досліджуваної роботи, причетність до злочину здійснюється з приводу чи щодо основного злочину. Припустимо, що А.С. Жиряєв під приводом розумів «подія, рецепція якого утворює пусковий стимул послідовності дій» і, роблячи акцент на слово «привід», підкреслював відсутність причини у цій події. Відносність, у свою чергу, мала на увазі залежний характер причетності до злочину від основного злочину. У такому випадку використання формулювання «з приводу» і «відносно» дозволяє зробити кілька розгорнутих висновків про розуміння причетності до злочину А.С. Жиряєва. По-перше, слововживання «з приводу» і «відносно» вказує на існування необхідної умови (у вигляді основного злочину), лише за наявності якого стає можлива сама причетність до злочину. По-друге, «відносність» фіксує існування зв'язку між основним злочином і причетністю до нього [5].

У теорії кримінального права загальновизнана думка, що підставою відповідальності за співучасть у злочині є: з об'єктивної сторони – наявність причинного зв'язку між дією окремого співучасника і дією виконавця злочину і з суб'єктивної сторони – наявність винного зв'язку.

Н.Г. Іванов з цього приводу справедливо зазначав, що «діяльність причетних осіб не є необхідною умовою здійснення злочину і не перебуває у причинній залежності з результатом, що наступив . Ця діяльність нічим не пов'язана з діяльністю виконавця, оскільки не утворює єднання воль, що є необхідною умовою співучасті. Єднання воль, як відомо, відбувається тоді, коли діяльність взаємно

обумовлена угодою, завдяки чому вчинення злочину значно полегшується. Наприклад, якщо суб'єкт заздалегідь до початку вчинення злочинного діяння або в момент приготування або замаху на нього, обіцяє приховати майно, здобуте злочинним шляхом, самого злочинця, то така особа стає пособником і несе відповідальність як співучасник. Якщо ж таку обіцянку дано після вчинення злочину, тобто на стадії закінченого злочинного діяння, тоді оскільки взаємозумовленість як найважливіша ознака співучасті відсутня, та діяння особи розглядається як причетність до злочину» [6, с. 287].

Л.Д. Гаухман у цьому зв'язку також каже: «Саме заздалегідь дана обіцянка приховати злочинця, кошти або знаряддя вчинення злочину, сліди злочину, предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети зміцнює рішучість виконавця вчинити діяння, тому, зокрема, зменшує ризик бути викритим» [7, с. 165].

Аналогічної точки зору дотримуються В.Н. Кудрявцев, А.Н. Ігнатов, Ю.А. Красиков, В.Д. Іванов і А.А. Піонтковський [8, с. 254].

Таким чином, наявність причинного і винною зв'язку між дією окремого або окремих співучасників і дією виконавця злочину – достатня і одне з головних підстав відповідальності за співучасть у злочині. Відсутність такого зв'язку руйнує конструкцію співучасті. Співучастю, отже, визнаються дії, що передували виконанню злочину і сприяли йому. Там, де немає сукупності цих моментів, немає і співучасті.

При причетності до злочину такого двостороннього зв'язку не потрібно, тому можуть бути випадки, коли про дії, які вчиняє причетна особа, виконавець нічого не знає. Як дії, так і вина осіб, причетних до злочину, і головних винуватців знаходяться в різних площинах, вина того і іншого не співвідносяться, їхні дії не можуть розглядатися як співвинні.

У порівнянні з співучастю причетність до одного і того ж злочину є менш небезпечною діяльністю, оскільки остання не знаходиться в причинному зв'язку з фактом скоєного злочину.

Також особливість інституту причетності до злочину полягає в тому, що ця діяльність завжди пов'язана зі злочинами третіх осіб.

А.Н. Ігнатов і Ю.А. Красиков справедливо вважали, що «причетність має зв'язок із злочином, але не причинний, вона виникає у зв'язку з вчиненням злочину іншими особами» [8, с. 254]. Аналогічної точки зору дотримувався і М.Д. Шаргородський [9, с. 154-155].

Деякі автори, наприклад СВ. Познишев, зводять поняття причетності до злочину до перерахування складових його видів [10, с. 403]. П.П. Пусторослев стоїть одним з перших у ряду авторів, які заперечують існування причетності до злочину в якості теоретичної кримінально-правової освіти [11, с. 526]. За його словами, «щоб уникнути помилок, необхідно вивчати окремо всі три роду явищ, що неправильно підводяться в минулі часи під одне поняття причетності». Н. Полєтаєв вважав, що злочинна причетність повинна бути обмежена приховуванням, а скупка краденого повинні бути віднесені до поліцейських проступків [12, с. 82].

Проведений аналіз дозволяє виділити ознаки, характерні для розуміння причетності до злочину і дозволяють відмежувати її від співучасті:

1. Неучасть причетної особи в основному (головному) злочині. Ця ознака конкретизована за допомогою вказівки на (а) відсутність суб'єктивного зв'язку між причетною особою і учасником основного злочину; (б) відсутність причинного зв'язку між діянням причетної особи і основним злочином; (в) спрямованість волі причетної особи. Спрямованість волі може бути будь-якою, за винятком «прямого прагнення до головного злочину».

2. Причетність можлива тільки тоді, коли «закінчено головне посягання».

Загальновизнані ознаки причетності до злочину дозволяють відмежувати її від суміжного інституту співучасті. У цілому слід відзначити не розробленість поняття як найважливішої складової теоретичної конструкції причетності до злочину. Як наслідок, теоретична конструкція не здатна в сучасних умовах задавати рамки похідної нормативної конструкції.

Відповідальність причетних до злочину осіб є самостійною і не залежить від відпо-

відальності осіб, винних в основному злочині. Хоча відповідальність причетних до злочину осіб є самостійною і не залежною від основного винуватця, можуть бути випадки, коли до кримінальної відповідальності притягується тільки причетну особу. Головного ж винуватця з тих чи інших причин може і не бути (помилування або смерть основного винуватця).

У той же час відповідальність причетної особи є самостійною і незалежною не тільки по відношенню до основного винуватця, але і по відношенню до інших причетних осіб.

Наприклад, приховувач відповідає абсолютно незалежно від того, чи існує покупець краденого, чи ні, так само як кілька приховувачів здобутого злочинним шляхом, порізно приховувавших злочин, будуть покарані як переховувачі одного і того ж злочину, хоча вони вперше дізналися про існування один одного тільки в суді.

У цьому зв'язку відповідальність самих причетних осіб носить цілком індивідуальний характер: покупець краденого не може відповідати за те, що зробив приховувач, і навпаки.

Таким чином, на відміну від співучасті, згідно з традиціями кримінально-правової науки, причетність до злочину не сприяє діяльності ні виконавця, ні інших співучасників, не обумовлює наступ злочинного результату (як ознака складу злочину), тобто не знаходиться з ним у причинному зв'язку, не сприяє злочину, що скоюється, хоча в ряді випадків і не перешкоджає. Це дозволяє зробити висновок про їх різну юридичну природу і необхідність розмежовувати дані кримінально-правові інститути.

На мою думку, причетність до злочину, будучи самостійним інститутом українського кримінального права, має властиві лише йому специфічні ознаки, за наявності яких ті чи інші суспільні діяння ми можемо віднести до причетності і разом з тим провести по ним відмінність від інших видів злочинних діянь, зокрема, від співучасті у злочині.

Цілком виправданим і науково обґрунтованим видається визнання заздалегідь необіцяного придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, причетністю до злочину (ст. 198 КК), а також заздалегідь необіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 396 КК). Проте в літературі немає достатньої ясності в тому, чи складають вказані діяння самостійну форму причетності, поряд з приховуванням або ж примикають до однієї з форм. Одні автори, враховуючи, що юридична природа придбання та збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, аналогічна іншим видам причетності, визнають дані діяння специфічними та найбільш небезпечними для інтересів людей самостійними видами причетності. Інші стверджують, що придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом, є різновидом приховування, своєрідним способом приховування предметів, здобутих злочинним шляхом [13, с. 15].

За своєю природою приховування і придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом, на наш погляд, дуже близькі. По-перше, вони набувають суспільно небезпечний характер у зв'язку з вчиненням якогось іншого злочину і заздалегідь його виконавцю не обіцяють. По-друге, обидва діяння відбуваються шляхом дій. По-третє, придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, об'єктивно сприяє приховуванню злочину, в результаті вчинення якого майно і було видобуто. По-четверте, фактам як приховування, так і придбання, збуту викраденого передує вчинення основного злочину. По-п'яте, точкою дотику цих діянь є майно, завідомо здобуте злочинним шляхом. По-шосте, обидва діяння вчинені навмисно.

Загалом питання про віднесення придбання чи збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, до причетності потребує теоретичного і законодавчому вирішенні. На мій погляд, доцільно названі склади помістити в один розділ «злочини проти громадської безпеки».

Вищевикладене дозволяє виділити ознаки причетності до злочину. Причетність до злочину – це: 1) діяння особи, яка не вчиняла основний злочин; 2) діяння, яке виконується не раніше моменту юридичного закінчення основного злочину; 3) діяння,

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу існуючих у теорії кримінального права концепцій причетності до злочину. Розглядається юридична природа причетності до злочину, розроблено авторське поняття цього інституту, виділено коло діянь, що становлять зміст даного інституту. Вироблені рекомендації, спрямовані на вдосконалення положень кримінального законодавства у сфері боротьби зі злочинами, що відносяться до інституту причетності до злочину.

SUMMARY

This article analyzes the existing theory of criminal law concepts of involvement in the crime. The article is considered the legal nature of involvement in the crime; the author developed the notion of this institute, selected range of acts constituting the content of the institution. Develop recommendations aimed at improving the criminal law provisions to combat crimes relating to the institution of involvement in the crime has been done.

спрямоване на перешкоджання виявленню, розслідуванню та розкриттю основного злочину; 4) діяння, пов'язане з основним злочином, зв'язок діяння проявляється в тому, що причетна особа усвідомлює, що вчиняє дії (бездіяльність) саме з речами матеріального світу, що містять інформацію про основний злочин, учасником, свідком і (або) потерпілим від основного злочину, або з інформацією про основний злочин.

Підходячи до висновків, на основі перерахованих ознак можна сформулювати наступне поняття причетності до злочину – це діяння особи, яка не брала участь у вчиненні основного злочину, що полягає в дії (бездіяльності) з речами матеріального світу, які містять інформацію про основний злочин, або з інформацією про основний злочин, що спрямоване на перешкоджання виявленню, розслідуванню та розкриттю основного злочину.

Література

1. Макаров А.Д. Уголовная ответственность за прикосновенность к преступлению [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – М.: РГБ, 2003 // http://diss.rsl.ru/diss/03/1149/031149027.pdf

2. Жиряев А.С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении. – Дерпт, 1850. – С. 16.

3. Колоколов Г.Е. О соучастии в преступлении – М., 1881. – С. 64.

4. Будзинскнй С. Начала уголовного права. – Варшава, 1870. – С. 214.

5. Повод // Общая психология / Словарь под общей ред. А.В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2005 // http://slovarhvandex.ru/dict/psvchlex2/artlcle/PS2/ps2-0286.htm?text=%D0%BF%D0%BE%D0%B2o/oD0o/oBE%D0%B4

6. Иванов Н.Г. Уголовное право России. Общая и Особенная части. М., 2003. С. 287.

7. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная / Под общ. ред. Л.Д. Гаухмана, Л.М. Колодкина, С.В. Максимова. М., 1999. С. 165

8. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева. М., 2003. С. 290; Уголовное право России. Особенная часть / Под ред. А.Н. Игнатова и Ю.А. Красикова. М., 2002. С. 254.

9. Шаргородский М.Д. Вопросы общей части уголовного права. Л., 1955. с. 154-155.

10. Познышев СВ. Основные начала науки уголовного права: Общая часть. Издание второе. – М.: Издание А.А. Карцева, 1912. – С. 403.

11. Пусторослев П.П. Русское уголовное право: Общая часть. Выпуск I. – Юрьев: Типография К. Маттисена, 1907. – С. 526.

12. Полетаев Н. Прикосновенность к преступлению. // ЖМЮ. Т. XIV. Ч. II. – СПб: Типография правительствующего Сената, 1862. – С. 82.

13. Кузнецов В.А. Борьба с преступным приобретением и сбытом имущества. Киев, 1970. С. 15

14. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / [В.М. Трубников, М.В. Даньшин, О.О. Житний та ін.] ; за заг. ред. В.М. Трубникова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 444 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

СИЧЕВСЬКИЙ Віталій Вікторович - заступник начальника управління Головного слідчого управління Служби безпеки України, здобувач Національної академії Служби безпеки України

В статье, в соответствии с положениями УПК Украины, раскрывается содержание относимости доказательств, как фактора, который должен обязательно учитываться во время оценки доказательств в уголовном производстве. Указано на соотношение относимости доказательств с некоторыми правовыми категориями института доказывания. Представлены предложения по усовершенствованию понятийного аппарата рассматриваемой проблематики.

Ключові слова:доказування, докази, належність доказів, предмет доказування, прокурор, слідчий, суд.

Постановка проблеми

У статті 94 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України закріплено правило оцінки доказів у кримінальному провадженні. Одним із чинників, які мають враховуватися під час цієї оцінки, визначено належність доказів. Відповідно до вимог ст. 85 КПК України належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Варто зауважити, що до закріплення в КПК України поняття належності, як і допустимості доказів, визначалося виключно на науковому рівні та у судовій практиці, а тому дискусія навколо його змісту була традиційно жвавою і ніколи не втрачала своєї актуальності. Її результатами стали різноманітні точки зору. Так, одні вчені під належністю доказу розуміли його властивість через власний зміст трансформуватися у такий собі засіб встановлення обставин, котрі мають значення для провадження [13, с. 20]. Інші науковці вважали, що належність є ознакою не доказу, а того зв'язку, який існує між ним (певною доказовою інформацією) та обставинами, які потребують доказуванню [3, с. 46]. Таким чином, остання точка зору яскраво підкреслює суб'єктивний чинник у визнанні належності доказу, адже вона ґрунтується на відповідному його сприйнятті особою.

Враховуючи різні наукові підходи до визначення належності доказу, а також той факт, що із набуттям чинності КПК України це поняття набуло законодавчого закріплення, дослідження його змісту продовжує лишається надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Належності доказів присвячено роботи Арсеньєва В. Д., Дорохова В. Я., Зажицького В. І., Громова Н. А., Карнєєвої Л. М., Кокорєва Л. Д., Кузнєцова Н. П., Петрухіна І. Л., Погорецького М. А., Шумила М. Є. та інших. Їх наукові доробки значно допомогли в осмисленні досліджуваної проблеми і посилили впевненість у потребі наукового опрацювання відповідних питань, що пов'язується, головним чином, із нещо-

давнім прийняттям КПК України та незначною практикою його застосування.

Метою статті є розкриття найбільш актуальних питань правової природи належності доказів, відповідно до визначення, наданого у ст. 85 КПК України.

Виклад основного матеріалу

Належність доказів є важливою умовою їх використання у кримінально-процесуальному доказуванні. Водночас, належність є такою властивістю доказів, які, разом із допустимістю, гарантують те, що під час провадження будуть правильно встановлені всі обставини, котрі потребують доказування, що, у свою чергу, є передумовою успішного виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Дослідження правової природи належності доказів має давню історію. Ще у XIX столітті їй присвячували свої роботи такі видатні вчені-процесуалісти, як Владіміров Л. Є. та Случевський В. К. Так, Владіміров Л. Є., характеризуючи належність доказів, зауважував: «Правило про те, що між обставинами, які складають доказ, та справою, яка розглядається, має бути тісний зв'язок, розроблено в англійській теорії доказів. Цей зв'язок обставин з предметом доказування іменується належністю (англійською – relevancy). Обставина, яка має відношення до справи, повинна перебувати із предметом доказування у відносинах причини та наслідку, або бути причиною одних і тих самих наслідків, чи наслідком однієї й той самої причини. Нарешті, між фактами може бути й таке співвідношення, через яке одна обставина доказує, що інша могла чи не могла існувати, що вона вірогідна або ймовірна» [1, с. 182].

Не менш відповідально до визначення належності ставилися вчені за радянських часів. Так, Чельцов-Бебутов М. А. зауважував: «Доказом визнається будь-яка обставина, на підставі аналізу якої можна зробити висновок або про подію злочину, або про вину підозрюваної особи. Лише ті докази можуть братися до уваги під час вирішення справи, які мають безперечний зв'язок із предметом доказування» [15, с. 791-792].

Під предметом доказування розуміють обставини, що підлягають доказуванню, котрі визначено у ст. 91 КПК України. Ці обставини слід доказувати в усіх без винятку кримінальних провадженнях. Їх сукупність прийнято вважати загальним предметом доказування, під яким розуміється «сукупність обставин, передбачених кримінально-процесуальним законом, встановлення яких необхідно для вирішення заяв і повідомлень про злочин, кримінального провадження в цілому, або судового провадження у стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів» [7, с. 132].

В окремому кримінальному провадженні обставини, які входять до предмета доказування, конкретизуються та індивідуалізуються, тобто вони утворюють уже конкретний предмет доказування, зміст якого визначається загальним поняттям злочину і ознаками конкретного складу, викладеними в тій чи іншій статті Особливої частини КК України.

У свою чергу, під час дослідження предмета доказування в окремому кримінальному провадженні вважається недопустимим як невиправдане обмеження, так і непомірне розширення його складових елементів. Адже, встановлюючи коло фактів, які мають бути пізнані під час кримінального провадження, закон тим самим забороняє пізнавати кримінально-процесуальними засобами обставини, які не вказані у КПК України. Окрім того, у положеннях КПК України ще й опосередковано містяться вимоги щодо неприпустимості використання певних доказів. Йдеться про ст. 88 КПК України, де на підтвердження винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, недопустимими визнаються докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого. Таким чином, використання таких доказів слід вважати незаконним розширенням елементів предмету доказування, а самі ці докази – неналежними.

Розширення конкретного предмета доказування може призвести до помилок, оскільки у цьому разі значно ускладнюється робота органів розслідування та суду по збиранню, перевірці й оцінці доказів [4, с. 129]. У контекст цієї думки необхідно пригадати, як наприкінці XIX століття видатний російський вчений Фойницький І. Я. зазначав, що вірність судового рішення, в значній мірі, обумовлюється увагою суду, зосередженою на справі, і тим, щоб сторонні й незначні для справи обставини не відволікали суд від найсуттєвішого [14, с. 231].

За радянських часів вчений Якуб М. Л. вважав, що «під час розслідування справи повинні досліджуватися тільки ті обставини, які мають для неї значення, а збирання інших доказів розпорошує увагу суду й органів розслідування» [10, с. 67]. Лупінською П. А. також стверджується, що «зусилля слідчого й суду мають бути направлені на те, щоб встановити наявність чи відсутність тих фактів, які характеризують всі ознаки конкретного складу злочину» [5, с. 98].

Таким чином, в теорії кримінального судочинства існує низка напрацювань з приводу змісту предмета доказування та його зв'язку із належністю доказів та ефективністю процедури доказування. Водночас, визнання доказів належними виключно на підставі очевидного та безперечного зв'язку із предметом доказування не узгоджуються із вимогами чинного КПК України, де у ст. 85 надається визначення належності, котре є ширшим за змістом, аніж предмет доказування в окремому кримінальному провадженні.

Так, Міньковський Г. М. стверджує, що для кримінального провадження «мають значення не лише докази, котрі пов'язуються із предметом доказування, а й ті обставини, котрі є важливими для перевірки окремих доказів, які, встановлюючи факти, прямо чи опосередковано впливають на точність та повноту доказування» [6, с. 27-29]. Як вбачається із даного визначення, автор об'єктивно пропонує вважати належними доказами ті обставини, котрі мають значення для кримінального провадження, навіть якщо вони змістовно не входять до кола чітко визначених обставин предмета доказування. Наприклад, по різному можуть оцінюватися показання свідка, якими спростовується або підтверджується алібі обвинуваченого. Свідчення, якими алібі спростовується, має очевидні ознаки належності, адже його зміст відрізняється яскраво вираженим обвинувальним характером. У свою чергу, показання, котрими алібі підтверджується, навпаки, є змістовно нейтральним, але його значення є не менш важливим в аспекті виконання такого завдання кримінального провадження, як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, з тим, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України). Саме таким чином, тобто без елементів зайвої конкретики по відношенню до важливих для провадження обставин, визначена належність доказів у ст. 85 КПК України. З цього приводу правильно зазначає Орлов Ю. К.: «Докази мають визнаватися належними незалежно від того, чи свідчать вони про певну обставину у позитивній чи негативній її формі, зокрема, чи засвідчують вони винуватість особи або її невинуватість, причетність чи непричетність до розслідуваного діяння» [8, с. 41]. Через це під предметом доказування варто розуміти певну програму діяльності суб'єктів кримінального провадження, яка виконується завдяки процесуально встановленим обставинам. Якщо такі обставини не відповідають за змістом означеній програмі (предмету доказування), то можуть настати такі наслідки: зміна обвинувачення, припинення кримінального провадження або винесення виправдувального вироку [11, с. 225].

У свою чергу, деякими вченими пропонується відступити від нормативістського підходу у трактовці предмета доказування та розуміти його зміст як сукупність будь-яких фактів та обставин, котрі, незалежно від того, чи передбачені вони в положеннях КПК України, чи ні, мають суттєве значення для окремого кримінальн-

ного провадження через його специфіку та визначений склад злочину [2, с. 78-83]. З огляду на це, питання про належність того чи іншого доказу має вирішуватися без впливу законодавчих приписів імперативного характеру, а виключно на підставі внутрішнього переконання суб'єкта, який здійснює оцінку доказів.

Варто зауважити, що використання суб'єктивного чиннику під час оцінки доказів має давню історію. Так, Верховним судом США ще у 1878 році було визначено у рішенні по справі Stacey vs. the U.S. таке: «Співробітник поліції має достатні підстави для арешту та обшуку, якщо факти й обставини, які сприймаються ним, є такими, що переконали б розумну й обережну людину в тому, що скоєно злочин» [9, с. 54]. У даному рішенні визначено вимоги щодо змісту як процесу доказування, так і подальшого використання одержаних доказів, як достатніх підстав прийняття процесуальних рішень. Пізніше з'явилися більш розширені формулювання підстав прийняття процесуальних рішень з огляду на «достатність підстав». Обов'язок по їх встановленню було покладено на суддів, але сприйняття фактів і обставин як таких, що мають переконувати розумну й обережну людину, залишилося їх головним критерієм.

У країнах, які належать до англосаксонської системи права, де надзвичайно розвинутим є використання доктрин суб'єктивізму, існує перевірена часом практика використання суддями раніше винесених судових рішень в обґрунтуванні знову прийнятого. Таке використання судових прецедентів є додатковою гарантією прав та свобод особи, а також ознакою розумності й обережності самого судді, що не можна сказати про кримінальне судочинство України, для якого подібна практика не притаманна. У теорії сучасного кримінального процесу, як і в теорії, що існувала у часи колишнього СРСР, містяться виключно критерії об'єктивності рішення судді. Їх основу складають докази, здобуті під час кримінального провадження, які свідчать про необхідність прийняття певного рішення.

Так, Лупінська П. А. вважає, що обґрунтування процесуального рішення полягає в його здатності «розкрити ту логіку діяльності по оцінці доказів і визнання значення обставин справи, які приводять до судження про вірогідність і достатність доказів» [5, с. 158]. Тому вчена переконана, що, наприклад, в основі рішення про застосування заходів процесуального примусу, незважаючи на їх майже превентивний характер, повинні бути виключно докази, отримані під час досудового слідства [12, с. 25]. І хоча питання щодо допустимості або недопустимості, належності чи неналежності доказів вирішується судом, у КПК Україні передбачена можливість його вирішення лише завдяки здобутим фактичним даним.

Слід звернути увагу й на те, що термін «докази» у кримінальному судочинстві використовується не лише задля встановлення наявності або відсутності суспільно небезпечного діяння, винуватості особи, яка вчинила це діяння, а й для з'ясування інших обставин, що мають значення для правильного вирішення провадження (ст. 85 КПК України). Тобто він може виражати як широке, так і вузьке поняття, в залежності від уточнюючих слів. Водночас такий характер доказів не повинен сприйматися як заклик надавати їх за принципом «чим більше, тим краще» і інститут належності доказів, як і інститут процесуальних строків призначені цьому запобігти.

Варто також наголосити ще на одній проблемі, пов'язаній із вільним тлумаченням належності доказів. Вона стосується збирання доказів чи відомостей, які формально вилучаються або стають відомими внаслідок проведення процесуальних дій, але змістовно жодним чином не пов'язується із предметом доказування у відповідному провадженні. Так, наприклад, у ст.ст. 234 та 235 КПК України надзвичайно узагальнено йдеться про речі, документи або осіб, які планується виявити. Можна було б у відповідній статті КПК України безпосередньо передбачити обов'язок указувати в клопотанні та ухвалі про дозвіл на обшук – установчі дані особи, а також індивідуальні властивості речей чи документів (реквізити, довжину, форму,

обсяг, колір, запах, температуру та інші ознаки), що відшукуються. Це було б додатковою гарантією унеможливлення безпідставного вилучення («про всяк випадок») речей та документів, а також затримання осіб. До речі, таке вилучення є можливим ще й у зв'язку із положеннями ч. 7 ст. 236 КПК України, де зазначається, що вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Яскравим прикладом вдалого закріплення підстав проведення процесуальної дії, в аспекті забезпечення належності майбутніх доказів, є конструкція ст. 355 КПК України, котра регламентує підстави та порядок проведення пред'явлення для впізнання. Так, у ч. 2 ст. 355 КПК України закріплено, що пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ. Окрім того, у ч. 3 ст. 355 КПК України йдеться про таке: «Під час пред'явлення особи чи речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна вказати, чи впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками».

Висновки

Законодавче визначення у вітчизняному кримінальному процесі правових ознак доказів є своєчасною та прогресивною новелою, спрямованою на запровадження європейських стандартів забезпечення прав і свобод особи у кримінальному провадженні. Адже саме за критеріями належності, як і допустимості, відбувається оцінювання доказів та вирішується доля кримінального провадження. Удосконалення понятійного апарату, правильне формулювання правових ознак доказів й імплементація норм міжнародних конвенцій у вітчизняне законодавство сприятиме довершеності процесуального закону та забезпечить уніфікований підхід до належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Пізнання обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, є метою доказування, а належність є ознакою, яка не лише характеризує докази, а й виступає засобом досягнення означеної мети. Враховуючи положення ст. 85 КПК України, слід констатувати, що вимоги щодо належності доказів не набули в законодавстві імперативного характеру. Питання про належність доказів вирішуються індивідуально слідчим, прокурором та судом у кожному окремому випадку. Гарантії прав і свобод особи у сфері кримінального провадження потребують постійного удосконалення з урахуванням слідчої та судової практики.

Література

1. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах / Владимиров Л.Е. – Тула: Автограф, 2000. – 464 с.

2. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.

3. Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. Учебное пособие / Карнеева Л.М. – Волгоград: Изд-во ВСШ МВД СССР, 1988. – 68 с.

4. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР: Справочное издание. – Москва: Юрайт, 1999. – 730 с.

5. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и форма / П.А. Лупинская – Москва: Юридическая дитература, 1976. – 168 с.

6. Миньковский, Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе / Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР. – Москва: Госюриздат,1956. – 115 с.

7. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник.-2-е вид., перероб. і доп. – Київ: Либідь, 1999. – 536 с.

8. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. Научно-практическое пособие / Орлов Ю.К. – Москва: Проспект, 2001. – 144 с.

9. Пешков М.А. Закон и полицейская практика производства ареста и обыска в уголовном процессе США (доктрина «достаточное основание») / М.А. Пешков // Рос-

АНОТАЦІЯ

У статті, відповідно до положень КПК України, розкривається зміст належності доказів як чинника, що має обов'язково враховуватися під час оцінки доказів у кримінальному провадженні. Вказано на співвідношення належності доказів із деякими правовими категоріями інституту доказування. Висунуто пропозиції до удосконалення понятійного апарату із розглянутої проблематики.

SUMMARY

In the article, in accordance with the provisions of the criminal procedure code of Ukraine, reveals the relevance of evidence as a factor that should be taken into account during the evaluation of evidence in criminal proceedings. Indicate the ratio of the relevance of evidence with some legal categories of the Institute of evidence. Presents suggestions for improvement of the conceptual apparatus of considered issues.

сийский следователь. – 1999. – № 4. – С. 52–56.

10. Советский уголовный процесс / Под ред. Карева Д.С. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 416 с.

11. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. – Москва: Юристъ, 2004. – 800 с.

12. Уголовный процесс: Учебник для вузов. / Под общей ред. П.А. Лупинской. – Москва: Юристъ. – 1995. – 544 с.

13. Ульянова Л.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции / Ульянова Л.Т. - Москва: Госюриздат, 1959. – 168 с.

14. Фойницкий И.Я. Курс Уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – в 2-х т. – Том II. – Санкт-Петербург: АЛЬФА., 1996. – С. 231.

15. Чельцов-Бебутов, М. А. Курс уголовно-процессуального права: Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. – СПб.: Равена, Альфа, 1995. – 846 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ІНСТИТУТУ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ БЕЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ

БРЯЩЕЙ Р.І. - старший науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності у соціально-економічній сфері Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

В статье разработан теоретическое обоснование определения осуждения лица без назначения наказания, которое действующим законодательством определяется как освобождение от наказания. Выяснено, что по своей уголовно-правовой природе осуждения без назначения наказания - это самостоятельная форма уголовной ответственности, что наряду с осуждением с назначением наказания или иных ограничений исчерпывающе характеризуют уголовную ответственность как доминирующие средство уголовно-правового реагирования на совершение уголовных преступлений. Обосновано выделение осуждения без назначения наказания в самостоятельный институт уголовного права Украины, установлено присущие ему признаки. Обусловлено, социальные и экономические факторы целесообразности его широкого применения в практической деятельности органами уголовной юстиции в условиях реформ в Украине.

Ключові слова: кримінально-правове реагування на вчинення злочину, кримінальна відповідальність, звільнення від покарання, засудження без призначення покарання, інститут кримінального права, соціальні та економічні фактори засудження без призначення покарання.

Постановка проблеми

Важливою умовою інтеграції України у європейське співтовариство є проведення системних реформ у всіх сферах життєдіяльності країни, приведення вітчизняного законодавства у відповідність із вимогами міжнародного права. З урахуванням нових об'єктивних реалій змінюється й зміст української кримінально-правової політики. Окрім іншого, в національному кримінальному законодавстві відображено сучасний принцип протидії злочинності – невідворотність кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення, що замінив собою принципи невідворотності покарання.

Про це, зокрема, свідчить розвиток інституту засудження без призначення покарання, якому разом зі спорідненими інститутами звільнення від відбування покарання та корегування призначеного покарання присвячено Розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України (КК України). Зазначене відповідає існуючій тенденції до якомога ширшого використання у механізмі правового реагування на кримінальні правопорушення засобів, заснованих не на покаранні, а на заохоченні (стимулюванні) позитивної поведінки, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета кримінально-правового регулювання, але й гуманізацією всіх сфер суспільного життя, соціальні та економічні фактори його застосування.

Відомо, що практика застосування засудження без призначення покарання за КК України є нестабільною та суперечливою. Це зумовлюється недостатньо чіткою позицією законодавця щодо кримінально-правового регулювання такого звільнення та процесуального порядку його здій-

снення. Не відрізняється досконалістю й учення про засудження без призначення покарання: воно не набуло сталого виду і шукати відповіді на питання кримінально-правової природи, сутності та змісту такого засудження, а також його видів у ньому марно. Коментарі Розділу XII Загальної частини КК України та теоретичні дослідження за цією тематикою переплелося із вченнями про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання, тому у правозастосовній практиці обґрунтовано виникають проблеми застосування засудження особи без призначення покарання, сприяють неоднаковому застосування норм цього інституту кримінального права.

Стан дослідження

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки досліджуване питання потребує наукового осмислення. Необхідні окремі теоретико-прикладні дослідження явища засудження без призначення покарання та економічні та соціальні фактори його застосування. Засудження без призначення покарання науковою спільнотою сприймаються як звільнення від покарання. У наукових публікаціях таких вітчизняних фахівців, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. П. Горох, О. О. Дудоров, О. О. Житний, В. М. Куц, О. В. Козаченко, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський, А. О. Пінаєв, В. В. Скибицький, Г. І. Усатий, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, А. М. Ященко та інших, що присвячені більш широкій проблематиці, висвітлюються лише окремі аспекти звільнення від покарання.

Мета

З урахуванням досліджуваної проблематики, її метою є розробка сучасних підходів до вирішення проблем визначення засудження без призначення покарання як інституту кримінального права та внесенні науково обґрунтованих рекомендацій щодо доцільності його застосування в умовах соціально-економічного реформування України.

Виклад основних положень

Проблема визначення принципової схеми розуміння явища засудження особи без призначення покарання (звільнення від покарання) здебільшого висвітлюється поверхово, у публікаціях із більш широкого кола кримінально-правових явищ, де вона згадується дотично, лише як один із аспектів якоїсь більш широкої тематики. Переважно дослідники не відрізняють звільнення від покарання від звільнення від його відбування, ототожнюючи ці явища [3, с. 548-550] чи навіть із звільненням від кримінальної відповідальності. Такі помилки у сприйнятті феномену звільнення від покарання є наслідком невиваженої термінології, застосованої законодавцем у статтях розділу XII Загальної частини КК України. Практика застосування засудження без призначення покарання за КК України є нестабільною та суперечливою. Це зумовлюється недостатньо чіткою позицією законодавця щодо кримінально-правового регулювання такого засудження та процесуального порядку його здійснення. Не відрізняється досконалістю й учення про засудження без призначення покарання: воно не набуло сталого виду і шукати відповіді на питання кримінально-правової природи, сутності та змісту такого засудження, а також його видів у ньому марно. Зусиллями коментаторів Розділу XII Загальної частини КК України та авторів інших публікацій за цією тематикою вчення про «звільнення від покарання», що за кримінально-правовою природою є засудженням без призначення покарання, переплелося із вченнями про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання. Такий стан речей сприяє виникненню зайвого навантаження на правоохоронні органи та суд за рахунок змагань щодо суворості покарання у судовому розгляді проваджень невеликої та середньої тяжкості, у яких можливе засудження особи без призначення покарання.

На жаль, засудження без призначення покарання поки що є нетиповою з точки зору традиційного правосуддя формою кримінальної відповідальності. З одного боку, цей кримінально-правовий засіб до-

зволяє не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з іншого – досягнути мети засудження без застосування покарання.

Засудження без призначення покарання застосовується у наступних ситуаціях:

1) коли цілі кримінальної відповідальності, передусім превентивні, можна досягти без призначення покарання засудженому; 2) досягнення визначеної законом мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК України) об'єктивно неможливе; 3) призначення покарання неможливе через вікові, статеві та інші особливості засудженого.

Н.М. Кропачов і В.С. Прохоров з цього приводу відзначають, що привселюдно проголошений офіційним державним органом (судом) осуд, незалежно від призначення і виконання покарання опорочує громадянина, знижує його соціальний престиж, впливає на його положення в суспільстві. У результаті воно здатне забезпечити позитивні зрушення у правосвідомості засудженого, впливати на осіб, які дорожать своїм соціальним престижем задовольняти суспільну правосвідомість, обурену фактом вчинення злочину [12, с. 24]. «Караючий» вплив кримінальної відповідальності навіть без призначення покарання очевидний, адже сам факт визнання винним у вчиненні злочину часом тягне для засудженого навіть більш великі страждання і соціальні втрати, ніж застосовуване до нього покарання [15, с. 134]. Зельдов С.І. визначає звільнення від покарання як акт правосуддя, що застосовується в передбаченій законом процесуальній формі стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і який повністю позбавляє таку особу від кари, певних позбавлень й обмежень прав, які є змістом покарання й яких реально зазнає засуджений у процесі відбування призначеного покарання, а також від правових наслідків засудження – судимості [6, с. 14].

Засудження без призначення покарання, як форма кримінальної відповідальності, представлена в законі трьома нормами ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74 та ч. 2 ст. 84 КК України. Крім того, положення п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» фактично містять опис ще одного з його видів. Зазначене ставить питання про наявність у кримінальному праві інституту засудження без призначення покарання, вирішення якого слід розпочинати із з'ясування сутності інституту в кримінальному праві як структурного елементи системи цієї галузі права, до якої входять: підгалузі права, правові інститути, субінститути, норми права [14, с. 85].

Вітчизняні науковці здебільшого висловлюють, судження щодо змісту та структури інституту «звільнення від покарання та його відбування» Так, А.М. Бойко та М.І. Хавронюк розрізняють в ньому звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміну більш м'яким покаранням, пом'якшення призначеного покарання [13, с. 178]. С.Д. Шапченко переконаний, що у структуру інституту звільнення від покарання та його відбування входять чотири субінститути: звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, заміна покарання більш м'яким, пом'якшення призначеного покарання [18, с. 182]. З такими твердженнями ми звісно погодитись не можемо.

Відштовхуючись від суджень, що нормативний припис – це початковий елемент, "жива клітина" правової матерії, можна зробити висновок, що інститут права є втіленням початкової правової спільності [2, с. 119]. Правовий інститут є відносно відособленим "блоком" галузі права [2, с. 120]. Його слід сприймати, як певну сукупність норм права, що забезпечують відносно довершене впорядкування та регулювання ділянки однорідних суспільних відносин.

Теоретики права характеризують правовий інститут як сукупність взаємопов'язаних юридичних норм, об'єднаних регулюванням суспільних відносин конкретного виду [10, с. 275; 5, с. 171; 16, с. 397]. Окрема норма права не здатна регламентувати з необхідною повнотою певні суспільні відносини без взаємодії з іншими нормами, існування яких обумовлено необхідністю регулювання тих самих чи однорідних відносин. Системна спільність взаємопов'язаних та взаємообумовлених,

однорідних норм права й утворює правовий інститут [8, с. 300]. Правовий інститут, відзначає О.А. Кірімова, – це група норм, що об'єктивно склалася усередині галузі права. Ступінь тяжіння норм одна до іншої не планується заздалегідь, нові правові інститути не виділяються штучно, а складаються об'єктивно [9, с. 12].

Кожен правовий інститут забезпечує самостійний регулятивний вплив на визначену ділянку суспільних відносин. Алексєєв С.С. переконаний, що саме ця властивість є основною, що здатна відмежувати ті чи інші спільності норм права від правових інститутів. Регулюючи певну сферу суспільних відносин, інститут права відрізняється юридичною та фактичною однорідністю. Правовий інститут характеризується також і власною юридичною конструкцією. Наявність зазначених ознак свідчить про існування правового інституту як стійкої правової спільності [2, с. 121-123].

Наука кримінального права розглядається як система правових інститутів, що включає в себе основні, які, у свою чергу, поділяються на менш дрібні, а далі у найдрібніші, ті, що регулюють максимально вузькі сфери відносин, які, у свою чергу, складаються із правових норм. Так, визначаючи поняття правового інституту Загальної частини кримінального права, наукова спільнота переконана, що це – закріплений у рамках окремої статті, групи статей, глави чи розділу Загальної частини кримінального права структурний елемент системи кримінального права, що являє собою сукупність нормативних приписів, призначених для регулювання відособленої групи відносин, що виникли з приводу чи в результаті встановлення найбільш загальних умов (ознак) злочинності і караності суспільно небезпечних діянь [11 , с. 168].

Щодо кількості і змісту наявних кримінально-правових інститутів у науковій юридичній літературі існує безліч думок. Найбільш поширеним є переконання, що зміст Загальної частини кримінального права складають чотири основних правових інститути: 1) інститут злочину; 2) інститут покарання; 3) інститут кримінальної відповідальності та 4) інститут примусових засобів кримінально-правового характеру. Перші ти інститути вважаються основними, на них, як "на трьох китах", ґрунтується весь "будинок" розглянутої галузі. Інші, з меншим обсягом правової регламентації, конкретизовані інститути, складають структуру одного з вказаних основних кримінально-правових інститутів і є їхніми складовими частинами [17, с. 13]. На жаль, зважаючи на відсутність у Кримінальному кодексі України визначення поняття кримінальної відповідальності, відповідний інститут кримінального права теоретиками сприймається як з'єднувальна ланка між покаранням і злочином. Таке сприйняття кримінальної відповідальності надто звужує розуміння його правової природи. Воно не відображає цілий блок суспільних відносин, що мають місце при застосуванні щодо особи винної у вчиненні злочину кримінальної відповідальності без призначення їй покарання.

Однак, характеризуючи феномен правового інституту, слід звернути увагу на його динамічність. У межах існуючої системи права можлива поява нових галузей, інститутів, субінститутів, як і можливе їх зникнення. У літературних джерелах з теорії права відзначається: "Оскільки система права відображає об'єктивні потреби суспільства, вона не позбавлена розумного динамізму, який виражається в зміні і доповненні її новими правовими інститутами, підгалузями, галузями" [4, с. 199]. Саме здатністю до трансформації своїх елементів у відповідності до вимог часу забезпечується стійкість існуючої системи права. Постійно змінюючись, суспільні відносини зумовлюють появу нових юридичних норм, що здатні відобразити ці зміни у законодавстві та упорядкувати їх. Норми права мають здатність до трансформування навіть при відносно статичних суспільних відносинах. Ця особливість зумовлена необхідністю впровадження нових, більш досконалих способів правового регулювання сталих суспільних відносин. Відсутність законодавчих змін неминуче призведе до гальмування розвитку та удосконалення тих чи інших сфер суспільних відносин. Якщо ж юридичні норми своєчасно приводяться у

відповідність до вимог часу, це може слугувати каталізатором для позитивних зрушень у самих суспільних відносинах.

Передумовою появи та функціонування будь-якого правового інституту є матеріальна наявність суспільних відносин, які об'єктивно потребують окремого регулювання комплексом нормативних приписів [2, с. 129]. Основна функція правового інституту полягає у забезпеченні цілісного, відносно закінченого регулювання певного виду або роду суспільних відносин у межах своєї ланки [2, с. 120; 7, с. 126]. Основною підставою виокремлення комплексу норм у правовий інститут є особлива юридична конструкція того чи іншого комплексу юридичних норм [1, с. 41], яка, будучи продуктом типізації в праві, розрахована на повторювані типові ситуації [1, с. 43].

Наукою теорії держави і права визнається, що кожен правовий інститут виокремлюється у правовій системі за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регламентуючи відповідну сферу суспільних відносин, він характеризується фактичною і юридичною однорідністю. Його зміст виражений специфічною групою понять, загальних положень, притаманних йому термінів [2, с.122].

Враховуючи наведене, приходимо до висновку, що інститут права характеризується низкою особливостей: 1) інститут права – це система юридичних норм, що регламентують окрему сферу суспільних відносин певного виду чи роду. Таку систему (грец. systema – складене з частин, сполучене) утворює сукупність елементів, які між собою взаємопов'язані і створюють певну цілісність, єдність [19, с. 427]; 2) кожен інститут права утворює певною мірою відособлений "блок" галузі права, який має власну структуру [2, с. 123]; 3) у межах одного інституту норми права забезпечують єдине, завершене регулювання; 4) зміст інституту права виражений специфічною групою понять, положень, притаманних йому термінів.

Переважна більшість правовідносин, що є предметом кримінально-правового регулювання, репрезентує правовідносини, пов'язані із вчиненням суспільно небезпечного діяння та призначенням покарання за його вчинення. Однак, усе ширшого розповсюдження набувають правовідносини, пов'язані із застосуванням інших форм кримінально-правового реагування на вчинення злочину. Одним із різновидів таких правовідносин є ті, що виникають у зв'язку із засудженням особи без призначення покарання. Вказані правовідносини утворюють певну соціально-правову систему, що потребує кримінально-правового регулювання, яке здатна забезпечити лише відповідна сукупність правових норм структурованих у правовому інституті. Саме таку систему норм утворює та частина статей розділу XII Загальної частини КК України, що врегульовує відносини, пов'язані із засудженням особи без призначення покарання. Загалом, законодавче визначення розділу XII Кримінального кодексу визнати досконалим неможливо. У цьому розділі норми про звільнення від покарання переплелося із відповідними нормами про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання, тому правозастосовцю розібратися у цьому хитросплетінні, а тим більше виокремити із них засудження без призначення покарання непросто.

В умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, такий стан речей не припустимий, оскільки не забезпечує економію ресурсу органів кримінальної юстиції. Натомість сприяє виникненню зайвого навантаження на правоохоронні органи та суд за рахунок необхідності проведення змагань щодо суворості покарання у судовому розгляді кримінальних проваджень про злочини невеликої та середньої тяжкості, у яких можливе засудження особи без призначення покарання. Ці причини зумовлюють необхідність удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, виділення з-поміж інших та систематизацію в кримінально-правовий інститут норм про засудження особи без призначення покарання.

Враховуючи наведене, приходимо до висновку, що інститут засудження особи без призначення покарання у кримінальному праві України характеризується низкою

особливостей: 1) це система кримінально-правових норм, які регламентують окрему сферу суспільних відносин, пов'язаних із засудженням особи без призначення покарання. Таку систему утворює сукупність норм, які між собою взаємопов'язані і створюють певну цілісність, єдність; 2) інститут засудження особи без призначення покарання певною мірою відособлений у розділі XII Загальної частини КК України та має власну структуру, представлену низкою однорідних норм; 3) у межах досліджуваного інституту норми права забезпечують єдине, завершене регулювання; 4) його зміст виражений специфічною групою понять, положень, термінів, що яскраво характеризують його зміст навіть у назві «засудження без призначення покарання».

У перспективі вказаний інститут можливо знайде своє відображення у самостійному розділі Кримінального кодексу України, «відірвавшись», нарешті, від спорідненого інституту звільнення від відбування покарання та інших явищ, описаних у розділі XII Загальної частини КК України.

Висновки

Отже, на підставі викладеного слід зробити такі висновки:

1. Змістом звільнення від покарання є засудження особи за вчинення злочину без визначення в обвинувальному вироку виду і меж покарання. Тобто визначений законодавцем термін «звільнення від покарання» за своєю правовою природою насправді є «засудженням без покарання».

2. Засудження без призначення покарання є формою кримінальної відповідальності, якій притаманний виключно осуд у обвинувальному вироку суду дій та особи засудженого.

3. В умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, правова невизначеність засудження без призначення покарання сприяє виникненню зайвого навантаження на органи кримінальної юстиції. Ці причини зумовлюють необхідність удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, виділення з-поміж інших та систематизацію в кримінально-правовий інститут норм про засудження особи без призначення покарання.

4. Інститут засудження без призначення покарання виник не раптово, а є логічним наслідком історичної еволюції вітчизняного кримінального та процесуального законодавства як способу реагування держави на вчинений злочин. Отже, беручи до уваги теоретичні засади виокремлення інститутів кримінального права, ми приходимо до висновку, що в Загальній частині кримінального права України фактично виокремлено самостійний правовий інститут засудження без призначення покарання, що потребує більш точного законодавчого закріплення.

Література

1. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – 256 с.

2. Алексеев С.С. Структура советского права. – М.: «Юрид. литер.», 1975. – 264 с.

3. Брящей Р. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Р. Брящей // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 548–550.

4. Гущина Н.А. Система права и система законодательства: соотношение и некоторые перспективы развития. // Изв. вузов. Правоведение. – 2003. – № 5. – С. 198-204.

5. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / За ред. В.В. Копєйчикова. – Київ: Юрінком, 1997. – 320 с.

6. Зельдов С.И. Освобождение от наказания и его отбывания. – М.: Юрид. лит., 1982. – 137 с.

7. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 379 с.

8. Киримов Д.А. Философские проблемы права. – М.: Изд-во «Мысль», 1972. – 472 с.

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано виділення засудження без призначення покарання у самостійний інститут кримінального права України, встановлено притаманні йому ознаки. Розроблено теоретичне обґрунтування визначення засудження особи без призначення покарання, яке чинним законодавством визначається як звільнення від покарання. З'ясовано, що за своєю кримінально-правовою природою засудження без призначення покарання – це самостійна форма кримінальної відповідальності, що поряд із засудженням з призначенням покарання чи інших обмежень вичерпно характеризують кримінальну відповідальність як домінуючий засіб кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень. Обумовлено, соціальні та економічні фактори доцільності його широкого застосування у практичній діяльності органами кримінальної юстиції в умовах реформ в Україні.

9. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды. Учебное пособие. – Саратов, 2000. – 55 с.

10. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 1998. – 416 с.

11. Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / Предисл. профессора, докт. юрид. наук А.В. Наумова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 348 с.

12. Кропачев Н.М., Прохоров В.С. Механизм уголовно-правового регулирования: Уголовная ответственность. Учебное пособие. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2000. – 60 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.

SUMMARY

The article developed a theoretical justification of the determination of person conviction without assignment of punishment that is determined by the current legislation as a release from punishment. It was found that by its criminal and legal nature conviction without assignment of punishment is an independent form of criminal responsibility that along with the conviction with assignment of punishment or other restrictions comprehensively characterizes criminal responsibility as the dominant means of a criminal law response to criminal offenses. Allocation of conviction without assignment of punishment as an independent institute of criminal law of Ukraine was grounded; its inherent characteristics were identified. Social and economic factors of expediency of its wide application in practical activities by criminal justice system in terms of reforms in Ukraine were determined.

14. Попондуполо В.Ф. Система общественных отношений и их правовые формы (к вопросу о системе права) // Изв. вузов. Правоведение. – 2002. – № 4. – С. 78-101.

15. Прохоров В.С. Преступление и ответственность. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 137 с.

16. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с. (с. 397)

17. Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. – М.: Новый юрист, КноРус, 1997. – 592 с.

18. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. – 3-е изд., исправл. и дополн. / Отв. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2003. – 1088 с.

19. Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

ІЩУК Олександр Сергійович - докторант Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

Установлены основные и дополнительные показатели эффективности криминологической деятельности органов прокуратуры. Систематизированы критерии оценки эффективности криминологической деятельности органов прокуратуры, среди которых основное внимание уделено выявлению качества осуществления указанной деятельности.

Ключові слова: кримінологічна діяльність, прокуратура, ефективність, якісні критерії.

Постановка проблеми

Ефективність є однією з головних вимог до діяльності у сфері протидії злочинності. Однак спостереження за перебігом її реалізації поки що засвідчує незадовільну якість її законодавчого забезпечення та невисоку результативність застосування правових норм, що її регламентують. У зв'язку з цим, актуальним стає з'ясування критеріїв якості та показників ефективності названої діяльності. Ключовими в цьому плані є категорії «якість» та «ефективність», які є базовими для подальших наукових пошуків у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Термін «ефективність» у юриспруденції належить до ключових. У сучасній науці поняття ефективності використовується дуже широко. Ним оперують, говорячи про науку в цілому, про її самостійні напрями, а також в окремих категоріях, включно з правовими [1, с. 61]. Слово походить від латинського Effectus, що означає «результат, наслідок яких-небудь причин, заходів, дій» [2, с. 214]. Термін «ефективний» тлумачиться як такий, що призводить до потрібних результатів, дає найбільший ефект або викликає ефект. Переважна більшість дослідників ефективною вважає діяльність, яка найбільше наближує свої результати до бажаної мети.

Серед наук кримінально-правового циклу єдиних критеріїв вимірювання ефективності діяльності у сфері протидії злочинності (тим більше – кримінологічної діяльності) не розроблено. Тому розроблення цих критеріїв є доволі складним завданням.

До розуміння категорії «якість» у сучасній науці (у тому числі і кримінології) немає єдиних підходів. Деякі вчені взагалі підміняють поняття якості законодавства ефективністю його реалізації [3, с. 105], що призводить до підміни понять якості й ефективності, оскільки ці категорії не є тотожними, хоча в більшості випадків від якості законодавства залежить ефективність його реалізації.

Найбільш ретельно питання якості та ефективності досліджено у філософії, теорії менеджменту й технології виробництва. Водночас історія досліджень проблем якості діяльності, в тому числі і кримінологічної, є досить невеликою. Лише у 70рр. минулого століття вчені-правники почали приділяти певну увагу питанню ефективності закону, а у 80-х рр. сформу-

валась певна тенденція розвитку потенційної ефективності законів та їх норм разом із питаннями якості [4, с. 57]. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури може бути піддана аналізу лише після початку її реалізації. Зважаючи ж на зміст предмета цього дослідження, слід зазначити, що категорія ефективності є динамічною, а категорія якості – статичною, оскільки вона закладає «фундамент» для ефективності реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Отже, **метою статті** є визначення критеріїв оцінки ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу

Безумовно, ефективність кримінологічної діяльності насамперед пов'язується зі змістом і формою нормативно-правових приписів (дещо спрощено цю вимогу можна сформулювати так, що ефективність кримінологічної діяльності залежить від рівня розробленості законодавства). Цікавою щодо цього є точка зору В. Ф. Сіренка, який зазначає, що загальним мірилом ефективності нормативно-правового забезпечення правової політики є ступінь відповідності реальних відносин тій типовій вимозі, яка міститься у конкретній нормі чи законодавчому акті. Для вимірювання ефективності законодавства вчений пропонує вивчати інтереси суб'єктів, які являють собою залежність між необхідністю задовольняти потреби тих чи інших соціальних груп, класів або окремих верств населення і можливостями задоволення цих потреб через діяльність цих суб'єктів. До основних елементів ефективності автор відносить такі: соціальні потреби, які намагаються задовольняти за допомогою конкретного нормативного акта; правові засоби, їх якість і кількість; спроможність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені у нормативному акті; перспективність напрямків удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів [5, с. 12–13]. Для цього дослідження важливою є ідея зазначеного фахівця щодо необхідності дослідження правових засобів у їх спроможності досягти задоволення інтересів та потреб суб'єктів.

Існують також інші підходи до визначення ефективності правової діяльності, зокрема шляхом оцінки результативності, ступеня досягнення певного соціально корисного, позитивного результату. Так, С. С. Алексєєв вважає, що така ефективність охоплює низку таких показників: 1) фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами і безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були ухвалені відповідні юридичні норми); 2) обґрунтованість і доцільність (умови й вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високо результативним регулятором суспільних відносин); 3) корисність (фактичну ефективність, яка розглядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); 4) економічність (корисність правового регулювання з урахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру). Зазначені показники виражають ефективність (оптимальність) права в цілому [6, с. 196]. Вони можуть отримати кількісний, математичний вираз. Проте в цілому оцінка ефективності кримінологічної діяльності повинна виходити з того, якою мірою досягається її мета.

М. М. Андрющенко відстоює погляд, що ефективність виступає мірою можливого, але не будь-якого, а лише того, що виражає мету людини, реалізує її ідею, тобто ефективність є мірою можливого, з точки зору її близькості, до найбільш доцільного, необхідного (корисного) людині результату [7, с. 45]. Слід зауважити, що така інтерпретація – це, скоріше, формула встановлення ефективності. Сама ж ефективність являє собою ступінь досягнення мети, а такий ступінь можна виміряти шляхом порівняння (співвідношення) результатів кримінологічної діяльності з її цілями та завданнями.

Б. С. Нікіфоров визначав ефективність покарання як перевірену практикою бо-

ротьби зі злочинністю та попередження злочинів адекватність положень закону потребам життя, правильність призначення та виконання покарання і, нарешті, ефективність умов подальшого життя осіб, які відбули покарання [8, с. 4].

Отже, одним із засобів вимірювання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури може стати співвідношення кількості заходів, які здійснені у межах кримінально-превентивної діяльності, з кількістю інших, наприклад, наглядових заходів. Однак на такий засіб вимірювання ефективності впливають внутрішні й зовнішні чинники, які або сприяють позитивним змінам у поведінці суб'єктів кримінологічної діяльності, або, навпаки, мінімізують чи унеможливлюють позитивний ефект.

На думку автора, головним (але не єдиним) показником ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури має бути досягнення її універсальної мети – такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз [9, с. 85]. Ця стратегічна мета деталізується у низці нормативних актів до такого рівня, за якого кожна конкретно визначена мета виступає як безпосереднє завдання кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратуриповинна визначатися на підставі тих конкретних цілей, які було визначено під час її організації та здійснення. Водночас така ефективність у цілому залежить від ефективності окремих її напрямів, а ефективність останніх – від ефективності застосування законодавства та його інститутів.

Показником результативності кримінологічної діяльності органів прокуратури може бути, крім досягнення мети, також факт виконання завдань, що стоять перед органами прокуратури України: захист особистості, її прав і свобод, суспільства, його матеріальних та духовних цінностей, держави, її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності. Кожне з зазначених завдань має самостійне значення, але в сукупності вони сприяють з'ясуванню змісту кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Разом з основними завданнями органи прокуратури здійснюють різні допоміжні чи забезпечувальні функції, спрямовані на досягнення спільної мети та зазначених завдань у сфері протидії злочинності.

Хоча зазначені завдання є зрозумілими й визначаються на законодавчому рівні, оцінити їх реалізацію не завжди можливо. Це пов'язано з тим, що деякі з них сформульовано нечітко та розпливчасто. Тому для оцінювання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури слід використовувати ще і кількісно-якісні показники. Так, до формальних критеріїв оцінки ефективності координаційної діяльності в органах прокуратури можуть бути залучені такі загальні параметри:оцінка стану координації протидії злочинності та корупції, а саме наявність наукової організації праці, узгодженість роботи певних підрозділів;чітке виконання координаційними органами покладених на них обов'язків; належна професійна підготовка як працівників зі штату координаційних органів, так і посадових осіб інших органів, організацій, установ, які беруть участь у здійсненні координації протидії злочинності та корупції;знання працівниками координаційних органів і представниками інших суб'єктів нормативно-правової бази, яка стосується здійснення координації протидії злочинності та корупції;урахування часу, який витрачається на здійснення заходів, передбачених кожною координаційною формою окремо, а також на їх певну спеціально визначену сукупність, яка застосовується у переважній більшості випадків;кількість, дієвість та міра виконання координаційних рішень та спільних узгоджених планів як на окремому рівні, так і тих, які надійшли від вищестоящих координаційних органів;наявність ретельно поставленого контролю виконання.

На макрорівні – в масштабах усієї країни – ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури завжди визначається, виходячи, в першу чергу, із досягнення мети зміцнення законності у державі в цілому. На мікрорівні оцінка кримінологічної діяльності органів прокуратури пов'язана, у першу чергу, з правозастосовною діяльністю. Однак єдність законодавства та практики його застосування не може визначати різний рівень її ефективності у різних регіонах країни, який об'єктивно існує.

Враховуючи зазначені критерії ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури, можна виділити і деякі додаткові відомості (супутні дані та характеристики), за якими можна здійснити певні висновки щодо досліджуваного питання:рівень злагодженості роботи і координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських та релігійних організацій у сфері протидії злочинності;показник кількості осіб, щодо яких вжито заходи кримінологічного впливу;активність внесення змін і доповнень до підзаконних актів, у яких відображаються завдання та тенденції розвитку кримінологічної діяльності органів прокуратури;ефективність витрачання коштів, виділених на утримання органів прокуратури.

При цьому слід наголосити на тому, що в сучасних умовах поступово змінюється ставлення до розуміння ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури та до критеріїв її оцінки. Більшою мірою наголошується вже не на кількісних, а на якісних показниках (характеристиках), за якими можна зробити загальний висновок про ефективність цього напряму державної політики. Виходячи з цього, є підстави для припущення, що ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури не може бути визначена шляхом вимірювання емпіричними методами. Для цього має слугувати перш за все суспільно-історична практика.

Безумовно, ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури можна розцінювати і з точки зору статистики, кількісних показників. Однак цей шлях є регресивним, таким, що може призвести до необдуманих дій, результат яких – скалічені життя тисяч осіб, які потрапляють до орбіти кримінальної юстиції. Недарма одним із недоліків так званого статичного методу пізнання ефективності певного державно-правового явища вважають розуміння його виключно як кількісної величини [1, с. 68]. З цього приводу, В. В. Лунєєв слушно зазначає, що аналіз такої складної діяльності, як запобігання злочинності, може мати низку підходів. В одному випадку під ефективною протидією злочинності розуміють обґрунтованість і доцільність норм права й правоохоронної діяльності, в іншому – максимальне досягнення мети за мінімальних витрат людської енергії, часу й матеріальних засобів, у третьому – відношення фактично досягнутого результату у запобіганні злочинності до мети, для досягнення якої були вжиті ті чи інші заходи тощо. Крім того, існують різні підходи щодо того, що обрати вихідною метою: усунення причин злочинності, її викорінення чи зниження рівня, підвищення розкриття злочинів, захист прав громадян тощо [10, с. 106].

Отже, виводити формулу ефективності («формулу успіху») кримінологічної діяльності органів прокуратури доцільно, перш за все, через якісні показники, ґрунтовний аналіз яких приведе, зокрема, і до усвідомлення змісту проблем досягнення певного рівня такої ефективності. Водночас, складова реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури, що досліджується, матиме високу ефективність лише у разі, якщо вона відповідає науковим вимогам якості.

Категорія «якість кримінологічної діяльності органів прокуратури» може розглядатись крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів.

Перш за все, на увагу заслуговує нормативно-правовий аспект якості кримінологічної діяльності органів прокуратури. Його можна охарактеризувати з точки зору якості нормативно-правової основи (або законодавства в широкому розумінні

цього терміна) кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Ще Чезаре Беккаріа стверджував, що для ефективного запобігання злочинності необхідно зробити так, щоб закони були зрозумілими та простими, опікувалися б не певними суспільними прошарками, а всіма без винятку громадянами, які повинні боятися не окремих осіб, а законів [11, с. 150]. Однак зміст і сутність поняття «якість законодавства» є доволі дискусійними. Спеціальному аналізу поняття «якість» було вперше піддано Аристотелем, який писав, що якість – це філософська категорія, яка відповідає на запитання «яке?» У відомій праці «Метафізика» Аристотель називає якістю стан сутностей, які перебувають у русі, наприклад, теплота та холодність, білизна та чорнота, тяжкість і легкість, а також інші схожі визначення. Якість, за Аристотелем, «виводиться» з чотирьох можливих контекстів: 1) наявність або відсутність уроджених, вихідних здібностей та характеристик;2) наявність як скороминущих, так і стабільних властивостей;3) наявність властивостей і станів, характерних для речі та явищ у процесі їх існування; 4) наявність зовнішньої подоби речі чи явища [12].

Як зазначає М. І. Панов, якість закону є вельми широкою за обсягом категорією й охоплює з точки зору його змісту різні ознаки (сторони або ж аспекти), що відображають сутність та особливості цього закону, які є для нього іманентними та якими він вирізняється з-поміж інших законів [13, с. 37]. Водночас якість кримінологічного законодавства завжди підкреслює його певну позитивну властивість – його придатність, необхідність та корисність, які врешті-решт і зумовлюють ефективність у досягненні завдань, що стоять перед кримінологічною діяльністю органів прокуратури.

І. С. Яковець пропонує розуміти під якістю кримінально-виконавчого законодавства «порівняльний ступінь відповідності сукупності властивостей та рис цього акта, встановлений належними суб'єктами на підставі критеріїв, визначальних для цього етапу розвитку суспільства, що відображають пануючі в ньому погляди, й використовується з метою вжиття заходів щодо вдосконалення нормативного регулювання у сфері виконання покарань» [14, с. 139].

Запропоновані О. І. Опанасенком критерії якості закону [3, с. 103] можна узагальнити у такі групи: наукова розробленість (на думку автора – ступінь наукової обґрунтованості закону); відповідність вимогам, які висуває суспільство (на думку автора – відповідність реальним суспільним відносинам); дотримання правил юридичної техніки (на думку автора – відповідність Конституції України, відповідність міжнародно-правовим актам, а також законодавству Ради Європи, мова закону, його доступність для пересічних громадян без додаткових коментарів та роз'яснень, лаконічність, чіткість правових норм).

Зазначені критерії є більшою мірою технічними. Базисними критеріями якості законодавства у сфері протидії злочинності є такі: 1) організаційні, наукові, соціальні, культурні, економічні та політичні умови життя соціуму; 2) особливості законотворчої діяльності країни, злагодженість і взаємодія органів державної влади, представників громадськості, спеціалістів та експертів законопроектів у законотворчій діяльності тощо.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок про те, що до критеріїв якості законодавства даного різновиду можна віднести наступні: наукову та юридично-технічну розробленість, суспільну необхідність, економічну обґрунтованість, політичну нейтральність, культурну та соціальну прийнятність (допустимість). Критерій наукової та юридично-технічної розробленості можна умовно поділити на наукову розробленість та дотримання правил юридичної техніки.

Інституційний аспект якості кримінологічної діяльності полягає у встановленні конкретних вимог до органів, завданням яких є її реалізація.

Організація та здійснення кримінологічної діяльності вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на осіб правообмежень. З цією ме-

тою кримінологічна діяльність визнається виключною прерогативою (функцією) держави, для здійснення якої створюються спеціалізовані органи.

Які ж органи держави забезпечують реалізацію кримінологічної функції держави в цілому та яким чином може бути встановлена якість їх діяльності? Ця діяльність належить до виключної юрисдикції держави і здійснюється спеціально уповноваженим на те державними органами – органами кримінальної юстиції. Якість діяльності цих органів закладено в нормативно-правовій основі, принципах, тих завданнях, що стоять перед ними, його функціях та повноваженнях.

Органи, що входять у систему кримінальної юстиції, поділяються за положенням в ієрархії структури державного апарата. Так, органи прокуратури являють собою систему, що включає в себе Генерального прокурора України, районних і міських, обласних прокурорів. Оперативно-розшукові апарати, органи досудового розслідування, органи виконання покарання також входять до різних за рівнем повноважень структур. Однак при застосуванні системного підходу до вивчення кримінальної юстиції ця обставина не несе позитиву. Тому ми не розглядаємо їх як окремі системи, що мають свою ієрархію, структуру тощо. Ми розглядаємо ці органи як елементи (підсистеми) управління системи вищого порядку, де вони виступають як однорівневі.

Якщо між підсистемами кримінальної юстиції, що належать до так званих елементів управління, відносини можуть бути як субординаційні, так і координаційні і вони визначаються законом, а також відомчими нормативними актами, то їх відносини із судами і прокуратурою ґрунтуються тільки на законі і мають консервативний характер.

Показником якості кримінологічної діяльності органів прокуратури виступає також кількість громадських і релігійних організацій, що безпосередньо на добровільних та інших засадах беруть участь у протидії злочинності. Більше того, слід ураховувати і кількість злочинів та правопорушень, яких вдалося запобігти за допомогою громадських організацій, активність їх роботи, злагодженість роботи з правоохоронними органами та ін.

Соціальний аспект якості кримінологічної діяльності характеризується з точки зору дотримання вимог, що висуваються до належної організації діяльності її базової складової – персоналу суб'єктів протидії злочинності, зокрема органів прокуратури. Така організація має місце лише за умови наявності науково обґрунтованого та практично апробованого забезпечення процесу управління персоналом системи, належної практичної реалізації управлінських напрацювань у цій сфері, а також постійного вдосконалення форм і методів роботи з персоналом. Вирішення цілого кола питань, пов'язаних із персоналом органів прокуратури України, є вкрай актуальним, адже в сучасних умовах, коли до функціонування всієї цієї системи державних органів висуваються підвищені вимоги, коли їх діяльність чинить значний вплив на вдосконалення суспільних відносин, розвиток економічних та соціальних процесів, особливо важливим є питання якісного оновлення кадрового складу прокуратури. Слід відзначити, що вирішення цього завдання безпосередньо спрямоване на забезпечення виконання положень Концепції реформування органів кримінальної юстиції [15], одним із результатів реалізації якої визнано зміцнення кадрового потенціалу цих органів.

Розвиток в Україні громадянського суспільства обумовлює необхідність побудови відносин прокуратури із громадськими організаціями, до яких, згідно зі ст.1 Закону України «Про громадські об'єднання» [16], належать добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Аналіз змісту діяльності останніх за критерієм проголошуваних пріоритетів дозволяє виділити дві їх групи.

Слід зазначити, що вирішення загального завдання захисту прав і свобод лю-

дини та громадянина вимагає активного використання органами прокуратури громадських організацій як постійного джерела оперативної інформації про порушення прав та свобод людини і громадянина. Одночасно необхідно домогтися підвищення якості розгляду скарг та заяв щодо захисту прав і законних інтересів громадян, які спрямовуються до прокуратури громадськими організаціями. Доцільно також забезпечити доступність до громадських об'єднань і громадян нормативних-правових актів прокуратури.

Окремо варто сказати про впровадження регулярного моніторингу громадськими організаціями найбільш грубих порушень прав людини і відстеження застосування щодо неї заходів прокурорського реагування. Урахування органами прокуратури результатів такого моніторингу може стати позитивним прикладом співробітництва органів прокуратури із правозахисними та іншими громадськими організаціями.

Висновки

Головним показником ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури має бути досягнення її універсальної мети – такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз.

Виводити формулу ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури доцільно,насамперед, через якісні показники, які повинні розглядатись крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів, сутність яких розкрита в статті.

Література

1. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Л. М. Москвич ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х.: ФІНН, 2011. – 384 с.

2. Словник іншомовних слів : близько 10000 слів / Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України ; уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута ; ред. Є. І. Мазніченко. – К. : Наукова думка, 2000. – 662 с.

3. Опанасенко О. І. Критерії та показники якості, що висуваються до кримінально-виконавчого законодавства / О. І. Опанасенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 43. – С. 102–106.

4. Демидова Л. М. Якість кримінального законодавства: поняття, ознаки та проблеми забезпечення / Л. М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. 15 трав. 2009 р. – Х. : Право / НЮАУ ім. Я. Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочинності, 2009. – С. 56–60.

5. Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні підходи / В. Ф. Сіренко // Законодавство: проблеми ефективності. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 3–13.

6. Алексеев С. С. Общаятеория права : Курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981 –. – Т. 1. – М. : Юрид. лит., 1981. – 359 с.

7. Андрющенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл / М. Н. Андрющенко // Учен. записки кафрыобществ. наук вузовг. Ленинграда. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – Вып. 12. –С. 42–49.

8. Эффективностьуголовно-правовых мер борьбы с преступностью : [моногр.] / [под ред. Б. С. Никифорова]. – М. : Юрид. лит., 1968. – 255 с.

9. Кримінологічний довідник ; за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джужі О. М. і Литвинова О. М. : довідкове видання. – Харків : Золота миля, 2013. – 412 с.

10. Лунеев В. В. Эффективностьборьбы с преступностью и ееотдельными видами в современнойРоссии / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2003. – № 7. – С. 106–111.

11. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях: [пер. с итал.] / ЧезареБеккариа.

АНОТАЦІЯ

Встановлені основні та додаткові показники ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури. Систематизовано критерії оцінки ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури, серед яких основну увагу приділено виявленню якості здійснення вказаної діяльності.

SUMMARY

The basicand additional performance indicatorscriminologicalactivitiesof the prosecution authorities are revealedin the article. The criteria forevaluating the effectiveness ofcriminologicalactivitiesof the prosecution authorities are systematized, among which the main attention is given toidentifyingthe qualityof the mentioned activities.

– М. : Инфра-М, 2004 (ОАО Яросл. полигр. комб.). – 182 с.

12. Аристотель. Метафизика / Аристотель; [Пер. А. В. Кубицкого]. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 600 с.

13. Панов Н. И. Качествозакона об уголовнойответственности и проблема точностиправовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук, конф., 15 трав. 2009 р. / редкол.: В. І. Борисов (голов, ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 37–41.

14. Яковець І. С. Категорія «якість кримінально-виконавчого законодавства»: філософський та практичний аспекти / І. С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19. – С. 127–139.

15. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.

16. Про громадські об'єднання : Закон України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.

СТРУКТУРА ПОЗОВІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ІЛЬЧЕНКО Антон Вікторович - старший викладач кафедри правових відносин ПВНЗ Університет новітніх технологій

Статья посвящена исследованию структурных элементов исков, возникающих из страховых правоотношений. Автор обращает внимание на специфические характеристики структуры иска, а также дает характеристику каждого элемента по отдельности.

Ключові слова: страхові правовідносин, страховий спір, цивільне судочинство, позов, елементи позову, зміст позову, суб'єкти позову, підстава позову.

Питання правової природи позовів, що виникають із страхових зобов'язань, нами вже підіймались у попередніх роботах. Однак, специфіка страхових правовідносин, а також відносин у разі виникнення спору, зумовлюють необхідність провести дослідження основних структурних елементів позовів, що виникають із страхових правовідносин.

Як відомо, сучасна наука цивільного процесу містить наукові доробки, присвячені дослідженню позовів, зокрема: С.Н. Абрамової, П.В. Алексеева, В.І. Андрйцева, І.В. Андронова, С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, С.В. Васильєва, Є.В. Васьковського, М.А. Викута, .А. Гурвича, П.П. Заворотка, О.Ф. Клейнмана, В.В. Комарова, В.М. Косака, В.М.Кройтора, Г.З. Лазько, Ю.Д. Притики, В.І. Семчика, Л.О. Терехова, В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Н.О. Чечіної, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюка, М.Й. Штефана, С.В. Щербак, К.С. Юдельсона, В.В. Яркова та інших. Разом із тим констатуємо, що окремих досліджень, присвячених позовам, що виникають із страхових правовідносин, проведено не було. Отже, основною метою даної роботи є визначити та дослідити специфічні риси структури позовів, що виникають із страхових правовідносин.

З урахуванням зазначеної мети, перед нами постали такі основні завдання, зокрема: на підставі аналізу положень чинного законодавства України, матеріалів судової практики і позицій відомих учених встановити основні елементи позовів, що виникають із страхових правовідносин, а також визначити їх специфічні (відмінні) риси.

У теорії цивільного процесу основними (сутнісними) ознаками позову, що виникає із страхових правовідносин, є: позов завжди пов'язаний із наявністю спору про право (цивільне, страхове); позов спрямований на захист порушеного, оспорюваного чи невизнаного права і законного інтересу суб'єктів страхових правовідносин; наявність у сторін позову протилежного інтересу, адже мова йде про суперечку за єдиний предмет спору.

Позов, що виникає із страхового спору, – це складне матеріально-правове і процесуально-правове явище, що має внутрішню структуру, а саме: сукупність взаємопов'язаних елементів у формі позовної заяви.

Щодо складових частин (взаємопов'язаних елементів) позову, слід зазначити, що теорія цивільного процесу містить цілу низку дискусій щодо визначення кількості елементів такого складного явища, як позов. Це цілком є зрозумілим, оскільки під елементами позову розуміють частини, що

визначають його зміст, обумовлюють самостійність та індивідуальну визначеність [1, с. 178][1]. Безперечним виступає і той факт, що саме елементи позову слугують засобом його індивідуалізації, допомагають встановити тотожність позовів, а також визначити зміст процесуальної діяльності щодо захисту прав та законних інтересів. Таким чином, відмітимо, що елементи позову визначають його внутрішню будову, а також інформацію про суб'єктивне право, що потребує судового захисту. Узагальнюючи існуючі наукові думки, зазначимо, що традиційно виділяють такі основні елементи позову: предмет; підстава; зміст; сторони [2, с.70][2].

Разом з тим, якщо з приводу предмету та підстави позову, науковці більш менш єдиної точки зору, такі елементи, як зміст та сторони, є дискусійними. Розглянемо кожний з елементів позову, з метою визначення специфіки внутрішньої будови позовів, що виникають із страхових спорів. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України №5 зазначено, що у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивачі), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). У цій же постанові визначається, що підставою позову є фактичні обставини, що наведені у заяві [3][3]. Отже, практика розгляду та вирішення цивільних спорів зумовлює підхід, за яким має місце виділення трьох основних елементів позову, зокрема: предмет, підстава і зміст.

Якщо ж говорити про визначення тотожності позовів, відзначимо, що основними критеріям є сторони, предмет і підстава позову. Так, предмет позову належить позивачеві, який зобов'язаний його належним чином обґрунтувати і визначити межі предмету доказування. У свою чергу, для суду межі судового розгляду визначають предмет і підстава позову. Тому, з практичної точки зору, достатнім є виділення лише трьох елементів позову. Разом ііз тим, на наше переконання, позов досить вагоме процесуально правове явище, що має багатовікову історію виникнення та розвитку, а тому є необхідність вузького та широкого розуміння його правової природи і значення, що включає такі елементи: предмет, підстава, зміст, об'єкт і сторони (суб'єкти).

Як відомо, правильне формулювання позовних вимог зумовлює межі розгляду та вирішення спору. Правильне розуміння внутрішньої будови позову, що повинно бути відображено у позовній заяві, складають її елементи, що набувають такого значення: здійснюється розмежування позовів між різними видами судочинства; здійснюється розмежування різних категорій справ між видами проваджень цивільного судочинства; проводиться класифікація позовів; визначається предмет доказування; встановлюється тотожність позовів; здійснюється захист інтересів відповідача; визначається компетенція суду та підвідомчість справ суду; визначається суть вимог, на які суд повинен дати відповідь у своєму рішенні [4, с. 423, 424][4].

Зазначимо, що слід погодитись із позицією більшості вчених, які зазначають, що предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої суд повинен винести рішення. Ця вимога повинна нести правовий характер, тобто бути урегульованою нормами права, а також бути підвідомчою суду. В процесі розгляду справи по суті позивач має право змінити предмет позову. Вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. Тобто, мова йде про те, що саме предмет позову входить до суті спірних позовних вимог щодо яких ухвалюється рішення суду. Предметом позову буде та його частина, яка характеризує матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, стосовно якої він просить постановити судове рішення. Вона опосеред-

[1] Комиссаров К.И. Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу (некоторые вопросы)/ К.И.Комиссаров // Сборник ученых трудов. – Свердловск, 1969. – Вып. 9. – С. 159-182

[2] Харитонов Є.О. Цивільний процес України: Підручник. – К.: Істина, 2012. – 472 с.

[3] Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12 червня 2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду»

[4] Цивільний процес України: академічний курс. За ред.. С.Я.Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

ковується спірними правовідносинами — суб'єктивним правом і обов'язком позивача і відповідача. [5, с.235][5] Також потрібно відзначити, що з теоретичної точки зору його розуміють як матеріально-правову вимогу позивача до відповідача [6, с. 219][6]; спірне правовідношення [7, с. 119][7]; суб'єктивно право[8, с. 6][8]; захист порушеного права[9, с. 20][9]; спосіб захисту порушеного права [10,с. 92][10]. З урахуванням проведеного аналізу матеріалів судової практики, а також вчення про позов, ми підтримуємо позицію, в якій предметом позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача. Крім того, до існуючих позицій слід додати, що така вимога позивача до відповідача спрямована на врегулювання спірного правовідношення, що випливає із суб'єктивних прав сторін, з метою захисту порушеного права і охоронюваного законом інтересу. Одним із найбільш розповсюджених способів захисту прав, що виникають із страхових правовідносин, є судовий захист, що реалізується шляхом подачі позову. Так, предмет позову у зазначених категоріях справ можливо сформувати шляхом застосування широкого кола чинників. Таким чином, специфіка спорів, що виникають із страхових правовідносин, дає можливість стверджувати, що специфічним предметом позову у таких категоріях справ слід вважати вимоги щодо виникнення, зміни, припинення або дії відносин на підставі норм страхового права, що включають взаємні права та обов'язки страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача) і страховика.

Наступним елементом позову є підстава позову, яку традиційно визначають у літературі, як юридичні факти, якими позивач обґрунтовує матеріально-правову вимогу до відповідача. Нагадаємо, що згідно з п. 5 частини 2 ст. 119 ЦПК України у позовній заяві мають зазначатися обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Разом з тим формування підстави позову, що виникає із страхових правовідносин, зумовлено різними фактами. Так, на практиці досить часто трапляються випадки несвоєчасного повідомлення страховика про страхову подію або несвоєчасного подання страхувальником документів про страховий випадок. При цьому суди по-різному тлумачать відповідні норми права та можуть як задовольняти, так і відмовляти в задоволенні позовів про стягнення страхового відшкодування. Ще однією і підстав у позовах, що виникають зі страхових правовідносин, є факти щодо строків прийняття рішення виплатити чи відмовити у виплаті страхового відшкодування. Це пов'язано з відсутністю чіткого нормативного закріплення строків прийняття таких рішень. Визначення на законодавчому рівні конкретних строків, протягом яких страховики повинні приймати рішення про страхову виплату, та обмеженого переліку підстав для їх подовження могло б сприяти підвищенню рівня захисту прав страхувальників. Таким чином, підставою позову, що виникає із страхових правовідносин, слід вважати обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги до відповідача. Фактично це обставини, що підтверджують наявність матеріально-правової вимоги до відповідача.

Сторони позову як елемент позову надають характеристику особи, яка пред'являє матеріально-правову вимогу та особи, яка має відповідати щодо цієї вимоги шляхом вчинення або не вчинення відповідних дій. Так, сторонами у цивільному процесі можуть бути фізичні, юридичні особи і держава, які є найбільш активними учасниками процесу, оскільки результат судового розгляду спрямований безпосередньо на їх права та обов'язки. Крім того, вони є головними учасниками цивільного судочинства, спір яких про суб'єктивні права та юридичні

---

[5] Штефен М.Й. Цивільний процес. – К., 2001. – 696с.

[6] Цивільний процес України /[Ю.С.Червоний, Г.,с.Волосатий, В.О.Єрмолаєва та ін.]; – за ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.

[7] Гражданское процесуальное право России. Учебник / [А.Т.Боннер, Н.А.Громошина, Р.Е.Гукасян и др.]; отв.ред. М.С.Шакарян. – М.: Былина, 1996. – 400с.

[8] Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды): учеб. пособие / М.А.Гурвич. – М.: ВЮЗИ, 1981. – 40 с.

[9] Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданского права. Лекции для студентыв / В.Н.Щеглов. – Томск: Издательство Томского университета, 1987. – 168 с.

[10] Осокина Г.Л.Проблемы иска и прав на иск / Г.Л.Осокина. – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 196с.

обов'язки повинен вирішити суд [11, с. 129][11]. Так, сторони у позовному провадженні (позивач та відповідач), це особи, спір між якими вирішується в суді, а їх заінтересованість у процесі є протилежною. Ознакам, що вирізняють сторін від інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, традиційно виділяють наступні: сторони – це обов'язкові суб'єкти цивільного процесу у справах позовного та наказного провадження; сторони – це особи, між якими виник спір про право, який є предметом розгляду та вирішення судом; юридична заінтересованість сторін носить особистий характер, тобто вони наділені і матеріально-правовою, і процесуальною заінтересованістю; справа (процес) ведеться від імені сторін; сторони несуть судові витрати у справі; на сторони поширюються всі наслідки та властивості рішення суду; правосуб'єктність сторін допускає правонаступництво [12, с.16][12].

Цивільне процесуальне законодавство надає сторонам досить широкий спектр прав, які поділяють на загальні – права для позивача та для відповідача та спеціальні – передбачені лише для позивача або лише для відповідача. Так, позивач, крім загальних процесуальних прав, передбачених ст. 27 ЦПК, має право: змінити предмет або підставу позову, збільшити або зменшити позовні вимоги, відмовитися від позову тощо.

Як нами вже зазначалось, правом звернутись із позовом до суду наділена також і третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору. Третіми особами є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у порушену цивільну справу в суді сторін для захисту особистих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Як і сторони, треті особи заінтересовані в результатах розгляду судом справи, що пояснюється тим, що на їх правове становище можуть вплинути наслідки розгляду судом спірної справи між сторонами. Відмітимо, що заінтересованість третіх осіб має матеріально-правовий (рішення, яке буде винесено судом по конкретному спору, може порушити їх матеріальні права) і процесуально-правовий (полягає в недопущенні постановлення судом несприятливого для себе рішення) характер. Саме участь у процесі третіх осіб забезпечує найбільш повне дослідження всіх обставин, які мають значення для справи, сприяє швидкому та ефективному розгляду та вирішенню спору, дозволяє належно визначити права та обов'язки інших учасників процесу та захистити їх інтереси у процесі розгляду справи, ухвалити законне та обґрунтоване рішення. Разом з тим унеможливлюється ухвалення протилежних рішень щодо одного і того самого предмету спору.

Специфіка страхових правовідносин дає можливість значно звузити коло осіб, які можуть бути сторонами у страхових спорах. Так, безумовно, це фізичні, юридичні особи і держава, однак мова йде про суб'єктів саме страхових правовідносин. Сучасна наука містить позицію Чебуніна О.В., який у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтував сталу присутність чотирьох суб'єктів страхових правовідносин, зокрема: страховика, страхувальника, застрахованої особи, вигодонабувача.[13, с. 7][13] Однак повністю з цим погодитись ми не можемо.

Традиційно у юридичній літературі суб'єктів страхових правовідносин поділяють на дві групи, зокрема: сторони договору – страхувальник і страховик; треті особи – застраховані особи і вигодонабувачі. Відмітимо, що такий поділ суб'єктів страхових правовідносин цілком залежить від заінтересованості відповідних осіб та мети участі у страхових правовідносинах. Положення Цивільного кодексу України і Закону Укра-

[11] Шакарян М.С. Субъкты советского гражданского процессуального права / М.С.Шакарян. – М.: ВЮЗИ, 1970 . – 216с.

[12] Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

[13] Чебунин, А. В. (Алексей Викторович). Актуальные гражданско-правовые проблемы трахования : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата ридических наук. Спец. 12.00.03 – Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право / А. В. Чегунин ; Науч. рук. В. В. Ровный. -Томск,2002. -31 с.-Библиогр. : 30 с.

їни «Про страхування» визначають коло осіб, які можуть бути суб'єктами страхових правовідносин. Так, страховиками можуть бути тільки юридичні особи (які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю; постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній), які мають право здійснювати страхову діяльність на території України у відповідності із одержаною ліцензією.

У свою чергу, страхувальниками є юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. Так, до основних обов'язків даного суб'єкту страхових правовідносин слід віднести: своєчасно сплачувати страхові премії або вносити страхові внески; при укладанні договору страхування надати страховику всю відому інформацію для оцінки страхового ризику і надалі інформувати страховика про всі зміни в страховому ризику за укладеним договором страхування; повідомити страховика про всі інші діючі договори страхування за цим об'єктом страхування; вживати всіх можливих заходів із попередження і зменшення збитків, заподіяних внаслідок настання страхового випадку; повідомити страховика про настання страхового випадку у термін, що передбачений умовами договору страхування тощо. Тут же Законом визначено, що вогодонабувачем є особа, яку призначено страхувальником для отримання страхового відшкодування та може зазнати збитків у результаті страхового випадку. Характеризуючи статус вигодонабувача, слід зазначити, що вигодонабувач не є учасником договору страхування, але є учасником страхових правовідносин та має безпосередні права вимоги до страховика щодо виплати страхового відшкодування.

У свою чергу, відповідно до п. 3 частини 1 ст. 1 Закону України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зі змінами та доповненнями – «застрахована особа» – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також варто відзначити, що у ст. 3 Закону України «Про страхування» це поняття застосовується при регулюванні відношень, що виникають тільки в особистому страхуванні. Фактично, застрахована особа – це фізична особа, щодо якої укладається страховий договір. Наприклад, це може бути неповнолітня особа – дитина (при страхуванні її батьками), недієздатний інвалід (при страхуванні його опікуном), або робітник (при страхуванні робітника роботодавцем), чи будь-який громадянин, застрахований іншою дієздатною фізичною особою або юридичною особою (наприклад, підприємством – роботодавцем). .Відповідно із специфікою правового статусу суб'єктів страхових правовідносин, зазначимо, що суть страхування та його призначення передбачають, що особи, які беруть участь у страхових правовідносинах як страхувальник чи вигодонабувач, повинні бути зацікавлені у збереженні майна, яке є предметом страхування, тобто мати страховий інтерес. Щодо вигодонабувача як учасника страхових правовідносин, відмітимо наявність цілої низки теоретичних і практичних питань Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» вигодонабувач це особа, яка призначена страхувальником для отримання страхового відшкодування та може зазнати збитків у результаті страхового випадку. Разом з тим окремі автори вигодонабувача визначали як особу, яка не є учасником договору страхування, однак виступає учасником страхових правовідносин та має безпосередньо право вимоги до страховика відносно виплати страхового відшкодування.

З урахуванням відповідних положень законодавства України та на підставі зазначеного вище, бажано відзначити, що сторонами у позові щодо страхових правовідносин можуть бути їх суб'єкти, зокрема: страхувальник, страховик, застраховані особи і вигодонабувач.

Хоча й до всіх позовних заяв

пред'являються єдині вимоги, слід зазначити про специфіку позовів, що виникають із страхових зобов'язань.

Так, наприклад, до позовної заяви про визнання договору страхування недійсним у порядку ст.ст. 998 ЦК України та 29 Закону України «Про страхування» слід особливу увагу звернути на доведення у позовній заяві факту укладення договору страхування після настання страхового випадку або подати докази, що об'єктом даного договору є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення суду, що набуло законної сили. Таким чином, виходячи із матеріальної і процесуальної природи страхових спорів, у позовній заяві повинні зазначатися додаткові відомості, що передбачені чинним законодавством. У більшості випадків, про необхідність зазначення додаткової інформації у позовах, що виникають із страхових правовідносин, йдеться у постановах пленуму Верховного Суду України. Однак, тут теж є спірні питання. Зазначимо, що постанови пленуму Верховного Суду України містять роз'яснення та вказівки щодо вирішення конкретних спірних правовідносин; судові тлумачення конкретних правових норм; в окремих випадках формулюються нові правові норми, що дозволяють усунути відповідні прогалини у праві. Також зазначимо, що систематичне використання судами постанов пленуму Верховного Суду України не викликає сумнівів. Разом із тим в Україні досить тривалий час спостерігається тенденція ігнорування судового прецеденту. Перші ж кроки на шляху до визнання судового прецеденту джерелом права в Україні вже зроблено шляхом визнання як джерел права прецедентів, створених Європейським судом із прав людини. Такий висновок дозволяє зробити аналіз змісту низки прийнятих нормативно-правових актів та підписаних міжнародно-правих документів. Таким чином, слід відзначити, що судовий прецедент, що має місце в багатьох країнах світу, зумовлює основу вирішення тієї чи іншої категорії цивільних спорів, є своєрідним першим зразком порядку врегулювання конкретного страхового спору. Не слід ігнорувати результати судової практики та можливість їх використання в якості правотворчої основи. На наш погляд, позитивні риси прецедентного права зумовлюють доступність правосуддя, його стабільність, незалежність та неупередженість дій суду, високий рівень уваги до рішень конкретних судів тощо.

Зазначимо, що дослідження судового прецеденту не є нашою метою. Разом з тим, слід відмітити важливу роль останнього для правотворчої діяльності в Україні. Сьогодні наявна ціла низка позицій відомих вчених, що ми підтримуємо абсолютно, які обґрунтовують визнання судового прецеденту джерелом права. Також позов, що виникає із страхових правовідносин, повинен містити всі обставини справи, а також матеріальні і процесуальні вимоги, що спрямовані на захист прав позивача. Це складне процесуально-правове явище, основний зміст якого містить звернення до суду з метою припинення правопорушення, відновлення прав, відшкодування шкоди тощо. Таким чином, позов, що виникає із страхових правовідносин, являє собою складний інститут цивільного процесу, що характеризується наявністю матеріально-правової і процесуально-правової сторін. У позові, що виникає із страхових правовідносин, акцентується увага на порушеному, оспорюваному чи невизнаному страховому праві, що потребує судового захисту. Також дане право порушене відповідачем, суб'єктом страхових правовідносин, шляхом вчинення правопорушення. У свою чергу, таке звернення зумовлює суд встановити відповідні обов'язки відповідача у сфері страхування, які дозволять усунути правопорушення, а також ліквідувати його наслідки.

Література

1. Комиссаров К.И. Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу (некоторые вопросы)/ К.И.Комиссаров // Сборник ученых трудов. – Свердловск, 1969. – Вып. 9. – С. 159-182

2. Харитонов Є.О. Цивільний процес України: Підручник. – К.: Істина, 2012. – 472 с.

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12 червня 2009 року

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню стркутрних елементів позовів, що виникають із страхових правовідносин. Автор звертає увагу на специфічні риси структури позовів, а також надає характеристику кожного елемента окремо.

SUMMARY

The article is dedicated to the structural elements of suits, which arise from the insurance legal relations. The author pays attention to some specific features of suits' structure, and he also gives characteristics of each element separately.

«Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду»

4. Цивільний процес України: академічний курс. За ред. С.Я.Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

5. Штефан М.Й. Цивільний процес. – К., 2001. – 696с.

6. Цивільний процес України /[Ю.С.Червоний, Г.,с.Волосатий, В.О.Єрмолаєва та ін.]; – за ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392с.

7. Гражданское процесуальное право России. Учебник / [А.Т.Боннер, Н.А.Громошина, Р.Е.Гукасян и др.]; отв.ред. М.С.Шакарян. – М.: Былина, 1996. – 400с.

8. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды): учеб.пособие / М.А.Гурвич. – М.: ВЮЗИ, 1981. – 40 с.

9. Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданского права. Лекции для студентыв / В.Н.Щеглов. – Томск: Издательство Томского университета, 1987. – 168 с.

10. Осокина Г.Л.Проблемы иска и прав на иск / Г.Л.Осокина. – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 196с.

11. Шакарян М.С. Субъкты советского гражданского процессуального права / М.С.Шакарян. – М.: ВЮЗИ, 1970 . – 216с.

12. Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

13. Чебунин, А. В. (Алексей Викторович). Актуальные гражданско-правовые проблемы трахования : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата ридических наук. Спец. 12.00.03 – Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право /А. В. Чегунин ; Науч. рук. В. В. Ровный. -Томск,2002. -31 с.-Библиогр. : 30 с.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ ВІД КОРУПЦІЇ

МАШЛЯКЕВИЧ Дмитро Станіславович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Виявлені недоліки існуючих методики оцінки стану корупції в окремій країні з урахуванням національного та зарубіжного досвіду. Розроблено рекомендації щодо формування національної системи оцінки безпеки країни від корупції.

Ключові слова: корупційна злочинність, система оцінки, безпека від корупції.

Постановка проблеми

Побудова демократичної, правової держави, системне реформування та повна переорієнтація всіх сфер життя українського суспільства на світові стандарти в частині утвердження та забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина обумовлює активне подолання негативних наслідків попередньої політичної системи. Одним із таких наслідків є системна корупція, яка вразила усі шаблі населення, проникнувши в усі без виключення сфери функціонування державного апарату та приватний сектор. Тотальна корупціогенна політична культура призвела, з одного боку, до звикання громадян до корупції у владних структурах, а з іншого боку, «державна» корупціогенна культура породила масову «побутову» корупціогенну культуру. Саме корумпованість суспільства є сьогодні основною перешкодою ефективної реалізації реформ та євроінтеграції країни. Найбільш небезпечним проявом цього явища є корупційна злочинність.

Антикорупційна стратегія на 2014-2017 роки (далі – Стратегія) містить такі положення:«Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання.У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість» [1].

Все, на що звертається увага в цих двох абзацах, фактично відноситься до оцінки стану корупції і безпеки від неї, тобто ефективності протидії їй. І показово, що це – фактично єдина причина неефективності старої антикорупційної стратегії, яка вказується авторами нової стратегії.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» [2], національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики повинна серед іншого містити узагальнений аналіз ситуації щодо корупції із зазначенням: а) виявлених державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних факторів у їх діяльності та реалізації ними заходів щодо усунення зазначених факторів;б) результатів соціологічних і аналітичних досліджень з вивчення ситуації щодо корупції, прове-

дених державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями;в) стану виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері запобігання і протидії корупції;г) впливу здійснюваних заходів на рівень корупції на основі статистичних даних та результатів соціологічних досліджень.

За часів дії минулого антикорупційного Закону сумісним Наказом Мін'юсту України та Мінекономрозвитку України навіть були затверджені Концептуальні засади національної системи оцінки рівня корупції [3], проте, як показав час, це не привело до позитивних результатів. Отже, слід з'ясувати недоліки роботи компетентних органів з оцінки корупції в минулому, щоб усунути їх у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проведено і проводиться багато досліджень, спрямованих на оцінювання стану корупції в окремій країні як на національному, так і на міжнародному рівні. Зокрема, в Україні такі дослідження проводилися як на рівні індивідуальних наукових досліджень [4; 5;6], так і на рівні організацій: соціологічною службою Українського центру економіко-політичних досліджень (УЦЕПД), Українським інститутом соціальних досліджень і центром «Соціальний моніторинг», Київським міжнародним інститутом соціології, Харківським інститутом соціологічних досліджень, аналітичним центром «Академія», експертами проекту «Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні «Гідна Україна» та деякими іншими організаціями. Результати їх описані в спеціальній літературі [7; 8; 9;10; 11].

На міжнародному рівні оцінювання стану корупції в різних країнах здійснюється на підставі багатьох узагальнених критеріїв – так званих «індексів», найбільш авторитетними з яких є проекти організації Transparency International: Індекс сприйняття корупції (Corruption Percept ionsIndex, або CPI) [12], Барометр світової корупції [13], Індекс платників хабарів (Bribe Payers Index) [14]. Крім того, при оцінці корупції в різних країнах використовуються: Міжнародний огляд жертв злочинності (International Crime Victim Survey, ICVS) [15], дослідження інституту Gallup [16], дослідження прозорості у звітності з боротьби з корупцією TRAC (Transparency reportingon anti-corruption) [17].

Результати цих оцінок яскраво виражають слова Є. Д. Скулиша: «Більшість оцінок фактично зводяться до одного – Україна є державою з надзвичайно високим рівнем корупції, яка становить реальну загрозу її національній безпеці та конституційному ладу. Корупцію також визнають як загальну характерну рису нинішнього етапу розвитку України» [18].

А за цими оцінками визначається відношення до України на міжнародному рівні у всіх сферах, що впливає і на внутрішню ситуацію. Наприклад, у першу чергу, з причин високого рівня корупції в 2013 р. експерти Світового банку поставили Україну за ступенем сприятливості умов для підприємницької діяльності на 112-те місце серед 189 країн [19, с. 3].

З іншого боку, як справедливо зауважують О. О. Кузнєцов та О. С. Арсентьєва, корупція відрізняється різноманітністю: існує безліч форм і контрастів всередині більшості суспільств. Підрахунок балів не може з точністю відобразити відмінності типів корупції, наявних у конкретній країні [20]. Отже, чи є ті оцінки, які ми перелічили, точними?

Сутність цих та інших оцінок корупції описано в офіційних публікаціях цих організацій, їх недоліки та переваги неодноразово докладно досліджено у великій кількості наукових праць [20; 21, с. 4-5; 22; 23; 24], а тому зупинятися на цьому детально немає потреби, тим більше, цього не дозволяють обсяги наукової статті.

Отже, **метою статті** є виявлення основних проблем національної системи оцінки корупції в частині корупційної злочинності і розробка рекомендацій з їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Не викликає сумнівів, що рівень корупції повинен оцінюватися якомога більш наближено до реального її стану, і тому методики дослідження повинні бути об'єктивними – будуватися на реальних кількісних показниках як проявів корупції, так і результатів запобігання та протидії їй. Але з точки зору самого дослідження – це дуже «коштовна» задача, оскільки потребує не тільки збору та аналізу всіх доступних даних. Тому частіше застосовують інші методи – методи експертних оцінок та опитування учасників потенційно корупціогенних відносин, які висловлюють свої вже готові думки.

Отже, можна узагальнити методики оцінки рівня корупції за критерієм відношення до них суб'єкта оцінювання:

- суб'єктивні – засновані на особистій думці експертів та учасників потенційно корупціогенних відносин;

- об'єктивні – будуються на абсолютних та відносних статистичних показниках.

Очевидно, що обидва види методик мають достатньо велику похибку в результатах, оскільки перші залежать від внутрішнього переконання особи, яка не завжди може судити об'єктивно, з огляду на людську природу; другі – по-перше, не можуть охопити всього явища (завжди досліджується лише вибірка – хоча і репрезентативна, але частина загального об'єму даних), по-друге, можуть бути засновані на неточних даних і, по-третє, часто приводять до неоднозначних висновків, що ми побачили вище в ході власного, навіть невеликого за обсягами, дослідження.

Ми також можемо спостерігати недоліки оцінок стану корупції в дії на прикладі інформації, яка надається усередині України, особливо зараз, коли сама країна та світова спільнота розділені протиріччями щодо подальшої долі України. В цих умовах питання корупції стали не тільки знаряддям політичної боротьби усередині країни, але й суттєвим важелем впливу зовні. А отже, суб'єктивні оцінки змістилися в сторону звинувачення опонентів та підтримання власної політичної або суспільної позиції, а об'єктивно Україні протиставити такій ситуації нічого, основною причиною чого є відсутність національних методик оцінки корупції, які є науково обґрунтованими, а значить – об'єктивними та пристосованими до внутрішньої ситуації.

Внутрішня ситуація із статистичною та іншою звітною і аналітичною інформацією по корупції в Україні, що подається органами державної влади, залишає бажати кращого. Взагалі, у ході комплексного аналізу цієї інформації вона вражає своєю кількістю за обсягами та джерелами. Здавалося б, нема недоліків у базі дослідження, але при безпосередньому наближенні не тільки виникає чітка впевненість, що все це популізм і «показуха», але й складається стійке враження, що підходи до формування, збору та надання цієї інформації є одним із шляхів протидії боротьбі із корупцією з боку владних структур. Все спрямовано на те, щоб показати, як багато зроблено, але не виявити реальний стан речей.

Візьмемо Звіт про стан протидії корупції [25], який формується з 2013 р., тобто задовго до внесення у КК України переліку корупційних злочинів. Якщо порівняти перелік статей, за яким надається інформація в цьому Звіті, зі вказаним зараз в КК, то виникає багато питань, які можна об'єднати в одне, але принципове питання: чому такі значні розбіжності? Чому, зокрема, силові відомства, які ввели цю форму звітності, вважають, що розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України) відноситься до корупції, а, наприклад, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) не відноситься, а Верховна Рада в примітці до ст. 45 вважає навпаки? До того ж, ст. 369 КК України, на нашу думку, повинна цікавити МВС з точки зору профілактики корупції серед населення. Як до корупції відносить провокація хабара або комерційного підкупу (ст. 370 КК України)? І головне: чому ВР України склала такий перелік, а силові відомства склали інший? Чи не останні повинні чітко знати, які злочини є корупційними, для ефективного виконання своїх обов'язків?

Крім того, багато статей виділено за кваліфікованим складом вчинення шля-

хом зловживання службовим становищем (наприклад, вимагання (ч.ч. 2-4 ст. 189 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч.ч. 2-5 ст.191 КК України), але чи дійсно відібрані показники тільки тих злочинів, що вчинені таким способом?

Дві ці «помилки» силових відомств при формуванні звітності, до речі, надають багато простору не тільки для суб'єктивних помилок, але й для зловживань. Чи не є це прекрасним способом для формування необхідних для влади показників?

Проаналізуємо Звітність основного органу державної влади, який згідно із Законом «Про засади запобігання і протидії корупції» [26] був спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики – Міністерства Юстиції України [27–29]. Не дивлячись на існування Концептуальних засад національної системи оцінки рівня корупції [3], у яких цю процедуру та представлення її результатів певним чином упорядковано, складається обґрунтоване враження, що опубліковані звіти зовсім не враховують ніякого порядку. Зрозуміло, що в цьому звіті відображається інформація від різних органів влади та місцевого самоврядування, але надання в такому вигляді офіційного документу на офіційному сайті центрального органу влади, що стосується одного з головних питань внутрішньої політики, яке тісно пов'язане із зовнішньою, неприпустиме.

При аналізі вказаних документів одразу привертають увагу такі моменти (стосуються лише розділу 1 «Статистичні дані про результати діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції», який був вивчений більш детально):

1. Послідовність надання інформації. У 2011 р. з початку даються дані щодо кримінальних правопорушень, потім – адміністративних, у 2012-2013 рр. – навпаки.

2. Обсяг інформації. Наприклад, звітні матеріали органів Служби безпеки України в 2012 році містять таблицю «Інформація про кількість винесених постанов слідчими органами Служби безпеки України про притягнення як обвинуваченого за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», що містить відношення видів суб'єктів відповідно до антикорупційного закону та статей, за якими їх притягнуто до відповідальності. А у 2011 та 2013 рр. така інформація відсутня.

3. Форма представлення. Аналогічні частини тексту в різних документах надані по-різному: в одному – текстом, в іншому – таблицею, в третьому – діаграмою.

4. Велика кількість орфографічних та граматичних помилок. Неприпустимо для офіційних документів. Чого вартує тільки словосполучення «адмнісративних протоколів» у надписі до однієї з діаграм.

Отже, яка корисність такої інформації? Підтверджується наш попередній висновок про цілковитий популізм такої звітності: начебто і робота проведена, і результати є, а реального стану речей не видно. А кожен українець відчуває його не за звітністю органів держави, а в реальному житті, що і відображається на оціночних цифрах міжнародних антикорупційних організацій.

Лише навівши порядок у статистичній звітності, слід вирішувати інші проблеми її оцінки, зокрема підвищувати її об'єктивність. Кримінологічна наука повинна оцінювати стан злочинності не тільки за її кількісними показниками, але й за показниками діяльності із запобігання та протидії їй. З цієї точки зору, на наш погляд, найбільш точно стан корупційної злочинності можна оцінити, використавши підхід до оцінки ефективністю функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності, запропонований О. М. Литвиновим [30, с. 32].

При виведенні підсумкової оцінки ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності О. М. Литвинов пропонує використання таких двох способів інтеграції показників, як «бальні оцінки» і «ранжирування». Практична їх реалізація полягає в попередній оцінці окремих результатів діяльності суб'єктів протидії злочинності в умовних балах або у вигляді місця в загальному ранжирі. При цьому підсумкова оцінка визна-

чається підсумовуванням балів (рангів), набраних суб'єктом за певний період.

Для оцінки ж ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності як цілісного об'єкта запропоновано методику, сутність якої полягає в тому, що за основними параметрами і на різних рівнях функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності розраховуються відповідні модельні показники, які потім у вигляді коефіцієнтів застосовуються при оцінці даних, що характеризують результати базової діяльності. Одержані числові значення у вигляді індексів наносяться на графіки, які розглядаються як моделі ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності в статиці. При цьому можуть бути представлені як спостережувані, так і неспостережувані змінні і параметри. Основне значення даного підходу полягає в тому, що чисельна оцінка неспостережуваних змінних здійснюватиметься шляхом зіставлення модельних (експериментальних) і емпіричних значень спостережуваних перемінних. Оскільки при ідентифікації моделі експериментальний результат дозволяє одержувати значення, близьке до значення емпіричних даних, то оцінка параметрів ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності, у принципі, може вважатися об'єктивною [30, с. 25-26].

Висновки

1.Назріла необхідність формування національної системи реальної звітності, яка повинна врахувати недоліки, які нами було вказано. Вона повинна відповідати таким вимогам: А) Чіткі критерії віднесення правопорушення до корупційного. Зокрема, стосовно корупційних злочинів, діяння повинне входити до переліку «чистих» корупційних злочинів (ст.. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України), а у разі кваліфікації за іншими «корупційними» статтями КК України (191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410) – ознака вчинення шляхом зловживання службовим становищем повинна бути документально підтверджена відповідно до органу звітності (Прокуратура, МВС та інші відомства, що мають право проводити досудове слідство, – запис у ЄДРДР, повідомлення про підозру, обвинувальний акт, Державна судова адміністрація – вирок, що вступив у законну силу). Б) Формувати цю звітність на рівні держави повинен один орган і в узагальненому вигляді, на рівні відомств – відповідні відомства в межах своєї компетенції. В) Усі, і загальний, і відомчі, звіти повинні складатися згідно з єдиною одноманітною формою надання інформації за послідовністю, за обсягом інформації, за представленням (таблиці, діаграми, текст тощо).

2. Узагальнений аналіз ситуації щодо корупції для національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» слід проводитиза допомогою науково обґрунтованої методики оцінки ефективності функціонування механізму протидії корупційній злочинності в трьох можливих варіантах: на основі «бальних оцінок», «ранжирування» та оцінки неспостережуваних змінних шляхом моделювання експериментальних і емпіричних значень спостережуваних змінних, що відображають динамічну сутність і функціональність даного механізму.

3. Наведення в такий спосіб ладу в оцінюванні стану корупції з урахуванням виявлених нами недоліків дозволить досягти мети ухвалення нової Антикорупційної стратегії – створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію і чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції.

Література

1. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні

(Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Голос України від 25.10.2014. – № 206.

2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

3. Наказ Міністерства Юстиції України, Мінекономрозвитку України «Про національну систему оцінки рівня корупції» від 30.09.2013 р. № 2055/5/1153 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2055323-13.

4. Бездольний М. Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. Ю. Бездольний. – Х., 2009. – 211 с.

5. Йосифович Д. І. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування за корупційні діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07«Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Йосифович Данило Ігорович ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л., 2009. – 20 с.

6. Ткаченко О. В. Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Ткаченко. – Київ, 2008. – 20 с.

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології. У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.

8. Корупція в діяльності Державної автомобільної інспекції: результати соціологічного моніторингу : монограф. / Ю. О. Свєженцева, О. О. Сердюк, Ю. Л. Бєлоусов та ін. – Х., 2007. – 112 с.

9. Мельник М. І. ЗМІ і влада в Україні: як подолати корупцію / Мельник М. І., Постульга В. // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 84–88.

10. Стан корупції в Україні : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 рр. (для порогової програми для України Корпорації «Виклики тисячоліття») / Менеджмент Системс Інтернешнл (MSI) ; Київ. міжнар. ін-т соціол. (КМІС). – К., 2009. – 49 с.

11. Шакун В. І. Влада і злочинність / В. І. Шакун; Ред.Ф. М. Динько. – Київ : Пам'ять століть, 1997. – 226 с.

12. Transparency International Corruption Perceptions Index / [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : http://www.transparency.org/research/cpi/overview. – Назва з екрану.

13. Global Corruption Barometer / [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : http://www.transparency.org/research/gcb/overview. – Назва з екрану.

14. Bribe Payers Index [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу: http://www.transparency.org/research/bpi/overview. – Назва з екрану.

15. ICVS – International Crime Victims Survey [Електронний ресурс] / UNICRI : Publications. – Режим доступу: http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs/. – Назва з екрану.

16. Corruption Topic [Електронний ресурс] / Gallup company. – Режим доступу: http://www.gallup.com/topic/corruption.aspx.

17. Transparency in Corporate Reporting: Assessing the World's Largest Companies [Електронний ресурс] // Transparency International. – 10 July 2012. – Режим доступу: http://www.transparency.org/whatwedo/publication/transparency_in_corporate_reporting_assessing_the_worlds_largest_companies. – Назва з екрану.

18. Скулиш Є. Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Є. Д. Скулиш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 16. – С. 153–164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2007_16_15.pdf.

19. Ведение бизнеса 2014: понимание регулирования деятельности малых и средних предприятий / Совместная публикация Всемирного банка и Международной

финансовой корпорации. – Вашингтон: Группа Всемирного банка, 2013. – 35 с.

20. Кузнєцов О. О. Корупція: боротьба з соціальною пандемією / О. О. Кузнєцов, О. С. Арсентьєва // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 27. – С. 58–60.

21. Абрамов Ф. В. Економічний зміст корупції: інституційний підхід : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Екон. теорія та історія екон. думки» / Абрамов Федір Володимирович ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.

22. Бутирська І. Влада і бізнес: порівняльний аналіз корупційної взаємодії [Електронний ресурс] / І. Бутирська // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. – 2014. – № 6. – С. 22–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nv_2014_6_5.pdf.

23. Заброда Д. Г. Оцінка стану корупції в Україні (за результатами соціологічних досліджень) / Д. Г. Заброда // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 14–19.

24. Романченко Н. В. Системний підхід до оцінки корупції в міжнародному бізнесі як фактора економічної небезпеки / Н. В. Романченко // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. – 2012. – Т. 133. – С. 106–111.

25. Звіт про стан протидії корупції. Форма № 1-КОР (місячна). Затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22.04.2013 р. № 52/394/172/71/268/60 за погодженням з Держстатом України.

26. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206-VI // Голос України від 15.06.2011. – № 107.

27. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2011 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2012 рік. – Режим доступу: http://minjust.gov.ua/file/23456.

28. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2012 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2013 рік. – Режим доступу: http://minjust.gov.ua/file/25706.

29. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2013 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2014 рік. – Режим доступу: http://minjust.gov.ua/file/36531.

30. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Литвинов ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2010. – 41 с.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ДЕРЖАВНА ЗРАДА»

КОНЧУК Наталія Сергіївна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Проанализирован родовой объект преступления, предусмотренного ст. 111 УК Украины; установлено содержание понятий «национальная безопасность» и «государственная безопасность»; выяснен основной непосредственный, а также дополнительный факультативный объекты государственной измены.

Ключові слова: об'єкт складу злочину, суспільні відносини, національна безпека, державна зрада.

Постановка проблеми

Проблема визначення об'єкту складу злочину в кримінально-правовій науці є ключовою, оскільки будь-який злочин посягає на конкретний об'єкт. Визначення останнього має важливе значення для з'ясування юридичної сутності, характеру і ступеня суспільної небезпеки посягання, його правильної кваліфікації, відмежування від інших злочинів тощо. Особливості та якості об'єкта дозволяють найбільш повно розкрити соціально-правовий зміст і юридичні ознаки будь-якого складу злочину, в тому числі і державної зради.

Стан дослідження

Слід зазначити, що у кримінально-правовій літературі питанню об'єкта складу злочину присвячено чимало праць. Зокрема, його дослідженням займалися такі провідні, вчені як В. П. Ємельянов[1], М. І. Коржанський [2], Г. П. Новосьолов [3], В. Я. Тацій [4] та інші. У результаті напрацювань цих вчених у теорії кримінального права закріпилося положення, що об'єктом складу злочину є те, на що посягає винна особа і чому внаслідок посягання заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння [5, с. 98]. Однак проблема об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України розглядалася лише частково Р. Л. Чорним [6], С. В. Дяковим [7], В.Н. Рябчуком [8], О. Ф. Бантишевим та О. В. Шамарою [9].

Метою статті є аналіз та визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України.

Виклад основних положень

Аналіз суспільних відносин, які порушує розглядуваний злочин, слід розпочинати з загального об'єкта. У ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) зазначається, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства. Тим самим ця норма визначає перелік найбільш важливих об'єктів, що забезпечуються кримінально-правовою охороною. Таким чином, загальним об'єктом державної зради, як і всіх інших злочинів, передбачених Особливою частиною КК України, є вся сукупність суспільних відносин, які охороняються від злочинних посягань. Загальний об'єкт злочину є єдиним для всіх злочинів. Однак не можна зводити функціональне

значення загального об'єкта до своєрідної межі, яка відділяє сферу злочинного діяння від незлочинного [10, с. 115]. Для аналізу соціальної та юридичної сутності злочинів, ступеня їх суспільної небезпечності, а також їх правильної кваліфікації необхідно розкрити також сутність родового об'єкта [10, с. 61], під яким розуміють «об'єкт, що охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятись у силу цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм»[4, с. 85]. М. І. Коржанський справедливо зазначає, що згідно зі структурою кримінального законодавства при пошуку родового об'єкта злочину можна користуватися таким правилом – діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт [10, с. 83]. За таких умов, у першу чергу, слід визначити, у якому розділі Особливої частини КК України передбачений злочин, який регламентує кримінальну відповідальність за державну зраду. Відповідне посягання передбачене у розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» (ст. 111 «Державна зрада» КК України), що є одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності. Іншими словами, назва відповідного розділу вказує на зміст родового об'єкта злочину, правильність визначення якого має важливе значення при вирішенні питань розмежування державної зради із суміжними посяганнями. Слід погодитись з позицією О. Ф. Бантишева та О. В. Шамари, які вважають, що суспільна небезпека злочинів проти основ національної безпеки України, в тому числі і державної зради, полягає, насамперед, у створенні, формуванні негативних, шкідливих, суспільно небезпечних зв'язків і відносин, за наявності й в умовах яких стає можливим заподіяння шкоди правоохоронним благам [9 , с. 133].

У кримінально-правовій літературі не існує єдності позицій з приводу визначення родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 «Державна зрада» КК України. Узагальнивши їх, можна виділити принаймні три позиції. Так, одні автори стверджують, що родовим об'єктом відповідного злочину є національна безпека [11, с. 53], державна безпека України [12, с. 45], безпека держави у різних її сферах [13, с. 9], головними складовими якої є пріоритетні національні інтереси [14, с. 250]. Окрім того, деякі науковці ототожнюють поняття «національна безпека» і «державна безпека» [15, с. 25].

Відповідно, представники другої позиції родовим об'єктом державної зради визнають суспільні відносини, що забезпечують стабільність і нормальне функціонування державної влади в цілому, а також її окремих інститутів і органів. Цей об'єкт має такі складові: основи конституційного ладу і безпеки держави; забезпечення нормального функціонування органів державної влади [16, с. 315].

Нарешті, треті визнають його як суспільні відносини, що забезпечують існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави [17, с. 20]. Видається, кожна з цих позицій заслуговує на увагу. Однак не вдаючись у детальне обґрунтування істинності чи спростування тих чи інших позицій, відзначимо, що, мабуть, для визначення родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України, в першу чергу, необхідно з'ясувати зміст таких понять, як «національна безпека» та «державна безпека», а також визначити їх співвідношення між собою. Окрім того, назрілим є визначення юридичної конструкції «основи національної безпеки», проблеми забезпечення якої є важливими на будь-якому етапі розвитку держави та пов'язані з вирішенням цілого комплексу завдань у політичній, воєнній, інформаційній, економічній, правовій та інших сферах розвитку суспільства і держави.

Наукове тлумачення юридичної конструкції «національна безпека України передбачає перш за все розкриття змісту поняття «безпека», яке розглядається через призму забезпечення захищеності її об'єкта від небезпек, створення для держави, людини і суспільства сприятливих умов життєдіяльності та розвитку [18, с. 14]. Отже, безпека – це стан, коли не загрожує небезпека, не заподіюється й не

може бути заподіяна шкода певним інтересам, цінностям.

У п. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» національну безпеку розглядають як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах. З аналізу вищевказаної дефініції можна виділити такі основні види безпеки, які у сукупності утворюють національну безпеку, а саме: безпека особи, безпека суспільства, безпека держави, а також зовнішньополітична, внутрішньополітична, воєнна, економічна, соціальна, інформаційна безпеки, безпека державного кордону України та інші види безпеки. Звідси випливає, що не слід ототожнювати поняття національної безпеки та безпеки держави, оскільки остання є її різновидом. Про це свідчить також аналіз змісту ст. 7 «Загрози національним інтересам і національній безпеці України» Закону України, де вказується, що одною із основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, а також її стабільності, є втручання у сферу державної безпеки.

Як випливає із визначення, яке міститься у п. 1 ст. 1 вищевказаного Закону, в основу національної безпеки покладено поняття «захищеність життєво важливих інтересів». При цьому, у тому ж законі національні інтереси трактуються як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [19]. Як справедливо відзначає В. А. Ліпкан, національні інтереси є поняттям більш широким, ніж національна безпека, оскільки остання сама становить національний інтерес, адже забезпечення безпеки особи, суспільства і держави є неодмінною умовою виживання країни, без чого стає неможливим досягнення цілей іншого порядку [20, с. 298].

У кримінально-правовій літературі не існує єдності позицій з приводу визначення поняття національної безпеки. Так, Л.І. Ільчук вважає, що національна безпека є узагальненим критерієм, який характеризує спроможність держави зберегти територіальну цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші питання й виступати як самостійний суб'єкт системи міждержавних відносин [21, с. 54–55]. Натомість, О.П. Дзьобань пропонує національну безпеку розглядати як ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також як показник здатності суспільства і держави стримувати або усувати внутрішні і зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвиткові [22, с. 26]. Видається, що більш повною та переконливою є позиція О. П. Дзьобань, оскільки він у своєму визначенні ставить акцент на людину, суспільство і державу, які у ст. 3 Закону України розглядаються як об'єкти національної безпеки. Окрім того, автор вказує на таку юридичну конструкцію, як «внутрішні і зовнішні загрози», що, безумовно, охоплює широке коло усіх реальних та потенційних загроз національній безпеці України.

Слід зазначити, що тлумачення юридичної конструкції «основи національної безпеки України» не наводиться у вищезазначеному законі. Загальновідомо, що поняття «основи» слід трактувати як основоположні принципи, вихідні засади. Водночас, у преамбулі до Закону України «Про основи національної безпеки України» зазначено, що у ньому визначаються основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки людини та громадянина, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Відповідно, з аналізу положень Закону випливає, що до основ національної безпеки України необхідно відносити: об'єкти національної безпеки (людина, суспільство і держава), пріоритети національних інтересів (гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист дер-

жавного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України, зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві тощо), основні напрями державної політики з питань національної безпеки. Отже, виходячи із зазначеного закону України, напрямки основ національної безпеки стосуються політичної, військової, економічної, соціальної, екологічної, науково-технологічної та інформаційної сфер.

Таким чином, родовий об'єкт розглядуваного складу злочину, характеризується складною, комплексною структурою та включає в себе суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України, що забезпечують існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави [23, с. 23]. З огляду на зазначене вважаємо, що родовим об'єктом злочинів, що передбачені у Розділі І Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення основ національної безпеки держави.

Останнім рівнем поділу об'єктів злочину по вертикалі є рівень безпосереднього об'єкта злочину. Відповідно, безпосередній об'єкт злочину – «це той конкретний інтерес, ті конкретні блага й інтереси, що порушуються в результаті вчинення конкретного злочину. Це той інтерес, носієм якого є конкретна особа; група, населення, суспільство, держава» [9, с. 137] . Не викликає заперечень той факт, що безпосередній об'єкт є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, без точного встановлення якого суттєво ускладнюється, а то й унеможливлюється надання кримінально-правової оцінки вчиненому. Безпосередній об'єкт співвідноситься з родовим як частина та ціле. При цьому родовий об'єкт покладений в основу побудови Особливої частини КК України, а безпосередній – має значення, насамперед, під час здійснення кримінально-правової кваліфікації і проведення розмежування складів злочинів.

Досліджуючи об'єкт складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, зазначимо, що у наукових джерелах можна зустріти різні визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України. Однак найбільш поширеними можна виділити три підходи. Зокрема, представники першого підходу безпосереднім об'єктом державної зради визначають державну безпеку у будь-якій сфері [24, с. 47]. Натомість, представники другого підходу – суспільні відносини щодо забезпечення безпеки конституційного ладу (ст. ст. 109, 110, 111, 114 КК України). На обґрунтування своєї позиції вказують, що безпека конституційного ладу передбачає захищеність державного ладу та інших його складових: організації і діяльності державної влади; здійснення владних повноважень органами державної влади; суверенітету і незалежності, територіальної цілісності та недоторканості України. Щодо економічної та інформаційної безпеки, то вказується, що з точки зору кримінально-правової охорони їх можна розглядати як самостійними складовими конституційного ладу, так і через призму суверенітету держави [25, с. 268]. Нарешті, представники третього підходу вважають, що основним безпосереднім об'єктом злочину є національна безпека переважно у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах [11, с. 57].

Кожен із вищевказаних підходів заслуговує на увагу, однак потребує уточнення. Зокрема, позиція представників першого підходу є надто вузькою, оскільки вчинення злочину, передбаченого ст. 111 КК України посягає не лише на державну безпеку України, але й на економічну, інформаційну безпеку, що є чітко передбаченим у диспозиції відповідної статті («державній, економічній чи інформаційній безпеці України») та свідчить про те, що державна зрада має кілька безпосередніх об'єктів. Окрім того, на державну безпеку посягають такі особливо небезпечні злочини, як терористичний акт, диверсія тощо.

Що стосується другого підходу, то відзначимо, що він загалом є прийнятним, од-

нак визнання суспільних відносин щодо забезпечення безпеки конституційного ладу основним безпосереднім об'єктом не лише злочину, передбаченого ст. 111 КК України, але й злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), шпигунство (ст. 114 КК України), є недопустимим, оскільки безпосередній об'єкт має важливе значення при вирішенні питань розмежування злочинів із суміжними.

Найбільш вдалим, на наш погляд, є позиція вчених, яка висвітлена у третьому підході, оскільки він безпосередньо випливає зі змісту диспозиції ст. 111 КК України. Однак, видається, що об'єктом складу злочину державна зрада слід визнавати не національну безпеку у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах, а скоріш за все, суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, оскільки злочин завжди спрямований на зміну суспільних відносин, а не на заподіяння шкоди чомусь іншому.

Слід зазначити, що, виходячи із формулювань, які містяться у диспозиції ст. 111 КК України, можна визначити безпосередній об'єкт складу злочину, а зокрема: суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку. Звідси випливає, що безпосередній об'єкт державної зради складається з таких самостійних груп, які складають основні інтереси держави у сфері: суверенітету; територіальної цілісності й недоторканності; обороноздатності; державної безпеки; економічної безпеки; інформаційної безпеки, що свідчить про те, що злочин, визначений ст. 111 КК України, враховуючи його безпосередній об'єкт, необхідно віднести до так званих «багатооб'єктних» злочинів, які одночасно заподіюють шкоду декільком суспільним відносинам. Не викликає заперечень той факт, що названі вище групи суспільних відносин є альтернативними та цілком самостійними об'єктами злочину, передбаченого ст. 111 КК України. Звідси випливає, що «для наявності складу державної зради достатньо установити наявність посягання хоча б на одну з названих груп відносин, на одну зі сфер інтересів суспільства й держави» [9, с. 152].

Не викликає заперечень той факт, що злочин, окрім основного безпосереднього об'єкта, обов'язково посягає ще й на додатковий об'єкт. Як додатковий безпосередній об'єкт можуть виступати такі суспільні відносини, що захищаються лише «попутно», оскільки ці відносини неминуче ставляться в небезпеку заподіяння шкоди при вчиненні посягання на основний об'єкт [26, с. 74]. Окрім того, В. Я. Тацій вважає, що додатковий об'єкт так само, як і основний безпосередній, має важливе значення для визначення соціально-політичної сутності вчиненого злочину, встановлення тяжкості наслідків, що настали або можуть настати [4, с.100-102].

В свою чергу, додатковий безпосередній об'єкт може бути додатковим обов'язковим (шкода спричиняється неминуче) і додатковим факультативним (існує лише можливість спричинення шкоди). Щодо останнього, то в одних випадках шкода такому об'єкту завдається, а в інших – ні [27, с. 294]. В свою чергу, П. С. Матишевський вважає, що "ознаки складу конкретного злочину не можуть бути факультативними, вони завжди обов'язкові. Та обставина, що те чи інше конкретне злочинне діяння поряд з основним або додатковим об'єктом іноді посягає на інші соціальні блага, не може бути підставою для визнання цих благ об'єктом злочину, оскільки вони не відображають специфіку складу злочину і не впливають на його кваліфікацію" [28, с.104]. Таким чином, слід з'ясувати наявність або відсутність у злочині, який регламентує кримінальну відповідальність за державну зраду додаткового обов'язкового і додаткового факультативного об'єкта.

Видається, що додатковий обов'язковий об'єкт у складі злочину, який передбачає відповідальність за державну зраду, відсут-

ній. Наприклад, внаслідок вступу на службу до збройних сил ворога порушуються лише відносини, що забезпечують національну безпеку. Натомість, додатковими факультативними безпосередніми об'єктами можуть виступати найрізноманітніші суспільні відносини, які порушуються внаслідок зрадницьких дій: громадська безпека, відносини власності, здоров'я іншої особи тощо. Також додатковим факультативним об'єктом можуть виступати права та свободи людини і громадянина, економічні інтереси суб'єктів господарювання (наприклад, розлад грошової, кредитної, валютної систем України), а також охоронювані законом громадські інтереси. У кримінально-правовій літературі справедливо зазначають, що життя іншої особи не входить до складу об'єкта державної зради. Тому, коли внаслідок державної зради вчиняється вбивство громадян України в результаті участі в бойових діях на боці ворога, то вчинене пропонують кваліфікувати за сукупністю (ст. 111 та ст. 115 КК України) [29, с. 80].

Висновки

Отже, дослідивши питання об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України, можна зробити наступні висновки:

– родовим об'єктом аналізованого посягання є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення основ національної безпеки держави;

– основним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку;

– додатковим факультативним об'єктом – права та свободи людини і громадянина, економічні інтереси суб'єктів господарювання (наприклад, розлад грошової, кредитної, валютної систем України), а також охоронювані законом громадські інтереси.

Література

1. Емельянов В.П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В.П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11

2. Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступлений / Коржанский Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – 188 с.

3. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г.П. – М.: НОРМА, 2001. – 208 с.

4. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Таций В.Я. – Харьков: Вища школа, 1988. – 182 с.

5. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І.Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов [та ін.]; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

6. Чорний Р. Л. Проблеми поняття злочинів передбачених у розділі І Особливої частини КК України / Р. Л. Чорний // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013 р. – С. 346-356.

7. Дяков С. В., Игнатьев А. А., Карпушин М. П. Ответственность за государственные преступления / Общ, ред. и введение Л.И. Баркова. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224с.

8. Рябчук В.Н. Государственная измена и шпионаж: уголовно-правовое и криминологическое исследование. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2007. – 1115 с.

9. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф.Бантишев, О.В.Шамара. – [3-е вид., перероб. та доп.]. – К. : 2014. – 198 с.

10. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. – 2-ге вид. – К.: Атіка, 2002. – 639 с.

11. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Т. 1 – Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012 р. – 780 с.

12. Скулиш Є.Д. Проблеми створення системи кримінально-правової охорони державної безпеки / Є.Д. Скулиш // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (11–

АНОТАЦІЯ

Визначено родовий об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України; встановлено зміст понять «національна безпека» та «державна безпека»; з'ясований основний безпосередній, а також додатковий факультативний об'єкти державної зради.

SUMMARY

In the article there is defined generic object of the crime components under Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine; established the meaning of concepts "national security" and "state security"; clarified the main direct, additional and optional objects of a treason.

12 жовтн. 2012 р.); редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 41–46

13. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / За заг. ред. Є.Л. Стрельцова. – Х: Одіссей – 2009. – 469 с.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка– 2-ге вид., перероблл. та доповн.- К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

15. Климчук О.О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.О. Климчук. –К., 2002. – 219 с.

16. Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. – Т. 3. Особенная часть (гл. X–XXI) / А.В. Наумов. – 4-е изд., перероб. и доп. – М. : Волтерс. Каувер, 2007. – 656 с.

17. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф.[М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

18. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А.Б. Качинський; Інститут проблем національної безпе-ки; Національна академія Служби безпеки України. – К., 2004. – 472 с.

19. Про основи національної безпеки України. Закон України. (ВВР), 2003, № 39, ст.351). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15

20. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : [монографія] / В. А. Ліпкан. – К. : Текст, 2003. – 600 с.

21. Ільчук Л. Місце і роль воєнної безпеки в системі національної безпеки: політологічний аспект / Л. Ільчук // Нова політика. – 1998. – № 3. – С. 54–55.

22. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс / О.П. Дзьобань. – Х.: Майдан, 2007. – 284 с.

23. Кимінальне право України. Особлива частина : підруч/ / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид.], перероблл. і доп. – Х. : Право, 2010. – 605 с.

24. Анашкин Г. З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г. З. Анашкин– М.: Юрид. лит. – 1964. – 230 с.

25. Чорний Р. Л. Система злочинів проти безпеки держави за кримінальним кодексом України / Р. Л. Чорний // Університетські наукові записки. – №1 (45). – 2013 р. – С. 261 – 272.

26. Розенберг Д.Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства) / Д. Н. Розенберг. – Учёные записки Харьк. юрид. инс-та, 1948, – Вып. III – 176 с.

27. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.

28. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: АСК, 2001. – 352 с.

29. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

БОГОНЮК Галина Іванівна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Выясняются виды наказаний за совершение преступлений, посягающие на порядок исполнения судебного решения; определяется степень тяжести соответствующих посягательств; устанавливается, насколько обоснованно определены границы наказаний; исследуются случаи освобождения от уголовной ответственности, а также освобождение от отбывания наказания лиц, совершивших преступления, посягающие на порядок исполнения судебного решения.

Ключові слова: покарання, санкція, кримінальна відповідальність, невиконання судового рішення.

Постановка проблеми

Одне із завдань КК України полягає в тому, щоб знати, в якій кількості та якості повинно бути призначене покарання за відповідний злочин [1, с. 512]. Аналіз караності злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення надасть змогу дослідити міри покарань за вчинення зазначених злочинів, закономірність їх використання законодавцем, а також зіставити з тими нормами Загальної частини КК України, які встановлюють загальні правила призначення покарання, що стосуються звільнення від кримінальної відповідальності чи звільнення від покарання або його відбування.

Стан дослідження

У теорії кримінального права дослідженню питання призначення покарання за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення не приділяли достатньої уваги. Аналіз положень чинного кримінального законодавства України, в частині з'ясування відповідальності за аналізовані посягання, став об'єктом розгляду лише поодиноких авторів. Так, зокрема, одні науковці здійснили аналіз санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання за вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 388, 389, 390 та 393 КК України [2], інші – порушення режиму відбування покарання у виді позбавлення волі [3]. На рівні дисертаційного дослідження цю проблему частково розглядали такі вчені, як О. М. Сокуренко [4], В. А. Головчук [5].

Проте у кримінально-правовій літературі не встановлювалось, наскільки обґрунтовано визначені межі покарань за вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, а також не аналізувалася доцільність чи недоцільність заходів звільнення від відбування покарання за вчинення аналізованих посягань.

Тому основними **завданнями цієї статті** є з'ясування видів покарань за вчинення досліджуваних злочинів, а також визначення прогалин та протиріч, які існують між санкціями статей КК України в цій частині.

Виклад основних положень

Аналіз покарання за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення, включає розкриття питання

з'ясування видів і розмірів покарань, які передбачені у КК України, а також призначення покарання (застосування санкцій). Аналіз санкцій та їх застосування перебувають у нерозривному взаємозв'язку, оскільки санкція відповідної статті виступає своєрідним орієнтиром при призначенні судом покарання.

З'ясування питання, що стосується покарання за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення, необхідно досліджувати у кілька етапів:

1) визначити ступінь тяжкості злочинів, які посягають на порядок судового рішення;

2) з'ясувати види покарань за вчинення досліджуваних злочинів;

3) встановити, наскільки обґрунтовано визначені межі покарань;

4) з'ясувати, чи застосовується судами стосовно аналізованих злочинів звільнення від кримінальної відповідальності, а також звільнення від відбування покарання.

З аналізу санкцій, які передбачають відповідальність за невиконання судового рішення, та з урахуванням положень ст. 12 КК України, випливає, що за ступенем суспільної небезпеки такі посягання є злочинами невеликої тяжкості (ч. 1 ст. 388, ст. 389, ч. 2 ст. 390 КК України), середньої тяжкості (ч. 1, 2 ст. 382, ч. 2 ст. 388, ч. 1, 3 ст. 390 КК України), тяжкими (ч. 3, 4 ст. 382 КК України). Натомість, таких видів невиконання судового рішення, які б самі собою становили особливо тяжкий злочин, КК України не передбачає. Як бачимо, злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення, є різноманітними за ступенем суспільної небезпечності, що й отримало вираження у видах та розмірах покарань, які закріплені в санкціях.

У подальшому необхідно з'ясувати, які види покарань передбачені за аналізовані суспільно-небезпечні діяння. Так, законодавець до осіб, які вчинили злочини, що посягають на порядок виконання судового рішення, передбачає такі види покарань, як штраф (ч.1, 2 ст.382, ст. 388 КК України), позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2, 3, 4 ст. 382, ст.388 КК України), виправні роботи (ч.1 ст. 388, ч.1 ст.389 КК України), арешт (ч. 2 ст. 389 КК України), обмеження волі (ч.1 ст. 388, ст. 389, ч. 2 ст. 390 КК України), позбавлення волі на певний строк (ст. 382, ч. 2 ст. 388 КК України).

Також аналіз санкцій відповідних статей показав, що законодавець до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань, передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, а саме: позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2, 3, 4 ст. 382, ч. 2 ст. 388 КК України); обмеження волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 388 КК України).

Наступним важливим етапом оцінки ефективності санкції є встановлення, наскільки обґрунтовано визначені межі покарань за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення. Насамперед, зупинимося на аналізі санкції статті 382 КК України. Можна стверджувати, що певні неточності простежуються у встановленні санкцій за злочини, які передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 382 КК України. Зокрема, за невиконання судового рішення, вчиненого загальним суб'єктом, як одне із альтернативних видів покарання, передбачено штраф у розмірі від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Натомість, за вчинення тих же дій службовою особою (ч. 2 ст. 382 КК України), передбачений штраф від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Як бачимо, в обох частинах статті передбачена однакова міра максимального покарання у розмірі однієї тисячі н.м.д.г. Такий стан речей не є виправданим, оскільки вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 382 КК України, спеціальним суб'єктом є більш суспільно-небезпечним, аніж вчинення того ж посягання загальним суб'єктом. Відповідно і розмір покарання повинен це відображати. У цьому випадку можливі два шляхи для усунення цієї законодавчої непослідовності: перший – знизити максимальну міру покарання до семисот п'ятдесяти н.м.д.г. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 382 КК

України, і другий – збільшити розмір покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 382 (від однієї тисячі до двох тисяч н.м.д.г.) КК України.

Окрім того, частиною 2 ст. 382 КК України як альтернативне покарання передбачене позбавлення волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Натомість, ч. 3 ст. 382 КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, якщо невиконання рішення суду вчинене службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду, що вказує на більш високий ступінь його суспільної небезпеки. Така ж міра покарання передбачена і в ч. 4 ст. 382 за умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини. Якщо порівнювати санкції ч. 2 та ч. 3, 4 ст. 382 КК України, то виходить, що суд за невиконання судового рішення службовою особою може призначити більш суворе покарання, ніж вчинення цього ж злочину службовою особою, яка займає відповідальне становище, а також яке заподіяло істотну шкоду (ч. 3 ст. 382). Звідси випливає, що за менш суспільно небезпечне діяння судом може бути призначено суворіше покарання, і навпаки, що засвідчує те, що аналізовані санкції побудовані із суттєвим порушенням законів юридичної логіки та законодавчої техніки. У теорії кримінального права С. І. Дементєв з цього приводу влучно зазначає, що таким чином порушуються давно вироблені правила, відповідно до яких конструкція санкцій у статтях, які мають кілька частин, повинна бути побудована таким чином, щоб мінімальний рівень санкції частини статті, яка посилює покарання, не повинен заходити за максимальний рівень покарання, яке передбачене за менш суспільно небезпечне діяння [6, с. 32].

У подальшому необхідно проаналізувати санкції статті, яка передбачає відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України). Так, ч. 1 ст. 389 КК України за ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю передбачена відповідальність у виді виправних робіт на строк до двох років або обмеженням волі на той самий строк. Натомість, ч. 2 ст. 389 КК України передбачене покарання у виді арешту на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років. Слід зазначити, що порівняння ступеня суспільної небезпечності діянь, передбачених частинами 1 і 2 ст. 389 КК України, свідчить про те, що законодавець в цілому правильно визначив відмінності в їх караності. У свою чергу, слід звернути увагу на одну законодавчу суперечність. У п. 2 ч. 5 ст. 53 КК України вказується, що «у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». З вищевказаного можна зробити висновок, що свідоме ухилення від сплати штрафу, яке передбачене ч. 1 ст. 389 КК отримало менш суворі правові наслідки (виправні роботи або обмеження волі), ніж неможливість його сплати, яка має об'єктивний характер, і як наслідок, тягне заміну штрафу покаранням у виді позбавлення волі.

Слід зазначити, що у п. 1 ч. 2 ст. 53 КК України вказується, що у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт. Видається, що така позиція законодавця є непослідовною, оскільки несплата штрафу в розмірі уже понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян тягне за собою найбільш суворі кри-

мінально-правові наслідки (позбавлення волі) у порівнянні із виконанням громадських робіт.

На підставі вищевказаного, постає питання про шляхи усунення вказаної законодавчої суперечності. У кримінально-правовій літературі пропонують два шляхи вирішення відповідної проблеми. Зокрема, вказується, що «санкція за ухилення від сплати штрафу має бути посилена настільки, щоб бути більш суворою за строки позбавлення волі, встановлені у пунктах 1, 2 і 3 ч. 5 ст. 53 КК України, або ж положення цієї частини мають бути викладені таким чином, щоб передбачені в ній правові наслідки не були суворішими за встановлені у санкції ч. 1 ст. 389 КК України» [2, с. 148]. Видається, що зміна санкції статті, яка передбачає відповідальність за ухилення від сплати штрафу у бік посилення кримінальної відповідальності є неприйнятною, оскільки вона прирівнюватиметься до санкції статті, яка передбачає відповідальність за самовільне залишення місця обмеження волі або ж неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до позбавлення волі. Таким чином, більш вдалим буде внесення змін до ч. 5 ст. 53 КК України, а саме: у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді обмеження волі.

У подальшому необхідно проаналізувати санкцію статті, яка передбачає відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 389 КК України). З аналізу санкцій частин 1 і 2 ст. 389 КК України випливає, що ухилення від покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є злочинами невеликої тяжкості. Натомість, приховування майна, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили відповідно до ч. 2 ст. 388 КК України становить злочин середньої тяжкості. Звідси випливає, що приховування конфіскованого майна перевищує за ступенем суспільної небезпеки ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, ухилення від виконання громадських чи виправних робіт. У кримінально-правовій літературі з цього приводу вказують, що «поясненням такому законодавчому рішенню вочевидь слугує те, що конфіскація майна відповідно до ст. 51 КК України визнається найбільш суворим видом покарання з-поміж тих, що не пов'язані з позбавленням (у тому числі й обмеженням) волі» [2, с. 148]. Погоджуючись із вищевказаною позицією, відзначимо також і те, що відповідний вид покарання є ефективним засобом протидії злочинності, оскільки таким чином посилюється каральна та виховна можливість покарання, а також обмежуються ті конституційні права, які впливають на свідомість засудженого, що, безумовно, виступатиме стримуючим фактором від вчинення відповідного злочину. Таким чином, видається, що рішення законодавця про віднесення розтрати, відчуження, приховування, підміни, пошкодження, знищення майна, яке підлягає конфіскації (ч. 2 ст. 388 КК України) до категорії більш суспільно-небезпечних злочинів, ніж ухилення від відбування інших видів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі (ст. 389 КК України), слід вважати обґрунтованим.

Аналіз судової практики також показав, що щодо злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, відомі випадки звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження внаслідок акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння (ч. 2 ст. 382 КК України [7]), а також незастосування покарання на підставі ч. 3 ст. 60 та ч. 3 ст. 61 КК України [8]. Як приклад, наведемо вирок Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області. Так, винну було засудженою за ст. 185 ч.1 КК України до покарання у вигляді громадських робіт строком на 80 годин, та поставлено на облік до кримінально – виконавчої інспекції, де їй були роз'яснені порядок та умови відбування покарання у вигляді громадських робіт, відібрано підписку про те, що в разі ухилення від відбування покарання, вона може бути притягнута до кримінальної від-

повідальності за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України, Однак, підсудна без поважних причин до виконання громадських робіт не приступила, тим самим скоїла ухилення від відбування покарання. Їй було винесено попередження про порушення порядку та умов відбуття покарання у вигляді громадських робіт, повторно роз'яснено порядок та умови відбування покарання у вигляді громадських робіт. Однак у встановлений строк до ЖКП «Азовжитлокомплекс» не з'явилась без поважних причин з метою ухилення від відбуття призначеного судом покарання.

Таким чином, суд прийняв рішення визнати винною у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України, без призначення покарання [8]. Слід зазначити, що санкцією ч. 2 ст. 389 КК України передбачено покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років. Відповідно до положень ст.ст. 60, 61 КК України, арешт не застосовується до осіб у віці до шістнадцяти років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей у віці до семи років. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок та жінок, які мають дітей у віці до чотирнадцяти років. З урахуванням наведеного суд вважав, що при засудженні вказаної особи за ч. 2 ст. 389 КК України, суд не має можливості призначити їй покарання у вигляді арешту або обмеження волі та застосувати ч. 4 ст. 70 КК України, оскільки обвинувачена має на утриманні малолітню дитину.

Від розміру санкцій залежить також застосування інституту звільнення від відбування покарання. Відповідно до ч. 4 ст. 74 КК України особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Аналіз практики показав, що у 24 % випадках суди звільняють осіб за вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення, від покарання з випробуванням у відповідності до ст.75 КК України.

У свою чергу, аналіз санкцій КК України показав, що звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе щодо осіб, які вчинили злочини передбачені ч. 1, 2 ст. 382, ст. 388, ст. 389, ст. 390 КК України. Аналіз судової практики засвідчує, що суди можуть звільняти від кримінального покарання з випробуванням за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 382 КК України, де санкція статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, що свідчить про те, що відповідне посягання необхідно відносити до тяжких злочинів.

Аналіз судової практики показав, що у 50% випадках суди звільняють осіб, які вчинили злочин, передбачений ч. 3 ст. 382 КК України від кримінального покарання з випробуванням. Однак опрацювання вироків дає підстави для висновку, що відповідні рішення судів є справедливими та базуються на чинному кримінальному законодавстві. Для прикладу наведемо вирок Заліщицького районного суду Тернопільської області, який розглянув позов прокурора в інтересах держави в особі Пенсійного фонду України, до товариства з обмеженою відповідальністю «Оскар», про стягнення заборгованості по сплаті страхових внесків та штрафних санкцій в сумі 26094,15 грн. Суд позовні вимоги повністю задоволив і зобов'язав «ТзОВ «Оскар» сплатити 26094,15 грн. заборгованості зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Після чого ТзОВ «Оскар» добровільно не перерахувало зазначені кошти.

З метою стягнення заборгованості по сплаті страхових внесків, штрафних санкцій, пені з ТзОВ «Оскар» та примусового виконання вищезазначеної постанови, суд Тернопільської області виніс виконавчий лист, який було направлено у ДВС Заліщицького районного управління юстиції. На виконання виконавчих листів Тернопільського окружного адміністративного суду начальником відділу державної ви-

конавчої служби Заліщицького районного управління юстиції було накладено арешт на все майно, що належить ТзОВ «Оскар». Акт опису та арешту майна було вручено бухгалтеру ТзОВ «Оскар».

Проте остання, будучи службовою особою, знаючи про необхідність виконання зазначених судових рішень, з грошових коштів, що надійшли в касу ТзОВ «Оскар», не спрямувала їх на погашення боргу перед Пенсійним фондом України, а використала на господарські потреби ТзОВ «Оскар». Внаслідок невиконання постанов суду, які набрали законної сили, державним інтересам в особі Пенсійного фонду України, управління Пенсійного фонду в Заліщицькому районі завдано істотну шкоду в сумі 245451, 38 грн. Дії винної кваліфіковано за ч. 3 ст. 382 КК України за ознаками умисного невиконання постанови суду службовою особою, що набрали законної сили, та заподіяло істотної шкоди державним інтересам [9]. Суд, обираючи підсудній міру покарання, враховує ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, характеристику особи підсудного, а також обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Відповідно до ст. 75 КК України суд прийшов до переконання, що підсудну необхідно звільнити від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк один рік із позбавленням права займати посади головного бухгалтера строком один рік.

Видається, таке рішення суду можна назвати справедливим, оскільки, по-перше, формально воно не суперечить чинному законодавству, по-друге, призначаючи міру покарання, суд врахував, що винна особа вперше притягується до кримінальної відповідальності, є інвалідом III групи. Окрім того, до обставин, які пом'якшують покарання, суд відніс визнання нею вини, її щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та обставини, які характеризують особу винної. Натомість, обставин, які обтяжують покарання, суд не вбачав.

Висновки

Таким чином, аналіз практики призначення покарання за злочини, які посягають на порядок виконання судового рішення, дозволяє зробити наступні висновки:

- не повністю витримується логіка застосування окремих видів покарання за вчинення відповідних посягань, оскільки є невідповідності між санкціями статей Особливої частини. Зокрема, не враховується співвідношення ступенів суворості окремих видів покарань (ч. 1 та ч. 2 ст. 382; ч. 2 та ч. 3 ст. 382 КК України), у зв'язку з чим за менш суспільно-небезпечне діяння судом може бути призначено суворіше покарання, і навпаки;

- суди, в окремих випадках, без достатніх підстав призначають більш м'яке покарання або не призначають додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю чи звільняють від кримінального покарання з випробуванням та, як видається, штучно знижують ступінь тяжкості вчинених посягань.

Література

1. Філей Ю.В. Побудова кримінально-правових санкцій з урахуванням повторності злочинів / Ю.В. Філей //Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м.Луганськ, 20-21 травн. 2011 р. / редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. –Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С.512-515.

2. Чернозуб Л.В. Деякі питання караності ухилення від відбування покарання / Л. В. Чернозуб // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». – Випуск 19 – 2012 р. – С.148 – 153.

3. Плужнік О.І. Про вдосконалення санкцій у злочинах, що посягають на режим відбування покарання у вигляді позбавлення волі //Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС. – 2001. – № 2. – С. 79-87.

4. Сокуренко О. М. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид.

АНОТАЦІЯ

З'ясовуються види покарань за вчинення злочинів, які посягають на порядок виконання судового рішення; визначається ступінь тяжкості відповідних посягань; встановлюється, наскільки обґрунтовано визначені межі покарань; досліджуються випадки звільнення від кримінальної відповідальності, а також звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочини, що посягають на порядок виконання судового рішення.

наук : 12.00.08 / О. М. Сокуренко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

5. Головчук В.А. Кримінально-правова охорона порядк виконання судових рішень: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Віталій Анатолійович Головчук. – Київ. – 2012 р. – 259 с.

6. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 157 с.

SUMMARY

In the article there are analyzed the types of punishments for crimes that infringe the order of a court judgment fulfilment; determined the degree of the relevant infringements; established the groundingdegreesof punishment scopes; studied the cases of exemption from criminal liability as well as exemption from punishment of persons who have committed crimes that infringe the court judgment fulfilment.

7. Вирок Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 03 серпня 2011 року. Справа № 1-091698/11 .: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua

8. Вирок Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 06 червня 2013 року. Справа №265/1714/13-к .: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua

9. Вирок Заліщицького районного суду Тернопільської області від 10 вересня 2013 року. Справа №597/985/13-к. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

ОКРЕМІ КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ДОСТУПІ ДО ПРОФЕСІЙ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА ГЕОДЕЗІЇ І ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

КУРЕНДА Станіслав Васильович - аспірант юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК: 349.4

В статье анализируются отдельные коррупционные риски, возникающие в процедуре доступа к профессиям в сфере землеустройства и геодезии. Указано на недостатки земельного законодательства в связи с регулированием этой процедуры и предложены пути их устранения.

Ключові слова: корупція, корупційний ризик, доступ до професії, землевпорядник, оцінювач земель, виконавець земельних торгів, геодезист.

Боротьба з корупцією є надзвичайно важливою складовою процесу побудови правової держави. Поміж тим, традиційно так склалося, що значення власне антикорупційного законодавства або разових заходів, подібних люстрації, у боротьбі з корупцією переоцінюється. Мінімізувати це ганебне і вкрай шкідливе для суспільства явище можна лише за умови, коли будуть зведені до мінімуму корупціогенні ризики та чинники, коли будуть ліквідовані умови для корупції, що їх містить галузеве законодавство.

Земельна сфера є чи не найбільш корумпованою в Україні, однак дослідженням щодо запобігання корупції у цій сфері, вивченням корупційних ризиків, на наш погляд, приділяється неналежна уваги. Питання корупції загалом та у сфері земельних відносин зокрема, вивчалися такими вченими як П.Т.Гегою, П.Ф. Кулиничем, В.Ф.Мартиненком, А.Г.Мартином, А.М. Михненком, Е.М. Макаренком, А.М. Мірошниченком, С.О. Кравченком, Є.В. Невмержицьким, В.В. Носіком, А.І. Ріпенком, В.І. Семчиком, О.В. Шкуропатом, М.В. Шульгою та іншими. Поміж тим, не усі з цих ризиків були досліджені належним чином, а окремі їх аспекти взагалі залишилися поза межами наукових досліджень.

З аналізу земельного законодавства вбачається, що корупціогенні чинники існують не лише в процедурах набуття прав на землю, а й в таких відносинах, як доступ до професій у сфері землеустрою та геодезії. Метою цієї статті, таким чином, є дослідження окремих корупційних ризиків, які виникають у процедурах доступу до професій землевпорядників, оцінювачів земель, виконавців земельних торгів та геодезистів, виявлення недоліків земельного законодавства у зв'язку з регулюванням таких процедур та внесення пропозицій щодо їх усунення.

Існуюче правове регулювання доступу до процесій землевпорядників, оцінювачів земель, організаторів земельних торгів, геодезистів характеризуються яскравими проявами корупційних ризиків як правових, організаційній факторів, які породжують, заохочують (стимулюють) корупцію[1, с. 8]. Для отримання доступу до зазначених професій передбачається два дозвільних механізми, які насьогодні є альтернативними – ліцензування та сертифікація.

Так, відповідно до п.33 ч.3 ст.9 Закону України «Про ліцензування певних видів

господарської діяльності» ліцензуванню підлягає «проведення землеоціночних робіт та земельних торгів». При оцінці даного положення з точки зору корупційних ризиків надзвичайно цікавими є результати опитування, проведені на найбільш авторитетному та популярному форумі землевпорядників України. Із 160 осіб, що взяли участь в опитуванні, лише 19 (12 %) стверджують, що отримали ліцензію у строк до 1 місяці «без відкатів»; ще 48 (30 %) заявляють, що отримали ліцензію у строк від 1 до 3 місяців «без відкатів»; 25 (16 %) вказали, що отримали ліцензію у строк до 6 місяці «без відкатів». Решта 68 учасників (42 %) дали різні варіанти відповіді, які вказували на отримання ліцензії «з відкатом» [2].

Аналіз змісту Ліцензійних умов провадження господарської діяльності щодо проведення робіт з землеустрою, землеоціночних робіт, затверджених наказом Держкомзему від 05.08.2009 № 423, засвідчує, що суть вимог до суб'єкта господарської діяльності головним чином зводиться або до вимог дотримуватися законодавства («ліцензіат повинен дотримуватись установленого чинним законодавством порядку прийняття та оформлення громадян на роботу»), або до констатації очевидних речей (ліцензіат повинен забезпечувати «наявність обладнання, необхідного для провадження виробничого процесу»). Таким чином, доцільність ліцензування землеоціночних робіт та земельних торгів є вкрай сумнівною.

Цікавою є історія внесення змін до п.33 ч.3 ст.9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Первісно редакція цієї норми передбачала також ліцензування робіт із землеустрою. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоцінювальних робіт» від 02.10.2012 року вимога щодо ліцензування робіт із землеустрою була скасована. Жодного негативного ефекту це не справило. Видається, що відсутні жодні міркування, які виправдовують збереження ліцензування проведення землеоціночних робіт та земельних торгів.

У цілому, видається доцільним не лише перегулювати діяльність з проведення земельних торгів, скасувавши, серед іншого, необхідність її ліцензування, але і створити умови, за яких власник земельної ділянки зможе проводити земельні торги самостійно.

Вважаємо за необхідне погодитися з думкою, що закон не перешкоджає проведенню земельних торгів самим власником [3, с. 43-44]. При цьому вважаємо, що ця точка зору, сформульована ще до викладення більшості положень глави 21 ЗКУ (передбачає порядок проведення земельних торгів) у чинній редакції, є правильною і сьогодні. Законодавчої заборони на проведення торгів самим власником земельної ділянки не існує, більш того, така заборона суперечила б як Конституції України (ст.41), так і ст.1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, встановлюючи нічим не виправдане обмеження права власника розпоряджатися своїм майном.

Водночас, не можна не погодитися з тим, що існуючі правила проведення торгів є дуже складними, і для пересічного громадянина, та навіть і для пересічного органу місцевого самоврядування провести торги самостійно буде досить важко. Для виправлення ситуації слід радикально спростити порядок проведення земельних торгів. А крім того, перспективним є запровадження механізму проведення електронних земельних торгів, за якого всі стадії підготовки торгів та їх проведення можна було б максимально автоматизувати, що істотно спростило б власнику самостійне проведення торгів

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт» від 02.10.2012 замість вимоги щодо ліцензування робіт із землеустрою (згадувалися у попередній редакції п.33 ч.3 ст.9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності») шляхом внесення низки змін до

Законів України «Про землеустрій», «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» та інших законодавчих актів було запроваджено сертифікацію інженерів-геодезистів та інженерів-землевпорядників. На думку А.Г.Мартина, дерегуляція господарської діяльності у сферах землеустрою та оцінки земель саме має базуватися, зокрема, на тому, що розробниками документації із землеустрою та технічної документації із оцінки земель мають бути сертифіковані інженери-землевпорядники, які здійснюють свою професійну діяльність як працівники юридичних осіб або фізичні особи – підприємці [4, с. 4].

На наш погляд, це твердження є досить спірним, а зміст «дерегуляційного» Закону від 02.10.2012 не відповідав його назві.

По-перше, після його прийняття бар'єр на шляху доступу до професії було встановлено не лише для землевпорядників, але і для геодезистів. По-друге, на відміну від ліцензування, яке стосувалося суб'єкта господарювання, який міг забезпечувати роботою значний колектив інженерів-землевпорядників, сертифікація стосується кожного інженера-землевпорядника окремо (ну і, власне, зачіпає відповідного суб'єкта господарювання, який без сертифікованого інженера у штаті займатися наданням відповідних послуг не може). Зазначені обмеження та перешкоди не є характерними для дерегуляції.

По-третє, в порівняні із ліцензуванням певних видів господарської діяльності сертифікація інженерів характеризується значно вищими корупційними ризиками. Це виражається в наступному.

Закон (ст.66 Закону України «Про землеустрій»), наприклад, детально регулює вимоги до інженерів-землевпорядників. Проте така детальність зовсім не виключає широких дискреційних повноважень при вирішенні питання про доступ до професії. Навпаки, суб'єктивний розсуд присутній у даному випадку практично у чистому та необмеженому вигляді.

За змістом ч.1 ст.66 Закону України «Про землеустрій», професійною діяльністю у сфері землеустрою можуть займатися лише інженери-землевпорядники, що успішно склали кваліфікаційний іспит, складання якого (ч.6 статті) «здійснюється на базі факультетів землевпорядного профілю у вищих навчальних закладах відповідного рівня акредитації, які уклали договір з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин». Оскільки питання про укладення договору вирішується лише при добрій волі «центрального органу виконавчої влади», тут уже закріплений механізм для впливу на результат з боку цього самого органу.

Згідно з ч.8 статті, «вимоги до програм підвищення кваліфікації сертифікованих інженерів-землевпорядників встановлюються Кваліфікаційною комісією, склад якої затверджується наказом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин». Таким чином, створено ще один практично нічим не обмежений важіль впливу. При цьому, до складу Кваліфікаційної комісії включаються 10 осіб (із загальної кількості 20 осіб) «з числа висококваліфікованих фахівців, які є представниками центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин». За таких умов формування комісії створюються передумови для повного диктату цього органа на прийняття ним рішення.

При цьому очевидно, що ефективних правових засобів захисту у випадку нескладення іспиту претендент фактично позбавлений, адже у разі судового розгляду суд не уповноважений ставати на місце кваліфікаційної комісії і виставляти оцінку – він може хіба що перевірити дотримання процедури, що зазвичай абсолютно нічого не дасть невдоволеному претенденту.

У результаті встановлені правила означають, що відповідний державний орган може на свій розсуд визначати склад кваліфікаційної комісії, половина членів якої – взагалі його працівники, він же визначає програму іспиту і він же визначає вищі навчальні заклади, на базі яких іспит відбувається. При цьому оскаржити результати іспиту фактично неможливо.

Все це в сукупності означає створення ідеальної корупційної схеми, коли розсуд щодо прийнятного рішення є нічим не обмеженим.

При цьому складання іспиту є платним (за наявною у відкритих джерелах інформацією – від 620 грн. до 1512 грн. у залежності від вищого навчального закладу, на базі якого проводиться іспит) [5]. Гроші сплачуються за надання «освітніх послуг» вищим навчальним закладам, єдиною функцією якого по суті є надання приміщень (іноді – спеціально орендованих закладом з цією метою) для іспиту, який має приймати кваліфікаційна комісія (до цього зводиться сенс законодавчого формулювання проведення іспиту «на базі» вищого навчального закладу). Таким чином, можна побачити ще один приклад віддання в буквальному розумінні на відкуп державних функцій.

Практично повністю аналогічні правила передбачені для інженерів- геодезистів (ст.5-1 Закону України «Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність»).

Щодо оцінювачів земель застосовуються подвійні бар'єри: і ліцензування (п.33 ч.3 ст.9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», ст.6 Закону України «Про оцінку земель»), і «сертифікація», яка тут, щоправда, виглядає як вимога щодо наявності свідоцтв (ст.6 Закону України «Про оцінку земель»): юридична особа додатково до ліцензії на виконання землеоціночних робіт повинна мати у штаті «оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок», а фізична – отримати «кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок». Втім, можуть здійснювати оцінку земель також юридичні особи, що мають у штаті «сертифікованих інженерів-землевпорядників» (ст.6 Закону України «Про оцінку земель»). Отримання свідоцтв відбувається загалом за тією самою схемою, що і «сертифікація» інженерів-землевпорядників – шляхом складання кваліфікаційного іспиту сформованій «центральним органом» екзаменаційній комісії (ст.8 Закону України «Про оцінку земель»).

Корупційний механізм видачі «сертифікатів» та «свідоцтв» доповнюється специфічним механізмом «підвищення кваліфікації», який застосовується на регулярній основі. Згідно зі ст.8 Закону України «Про оцінку земель», «оцінювачі з експертної грошової оцінки земельних ділянок зобов'язані не рідше одного разу в два роки підвищувати кваліфікацію за програмою підвищення кваліфікації. Невиконання цієї вимоги є підставою для зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва…». Ця вимога продубльована у Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності щодо проведення робіт з землеустрою, землеоціночних робіт, затверджених наказом Держкомзему від 05.08.2009 № 423.

Стаття 66 Закону України «Про землеустрій» передбачає, що «сертифіковані інженери-землевпорядники зобов'язані не рідше одного разу на чотири роки підвищувати кваліфікацію за програмою підвищення кваліфікації», крім того, «інженери-землевпорядники, позбавлені кваліфікаційного сертифіката… допускаються до складання кваліфікаційного іспиту після прийняття рішення про позбавлення кваліфікаційного сертифіката та за умови успішного підвищення кваліфікації».

Звичайно ж, підвищення кваліфікації є платним. Наприклад, навчальні курси підвищення кваліфікації інженерів-землевпорядників, що проводилися Національним університетом біоресурсів і природокористування України у березні-квітні 2012 року, коштували 4000 грн. без ПДВ (за 10 днів навчання). І це без врахування вартості складання заліку, який розглядається як окрема «освітня послуга» [6]. Для оцінників ситуація майже така ж сама: 10-денне навчання на «базових курсах згідно із Законом України «Про оцінку земель» коштує 3900 грн. [7].

Додамо, що сама по собі діяльність землевпорядників, оцінювачів та виконавців земельних торгів жорстко контролюється за допомогою погоджень, державної експертизи, різних контрольних заходів тощо. Більше того, у разі вчинення порушення законодавства при здійсненні відповідної професійної діяльності інже-

нерів-землевпорядників, геодезистів, виконавців земельних торгів та оцінювачів земель до них можуть застосовуватися загальні положення про юридичну відповідальність.

Запровадження «сертифікації» землевпорядників Держемагентство України обґрунтовувалося незадовільною роботою і низьким рівнем відповідальності приватних фірм, що надають землевпорядні послуги, яке виражалося у непоодиноких випадках, коли підприємства виключають найбільш вартісні роботи, пов'язані з виїздом на місцевість [8]. Неважко помітити, що проходження «базових курсів», періодичне «підвищення кваліфікації» та складання кваліфікаційного іспиту жодним чином не вплине на «виключення найбільш вартісних робіт» та інших подібних порушень, які вчиняються не через достатню кваліфікацію, а через те, що на даний час в Україні не сформувався нормальний ринок землевпорядних послуг, формування якого, до речі, якраз і стримується різними адміністративними бар'єрами на шляху доступу до професії.

Зрозуміло, що, окрім ринкових чинників, якість відповідних послуг повинна забезпечуватися загрозою невідворотного настання юридичної відповідальності за допущені землевпорядниками порушення закону, яка була б адекватною шкідливості (небезпечності) вчиненого діяння. Поміж тим, така спеціальна відповідальність законодавством насьогодні не передбачена.

Викладене свідчить про категоричну неприйнятність існуючого правового регулювання відносин щодо допуску до професій землевпорядників, геодезистів, оцінювачів земель та виконавців земельних торгів. Корупція у сфері допуску до професії страшна не тільки тим, що від неї страждають претенденти на доступ до професії. Штучне обмеження конкуренції на ринку негативно впливає як на якість наданих послуг та ціну – що нижчою є конкуренція, то вищою є ціна послуги.

Виходячи із сказаного, вбачається цілком необхідним ліквідувати зайві бар'єри для доступу до професії: скасувати ліцензування господарської діяльності щодо проведення землеоціночних робіт та земельних торгів, а також «сертифікацію» та видачу відповідних кваліфікаційних свідоцтв. Необхідно забезпечити дієвий контроль за результатами діяльності інженерів-землевпорядників, геодезистів, виконавців земельних торгів, оцінювачів земель і забезпечити неухильну реалізацію положень законодавства про відповідальність за правопорушення у цій сфері – адміністративну, кримінальну та цивільну.

«Сертифікація» професіоналів як підтвердження рівня їх підготовки та якості послуг, що ними надаються, має право на існування, проте, на наше переконання, вона повинна лише надавати конкурентні переваги, відсутність сертифіката не повинна перешкоджати доступу до професії. Наявність сертифіката має бути орієнтиром для споживача, і не більше.

І звичайно, видача сертифіката має бути справою не держави в особі певних органів, а саморегулівних організацій відповідних професіоналів. Вважаємо недоцільним будь-який регулятивний вплив у цих відносинах. Самоорганізація – справа самого професійного середовища, яку воно повинно влаштувати на власний розсуд без будь-яких бюрократичних перепон, саме існування яких завжди означає корупційні ризики.

Література:

1. Корупційні ризики надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності в Україні / [Ігор Коліушко, Віктор Тимощук, Олександр Банчук та ін.; Ірина Бекешкіна]; Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи». – К. Москаленко О.М. ФОП, 2009. – 196 с.

2. Отримання ліцензії на виконання землевпорядних робіт. – Форум землевпорядників України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zemres.com/forum/viewtopic.php?f=35&t=934&start=1484

3. Мірошниченко А. Земельні аукціони в Україні: чинне правове регулювання та перспективи його вдосконалення // Українське комерційне право. – 2010. – № 10.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються окремі корупційні ризики, які виникають у процедурі доступу до професій у сфері землеустрою та геодезії. Вказано на недоліки земельного законодавства у зв'язку з регулюванням такої процедури та запропоновано шляхи їх усунення.

SUMMARY

The article analyzes some corruption risks arising in the process of access to the profession in the field of land management and geodesy. It points out the shortcomings of the land laws in connection with the regulation of this procedure and ways of their elimination.

– С.38-46.

4. Мартин А.Г. Підходи до вдосконалення державного регулювання землеустрою та оцінки землі в Україні / А.Г.Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 3. – С.3-13.

5. Підготовка до кваліфікаційного іспиту на отримання сертифіката. – Форум землевпорядників України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zemres.com/forum/viewtopic.php?f=35&t=5649&start=28

6. Підвищення кваліфікації землевпорядників. – Форум землевпорядників України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zemres.com/forum/viewtopic.php?f=35&t=5127

7. Курси базової підготовки оцінювачів. – Міжнародний інститут бізнесу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iib.com.ua/ua/strukturnye-podrazdeleniya/tsentr-otsenki-imushchestva-i-imushchestvennykh-prav/itemlist/category/116-kursyi-bazovoy-podgotovki-otsenschikov.html

8. Сергій Тимченко: Сертифікати на проведення землевпорядних робіб отримуватимуть лише фізичні особи. – 01.03.2012. – Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245005653&cat_id=244277212

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

МАСАЛІТІНА Каріна Сергіївна - здобувач кафедри кримінально правових дисциплін Харківського національного університету ім. В. Каразіна

УДК 343.123.12

Статья рассматривает теоретические и практические элементы действующего уголовно-процессуального законодательства, регламентирующего правовое положение несовершеннолетнего, совершившего уголовное преступление. Проводится анализ обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетнего относительно международных стандартов отношения на стадии досудебного расследования. Рассматриваются элементы процессуального статуса несовершеннолетних, как участника уголовного производства. Исследуются проблемы процессуальной формы в отношении несовершеннолетних и обеспечение их защиты со стороны государства и стороны защиты.

Ключові слова: неповнолітній, досудове провадження, слідчий, прокурор, суддя, функція обвинувачення, функция захисту, учасники кримінального провадження, вирок.

Актуальність статті

Право, як засіб регулювання суспільного життя, повинно враховувати ті чи інші особливості об'єкта, до якого воно застосовується. Це знаходить свій прояв у тому, як і за допомогою чого здійснюється впорядкування соціального простору з його боку. Одним із напрямків правового впливу є юридичне закріплення людського буття, зокрема, розвитку, діяльності людини. При цьому етапи розвитку, становлення людини пов'язуються із досягненням нею того чи іншого віку, що обумовлюється відповідними якісними психофізіологічними змінами.

У тлумачному словнику української мови зазначено, що вік – період, ступінь у рості, розвитку людини. З юридичної точки зору, вік особи розглядається як показник можливості засвоєння та виконання нею правових вимог, більш того, вік особи вказує на спроможність особи бути не пасивним об'єктом правового регулювання, а активним його учасником. Досягнення певного віку передбачає здатність особи брати участь у широкому колі правовідносин, реалізуючи свої права, виконуючи обов'язки та відповідаючи за свої дії. Незважаючи на виділення відповідних вікових етапів, що мають місце у різних правових та юридичних науках спільним для них є встановлення єдиної межі, після досягнення якої людина, як правило, набуває майже всіх якостей, що входять до предмета вивчення цих наук. Таким рубежем зазвичай виступає повноліття. Це дає підставу для виділення двох вікових груп осіб – повнолітніх і неповнолітніх, що не заперечує більш дрібного поділу у їх межах.

В.Б. Ісаков відзначав, що вік – це юридично значуща обставина (юридичний факт), яка обумовлює особливий тип правових зв'язків – загальних (загально регулятивних), а у подальшому існуванні вік особи стає юридичною умовою, що впливає на визначення правоздатності і громадянського стану суб'єктів права. Характеризуючись відносною стабільністю і тривалим періодом існування, упродовж якого вік особи може неодноразово (у поєднанні з іншими

чинниками) викликати настання правових наслідків, його можна визнати юридичним фактом-станом [5, с. 34].

Н. Крестовська, підкреслює, що юнацтво (неповноліття) є специфічним соціальним фактом-станом, який є безпосередньою підставою виникнення особливих, здебільшого охоронних правових відносин [7, с. 101].

Фактичною основою такого стану, як наголошується в літературі та відмічається в нормативних актах (Конвенція ООН «Про права дитини»), є недостатній рівень психофізіологічного розвитку особи, який певним чином унеможливлює здійснення нею юридично значущих дій [8, с. 4-11].

З наведеного вище випливає, що неповноліття – це юридично значущий стан, пов'язаний із рівнем психофізіологічного розвитку особи, наслідком якого є встановлення певних обмежень її правових можливостей, компенсація яких здійснюється завдяки дії особливих юридичних механізмів (засобів).

Г.М. Міньковський, А.П. Тузов, Я.Н. Шевченко наголошували, що реалізація, зокрема кримінально-правових положень, пов'язана з віком й обумовлена особливостями особи неповнолітнього та його соціальним становищем [9, с. 141]. Такий вплив знаходить своє вираження через встановлення певних обмежень щодо участі у правовідносинах або навіть повного невизнання неповнолітніх як суб'єктів ряду галузей. Але підкреслимо, що встановлення обмежень стосується змісту окремих елементів правового статусу особи, а не всього статусу в цілому (принаймні на рівні загального правового статусу особи). При цьому міра обмежень враховує аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості особи [10, с. 234]. У будь-якому разі правовий статус неповнолітніх включає правові положення стосовно прав людини, закріплені в основних міжнародно-правових актах (Конвенція ООН «Про права дитини», ст. 2 Закону України «Про охорону дитинства»).

При виділенні кримінально-процесуального статусу особи, як окремого виду правового статусу, вказувалося, що він поширюється на всіх суб'єктів кримінального процесу. Як відносно відокремлене правове явище, його (кримінально-процесуальній статус особи) можна розглядати як родове поняття, що охоплює порівняно однорідне коло осіб. Відповідно, додаючи до родового поняття певні ознаки, отримуємо можливість виділити його видові прояви. Використавши «неповноліття» як характерну ознаку виду, у рамках кримінально-процесуального статусу особи відокремимо кримінально-процесуальні статуси: повнолітніх та неповнолітніх осіб. Останній буде відрізняти, а разом з тим об'єднувати усіх неповнолітніх у кримінальному процесі, їх особливе процесуальне становища, ця особливість як підкреслив О.Х. Галімов, полягає зазвичай у тому що можливість участі неповнолітніх у судочинстві в якості якого-небудь суб'єкта визначається відповідно до психологічного, а не вікового критерію, а також у тому, що власні права вони реалізують за допомогою представників [2, с. 38].

Постанова проблеми

Окремим аспектам правового становища неповнолітніх взагалі та ряду пов'язаних з ним проблем присвятили свої роботи такі автори, як: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.К. Шкарупа, О.Г. Фролова та ін. У кримінально-процесуальній науці це питання розробляли у своїх роботах такі вчені-процесуалісти, як: А.Я. Ветрова, О.Х. Галімов, Л.М. Голубєва, Ю.М. Грошевой, Л.Л. Канєвський, Г.К. Кожевніков, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, В.В. Леоненко, І.С. Манова, В.І. Маринів, Е.Б. Мельникова, Г.М. Міньковський, Г.М. Омельяненко, Д.П. Письменний, В.А. Рибальська, Н.Ш. Сафін, В.М. Трубніков, В.В. Шимановський, Н.В. Шость.

Однак правове становище неповнолітніх досліджувалося в більшості робіт лише з точки зору особливостей процесуальної форми розслідування справ про злочини цих осіб, тоді як аналіз їх правового становища як учасників процесу здійснювався без урахування всього комплексу питань, обумовлених специфікою цих учасників кримінального процесу. Щодо ж правового статусу осіб, які кримінальне правопору-

шення, наукові розробки існують у вигляді окремих статей.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з урахуванням правових традицій сучасної теорії прав та свобод людини і громадянина, положень науки і практики кримінального процесу стосовно його учасників з'ясувати сутність і особливості правової регламентації процесуального статусу неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння та розробити рекомендації щодо подальшого удосконалення кримінально-процесуального законодавства України в частині, що стосується участі неповнолітніх.

Виклад загального матеріалу

Неповнолітні у кримінальному процесі мають (повинні мати) специфічне становище, яке підтверджується аналізом міжнародно-правових актів з питань прав дітей (Конвенція про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила) так і відповідних статей КК України, КПК України. Зв'язок загального (кримінально-процесуального статусу особи) і спеціального (кримінально-процесуального статусу неповнолітньої особи) вказує на те, що спеціальний вид статусу містить у собі в певній частині – загальний. Отже, будь-який неповнолітній, безвідносно до майбутньої ролі (індивідуальний кримінально-процесуальний статус), наділяється загальнопроцесуальними правами (наприклад, правом на недоторканність особи).

Але, з іншого боку, можна відзначити, що у процесуальному статусі неповнолітніх повинні бути враховані їх особливості і, безумовно, знайти своє закріплення у нормативному вигляді, як відповідні складові кримінально-процесуального статусу неповнолітньої особи. Тобто треба вести мову про те, що процесуальне становище таких осіб у кримінальному процесі повинно складатися із двох основних компонентів: загальнопроцесуального та спеціально-процесуального. Відносно першого компонента, то, як було зазначено вище, – це кримінально-процесуальний статус особи. Стосовно другого, вважаємо – це кримінально-процесуальний статус власне неповнолітньої особи, з притаманним саме йому змістом.

Пояснимо таку позицію. Так, Конституція України у ст. 52 закріплює: «Діти є рівними у своїх правах незалежно від походження ...» [6]. Вважаємо, що це може розглядатися як узагальнена норма щодо наділення неповнолітніх «своїми правами», саме тими, які б відповідали специфіці їх участі у правових відносинах та відображували особливості цих осіб.

Міжнародно-правові акти з питань прав дітей акцентують увагу не взагалі на загальновизнаних правах людини, а безпосередньо на правах неповнолітніх (безумовно, права цієї групи населення базуються на загальних правах людини). І через це існування поняття «права дітей» («права неповнолітніх») повинно мати місце, у тому числі і шляхом законодавчого їх закріплення.

Таку позицію підтримують, зокрема, В.М. Трубніков та А.О. Яровий.

Н. Крестовська пропонує виділити окрему галузь права – ювенальне право. У ньому, на її думку, вже тепер можна окреслити межі окремих інститутів, а саме: інститут прав дитини; інститут гарантій дотримання прав дитини; інститут обов'язків дитини, інститут правопорушень та інститут юридичної відповідальності неповнолітніх. Відсутність всебічної юридичної регламентації, на наш погляд, є показником неуважності з боку держави до проблем дітей [7].

В. Єрмаков зауважив, що це можна «кваліфікувати як невиконання окремих положень Всесвітньої декларації прав людини і Конвенції про права дитини». Що стосується кримінально-процесуального статусу неповнолітніх, то ще раз наголосимо, що неповнолітні у кримінальному процесі, поряд із загально-процесуальними правами, обов'язками, повинні наділятися і спеціально-процесуальними правами, обов'язками.

Відсутність всебічної юридичної регламентації, на наш погляд, є показником неуважності з боку держави до проблем дітей, з приводу чого В. Єрмаков зауважив, що

це можна «кваліфікувати як невиконання окремих положень Всесвітньої декларації прав людини і Конвенції про права дитини» [4, с. 22].

Що стосується кримінально-процесуального статусу неповнолітніх, то ще раз наголосимо, що неповнолітні у кримінальному процесі, поряд із загальнопроцесуальними правами, обов'язками, повинні наділятися і спеціально-процесуальними правами, обов'язками.

Особливості реалізації кримінально-процесуального статусу неповнолітніх пов'язані із визначенням їх право – та дієздатності у кримінальному процесі. Відзначимо, що ми розглядаємо правосуб'єктність як право та дієздатність, узяті разом у їх взаємодії. Стосовно цих правових понять існує точка зору щодо можливого виділення декількох рівнів їх прояву.

К.В. Гусаров, узагальнюючи позиції науковців з цього питання, вказує на можливість розрізнення загальної, галузевої та спеціальної правосуб'єктності [3, с. 57-58].

Таке розрізнення правосуб'єктності цілком співвідноситься із триступеневою характеристикою правового статусу особи. Так, загальна правосуб'єктність пов'язана із конституційним статусом особи, галузева правосуб'єктність, відповідно, із галузевим правовим статусом особи, а спеціальна (індивідуальна) співвідноситься з індивідуальним правовим статусом особи (статусом конкретного учасника), бо кожному виду правового статусу особи (як умова його існування та реалізації) кореспондує відповідний рівень право – та дієздатності.

Вказавши на існування загальної тенденції щодо обмеження волі неповнолітніх у праві, слід підкреслити, що це здійснюється саме за допомогою таких правових засобів, як правоздатність та дієздатність. Можна вести мову про те, що за загальним правилом неповнолітні є обмеженими у своїй правосуб'єктності.

По-перше, вони не можуть бути суб'єктами широкого спектра правових відносин (наприклад, державного управління, військової служби, виборчих відносин), а по-друге, у тих сферах, де вони виступають суб'єктами правових відносин, їх дієздатність обмежена законом. Якщо здійснити поділ неповнолітніх на ряд вікових груп (візьмемо за основу поділ, що є у КПК), та виділити, зокрема, дитину (вікова група до 11 років), малолітнього (вік від 11 до 14 років), власне неповнолітніх (у вузькому значенні цього слова – вік від 14 до 18), то хоча вони всі визнаються правоздатними, але їх дієздатність буде різнитися. Так, діти є майже повністю недієздатними, бо рівень їх розвитку не дозволяє вести мову про можливість особисто усвідомлювати, придбати та реалізовувати права і обов'язки. Малолітні, безумовно, є обмежено дієздатними. Неповнолітні від 14 до 18 років хоча і можуть реалізовувати, порівняно з малолітніми, більші за обсягом права та нести більше обов'язків, повністю дієздатними вони однаково не визнаються, про що йшлося у літературі [1, с. 97].

Висновок

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що правовому врегулюванню статусу неповнолітніх у кримінальному проваджені України не приділялось достатньо уваги. Це виявилося в тому, що сьогодні правовий статус осіб віком до вісімнадцяти років у кримінально-процесуальному праві України відрізняється від процесуального статусу таких же осіб, закріпленого в праві країн із розвинутими демократичними традиціями. Тому виникла потреба в розробці і прийняття кримінально-процесуальних норм, які б повною мірою відповідали світовим та європейським стандартам захисту прав і законних інтересів неповнолітніх.

Залишаються недослідженими питання: застосування до неповнолітніх таких заходів примусу, як затримання і взяття під варту; можливість для неповнолітніх самостійно реалізовувати свої права і виконувати покладені на них обов'язки; регламентація участі в кримінальному провадженні тих, хто представляє інтереси осіб віком до вісімнадцяти років.

Потребує удосконалення процесуальна форма відносно неповнолітніх. Отже, розв'язання проблем процесуального статусу неповнолітніх сприятиме повному ви-

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає теоретичні та практичні елементи діючого кримінально-процесуального законодавства, що регламентує правове становище неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення чи став його жертвою. Надається аналіз забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього відносно міжнародних стандартів ставлення під час проведення досудового розслідування. Надаються елементи процесуального статусу неповнолітніх, як учасників кримінального провадження. Досліджуються проблеми процесуальної форми відносно неповнолітніх та забезпечення їх захистом з боку держави та сторони захисту.

SUMMARY

The article examines the theoretical and practical elements of the current criminal procedural legislation regulating the legal status of the juvenile who committed a criminal offense or become his victim. Available analysis of the rights and legitimate interests of relatively minor international standards of treatment during pre-trial investigation. Cribs elements procedural status of minors as participants in criminal proceedings. The problems of relatively minor procedural forms and provide them with protection from the state and the defense.

конанню завдань кримінального процесу та підвищенню рівня правової захищеності неповнолітніх.

Література

1. Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. – М.: Госюриздат, 1962. – 255 с.

2. Галимов О.Х Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.

3. Гусаров К.В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність як наукова проблема // Проблеми законності / Відп. ред. В.Я. Тацій .- Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 55. – С. 53-60.

4. Ермаков В. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних // Российская юстиция. – 2000. – № 10. – С. 22-23.

5. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М.: Юридическая литература, 1984. -144.

6. Конституція України від 28.06.1996 р. зі змін, і допов., внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р. // Офіц. видання. – К: Юрінком Інтер, 2006.

7. Крестовська Н. Становлення ювенального права в Україні // Юридичний вісник.- 2003.- № 3.- С. 100-104.

8. Каневский Л.Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – М.: Юридическая литература, 1982. – 111 с.

9. Миньковский Г.М., Тузов А.П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. – К.: Политиздат Украины,1987. – 215 с.

10. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесс и криминологии. – М.: Дело, 2000. – 272 с.

11. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесс и криминологии. – М.: Дело, 2000. – 272 с.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ В ОБЛАСТИ ДОНОРСТВА И ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ КАК ЧАСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСПЛАНТОЛОГИИ

ЮШКОВА Виктория Витальевна - преподаватель Университета современных знаний, г. Киев

УДК: 342.7 : [341 + 614.2]

Статья посвящена состоянию и развитию перспектив и задач международного сотрудничества Украины по отношению к одной из основных составляющих источников развития юридического обеспечения донорства и трансплантологии. Автор анализирует состояние данного направления и оценивает перспективы его развития, отмечая наиболее перспективные, ключевые структуры и направления, которые могли бы оптимизировать правовое регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: донорство, трансплантация, пересадка органов, международные правоотношения в сфере донорства и трансплантологии, административно-правовая охрана отношений в сфере трансплантологии.

Постановка проблемы

Размышляя о вопросе международного сотрудничестве в сфере донорства и трансплантологии в Украине в целом и его обеспечении в частности, внутренне и внешне (национально и международно) административно-правовой документацией, следует прежде всего отметить, что требуемое для Украины в нынешних условиях упомянутое международное сотрудничество, прежде всего, – обширная комплексная и системная деятельность, направленная, преимущественно по отношению к праву, на изучение, освоение и адаптацию новых национальных научно-правовых режимов в этой сфере, то есть на лучшие национальные образцы иных правовых систем и межнациональных достижений.

Опыт истории прогресса человечества свидетельствует, что изоляционизм, как политика отстранения (вынужденная или же сознательно проводимая) в этой сфере, а также недостаточное внимание к международному сотрудничеству, или же однобокая пассивная имитация такого сотрудничества – прямой путь к регрессу со всеми вытекающими последствиями. Отсюда можно сделать следующий вывод: уровень, степень и размах международного сотрудничества в данной (и иных сферах) является одним из ключевых факторов, влияющих на индекс именно социального прогресса страны, включая эффективные способы продления или спасения человеческих жизней.

Не удивительно, что согласно последним международным исследованиям [1; с.50-51] индекс социального прогресса в Украине составил 64,9 (между Боснией, Герцоговиной и Сальвадором), а по критерию «здоровье и благополучие граждан» оставляет стране предпоследнее, 131 место (к примеру Россия – 130, Казахстан – 132). Отметим при этом, что социальный прогресс де-юре гарантируется конституционно. Так, ст. 1 Конституции провозглашает Украину социальным государством. Помимо этого, ст. 3 этого же документа признает, что человек, его жизнь и здоровье признаются в наивысшей социальной ценностью, а утверждение и обеспечение прав и свобод человека является главной обязанностью государства и одновременно они и их гарантии определяют содержание и направленность дея-

тельности государства. Кроме того, согласно ст.22 конституционные права гарантируются и не могут быть отменены. Среди этих прав – право на жизнь (ст.26), которая декларирует: «Обязанность государства – защищать жизнь человека», а также право на охрану здоровья, медицинскую помощь и медицинское страхование.

Согласно ст. 49 Конституции Украины, охрана здоровья обеспечивается, государственным финансированием соответствующих социально-экономических, медико-санитарных и оздоровительно-профилактических программ, а государство создает условия для эффективного и доступного для всех граждан медицинского обслуживания [2]. Таким образом, международное сотрудничество в области медицины в условиях Украины является ничем иным, как составляющей социального прогресса. Отсутствие такового, наоборот, как упомянуто выше, – признак регресса.

Связь указанной проблемы с важными научными и практическими заданиями

С научной точки зрения, проблемы международного сотрудничества в области донорства и трансплантологии и их юридического обеспечения, помимо всего прочего, имеют выраженную предварительную тенденцию, включающую изначальную юридическую компаративистику и, как следствие результатов такого сравнения, ориентацию на оптимизацию, адаптацию и реформирование законотворчества в этой сфере, включая предварительные положения и темы, которые еще даже не приняты (но могут появится в ближайшем будущем). И, как итог, появляется относительная унификация законодательной базы по отношению к законодательству других стран, с учетом особенностей национальной правовой системы. Такие юридические нововведения несомненно будут способствовать реализации на территории Украины юридического обеспечения практического внедрения инновационных методик донорства и трансплантологии с учетом завтрашнего дня, то есть могут стать ориентиром в создаваемой национальной стратегии развития и управления донорством и трансплантологией. Практически же наличие и внедрение международного сотрудничества в области охраны здоровья человека, и трансплантологии в частности, является высшим практическим социальным благом, гарантированным конституцией страны, а степень его реализации ничто иное, как индикатор проявления уровня заботы государства о своих гражданах.

Формулировка целей статьи

Исходя из вышеприведенного, нам представляется возможным провести анализ состояния международного сотрудничества Украины по правовому обеспечению донорства и трансплантологии и, исходя из результатов такового, определить и наметить наиболее эффективные направления и приблизительные пути его развития в ближайшем будущем, а также комплекс мер для последующей оптимизации.

Объектом представленной статьи является состояние как действующего административно-правового законодательства Украины в области донорства и трансплантологии, так и гипотетически применимого в Украине в будущем, уже возникшего или такового, которое ожидается в будущем именно в результате международного сотрудничества.

Предметом – перспективные правовые аспекты международного сотрудничества Украины в области донорства и трансплантологии как составной части национальной стратегической программы развития донорства и трансплантологии в Украине.

Актуальность последних исследований и публикаций, в которых инициализировано решения этой проблемы

Обзор тематики научных статей по правовым вопросам донорства и трансплантологии за последние 15 лет в Украине позволяет сделать вывод, о том, что статьи, касающиеся инициализации и посвященные анализу состояния программ международного сотрудничества Украины в области донорства и трансплантологии, отсутствуют. Причин здесь настолько много, что нет смысла их перечислять; отметим, что

украинские СМИ сходятся в подавляющем мнении: вся отечественная система здравоохранения остро нуждается в коренной реформе. Что касается внутреннего катастрофического состояния трансплантологии Украины, без успешного функционирования последнего невозможно и международное сотрудничество, то не ссылаясь на многочисленные информационные сообщения СМИ о крахе трансплантологии в Украине, сошлемся на публикацию авторитетнейшего правительственного источника «Рахункову Палату Верховної Ради» («Счетную Палату Верховного Совета») под названием «Система трансплантации в Украине вне государственного контроля» [3; с.1-2].

Реально говоря о последних исследованиях и публикациях в Украине по данной теме, следует иметь ввиду два аспекта: статьи и исследования об успешном межсубъектном (фактически – зарубежном) международном сотрудничестве, в котором Украина не принимает участие, и в лучшем случае лишь пассивно наблюдает, осуществляя мониторинг; статьи о международном сотрудничестве, в котором бы Украина непосредственно принимала участие и была вовлечена в качестве партнера-реципиента.

Исследованию международного сотрудничества в области донорства и трансплантологии без участия Украины посвящено весьма ограниченное количество работ, среди авторов которых, следует несомненно отменить единоличного лидера – Волкову А.А., а также Антонян М.И., Антонян И.М., Криська З.О., Хвысюк А.Н. и др.

В нашем понимании это дает основание сделать вывод, что исследованием комплексных программ международного сотрудничества Украины в области донорства и трансплантологии как института никто не занимался по причине того, что такого института практически не существовало, а вопрос будущего развития такового никто из ученых даже не затрагивал. Спорадические контакты или стажировки ученых и врачей за рубежом не могут быть рассматриваемые как должная и неуклонная реализация движения на пути к медицинскому прогрессу.

Решения не решенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена данная статья

Исходя из поставленной цели, в статье предпринимается попытка решить следующие задачи:

- проанализировать не сопутствующие факторы, которые прямо или косвенно порождают недостатки современного состояния отечественного законодательства в сфере административно-правового обеспечения трансплантологии, определяя перечень проблем, которые затрагивают нерешенные вопросы, которые, в свою очередь, так или иначе становятся помехами прогресса в сфере трансплантологии;

- публично раскрыть факт того, что, фактически, состояние международного сотрудничества Украины в области трансплантологии на сегодняшний момент практически отсутствует, пребывая на пассивно- информационном, мониторинговом уровне. Предварительное условие для снятия этой проблемы, помимо прочего, прежде всего, состоит в том, что национальная система трансплантологии находится в длительной стагнации [3; с.1-2]. Таким образом, при отсутствии благоприятной национальной почвы, любые программы международного сотрудничества не найдут национального реципиента. Поэтому, говоря о международном сотрудничестве в этой сфере, следует ввести в оборот понятие готовности реципиента к принятию международной помощи;

- изложить и обосновать практические предложения и рекомендации, направленные на создание комплексной международной программы сотрудничества в области донорства и трансплантологии на базе усовершенствования административно-правового обеспечения мероприятий, которые будут оказывать содействие дальнейшим разработкам и воплощению государственной реформы системы здравоохранения в сегменте развития и управления отечественной трансплантологии.

Изложение основных материалов исследования и обоснования полученных научных результатов

Ориентированному на социальный прогресс государству необходимо использовать передовой опыт зарубежных партнеров, опираясь при этом на собственную подготовленную почву. На сегодня такая почва в Украине отсутствует. Учитывая, что международное сотрудничество одно из составных частей национальной программы стратегического развития донорства и трансплантологии, таковое нуждается в изначальном планировании, как первой фазе любого проекта. Поэтому ее нужно создавать, фактически, с нуля, проявив системный и многоуровневый подход. Наши страны-лимитрофы[1], в частности Беларусь, своевременно вводили изменения в свои законы [4]. С другой стороны такая страна-лимитроф, как Молдова, создала центральную организацию под названием «Национальное агентство трансплантологии» и помимо этого создала национальную программу трансплантологии на 2012-2016 года [5].

Аналогичная украинская программа окончилась в 2012 году [6]. Этим актом активная национальная фаза развития трансплантологии была завершена и до сих пор не реанимирована.

Только восстановив, воссоздав и легитимно утвердив, так называемую, условно предложенную нами, «Национальную стратегию донорства и трансплантологии до 2025 года», можно вести речь о последующем создании и имплементации международного сотрудничества.

Важность проблемы международного сотрудничества можно было бы начать параллельными путями развития, начиная с подписания соответствующих соглашений о сотрудничестве на уровне между отечественными ВУЗами, отдельными центрами трансплантологии до сотрудничества с иностранными партнерами, предусмотренного подписанными и ратифицированными дипломатическими соглашениями. Это так называемый локальный уровень международного сотрудничества.

Следующим пунктом должна быть предпринята реанимация межгосударственных договоров. В составе любой дипломатической миссии за рубежом есть чиновник (атташе), отвечающий за научно-техническое сотрудничество Украины. Проведя соответствующую «правовую реанимацию» таких соглашений можно было бы запустить механизм соответствующего сотрудничества.

Среди проблем, затрагивающих нерешенные вопросы, которые так или иначе становятся помехами прогресса в сфере трансплантологии, является инертность данного вопроса. Пока Парламент Украины не огласит перемены в донорстве и трансплантологии приоритетной темой для страны, до тех пор госучреждения будут игнорировать вызовы сегодняшнего дня.

Еще один вопрос остается нерешенным – это будущее распределение международного сотрудничества в предметно-прикладной сфере деятельности, то есть какой регион в мировом масштабе сможет оказать ту помощь, которую не может оказать другой регион.

Помимо этого, следует сказать и о том, что именно включают в себя методологии выбора масштабных, тематических и других рамок международного сотрудничества, о так называемом «индикаторе юридической новизны» и «индикаторе юридической аппликативности» (оба термина наши).

Так, сам термин «международное сотрудничество» в области донорства и трансплантологии, применительно к Украине и, с точки зрения методологии, мы предлагаем рассматривать, подразделяя, прежде всего, на несколько системно-правовых ареалов:

1) лимитрофно-региональный (страны-лимитрофы и страны бывшего СНГ);

2) континентальный (страны-члены ЕС);

3) межконтинентальный (страны G-7/8 и G-20) и

4) гибридный (т.е. надгосударственно-рекомендационный и/или юридически-доктринальный – ВОЗ, материалы международных ассоциаций, съездов, симпозиумов, конференций).

---

[1] Лимитрофы - (лат. limitrophus пограничный limes граница гр. trophos питающий)

1) пограничные области римской империи, которые должны были содержать войска, стоявшие на границе;

2) в 20-30-х гг. 20 в. - общее название буржуазных государств, образовавшихся на Зап. окраинах бывшей российской империи после 1917 г. (латвия, литва, эстония, польша и финляндия).

Под «индикатором юридической новизны» следует понимать «уровень инновационных методов отрасли, закрепленных законодательно-национально».

Наконец, под «индикатором юридической аппликативности» следует понимать степень готовности аппликативности и применения зарубежного законодательства непосредственно к базе украинского законодательства и их совместимость (наличие или отсутствие коллизий).

Все вышесказанное позволяет сделать вывод, что, помимо иных определяющих факторов, международное юридическое сотрудничество:

а) может быть многоуровневым;

б) комплексным;

в) или же точечно-спорадическим, то есть адресно-избирательным относительно тем.

Выбор уровней сотрудничества, на наш взгляд, определяется, прежде всего, степенью необходимости внедрения юридической новизны процедур и операций и/или юридической аппликативностью и совместимостью таковых, а также рядом иных факторов. Кроме того, на уровень и интенсивность сотрудничества влияют следующие дополнительные юридические факторы:

1) международное публичное право на основании состояния дипотшения между страной-донором и страной-реципиентом – Украиной (наличие межгосударственных договоров о сотрудничестве) и/или договора о сотрудничестве между государственными учреждениями и частными клиниками (центрами).

2) интенсивность сотрудничества – интенсивная или активная или избирательно-адресная фаза сотрудничества.

3) финансирование или покрытие расходов сотрудничества: принимаемой стороной, совместно сторонами, спонсорской поддержкой. Фактически, в идеале международное сотрудничество включает в себя учет многих иных факторов, которые и определяют его масштаб, содержание, и т.д., то есть, по сути и в идеале является системно-комплексным.

При отсутствии вышеупомянутых и/или отдельных составляющих факторов, международное сотрудничество, фактически, трансформируется в разряд, условно говоря, декларативного-пассивного (намерения есть, реализации нет), дистанционно-аналитического, зачастую сводящегося к дистанционному изучению передового международного опыта, что является, по сути, мониторингом тематик, носит уровень, как было отмечено выше, не государственного, а межинституционального, и/или даже индивидуального.

Не следует забывать, что часть медицины во всем мире давно уже коммерциализированна, поэтому следует принимать во внимание, наряду с публичными, наличие также частных клиник.

Именно эти и другие факторы должны быть учтены при создании сегодняшнего состояния международного сотрудничества Украины в этой отрасли и его развития в будущем.

Парламенту Украины (Верховной Раде) следует создать рабочую группу (подгруппу по внедрению и мониторингу выполнения) мер по интенсивному развитию и реализации научно-медицинских мероприятий по донорству и трансплантологии, стажировок для Украинских трансплантологов и юристов, привлечению меценатов из числа украинской диаспоры. Идеально было бы разработать и принять Закон о внедрении Национальной Стратегии развития донорства и трансплантологии до 2025 года.

Дипломатическим службам МИД Украины в сотрудничестве с МОЗ Украины следует создать приоритетный план сотрудничества с теми странами, которые могли бы и хотели оказать Украине действенную помощь и распределить между ними тематические аспекты помощи.

Кабинет Министров должен создать Национальное Агентство Трансплантации, которое, прибывая в административных отношениях с МОЗ, должно быть независимым субъектом международного сотрудничества, варьируя и координируя разные степени активности общественных, образовательных государственных и частных учреждений, а также профессиональных организаций, целью которых является перенимание достижений зарубежных юридических ана-

логов, то есть перехода в активную фазу сотрудничества.

Выводы

Подытоживая вышеприведенное, в данной статье мы попытались доказать, что в Украине в вопросах международного сотрудничества по донорству и трансплантологии фактически много лет присутствует правовой и методологический вакуум.

Причиной этого вакуума являлось «плачевное» состояние национальных программ в этой области и их осуществление. Так из 23 программ в определенное время были реализованы всего лишь ...три! [3; с.1].

Ситуация должна быть в корне переломлена как с целью заполнения управленческо-правового вакуума конкретными мерами, так и подтверждения на деле.

Мы попытались обосновать, наметить и выдвинуть путем системно-методологических и комплексных набросков и тезисов определенные меры-предложения в виде плана административно-правовых мероприятий, которые могут составить, на наш взгляд, сегмент международного сотрудничества и его правового обеспечения, как важной и составной части стратегии национального развития донорства и трансплантологии в Украине.

Фактически – это впервые выдвинутая и обоснованная комплексная международная программа сотрудничества в этой области, которая ранее никогда не выдвигалась в Украине, по крайней мере не публиковалась.

Данная программа характеризуется методологически разными уровнями, темами и адресностью. Она варьируется различными регионально-географическими группами и ареалами.

Данные сочетания могут быть объедены в разные комбинации.

Несомненной новизной есть призыв объединить усилия Верховного Совета, Кабинета Министров, Министерства охраны здоровья и Министерства иностранных дел объединиться в инициации и создании международного сотрудничества в сфере донорства и трансплантологии.

Данная объединённая программа должна быть внутренним движителем, войти в национально приоритетные задачи здравоохранения, которые, на наш взгляд, могут оказывать содействие формированию международного комплекса рекомендаций для создания международного сотрудничества и/или лечь в основу плана для создания системного административно-правового обеспечения обновленной государственной стратегии развития и управления отечественным донорством и трансплантологией путем содействия международного сотрудничества.

SUMMARY

Article is dedicated to the formation and development of problems dealing with the international cooperation of Ukraine as one of the main sources of development of legal ensuring donorship and transplatologiya. The author analyzes a condition of this direction and estimates prospects of its development, noting the most perspective and key directions which could optimize legal regulations in this sphere.

Литература

1. Жизнь как она есть. Индекс социального прогресса как альтернатива ВВП // Вести Репортер. – 2014 г. – 17-23 октября – № 36 (54). – С. 50-51.

2. Конституция Украины. – Симферополь: «Таврия», 2007. – 40 с

3. Система трансплантации в Украине вне государственного контроля. Пресс служба Счетной палаты – 27.04.2006- Режим доступа: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/ru/publish/printable_article/698388;jsessionid=1A6499DD25656787CC20B2E8143C9A9D

4. Комментарий к Закону Республики Беларусь «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О трансплантации органов и тканей человека». Электронный ресурс. – Режим доступа: Режим доступа http://www.center.gov.by/article48.html

5. Республика Молдова правительство Постановление Nr. 756 от 09.10.2012 об утверждении Национальной программы по трансплантации на 2012-2016 годыю Опубликован : 12.10.2012.

6. Постановление Кабинета Министров Украины «Об утверждении Государственной целевой социальной программы «Трансплантация» на период до 2012 года». Электронный ресурс. – Режим доступа: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1149.899.0

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

ЧЕЧІЛЬ Аліна Григорівна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ

УДК 347.121.2:614.253.84

В статье рассматриваются проблемные аспекты правового обеспечения врачебной тайны, а именно исследуются вопросы, по надлежащей защите права физического лица на тайну о состоянии своего здоровья и теоретико-правового определения понятия «врачебная тайна».

Ключові слова: лікарська таємниця, об'єкт та суб'єкт лікарської таємниці, відповідальність за розголошення лікарської таємниці.

Актуальність теми дослідження

В умовах розвитку правової держави, перетворення нашого суспільства на громадське призводять до того, що насьогодні ми все більше уваги надаємо проблемі захисту прав та законних інтересів людини, яка завжди посідала важливе місце в суспільному житті. До найважливіших завдань держави належить охорона життя і здоров'я людини та громадянина. Ст. 32 Конституції України 28 червня 2004 року [1] гарантує кожному охорону особистого життя. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом. Зазначена конституційна норма відтворила положення міжнародних документів, зокрема ст. 12 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. [2], ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 р. [3], ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (зі змінами та доповненнями внесеними Протоколом № 4 від 13 травня 2013 р.) [4] , у яких міститься заборона свавільного чи незаконного втручання в особисте і сімейне життя особи.

Водночас досить частим є втручання в особисте життя людини, яке виявляється в різних її формах, завдаючи таким чином шкоду правам та інтересам особи. Одним з інститутів, що покликаний захищати законні права та інтереси особи, є таємниця. Розрізняють особисті (особистого життя) та професійні (професійно довірені) таємниці. До особистих таємниць належать сімейна таємниця, таємниця листування, таємниця телефонних переговорів, телеграфних й інших повідомлень, таємниця поштових відправлень, таємниця голосування; до професійних таємниць – державна таємниця, банківська таємниця, комерційна таємниця, лікарська таємниця, адвокатська таємниця, нотаріальна таємниця, журналістська таємниця, таємниця дорадчої кімнати, таємниця страхування тощо.

Одним з різновидів професійної таємниці, що забезпечує конфіденційність особистого життя особи, є лікарська таємниця. Охорона лікарської таємниці в Україні характеризується відсутністю чіткого законодавчого регулювання, а саме нормативного визначення «лікарська таємниця».

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання лікарської таємниці розглядали Ю.М. Аргунов, Л.І. Дембо, Л.Г. Дунаєвська, І.Г. Галдецька, Є.П. Григоніс, Н.В. Короб-

цов, О.В. Леонтьєв, О.П. Махник, О.І. Мацегорін, С.Г. Стеценко, Ж.В. Чевичалов, С.Я. Улицький, І.А. Шамов, а у галузі медицини – В.О. Глушков, І.В. Давидовский, І.А. Свінціцький, Ю.П. Шупик та ін.

Невирішені раніше проблеми

Разом з тим питання правового забезпечення лікарської таємниці в Цивільному праві України не було розкрито в повній мірі та потребує детального дослідження окремих правових положень та внесення відповідних змін до чинного законодавства, щодо правового забезпечення лікарської таємниці.

Метою статті є дослідження та аналіз юридичної природи поняття «лікарська таємниця», правового забезпечення лікарської таємниці в Цивільному праві України. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття, ознаки та особливості лікарської таємниці; встановити суб'єктний склад збереження лікарської таємниці; дослідити підстави, за яких лікарська таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників.

Основні результати дослідження

Аналізуючи текст Клятви лікаря, що затверджений Указом Президента від 15 червня 1992 року, звертаємо увагу на закріплення обов'язку лікаря зберігати лікарську таємницю і не використовувати її на шкоду людині. У ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. [5] закріплюються професійні обов'язки медичних працівників, де у п. «г» йдеться про обов'язок зберігати лікарську таємницю.

Відповідно до ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5] медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Дана норма має декларативний характер, тобто чітко не врегульовує суспільні відносини щодо забезпечення прав та законних інтересів у сфері охорони здоров'я.

Під час аналізу вищезазначеної ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5] виникає ряд питань, які потребують вирішення та врегулювання на законодавчому рівні, а саме:

1. Хто є суб'єктом збереження лікарської таємниці?
2. Які відомості становлять об'єкт лікарської таємниці?
3. Чи передбачена відповідальність за розголошення лікарської таємниці?
4. Чи існують підстави, за яких лікарська таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників?

Суб'єкти лікарської таємниці.

Недоліком визначень «лікарської таємниці» є вказівка на суб'єкта, якого стосуються відомості, що становлять лікарську таємницю, лише як на громадянина. Тобто з цього слідує, що іноземці та особи без громадянства, позбавлені права на збереження щодо них цієї таємниці. Однак у ст. 270 та ст. 286 Цивільного кодексу України [6] зазначається, що право на недоторканність особистого і сімейного життя, а також право на таємницю про стан здоров'я визнається за будь-якою фізичною особою. Тому лікарською таємницею необхідно вважати відомості, що стосуються не конкретно громадянина, а будь-якої фізичної особи, незалежно від наявності чи відсутності в неї громадянства.

Зміст ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5] передбачає перелік осіб, на яких поширюється обов'язок збереження лікарської таємниці. Тобто до суб'єктів збереження лікарської таємниці може бути віднесено не тільки лікарів, а й інших осіб, які при виконанні своїх професійних та службових обов'язків можуть стати власниками відомостей, що становлять, згідно з чинним законодавством, лікарську таємницю.

До суб'єктів збереження лікарської таємниці може бути віднесено не тільки лікарів, а й інших працівників медичних установ, які при виконанні своїх службових обов'язків

можуть стати власниками відомостей, що становлять, згідно з чинним законодавством, лікарську таємницю.

Як зазначає О.І. Мацегорін, суб'єктами правовідносин щодо лікарської таємниці є уповноважена особа (носій права на збереження лікарської таємниці) та зобов'язані особи, яким така інформація стала доступною внаслідок виконання своїх трудових або службових обов'язків. Розглядаючи зміст цих правовідносин, слід виходити з того, що право особи на таємницю про стан свого здоров'я в усіх своїх життєвих проявах кореспондується з відповідним обов'язком осіб, на яких законодавством покладається цей обов'язок [8, ст. 157–158].

С.Г. Стеценко до суб'єктів збереження лікарської таємниці відносить:

1) особи з вищою медичною або фармацевтичною освітою (лікарі, провізори);

2) особи із середньою медичною або фармацевтичною освітою (фельдшери, медичні сестри, фармацевти);

3) молодший медичний персонал (санітари, няньки);

4) особи, які навчаються (студенти вищих та середніх медичних закладів освіти);

5) немедичний персонал лікувально-профілактичної установи (працівники кадрових, юридичних, фінансових, господарських служб та ін.);

6) працівники страхових організацій;

7) посадові особи органів управління охорони здоров'я (головні лікарі, керівники структурних підрозділів міністерства та ін.);

8) співробітники судових і правоохоронних органів, яким інформація, що становить лікарську таємницю, стала відомою відповідно до їх професійних обов'язків [9, ст. 207].

Отже, з вищевикладеного слідує, що до суб'єктів збереження лікарської таємниці, окрім лікарів, можна віднести молодший медичний персонал (санітари, няньки), адміністративний персонал лікувально-профілактичної установи (працівники кадрових, юридичних, фінансових, господарських служб тощо), фармацевтичні й інші працівники, які беруть особисту участь у лікуванні хворого, так і прямо не задіяні в цьому (працівники приймальних відділень, лікуючі лікарі інших хворих, що перебувають у тій же палаті, і т.п.), посадові особи органів управління охорони здоров'я, співробітники судових і правоохоронних органів, яким інформація, що становить лікарську таємницю, стала відомою в силу професійних обов'язків.

Оскільки в лікувальній установі функціонує безліч допоміжних служб (їдальні, обслуговуючий персонал, водії), то на них, звичайно, також покладається обов'язок збереження у таємниці відомостей про хворого. Останнім часом зросла кількість осіб, у перелік службових обов'язків яких входить обробка інформації, що становить лікарську таємницю.

Об'єкт лікарської таємниці

Законодавство України не містить вичерпного переліку відомостей, які становлять об'єкт «лікарської таємниці». Але аналізуючи наведену нормативно-правову базу, можна дійти до висновку, що об'єкт лікарської таємниці становить інформація про :

- факт звернення за медичною допомогою;
- стан здоров'я пацієнта;
- хворобу та діагноз;
- огляд та його результати;
- методи лікування;
- інтимну і сімейну сторони життя;
- інші відомості, одержані при медичному обстеженні.

Таким чином відомості, що становлять лікарську таємницю, можна поділити на два види:

- інформація, що стосується пацієнта (про факт звернення за медичною допомогою; про діагноз; про призначене лікування; про результати лабораторно-інструментальних та інших методів дослідження; про ефективність призначеного лікування; про прогноз захворювання; шкідливі звички; особливості сімейного та інтимного життя тощо;

- інформація, що стосується осіб, які перебувають з пацієнтом у родинних (сімейних, дружніх відносинах), та яка стала відома у результаті спілкування з пацієнтом: їх спадкові хвороби; стан здоров'я родичів; їх особисте і сімейне життя; особливості стосунків із пацієнтом тощо.

Безумовно, складно заздалегідь закріпити на нормативному рівні вичерпний перелік такої інформації, а тому при вирішенні цього питання в кожному конкретному випадку необхідно визначати зміст понять «хвороба», «медичне обстеження», «медичний огляд», «результати медичного обстеження», «результати медичного огляду», «інтимна сторона життя громадянина», «сімейна сторона життя громадянина». Тому складові елементи лікарської (медичної) таємниці здебільшого мають оцінювальний характер [10, ст. 40].

Відповідальність за розголошення лікарської таємниці

1. Анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики. Підставою для анулювання ліцензії є повторне виявлення порушення ліцензіатом вимог законодавства щодо охорони медичних даних пацієнта (стаття 21 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [11]).

2. Цивільно-правова відповідальність. Якщо протиправним розголошенням відомостей про стан здоров'я особи їй було заподіяно шкоду (як моральну, так і матеріальну), то ця шкода відшкодовується винною особою в повному обсязі (стаття 23, 1167, 1172 Цивільний кодекс України [6]).

3. Кримінальна відповідальність. Кримінальним кодексом України [7] передбачена як загальна відповідальність за розголошення лікарської таємниці (стаття 145), так і спеціальна – за розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (стаття 132).

Підстави, за яких медична таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників.

Лікарі та інші особи у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків не мають права розголошувати відомості, що становлять лікарську таємницю. Законодавством передбачені випадки, коли медична таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників:

1. Результати медичного обстеження наречених. Відповідно до статті 30 Сімейного кодексу України, наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише нареченим.

2 . Інформація про стан здоров'я неповнолітньої особи та особи, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на отримання інформації про стан здоров'я дитини або підопічного (частина 2 статті 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5] та частина 2 статті 285 Цивільного кодексу України [6]).

3. Відомості про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги. У частині 4 статті 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» [14] передбачені випадки, коли допускається передача відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги без згоди особи або без згоди її законного представника.

4. Відомості про осіб, які є носіями збудників інфекційних захворювань, хворих на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби, або осіб, які були в контакті з такими хворими, а також осіб, які ухиляються від обов'язкового медичного огляду або щеплення проти інфекцій (пункт 5 частини 1 статті 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [18]), ч. 2 ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [17]).

5. Відомості про захворювання, що становлять загрозу здоров'ю населення, санітарному та епідемічному благополуччю (пункт 5 частини 1 статті 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [18]).

6. Відомості про лікування особи в наркологічному закладі (частина 5 статті 14 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [19]) .

7. Відомості про результати тестування особи з метою виявлення ВІЛ, про наявність або відсутність в особи ВІЛ-інфекції

(статті 6 та 13 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [21] (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення» [22];

8. Відомості про звернення за медичною допомогою потерпілого від нещасного випадку (пункт 9 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» від 30 листопада 2011 року №1232 [20] та пункт 6 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2001 року №270 [19]).

9. Відомості про клінічну та диспансерну категорію захворювання хворого на туберкульоз, звільненого з місць позбавлення волі (частина 2 статті 18 Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» [23]).

Висновки

Дослідження деяких аспектів правового забезпечення лікарської таємниці дозволило дійти до таких висновків:

1. На законодавчому рівні визначити термін «лікарська таємниця», а саме це сукупність відомостей про стан здоров'я, факт медичного обстеження, огляду та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя (фізичної особи) громадянина або іноземця отриманих медичними, фармацевтичними та іншими працівниками в процесі профілактики, діагностики, лікування та реабілітації.

2. Лікарська таємниця містить інформацію про хворобу (діагноз, перебіг, прогноз), медичне обстеження та його результати, застосовані методи лікування та їх ефективність, особу, яка звернулася за допомогою (її минуле, зв'язки, фізичні та психічні вади), інтимне й сімейне життя громадян. Залежно від змісту цієї інформації, лікарською таємницею є відомості медичного (про стан здоров'я пацієнта) та немедичного (про інтимне та сімейне життя) характеру. За характером даних лікарська таємниця включає в себе як документальні джерела інформації, так і відомості, повідомлені пацієнтом лікареві в усній формі;

3. Доповнити ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я [5] частиною 3 із зазначенням відповідальності за розголошення лікарської таємниці.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.

2. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015

3. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

4. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (зі змінами та доповненнями внесеними Протоколом № 4 від 13 травня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

5. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (зі змінами і доповненнями)

6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. –2003. – № 40–44. – Ст. 356.

7. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст.131.

8. Мацегорін О. І. Цивільно-правова охорона права на таємницю про стан здоров'я / О. І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 154–158.

9. Стеценко С. Г. Медичне право України : підруч. / Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. С. Г. Стеценка. – К. : Всеукр. асоціація видавництв «Правова єдність», 2008. – 507 с.

10. Чеботарьова Г. Кримінально-правова характеристика предметів злочинів у сфері медичної діяльності / Г. Чеботарьова //

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблемні аспекти правового забезпечення лікарської таємниці, а саме: досліджуються питання, щодо належного захисту права фізичної особи на таємницю про стан свого здоров'я та теоретико-правового визначення поняття «лікарська таємниця».

SUMMARY

The article considers the the problematic aspects of the legal support medical confidentiality, namely examines issues relating to appropriate protection the rights of an individual to confidentiality about their health status and theoretical-legal "patient confidentiality"

Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 2. – С. 37–42.

11. Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 року №1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – N 36. – ст.299

12. Бартош С. «Деякі питання дотримання лікарської таємниці» / С. Бартош // Медична практика: організаційні та правові аспекти. – 2013. – № 2. – С.2-6

13. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135

14. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. № 9 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143

15. Закон України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

16. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР (зі змінами і доповненнями)

17. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квіт. 2000 р. № 9 1645-111 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9(29). – Ст. 228.

18. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

19. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру» від 22 березня 2001 р. № 270 (зі змінами і доповненнями).

20. Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» від 30 листопада 2011 року №1232

21. Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – N 35. – ст.235.

22. Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 30. – ст.274.

23. Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – ст.258.

О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ДЕФИНИЦИИ «КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ»

МЯГКИЙ Андрей Викторович - Национальная академия правовых наук, Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства имени академика Ф.Г.Бурчака

В статье анализируется понятие «корпоративное управление», закрепленное в Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине». Для усовершенствования этой дефиниции выявляются разные подходы к ее определению, сформировавшиеся в научной отечественной и зарубежной литературах. Предлагается усовершенствовать существующее законодательное понятие «корпоративное управление» за счет закрепления в нем всех этапов реализации управленческих решений и положения о том, что в процессе такого управления участники реализуют их корпоративные права. С целью устранения противоречий между разными нормативно-правовыми актами обосновывается закрепление в них исследуемого понятия в одном и том же значении.

Ключевые слова: корпоративное управление, участник, управленческие решения, контроль, корпоративные права, органы управления

Актуальность темы исследования

Понятие «корпоративное управление» встречается в Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» [1] и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» [2], а также в нескольких подзаконных актах, в частности, в постановлении правления Национального банка Украины «Об одобрении Методических рекомендаций по организации и функционированию систем риск-менеджмента в банках Украины» от 2 августа 2004 № 361 [3], в распоряжении Государственной комиссии по регулированию рынков финансовых услуг Украины «Об утверждении Методических рекомендаций по системе управления и раскрытия информации финансовыми учреждениями» от 27 декабря 2005 № 5207 [4] и др. При этом указанные нормативно-правовые акты по-разному толкуют изучаемое понятие: и как систему организации деятельности и контроля общества; и как отношения между компанией и ее участниками. Это приводит к различной трактовке правовых норм субъектами хозяйствования, инвесторами, контролирующими и судебными органами. Кроме этого, при составлении локальных актов предприятий применяются различные формулировки исследуемого понятия: в одних – закрепляется законодательная дефиниция, в других – определение из подзаконных нормативно-правовых актов, в других – предлагается совершенно новый подход к его пониманию. Например, в Кодексе корпоративного управления ПАО АБ «Укргазбанк» закреплено подход к понятию «корпоративное управление» намного шире законодательного определения [5]. Все это обусловливает возникновение конфликтных ситуаций между участниками, менеджерами и органами общества.

Степень исследованности проблематики

В научной литературе попытки раскрыть указанную дефиницию содержатся в работах О.М. Винник [6], А.В.Гарагонича [7], С.Д. Могилевского [8], А.Н. Переверзева [9] и многих других. Следует отметить, что авторы изложили свое видение такого сложного явления, как корпоративное управление, при этом законодательное понятие они не рассматривали.

Приведенное указывает на актуальность исследования указанных вопросов, целью которого является определение понятия «корпоративное управление» и формулирование предложений о внесении соответствующих изменений в действующее законодательство Украины в этой части.

Изложение основного материала

В Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» (п. 27 ст. 1) и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» (ст. 1), определено, что корпоративное управление – это система отношений, которая определяет правила и процедуры принятия решений относительно деятельности хозяйственного общества и осуществления контроля, а также распределение прав и обязанностей между органами общества и его участниками по управлению обществом. При внимательном изучении этого понятия можно констатировать, что оно несовершенно и не отвечает требованиям хозяйственной практики. Законодательная формулировка корпоративного управления является неполной, поскольку отражает не всю цепь реализации управленческих решений: принятие – исполнение – контроль. Им опосредуются только отношения по принятию и контролю и не включаются отношения, связанные с их выполнением. Фактически это означает, что, например, проведение внеочередного общего собрания или одобрения крупных сделок не является корпоративным управлением, а это противоречит другим нормам законодательства, которые рассматривают общее собрание как высший орган управления обществом.

Исследуемая легальная дефиниция указывает, что корпоративное управление осуществляется, в первую очередь, путем принятия решений, способных обеспечить осуществление нормальной хозяйственной деятельности предприятия. Следует уточнить, что оно охватывает не любые решения, а только решения управленческого характера, как-то: решение об одобрении и заключении сделок, о назначении председателя и членов исполнительного органа общества, о прекращении полномочий членов наблюдательного совета, о создании обособленного подразделения и т.д.

Определенные замечания, на мой взгляд, вызывает и вторая часть законодательного понятия «корпоративное управление». В ней говорится о том, что корпоративное управление – это система отношений, которая определяет распределение прав и обязанностей между органами общества и его участниками по управлению им. Критически можно воспринять позицию о том, что участники общества имеют какие-либо права и обязанности по управлению, ведь они вообще не осуществляют управленческую деятельность. Эту идею отстаивает также П.Е. Шустер. «Акционер не может непосредственно управлять обществом, – пишет он, – а может только участвовать в управлении посредством участия в работе органов управления общества, участвуя таким образом в формировании воли юридического лица, а, следовательно, и в принятии управленческого решения» [10, с. 14]. Действующее законодательство предоставляет участникам право получать информацию про общества, требовать созыва общих сборов, включение определенных вопросов в повестку дня, отчетности исполнительного органа и тому подобное. Однако такие действия не являются управленческими, они свидетельствуют о реализации участниками их корпоративных прав (ст. 10 Закона Украины «О хозяйственных обществах»). Под осуществлением корпоративного права на управление обществом понимается процесс, в результате которого участники реализуют субъективные права на получение информации, создания и утверж-

дения внутренних документов, принятия решений и контроль за их выполнением, основываясь на своем имущественном интересе и руководствуясь правовыми принципами. Учитывая изложенное, при формулировке понятия «корпоративное управление» уместно указать не на распределение прав и обязанностей между органами общества и его участниками по управлению обществом, а на порядок реализации участниками их корпоративных прав, и является составной корпоративного управления.

Проводя анализ понятия «корпоративное управление» в законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине», отметим, что оно не согласуется с другими нормами этих законов. Легальная дефиниция отражает только отношения внутри самого хозяйственного общества (между участниками и органами управления), в то время как для реализации вышеуказанных нормативно-правовых актов необходимо такое понимание корпоративного управления, которое бы охватило также и отношения хозяйственного общества и его органов с государственными структурами, кредиторами, инвесторами, вкладчиками и другими заинтересованными лицами. Это следует из содержания ст. 12-2 Закона Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг», которая устанавливает требования к отчету о корпоративном управлении. Такой отчет должен содержать информацию о: 1) цель осуществления деятельности финансового учреждения; 2) соблюдение / несоблюдение принципов или кодекса корпоративного управления; 3) владельцев существенного участия (в том числе лиц, осуществляющих контроль за финансовым учреждением); 4) состав наблюдательного совета, в том числе созданные им комитеты; 5) состав исполнительного органа; 6) факты нарушения членами наблюдательного совета и исполнительного органа внутренних правил, повлекшее причинение ущерба; 7) меры воздействия, применяемые в течение года органами государственной власти; 8) размер вознаграждения за год членов наблюдательного совета и исполнительного органа; 9) значительные факторы риска, которые влияли на деятельность финансового учреждения в течение года; 10) наличие системы управления рисками и ее ключевые характеристики; 11) результаты функционирования в течении года системы внутреннего аудита (контроля); 12) факты отчуждения в течение года активов в объеме, превышающем установленный в уставе размер; 13) результаты оценки активов в случае их купли-продажи в течение года в объеме, превышающем установленный в уставе размер; 14) операции со связанными лицами, в том числе в пределах одной промышленно-финансовой группы или иного объединения, проведенные в течение года; 15) использованы рекомендации органов, осуществляющих государственное регулирование рынков финансовых услуг, по аудиторскому заключению; 16) внешнего аудитора наблюдательного совета финансового учреждения, назначенного в течение года; 17) деятельность внешнего аудитора; 18) защита финансовым учреждением прав потребителей финансовых услуг. Как видим, корпоративное управление в соответствии с вышеприведенной статьей охватывает как управленческую деятельность органов общества, так и их взаимодействие с сторонними лицами – аудиторами (п. 17), комиссиями по регулированию рынка финансовых услуг (п. 15), потребителями (п. 18), другими субъектами хозяйствования (п. 12, 14). Аналогичный подход к понятию «корпоративное управление» используется в ст. ст. 7, 8 Закона Украины «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» при раскрытии полномочий и задач Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку Украины. Это означает – при формулировке законодательной дефиниции «корпоративное управление» важно охватывать ею не только отношения внутри хозяйственного общества, но и отношения общества, его участников и управленцев с заинтересованными лицами. Вышеупомянутый подход поддерживается

и в зарубежном законодательстве, где под корпоративным управлением понимаются внутренние отношения между акционерами, советом директоров и менеджерами, которые возникают в процессе управления компанией. Достаточно кратко, но метко корпоративное управление раскрыто в Кодексе Кэдбери (Великобритания), где под ним понимается система, с помощью которой компании управляются и контролируются [11, с. 202].

Содержание законодательной дефиниции «корпоративное управление» можно раскрыть также путем анализа хозяйственного процессуального законодательства. Так, в соответствии со ст. постановления Пленума Верховного суда Украины «О практике рассмотрения судами корпоративных споров» от 24 октября 2008 корпоративным управлением охватываются отношения между органами общества и его собственниками (акционерами) по решению дел общества [12]. На это указывают п. 18 38-41 настоящего постановления, где спорами с управлением обществом признаются споры о признании недействительными решений общего собрания, наблюдательного совета, споры, связанные с порядком созыва и работы этих органов, разграничением полномочий председателя и членов коллективного исполнительного органа и тому подобное. Согласно п. 6.1 Рекомендаций Президиума Высшего хозяйственного суда Украины «О практике применения законодательства в рассмотрении дел, возникающих в корпоративных отношениях» от 28 декабря 2007, отношениями по корпоративному управлению признаются отношения между участниками (учредителями) общества по поводу его создания, формирования его органов, определение их компетенции [13]. В Справке Высшего хозяйственного суда Украины по результатам обобщения судебной практики разрешения споров о корпоративном управлении и реализации корпоративных прав от 1 февраля 2014 к спорам о корпоративном управлении отнесены споры о признании недействительным решения общего собрания участников (акционеров), об обязательстве совершить определенные действия (принять участие в общем собрании, включить в состав участников хозяйственного общества, созвать общее собрание и т.д.), о признании недействительным решения исполнительного органа хозяйственного общества, споры по иску акционера (участника) хозяйственного общества о защите прав или охраняемых законом интересов общества вне отношений представительства [14]. Итак, хозяйственное процессуальное законодательство толкует корпоративное управление как систему отношений между участниками общества и его органами по поводу реализации участниками их корпоративных прав.

На основании вышеизложенного, предлагается усовершенствовать легальную дефиницию «корпоративное управление» и закрепить ее в Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» в следующей редакции: «Корпоративное управление – это система установленных правил и процедур принятия, исполнения, контроля решений органов и участников хозяйственного общества».

Дефиниция «корпоративное управление» встречается и в нескольких подзаконных актах, причем в совершенно ином значении, чем в законах. Так, в постановлении правления Национального банка Украины «Об одобрении Методических рекомендаций по организации и функционированию систем риск-менеджмента в банках Украины» от 2 августа 2004 № 361 указано, что корпоративное управление – это система организации деятельности и контроля банка, определяет распределение прав и обязанностей между различными участниками хозяйственного общества, а именно: наблюдательным советом банка (советом директоров), руководством (правлением) банка, акционерами и другими заинтересованными сторонами (для банков – прежде всего вкладчиками и другими кредиторами), а также правила и процедуры принятия решений по делам банка. Такое же определение корпоративного управления находится и в распоряжении Государственной комис-

сии по регулированию рынков финансовых услуг Украины «Об утверждении Методических рекомендаций по системе управления и раскрытия информации финансовыми учреждениями» от 27 декабря 2005 № 5207. Сравнительный анализ этого определения с законодательной дефиницией «корпоративное управление» показывает, что на подзаконном уровне поддерживается слишком узкий подход, который рассматривает корпоративное управление как принятие решений или ведения дел предприятия его уполномоченными органами, с помощью чего обеспечивается определение и выполнение задач организации и мониторинг ее деятельности, ведения честного и прозрачного бизнеса, привлечение к ответственности всех вовлеченных сторон. Ошибочным, на наш взгляд, является применение в вышеприведенном понятии словосочетание «другими заинтересованными сторонами (для банков – прежде всего вкладчиками и другими кредиторами)», согласно которому признаются участниками хозяйственного общества посторонние лица, противоречит сущности этого юридического лица. Поскольку названные подзаконные нормативно-правовые акты реализуются на основе Законов Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине», то и понятие корпоративного управления в них должно применяться в одинаковом смысле.

Учитывая изложенное, аргументируется во всех подзаконных актах, в том числе в постановлении правления Национального банка Украины «Об одобрении Методических рекомендаций по организации и функционированию систем риск-менеджмента в банках Украины», распоряжении Государственной комиссии по регулированию рынков финансовых услуг Украины «Об утверждении методических рекомендаций по системе управления и раскрытия информации финансовыми учреждениями», применять понятие «корпоративное управление», которое раскрыто в Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине».

Вышеприведенный анализ позволяет сделать следующие **выводы**:

1. Предлагается усовершенствовать легальную дефиницию «Корпоративное управление» и закрепить ее в Законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» в следующей редакции: «корпоративное управление – это система установленных правил и процедур принятия, исполнения, контроля решений органов и участников хозяйственного общества».

2. С целью устранения противоречий между нормативно-правовыми актами различной юридической силы аргументируется во всех подзаконных актах применять понятие «корпоративное управление», определенное в законах Украины «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» и «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине».

Литература

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III // Відомості ВВР України. – 2002. – № 1. – Ст. 1. (зі змінами та доповн.)

2. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР // Відомості ВВР України. – 1996. – № 52. – Ст. 292. (зі змінами та доповн.).

3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : постанова правління Національного банку від 02 серпня 2004 р. № 361. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04 (зі змінами та доповн.)

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо системи управління та

розкриття інформації фінансовими установами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27 грудня 2005 р. № 5207 // Українська інвестиційна газета. – 2006. – № 8. – С. 28.

5. Кодекс корпоративного управління ПАТ «Укргазбанк». [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Укргазбанку. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/corporate_management/

6. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах : проблеми правового забезпечення: монографія / О.М. Вінник. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.

7. Гарагонич О.В. Поняття і принципи корпоративного управління / О.В. Гарагонич // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 155-157.

8. Могилевский С.Д. Органы управления хозяйственными обществами: правовой аспект : монография / С.Д. Могилевский. – М.: Дело, 2001. – 360с.

9. Переверзєв О.М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерному товаристві : автореф. дис. канд.. юрид. наук. / О.М. Переверзєв. – Донецьк, 2004. – 20 с.

10. Шустер П. Э. Правовые механизмы участия акционера в управлении акционерным обществом : автореф. дис. канд. юрид. наук. / П. Э. Шустер. – М.,2008. – 38 с.

11. Долинская В.В. Акционерное право : монография / В.В. Долинская. – М., 2006. – 736 с.

12. Про практику розгляду судам корпоративних спорів: постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 2. – С. 7.

13. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин: Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 1. – С. 22. (зі змінами та доповн.)

14. Довідка за результатами узагальнення судової практики вирішення спорів про корпоративне управління та реалізацію корпоративних прав: Довідка Вищого господарського суду України від 01 лютого 2014 р. // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 1. – С. 42.

SUMMARY

The article have been analyzed the concept of "corporate governance" in the Laws of Ukraine "On Financial Services and State Regulation of Financial Markets" and "On State Regulation of Securities Market in Ukraine". To improve this definition it has been identified different approaches to its definition, formed in scientific national and foreign literature. It have been proposed to improve the existing legal concept of "corporate governance" by assigning it all stages of implementation of management decisions and regulations that in the course of such control participants realize their corporate rights. In order to eliminate conflicts between different legal acts justified contained therein investigated concept in the same sense.

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА СПРАВЛЯННЯМ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

ВАСИЛЬЧУК Світлана Станіславівна - здобувач Київського міжнародного університету

Статья посвящена исследованию характерных особенностей налогового контроля над взыманием косвенных налогов.

В статье охарактеризованы функции, задачи, формы и методы осуществления налогового контроля над взыманием косвенных налогов.

Ключові слова: контроль, податковий контроль, непрямі податки, справляння податків, податок на додану вартість, акцизний податок, мито.

Фінансовою основою соціального добробуту, економічної стабільності та зростання більшості сучасних високорозвинених країн світу є податки, не є виключенням з цього й Україна, основним джерелом наповнення дохідної частини бюджету якої є прямі та непрямі податкові платежі.

У зв'язку із цим особливого значення набуває питання розвитку системи державного контролю за належним виконанням суб'єктами покладених них податкових зобов'язань. При цьому окрема увага має приділятися контролю за справлянням непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного податку, мита), адже згідно з офіційними даними Державної фіскальної служби України за 2014 рік до Зведеного бюджету України за рахунок непрямих податків було зібрано більше 245,68 млрд. грн. у той час, коли загальна сума зібраних податкових надходжень до Зведеного бюджету України у 2014 році склала майже 425,17 млрд. грн. [9].

Відомо, що податковий контроль був об'єктом дослідження таких науковців, як: Н.А. Маринів, О.А. Ногіна, В. П. Печуляк, Д.М. Рева. Чимало уваги окремим аспектам податкового контролю, як складової фінансового контролю, було приділено у наукових працях О.Ю. Грачової, Л.М. Касьяненко, Л.А. Савченко. При цьому, загальні питання оподаткування та контролю досліджували В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.Д. Василик, Л.К. Воронова, П.Т. Гега, М.П. Кучерявенко, Ю.В. Оніщик, О.П. Орлюк, С.Г. Пепеляєв, В.Ф. Роль, В.В. Сергієнко, Н.І. Хімічева, Н.Ю. Пришва та інші.

У той же час, віддаючи належне зусиллям цих та інших дослідників, проблематиці контролю за механізмом непрямого оподаткування окремої та суттєвої уваги не приділялося.

Слід зазначити, що елементами, які дозволяють з'ясувати особливості податкового контролю загалом, так і за справлянням непрямих податків, є завдання та функції.

До основних функцій податкового контролю можна віднести наступні:

- облікову – забезпечує облік платників податків, предметів оподаткування, належних платежів бюджетам і цільовим державним фондам;

- профілактичну – забезпечує припинення та профілактику правопорушень у податковій сфері;

- інформаційну – слугує джерелом інформації для прийняття управлінських рішень;

- мобілізуючу – за підсумками податкового контролю дозволяє збільшити надхо-

дження до бюджетів та цільових державних фондів.

Ці функції характерні для податкового контролю за справлянням як прямих, так і непрямих податків, однак в останньому випадку їх зміст буде дещо звужений.

У свою чергу, податковий контроль за справлянням непрямих податків виконує ще одну специфічну функцію – превентивну, яка забезпечує попередження або зменшення негативних наслідків від порушення механізму справляння непрямих податків.

Податковий контроль, у тому числі контроль за справлянням непрямих податків, як елемент управління вирішує декілька завдань:

по-перше, це засіб забезпечення законності у сфері оподаткування;

по-друге, це регламентована нормами права діяльність владних та зобов'язаних осіб, пов'язана з формуванням публічних грошових фондів за рахунок надходжень від податків та зборів;

по-третє, це контроль за фінансовою та господарською діяльністю суб'єктів у зв'язку з оподаткуванням [2].

Крім цього, проіорітетним завданням податкового контролю за справлянням непрямих податків є розробка пропозицій щодо усунення недоліків, прогалин, виявлених у механізмі їх справляння з метою запобігання його порушень у подальшому.

Специфіку податкового контролю за справлянням непрямих податків обумовлюють також форми та методи його здійснення.

У контексті досліджуваного питання слід погодитись із О. М. Музичуком, який звертає увагу на те, що в законодавстві та науково-правових колах відсутній загально узгоджений підхід щодо форм контролю, підтвердженням чого є визначення різного переліку форм контролю, ототожнення їх у більшій мірі з методами контролю, в меншій із напрямами, засобами, заходами та видами такої діяльності. Окремо вчений наголошує на тому, що не допомагають розв'язати вищенаведені методологічні проблеми тлумачні словники, національне та зарубіжне законодавство [3, с. 388-389].

Варто зазначити, що наразі багатьма науковцями приводяться позиції щодо визначення поняття "форми податкового контролю". Зокрема, Н. А. Маринів вважає, що форма податкового контролю є регламентованою нормами податкового законодавства способом організації, здійснення та формального закріплення результатів заходів податкового контролю, що є єдиною сукупністю дій уповноважених органів із виконання конкретного завдання податкового контролю. При цьому форма податкового контролю як зовнішнє вираження конкретного змісту відображається перш за все в здійсненні конкретних дій із застосуванням тих або інших прийомів і способів для встановлення фактів об'єктивної дійсності, а також у документах податкового контролю, закріплюючих його результати [1, с. 27; 5, с. 115].

Ю. В. Оніщик звертає увагу на те, що форма податкового контролю – це регламентований податково-правовими нормами комплекс організаційно-процесуальних заходів, які здійснюють податкові органи під час контрольної діяльності [6, с. 169].

Як бачимо із аналізу вищенаведеного, під час визначення поняття "форма контролю", в тому числі "форма податкового контролю", у науково-правових колах використовують такі терміни, як "спосіб", "засіб", "прийом". Із цього приводу варто зазначити, що, на нашу думку, такий підхід є не зовсім правильним, оскільки використання вищенаведених термінів більш характерне для визначення поняття "метод діяльності", у тому числі зі здійснення податкового контролю за справлянням непрямих податків.

Разом з тим з аналізу національного податкового законодавства можна зробити висновок, що формами податкового контролю за справлянням непрямих податків є:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів;
- здійснення перевірок і звірок [7].

Відповідно до ст. 63 ПК України облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю та повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законо-

давства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [7].

Аналізуючи сукупність облікових обов'язків у системі податкового обов'язку в цілому, необхідно враховувати їх деяке роздвоєння й формування обов'язків з обліку платників податків та обов'язків щодо обліку об'єктів оподаткування. Характеризуючи порядок проведення обліку платників в уповноважених державних органах, часто звертають увагу на те, що він являє собою встановлену податковим законодавством послідовність дій уповноважених державних органів щодо здійснення реєстрації, перереєстрації або зняття з реєстрації осіб, які підлягають обліку в державних органах, а також діяльність таких органів з ведення реєстрів платників податків. Тобто облік в уповноважених державних органах зводиться винятково до дій таких органів. Однак, у цьому випадку необхідно враховувати й дії самих зобов'язаних осіб – платників податків, які надають певні відомості для податкового обліку [4, с. 285].

Враховуючи викладене, на нашу думку, до специфічних облікових обов'язків платників непрямих податків, крім загального для всіх платників податків обов'язку з обліку об'єктів оподаткування у податковій звітності, необхідно віднести також обов'язок реєстрації та обліку виданих та отриманих податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних [8].

Ще однією специфічною формою податкового контролю за справлянням непрямих податків є зустрічні звірки, які не є перевірками і проводяться в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. За своєю сутністю зустрічні звірки є змішаною формою податкового контролю, яка фактично об'єднує такі дві його форми, як інформаційно-аналітичне забезпечення та позапланова невиїзна документальна перевірка.

На нашу думку, зустрічні звірки як форма контролю притаманна саме податковому контролю за справлянням непрямих податків, адже, приміром, направлення контролюючим органом запиту про проведення зустрічної звірки до або під час проведення перевірки повноти нарахування та сплати екологічного податку – не допоможе досягти мети контрольно-перевірочних заходів, оскільки відповідно до ПК України платниками екологічного податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, а об'єктом та базою оподаткування є обсяги та види викинутих або скинутих ними забруднюючих речовин тощо [7].

Таким чином, оскільки зустрічною звіркою вважається співставлення даних первинних бухгалтерських та інших документів одного суб'єкта господарювання з іншим з метою підтвердження відносин, виду, обсягу і якості операцій та розрахунків, що здійснювалися між ними, для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку платника податків, то у наведеному прикладі будуть відсутні об'єкт та предмет для зустрічної звірки.

Слід зазначити, що форми податкового контролю, в тому числі за справлянням непрямих податків, нерозривно пов'язані з методами такої діяльності, адже за допомогою останніх форми контролю реалізуються. У науково-правових колах виділяють чимало методів здійснення податкового контролю уповноваженими органами: аналітичний огляд документів, економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи, порівняння капіталу, інвентаризації тощо.

Не зупиняючись на всіх методах податкового контролю, зазначимо лише, що специфічним методом податкового контролю за справлянням непрямих податків є метод співставлення, який дозволяє посилити ефективність наскрізного моніторингу стану виконання платниками податків своїх фіскальних зобов`язань перед державою. Сутністю даного методу є аналіз взаємопов`язаних даних та показників фінансово-господарської діяльності платників податків, відображених у відповідній бухгалтерській та іншій документації, на предмет виявлення у них розбіжностей та невідповідностей, що можуть вказувати на вчинення відповідних правопорушень.

Характеризуючи особливості податкового контролю за справлянням непрямих податків, слід відзначити, що заходи податкового контролю за справлянням непрямих

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню характерних особливостей податкового контролю за справлянням непрямих податків.

У статті охарактеризовано функції, завдання, форми та методи здійснення податкового контролю за справлянням непрямих податків.

SUMMARY

The article investigates the characteristics of the tax control for charging indirect taxes.

The article describes the functions, tasks, forms and methods of tax control for charging indirect taxes.

податків, на відміну від прямих, мають неодноразовий, постійний характер, адже вони здійснюються в деяких випадках навіть до виникнення об'єктів оподаткування та застосовуються на всіх етапах адміністрування непрямих податків.

Крім цього, розглядаючи правове регулювання податкового контролю за справлянням непрямих податків, варто звернути увагу на те, що в чинних нормативно-правових актах, присвячених регулюванню механізму справляння непрямих податків в Україні, окремо практично не визначаються матеріально-правові та процедурні питання податкового контролю за цим процесом, зокрема не встановлено компетенцію суб'єктів, які його здійснюють, а також форми, способи і методи його проведення. Так, наприклад, у Розділі 5 ПК України питання контролю за правильністю нарахування та сплати (перерахування) податку на додану вартість до бюджету взагалі не висвітлено жодним чином.

У той же час, податковий контроль за справлянням непрямих податків є важливим елементом забезпечення нормального функціонування податкового механізму держави та належного виконання їм свого призначення. Дослідження специфіки податкового контролю за справлянням непрямих податків дозволить віднайти оптимальні шляхи його удосконалення та способи більш ефективного наповнення державної скарбниці.

Література

1. Маринів Н. А. Податкова перевірка як організаційно-правова форма реалізації податкового контролю: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. / Маринів Наталія Анатоліївна. – Х., 2007. – 189 с.

2. Маринів Н.А. Податкова перевірка як організаційно-правова форма реалізації податкового контролю. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н., – Харків, 2007. – 21 с.

3. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: монографія / О. М. Музичук. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 654 с.

4. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. Т. 1 / кол. авторів [заг. редакція М. Я. Азарова]. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2011. – 590 с.

5. Ногина О. А. Налоговый контроль: вопросы теории / О. А. Ногина. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.

6. Оніщик Ю. В. Правовий статус організації – платника податку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. / Оніщик Юрій Віталійович. – Ірпінь, 2008. – 210 с.

7. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 р. №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

8. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру податкових накладних: постанова Кабінету Міністрів України: від 29.12.2010 №1246 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1246-2010-%D0%BF

9. Результати діяльності / Державна фіскальна служба України: офіційний сайт: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/diyalnist-/rezalt/ .

КОНЦЕПЦІЯ ПОДАТКОВОГО СПОРУ ЯК ОХОРОННОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

КІЦЕНКО Валерій Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права НУ «Одеська юридична академія»

УДК 347.73:336.22

Исследуется правовая природа налогового спора как отдельной категории финансового права. Налоговый спор рассматривается с позиций теории правового спора как специфическое охранительное правоотношение. Уделено особое внимание структуре налогового спора, сформулировано авторское определение налогового спора.

Ключові слова: податковий спір, охоронні правовідносини, правовий спір, податкові правовідносини, структура податкового спору

В українській науці фінансового права категорія «податковий спір» ще не отримала необхідного концептуального осмислення як самостійна наукова проблема. В умовах реформування податкового законодавства зазначена проблема набуває ще більшої актуальності та потребує фундаментальних досліджень. Сучасний стан досліджень правової природи податкового спору не є адекватним тому значенню, яке має цей правовий засіб у правовій системі України.

У незалежній Україні окремі види правового спору досліджували в галузевих правових науках О.В. Бринцев, М.В. Жушман, А.Ю. Осадчий, В.А. Сьоміна, Л.В. Лейба, В.В. Лазор, О.М. Обушенко. У фінансовому праві на деякі аспекти податкових спорів звертали увагу О.М. Федорчук, Я.В. Греца.

Метою статті є розробка основоположних теоретичних засад концепції податкового спору як специфічного виду охоронних податкових правовідносин. Її новизна полягає у формулюванні оригінального визначення податкового спору та обґрунтуванні відповідного наукового підходу до його юридичного складу (юридичної конструкції), який є найбільш адекватним нормам діючого законодавства України.

З методологічної точки зору, щодо правової природи податкового спору можливі два підходи: формальний та матеріальний.

У першому акцент робиться на процесуальну сторону вирішення податкових спорів, на форму. Відповідно робиться висновок, що оскільки податкові спори розглядаються в адміністративних судах, такі спори слід вважати адміністративними спорами. У межах такого підходу адміністративний спір зводиться виключно до його розв'язання в адміністративних судах, тобто тільки до його судової форми. Однак, якщо адміністративний спір має альтернативну підвідомчість (адміністративному суду чи вищесто-ящому державному органу), то він буде власне адміністративним спором лише у випадку його розв'язання у порядку адміністративного судочинства. За цією логікою, до адміністративних спорів не будуть відноситись спори, що витікають з адміністративних правовідносин, однак які вирішуються у позасудовому (адміністративному) порядку.

На наш погляд, при теоретичній інтерпретації податкового спору визначальним повинен бути інший – змістовний або матеріально-правовий критерій. Прихильники цього підходу при визначенні специфіки податкового спору виходять або зі специфі-

ки його суб'єктного складу («суб'єктний підхід»), або з характеру матеріально-правових відносин, з яких він виникає («предметний підхід»).

З точки зору суб'єктного підходу, в якості податкового розглядається спір, ву якому обов'язковою стороною виступає податковий орган, дії якого оскаржено або який за власною ініціативою порушує спір [1, с.251].

З цим не можна повністю погодитися хоча б тому, що фіскальні органи здійснюють інші повноваження, які безпосередньо не пов'язані з податковим контролем чи навіть фінансовим правом (наприклад, при порушенні за ініціативою податкової служби провадження у справі про банкрутство суб'єкта господарської діяльності, реалізуються відповідні господарсько-правові норми). Відповідно, присутність податкового (фіскального) органу в якості сторони спору ще не свідчить про те, що цей правовий спір є податковим.

На нашу думку, правильним є інший підхід – предметний. Предметний підхід спирається та такі посилки: податкові спори виникають тільки з податкових відносин, у яких, відповідно, реалізуються норми фінансового права.

Болгарський вчений С. Попович слушно зазначав, що спір можна вважати адміністративним, якщо юридичне питання, що складає сутність спору, є питанням адміністративного права [3, с.507-508]. Слід з цим погодитись та за аналогією відмітити, що спір можна вважати податковим, якщо юридичне питання, що складає сутність цього спору, є питанням податкового права (як інституту фінансового права).

Матеріально-правовий підхід дозволяє визначити податковий спір, виходячи з того, яке матеріально-правове відношення знаходиться у спірному стані та що складає предмет матеріально-правових вимог скаржника. Саме матеріальне правовідношення, що зв'язує сторони, характеризує та перед іншим визначає зміст правового спору. Якщо це правовідношення є податковим, спір повинен вважатися податковим.

Право кожної зі сторін заявляти вимоги та заперечення на захист своїх суб'єктивних прав та законних інтересів у спірному відношенні утворює юридичний зміст матеріального охоронного правовідношення, яким є правовий спір.

Фактичним змістом податкового спору є фактичні дії сторін спору, в яких реалізується право кожної з них заявляти вимоги та заперечення на захист своїх суб'єктивних прав у спірному відношенні, або, інакше кажучи, на захист свого бачення змісту спірного правовідношення. Такі фактичні дії також можна назвати суперечностями.

Суперечності виникають між сторонами відносно власних прав та обов'язків або законності прийнятих рішень. Саме суб'єктивні права, юридичні обов'язки та законність прийняття рішень суб'єктами владних повноважень (якщо мова йде про публічно-правові спори) утворюють предмет податкового спору. Водночас, суперечності можуть виникнути також щодо самої реалізації прав або належності виконання обов'язку (зловживання правом, неповне або неналежне виконання обов'язку). Таким чином, зазначені права та обов'язки слід розуміти, в тому числі, в аспекті їхньої динамі-ки, як зміст конкретних правовідносин.

У літературі найбільш близькою до зазначеного вище підходу розмежування юридичного і фактичного змісту правового спору, є позиція Н.М. Тарусіної, яка трактує правовий спір як конфлікт юридично рівних осіб, об'єктивною стороною якого є охоронне правовідношення, а суб'єктивною – суперечності відносно своїх суб'єктивних прав та обов'язків [4, с.7].

На нашу думку, такий підхід має свої недоліки, оскільки суперечності є ніщо інше як фактично реалізована правомочність сторін спору заявляти вимоги або заперечення, в яких, у свою чергу, реалізується конституційно закріплене право кожного на захист. Відривати суперечності від змісту охоронного правовідношення є нелогічним.

Заслуговує на увагу теза Н.М. Тарусіної, щодо юридичної рівності сторін спору. Дійсно, сторони будь-якого правового спору володіють рівними правами на захист, кожен з них має правомочність заявляти власні вимоги і заперечення та, одночасно, не вправі самостійно примусити іншого відмовитися

від оскарження, застосувати до нього санкції та ін. Витікаючи з самої ідеї правового спору, принцип формальної рівності сторін находить своє вираження у відповідних процесуальних відносинах, пов'язаних із судовим вирішенням такого спору. Водночас, діючий насьогодні порядок адміністративного оскарження та відповідні адміністративно-юрисдикційні процедури розгляду таких скарг залишають відкритим питання рівності правових можливостей скаржників та контролюючих органів, правові акти або дії яких оскаржено.

Структура податкового спору є певною юридичною конструкцією, зовнішнім вираженням правової сутності податкового спору.

Юридична конструкція, як і будь-яка модель, є спрощеним образом, абстракцією правових явищ. Саме завдяки цьому вона відмічається своєю наочністю, чіткістю та приводить знання в певну систему, полегшуючи сприйняття та інтерпретацію досліджуваних об'єктів [5, с.277].

Питання юридичних конструкцій підіймалося ще в 70-80 рр. XX ст. радянськими юристами-теоретиками [6, с.52]. У фінансовому праві юридичні конструкції як окрему проблему почали досліджувати зовсім недавно.

Так, Д.В. Вінницький зазначає, що для регулювання навіть відносно простого суспільного відношення завжди необхідна система взаємопов'язаних норм. Цей взаємозв'язок правових норм забезпечується різноманітними засобами. Далеко не останнім за своїм значенням серед них є юридичні категорії, презумпції, фікції та інші юридичні конструкції [7, с.238–83].

Будування юридичних конструкцій є прикладом застосування такого методу дослідження, як метод моделювання. Розробка юридичної конструкції (юридичного складу) податкового спору передбачає не просто формулювання його поняття, а виокремлення його складових частин (структурних елементів).

На нашу думку, для розкриття структурних елементів податкового спору найкраще підійде підхід, який використовував І.М. Зайцев [8, с.40–49]. Будуючи конструкцію господарського спору він відштовхувався від теорії позову і виокремлював три основні елемента господарського спору: сторони, предмет, підстава.

Цей підхід є найбільш перспективним для розроблення структури по-даткового спору. Структура податкового спору природно більш ближча до структури позову, аніж до складу правопорушення. Правопорушення є протиправною дією винної особи. Форма та ступінь вини суб'єкта, його мо-тиви та цілі мають принципове значення для встановлення міри його відповідальності. Податковий спір є системою правомірних дій суб'єктів, їх взаємовідносини пов'язані з відновленням суб'єктивного права, його захистом. На практиці саме структура спору обумовлює елементний склад позову, за допомогою якого, у свою чергу, спір стає предметом розгляду суду.

Побудова юридичного складу податкового спору повинна спиратися на діюче законодавство України. Легального визначення правового спору або податкового спору в законодавстві України немає. Як немає й чітко закріпленого переліку його структурних елементів. Однак, такі елементи законодавцем фактично виокремлюються з метою вирішення цілої низки практичних питань.

Мова йде про тотожність спорів. Податкові спори відносяться до кате-горії адміністративних справ. Розгляд адміністративних справ віднесено до компетенції адміністративних судів. Відповідно, стаття 108 Кодексу адміністративного судочинства України [9], позовна заява повертається позивачеві, якщо у провадженні цього або іншого адміністративного суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Стаття 109 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає, що суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, зокрема, якщо у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили: постанова суду чи ухвала суду про відмову у відкриті провадження в адміністративній справі, про закриття провадження в такій справі у зв'язку з відмовою

АНОТАЦІЯ

Податковий спір розглядається з позицій теорії правового спору як специфічне охоронне правовідношення. Приділено особливої уваги встановленню структури податкового спору, сформульовано авторське визначення поняття податкового спору.

SUMMARY

The legal nature of a tax dispute as a separate category of financial law is in-vestigates. The tax dispute is considered from the viewpoint of a legal dispute as a specific protective legal relationship. Special attention is paid the structure of a tax dispute; authors gave definition of a tax dispute.

позивача від адміністративного позову або примиренням сторін. Відповідно до статті 155 Кодексу адміністративного судочинства України, суд своєю ухвалою залишає позовну заяву без розгляду, якщо у провадженні цього або іншого адміністративного суду є адміністративна справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Таким чином, законодавець хоча й не називає їх так, але фактично використовує названі складові елементи податкового спору (сторони, предмет, підстава).

Підсумовуючи викладене, податковий спір можна визначити як матеріальне охоронне правовідношення, що виникає між суб'єктами податкових правовідносин з приводу суперечностей відносно власних прав та обов'язків та/або законності правових актів контролюючих (фіскальних) органів, що пов'язані з реалізацією податково-правових норм, і які вирішуються у передбаченому законом порядку. Структурними елементами податкового спору є його сторони, предмет та підстава.

Література

1. Податкові спори: виникнення, природа, засоби врегулювання: навч. посіб / С. В. Буряк, П. В. Мельник, Ф. О. Ярошенко та ін. ; за заг. ред. С. В. Буряка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 800 с.

2. Попович С. Административное право / С. Попович. – М. : Прогресс. – 1968. – 540 с.

3. Тарусина Н. Н. Спор о праве семейном в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Н. Н. Тарусина. – Л., 1983. – 19 с.

4. Лукич Радомир. Методология права / Лукич Радомир. – М. : Изда-тельство «Прогресс», 1981. – 304 с.

5. Алексеев С. С. Общая теория права. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Из-дательство «Юридическая литература», 1982. – 360 с.

6. Винницкий Д. В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д. В. Винницкий. – СПб. : Изд-тво «Юридический центр Пресс», 2003. – 397 с.

7. Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров / И. М. Зайцев. – Са-ратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 157 с.

8. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРІАНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - кандидат юридичних наук, судовий експерт з економічних досліджень, директор ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

На основі проведеного аналізу ефективності за варіантами діяльності сільськогосподарського підприємства визначено, що домогтися значного поліпшення діяльності в заданих рамках розглянутого об'єкта без кардинальних змін не представляється можливим, а для цього необхідний істотний приріст витрат.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, ситуаційний аналіз, економічне дослідження, варіанти діяльності, виробничо-господарська діяльність, причинно-наслідковий аналіз, ефективність, фінансовий стан.

Проведення досліджень з економічного розвитку підприємств можуть включати: аналіз фінансово-господарської діяльності; оцінку активів і пасивів підприємств; вивчення окремих питань управління та бізнесу, застосування податкового законодавства. Залежно від спеціалізації виконавців економічні дослідження можуть проводитись щодо підприємств однієї або декількох галузей (промисловості, сільського господарства, торгівлі, транспорту тощо). Особливе місце з представленого списку займають питання управління і бізнесу, оскільки від визначення стратегії та напрямів розвитку діяльності підприємства у будь-якій із зазначених галузей, у першу чергу, залежить кінцевий результат діяльності підприємства (фірми), його (її) фінансова стабільність і незалежність.

Метою статті є розгляд специфіки визначення варіантів економічного розвитку на прикладі сільськогосподарських підприємств, як найбільш перспективної сфери діяльності в умовах ратифікації Україною Угоди про асоціацію з ЄС.

Виклад основного матеріалу

Одним із видів експертних досліджень є дослідження з метою визначення варіантів економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Від початку, розвиток сільськогосподарських підприємств визнавався в Україні пріоритетним. В Україні діє і оновлюється Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» у редакції закону від 15.05.92 N 2346-XII, останні зміни і доповнення вносилися законом від 28.12.2014 N 76-VIII (ВВР, 2015, N 6, ст.40) [1]. Відповідно до преамбули означеного закону, пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно випливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення держави та її економічної незалежності.

Для реалізації означених положень, для сільськогосподарських товаровиробників у 2015 році продовжує діяти спрощена система оподаткування. Замість

фіксованого сільськогосподарського податку, для такої категорії платників запроваджено четверту групу єдиного податку із встановленням відповідних критеріїв. Основною умовою переходу сільськогосподарських підприємств на сплату єдиного податку четвертої групи, як і раніше, є дотримання частки сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік, яка має дорівнювати або перевищувати 75 відсотків. Також для сільгосппідприємств діє спеціальний режим оподаткування, передбачений статтею 209 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [2]. Згідно із спеціальним режимом оподаткування, сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів/послуг, не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається у розпорядженні такого підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей.

Згідно з Державними класифікатором видів економічної діяльності (ДК), затвердженого наказом Держстандарту України від 22.10.1996 року №441 [4], до галузі сільського господарства належать такі види діяльності: рослинництво, тваринництво, вирощування культур у поєднанні з тваринництвом (змішане сільське господарство), надання послуг в рослинництві і тваринництві (коди груп і класів видів діяльності (в ДК з 01.1 до 01.4 включно). Зазначеними видами діяльності можуть займатись усі господарські суб'єкти: як фізичні, так і юридичні особи, незалежно від організаційно-правової форми та форми власності. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.05.1999 року № 391-р [5] до осіб, що здійснюють діяльність у галузі сільськогосподарського виробництва віднесено також риболовецькі й рибальські, включаючи риболовецькі господарства, які займаються риборозведенням, вирощуванням товарної риби, виловом, переробкою та збутом власної рибопродукції (незалежно від організаційно-правових форм власності і господарювання) – коди груп економічної діяльності 05.01 та 05.02 за ДК [4].

Виконання економічних досліджень з метою визначення найбільш перспективних варіантів розвитку сільськогосподарських підприємств здійснюється, виходячи з певної процедури дій виконавця (експерта з економічних досліджень).

Основні етапи проведення експертного дослідження можуть включати: підготовку до дослідження; збір і попередню обробку даних; виявлення потенційних можливостей економічного розвитку сільськогосподарського підприємства; оцінку ефективності за варіантами діяльності; порівняльну оцінку розглянутих економічних ситуацій діяльності; вибір найбільш перспективних варіантів; пропозиції щодо впровадження (робоча програма з впровадження). Основою виконуваної роботи, в даному випадку, може служити ситуаційний аналіз діяльності сільськогосподарського підприємства, який розглядається як метод вивчення, оцінки та порівняння комбінацій факторів впливу на результати діяльності підприємства.

Подібний метод передбачає розробку кількох варіантів умов діяльності. При цьому, розробка умов по кожному варіанту здійснюється у двох напрямах:

– виходячи з відповідної зміни факторів впливу на результати діяльності підприємства, виявлених в ході вивчення його діяльності;

– шляхом пропозиції принципово нового перспективного вирішення проблем, що стоять перед сільськогосподарським підприємством, заснованого на досвіді роботи аналогічних вітчизняних та зарубіжних підприємств..

На підготовчому етапі ситуаційного аналізу виділяють заходи:

– узгодження між виконавцем і клієнтом (сільськогосподарським підприємством) на отримання необхідних документів, інформації з інших джерел (шляхом опитування працівників);

– визначення періоду прогнозу діяльності (від 1 року до 5 років і більше);

– встановлення мети майбутнього дослідження (для внутрішніх потреб клієнта; для отримання кредиту в банку; для пошуку зовнішніх інвесторів; вирішення окремих питань, наприклад: скорочення собівартості сільськогосподарської продукції; зростання обсягів виробництва у зв'язку з розширенням «портфеля замовлень» тощо);

– складання графіку виконання завдання (по етапах роботи);

– погодження форми здачі роботи, в якості додаткового документа - надання маркетингового плану.

Збір і попередня обробка даних передбачає отримання та систематизацію даних від сільськогосподарського підприємства (замовника), зокрема: по продукції рослинництва з форми річного звіту «Виробництво і собівартість продукції рослинництва», продукції тваринництва – форми річного звіту: «Виробництво і собівартість продукції тваринництва», «Рух тварин», «Витрата кормів», а також дані аналітичних таблиць виробничо-фінансового плану: «Основні економічні показники», «Виробнича програма рослинництва», «Розрахунок потреби і вартості насіння», «Накопичення та внесення добрив та використання пестицидів», «Впровадження нової техніки і прогресивної технології», «Обіг стада тварин і птиці», «Розрахунок потреби кормів», «Виробництво і розподіл продукції тваринництва», «Механізація робіт у тваринництві», дані синтетичного і аналітичного бухгалтерського обліку по рахунках № № 01, 09, 18, 19. За наявності у сільськогосподарського товаровиробника промислових виробництв з переробки продукції рослинництва і тваринництва, а також обслуговуючих виробництв (підприємства для обслуговування господарських потреб: ремонтні майстерні та ін.; підприємства для обслуговування працівників, службовців: їдальні, житлове господарство, електростанції, водокачки тощо; підприємства з видобутку і виробництва будівельних матеріалів і палива: лісорозробки, торфорозробки, каменоломні і ін.) в якості джерел даних можуть бути використані: додаток до річного звіту за формою «Звіт про роботу підсобних промислових підприємств», таблиця виробничо-фінансового плану «Виробництво і калькуляція собівартості продукції підсобних підприємств і промислів та допоміжних виробництв», дані первинного і бухгалтерського обліку – рахунки №№ 20 і 23. Джерелом даних для проведення ситуаційного аналізу економічного розвитку сільськогосподарського підприємства щодо наявності та використання основних виробничих фондів є баланс сільськогосподарського підприємства, а також форми: «Наявність і рух основних засобів», «Енергетика», «Підсумки інвентаризації» і дані первинного та бухгалтерського обліку. З метою визначення врожайності сільськогосподарських культур, раціонального використання земельних ресурсів першорядне значення має аналіз земельного фонду сільськогосподарського підприємства на підставі таблиць: «Баланс земельних угідь та їх використання», «Виробнича програма по рослинництву», з форм річного звіту: «Виробництво і собівартість продукції рослинництва», «Виробництво і собівартість продукції тваринництва», а також даних про виконання заходів щодо поліпшення земельних угідь.

Одночасно зі збором даних безпосередньо у підприємства (замовника послуг) здійснюється збір інформації зовнішнього характеру. Наприклад: обсяг виробництва за видами сільськогосподарської продукції та її реалізації за останні 5 років (по кожному року) по району, в якому розташований об'єкт вивчення, іншим районам області; в інших областях України. Рівень цін на сільськогосподарську продукцію (за видами) в області – місця розташування об'єкта, інших областях України, в інших країнах. При цьому, обсяг виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, ціни реалізації вивчаються за розширеною номенклатурою: як за видами сільськогосподарської продукції виробляється на підприємстві, так і за іншими видами (які не застосовувалися на сільськогосподарському підприємстві, або не використовувалися тривалий час). Також встановлюються діючі ціни на мінеральні добрива, отрутохімікати, паливно-мастильні матеріали,

сільськогосподарську техніку, послуги з доставки та зберігання сільськогосподарської продукції.

При необхідності, проводяться бесіди (усні опитування) зі співробітниками підприємства-замовника, із заповненням спеціальних таблиць, опитувальних листів з тематики бесіди. Наприклад, з питань поточного формування «портфеля замовлень»; забезпеченості основними засобами, в тому числі: по зберіганню сільськогосподарської продукції; механізм доставки вантажів; з питань планування виробництва сільськогосподарської продукції на наступний рік і найближчу перспективу з інших питань.

Отримана з наведених джерел інформація підлягає обробці. При цьому, може бути використаний метод порівняння, у вигляді порівняння результатів поточного періоду з такими ж періодами минулих років (як у рамках самого підприємства, так і підприємства з іншими об'єктами). Встановлюються основні тенденції у роботі підприємства на підставі причинно-наслідкового аналізу, з виявленням взаємозв'язків між результатами роботи сільськогосподарського підприємства і факторів впливу. Серед подібних взаємозв'язків можна відзначити: зв'язок між витратами і випуском сільськогосподарської продукції; між розподілом посівних площ, врожайністю окремих сільськогосподарських культур та змінами у валових зборах у рослинництві; врожайністю окремих сільськогосподарських культур та термінами використання площ під кожну сільськогосподарську культуру; взаємозв'язок між показниками фінансового стану підприємства та ефективністю його діяльності, залежність таких показників від основних складових їх факторів (наприклад: вплив формування номенклатури виробленої продукції в рослинництві на суму виручки від реалізації та рентабельність продукції рослинництва; вплив поточної діяльності на витрати на виробництво (у цілому по продукції рослинництва, при поглибленому аналізі – додатково по окремих сільськогосподарських культурах і рентабельність діяльності у рослинництві тощо).

При проведенні попередньої обробки даних, для оцінки фінансового стану сільськогосподарського підприємства можуть бути використані у нормативних документах:

– методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій;

– методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій;

– методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства;

– методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки [6-9].

У зазначених методиках наводяться основні оціночні показники та їх нормативні значення.

Аналіз виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства виконується за окремими напрямами: аналіз використання землі; аналіз виробництва продукції рослинництва (тваринництва, промислових і обслуговуючих виробництв); аналіз природних умов, спеціалізації та інтенсивності сільськогосподарського виробництва; аналіз трудових ресурсів підприємства; аналіз капітальних вкладень; аналіз собівартості продукції, її використання, реалізації та рентабельності.

Для проведення подібного аналізу рекомендується застосування спеціальної літератури з питань аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств. [10].

За результатами попереднього аналізу визначаються «слабкі місця» у діяльності об'єкта дослідження, робляться висновки про необхідні дії для поліпшення ефективності роботи сільськогосподарського підприємства. Тим самим, закладається основа для наступного етапу роботи – виявлення потенційних можливостей економічного розвитку сільськогосподарського підприємства. На даному етапі проводиться вироблення одного або декількох рішень

виявлених проблем, на підставі здійснення ситуаційного аналізу, який, з нашої точки зору, полягає в наступному: розробка кількох (від 3 до 6 і більше) варіантів (ситуацій) формування діяльності з детальним описом конкретних умов діяльності сільськогосподарського підприємства за кожним варіантом (ситуацією). В якості умов, що обираються для кожного варіанта (ситуації) діяльності сільськогосподарського підприємства, можуть бути запропоновані організаційні та інші зміни в діяльності підприємства: за видами виготовленої сільськогосподарської продукції; задіяними ділянками площ під продукцію рослинництва; у розподілі площ між посівом зернових культур і вирощуванням кормів; у виділенні ділянок під вирощування овочів, фруктів і ягід, лікарських рослин; за структурою капітальних вкладень у тваринництво; за переважним розвитком одного (або кількох) напрямів тваринництва (скотарство, в тому числі: молоко, приріст маси; свинарство, в тому числі: приріст маси; вівчарство: в тому числі: приріст маси, кількість вовни; птахівництво; бджільництво тощо); впровадження на сільськогосподарському підприємстві виробництв з переробки сільськогосподарської продукції, обслуговуючих виробництв; будівництво складів (елеваторів, силосних башт, інших сховищ) для зберігання власної продукції, покупної продукції, створення площ для зберігання (на договірній основі) продукції інших сільськогосподарських підприємств; зниження собівартості одиниці сільськогосподарської продукції: у цілому і по окремих видах на підставі конкретних заходів; розширення «портфеля замовлень» на підставі впровадження методів маркетингу; зміни у дохідності окремих видів сільськогосподарської продукції в залежності від прогнозних цін; інші умови. Кожен з обраних варіантів (ситуацій) може передбачати як одне із зазначених умов зміни діяльності сільськогосподарського підприємства, так і об'єднувати кілька умов з наведеного переліку.

Після встановлення складу кожного з варіантів діяльності сільськогосподарського підприємства визначаються їхні потенційні можливості щодо поліпшення результатів господарської діяльності підприємства. При цьому, для прогнозу господарської діяльності сільськогосподарського підприємства може бути встановлений період від 1 року (наступного за звітним) до 5 років і більше (залежно від побажань замовника). Для більшої наочності, розглянемо процес оцінки варіантів (ситуацій) господарської діяльності сільськогосподарського підприємства на наступному прикладі, згідно з таблицею № 1(цифри умовні).

1) Продаж соняшнику по ситуації 1 включає надходження від урожаю і із запасів минулого року, для ситуації 2 передбачено приріст площ соняшнику за рахунок частини площ гороху.

2) Для вирощування лікарських трав по ситуації 5 може бути використана частина площ під кукурудзою і (або) однорічними травами.

3) У ситуаціях 4-6 передбачено скорочення посівів пшона на користь овочевих, посівів під горох у виробництво для власних потреб на користь овочевих; по ситуації 6 передбачено спрямування насіння соняшнику на переробку з подальшим продажем соняшникової олії, тут же: передача на фасовку молока з наступним його продажем в упакованому вигляді (1 л п/е пакети).

4) За необхідності, п.п. II і III таблиці № 1 можуть бути деталізовані за видами сільськогосподарської продукції.

Згідно з вищевказаною таблицею, розглянуті ситуації з 1 по 6. Ситуація 1: сформована в умовах поточного року. Ситуація 2 передбачає зниження витрат у пропорції сформованого співвідношення витрат на 1 грн. реалізованої продукції. Досягнення результатів по цій ситуації дає можливість без збільшення ціни реалізації та додаткового випуску продукції отримати додатковий прибуток до 98,4 тис. грн. (При зниженні виручки від реалізації на 22,8 тис. грн. та зниженні собівартості на 121,2 тис. грн.). Ситуація 3 передбачає зростання цін на реалізацію пшениці і соняшнику, при збереженні обсягів виробництва за видами сільськогосподарської продукції і собівартості одиниці продукції (за видами) на рівні ситуації 2. У результаті, прибуток

Таблиця №1.

Приклад розрахунку доходів і витрат сільськогосподарського підприємства (на наступний за звітним рік)

№ п/п	Найменування показників	Од. вимір.	Ситуації					
			перша	друга	третя	четверта	п'ята	шоста
I	Виручка від реалізації	т. грн.	2805.9	2783,1	2830,6	4789,9	5438,6	5838,0
1	Продаж пшениці (31% від збору)	т. грн. ц.	119,8 599	119,8 599	140,3 599	70,1 299,5	70,1 299,5	70,1 299,5
	Ціна реалізації	грн./ц	200,00	200,00	234,00	234,00	234,00	234,00
	Прибуток	т. грн.	54,5	59,9	80,4	40,2	40,2	40,2
2	Продаж гороху	т. грн. ц	14,5 720	10,5 520	10,5 520	- -	- -	- -
	Ціна реалізації	грн./ц	20,14	20,14	20,14	-	-	-
	Прибуток	т. грн.	1,7	1,2	1,2	-	-	-
3	Продаж соняшнику	т. грн. ц	55,1 137,75	36,3 90,75	37,1 90,75	37,1 90,75	37,1 90,75	- -
	Ціна реалізації	грн./ц	400,00	400,00	409,00	409,00	409,00	-
	Прибуток	т. грн.	20,7	17,9	18,7	18,7	18,7	-
4	Виготовлення і продаж соняшникової олії	т. грн.	-	-	-	-	-	380,0
5	Виготовлення і продаж цибулі	т. грн. ц	- -	- -	- -	2040,0 12000	510,0 3000	510,0 3000
	Ціна реалізації	грн./ц	-	-	-	170,00	170,00	170,00
	Прибуток	т. грн.	-	-	-	816	204	204
6	Вирощування і продаж лікарських трав	т. грн. ц	- -	- -	- -	- -	1928,7 10000	1928,7 10000
	Ціна реалізації	грн./ц	-	-	-	-	192,87	192,87
	Прибуток	т. грн.	-	-	-	-	578,6	578,6
7	Вирощування і продаж часнику	т. грн. ц	- -	- -	- -	- -	250,0 250	250,0 250
	Ціна реалізації	грн./ц	-	-	-	-	1000,00	1000,00
	Прибуток	т. грн.	-	-	-	-	100	100
8	Продаж молока	т. грн. ц	64,3 226,2	64,3 226,2	90,5 226,2	90,5 226,2	90,5 226,2	- -
	Ціна реалізації	грн./ц	284,26	284,26	400,00	400,00	400,00	-
	Прибуток	т. грн.	збитки	збитки	-	-	-	-
9	Продаж фасованого молока у п /е плівці (1 л пакети)	т. грн. ц	- -	- -	- -	- -	- -	147,0 226,2
	Ціна реалізації	грн./л	-	-	-	-	-	6,50
	Прибуток	т. грн.	-	-	-	-	-	14,7
10	Реалізація промислової, іншої продукції	т. грн.	2552,2	2552,2	2552,2	2552,2	2552,2	2552,2
	Прибуток	т.грн.	264	317	317	317	317	317
II	Собівартість реалізованої сільськогосподарської продукції	т.грн.	2560,1	2438,9	2438,9	3623,6	4205,7	4469,5
III	Прибуток за результатами діяльності	т.грн.	245,8	344,2	391,7	1166,3	1232,9	1368,5

Примітки до таблиці №1:

сільськогосподарського підприємства може збільшитись на 47,5 тис. грн. у порівнянні з ситуацією 2 або на 145,9 тис. грн. щодо ситуації 1. Ситуації 4, 5 засновані на широкомасштабному розвитку найбільш перспективних видів овочевих культур, зокрема: на вирощуванні і реалізації через роздрібну торгівлю на міських ринках цибулі. Значний приріст виручки від реалізації сільськогосподарської продукції (при ситуації 4 в порівнянні з ситуацією 3: на 1959,3 тис. грн.; при ситуації 5 в порівнянні з ситуацією 3: на 2608,0 тис. грн.), вимагає настільки ж значного збільшення витрат. Приріст собівартості реалізованої продукції за варіантом 4 у порівнянні з варіантом 3 – на 1184,7тис.грн, за варіантом 5 (до варіанту 3) - на 1766,8 тис. грн. При цьому, прибуток імовірно зросте відповідно в 2,98 рази (по ситуації 4 до ситуації 3) і в 3,15 рази (по ситуації 5 до ситуації 3). Ситуація 6 вимагає часткового оновлення основних засобів, шляхом придбання обладнання з переробки сільськогосподарської продукції. Очікуваний прибуток по ситуації 6 найвищий – у 5,57 рази у порівнянні з ситуацією 1 (в 3,5 рази у порівнянні з ситуацією 3).

Проведений аналіз ефективності за варіантами (ситуаціями) діяльності сільськогосподарського підприємства свідчить про те, що домогтися значного поліпшення діяльності в заданих рамках розглянутого об'єкта без кардинальних змін не можливий. Для цього необхідний істотний приріст витрат. Найбільш перспективним, у даному випадку, є розвиток окремих овочевих культур, вирощування лікарських рослин, а також впровадження лінії по упаковці молока та виробництв з переробки сільськогосподарської продукції. Можливе застосування декількох з перерахованих напрямів розвитку діяльності сільськогосподарського підприємства або одного з них (в залежності від економічних можливостей: фінансових ресурсів підприємства). Так, у якості основної може бути обрана одна із ситуацій (ситуації 4-6), або ситуація 6 може застосовуватися одночасно з ситуацією 4 чи 5. Якщо в об'єкта дослідження відсутні можливості для структурних змін у виробництві сільськогосподарської продукції (наприклад, з причини недостатності фінансових ресурсів), в якості основної може бути обрана ситуація 2.

Для досягнення прогнозних результатів за обраними ситуаціями (варіантами) виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємств-замовника послуг розробляється робоча програма впровадження, а саме: перелік заходів щодо створення умов впровадження. Подібна програма може передбачати відповідальних виконавців і терміни реалізації по кожному заходу, при необхідності (і можливості здійснення) поетапну послідовність проведення окремих заходів, заходи контролю за ходом виконання заходів (наприклад, включення даного питання до складу обговорюваних тем виробничих нарад).

Відносно заходів розширення діяльності сільськогосподарського підприємства може бути запропоновано придбання в оренду частини земельних ділянок, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальної або державної власності [3, ст. 3]. Використання орендованих земельних ділянок здійснюється відповідно до норм Закону України «Про оренду землі» [3], а саме серед інших:

а) відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України, цим Законом, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі;

б) у разі дострокового припинення договору оренди землі за ініціативою орендодавця земельної ділянки (крім дострокового припинення договору оренди у зв'язку з невиконанням орендарем своїх обов'язків), право оренди якої набуто за результатами аукціону, орендодавець відшкодовує орендарю витрати на його набуття у строки, визначені умовами договору та законом, і збитки, які понесе орендар внаслідок дострокового припинення договору оренди, якщо інше не передбачено договором оренди;

в) обчислення розміру орендної плати за землю здійснюється з урахуванням ін-

дексів інфляції, якщо інше не передбачено договором оренди;

г) орендодавець, серед іншого, зобов'язаний: відшкодувати орендарю капітальні витрати, пов'язані з поліпшенням стану об'єкта оренди, яке проводилося орендарем за згодою орендодавця;

д) орендар має право на відшкодування збитків, яких він зазнав унаслідок невиконання орендодавцем умов, визначених договором оренди землі. Збитками вважаються: фактичні втрати, яких орендар зазнав у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням умов договору орендодавцем, а також:витрати, які орендар здійснив або повинен здійснити для відновлення свого порушеного права; доходи, які орендар міг би реально отримати в разі належного виконання орендодавцем умов договору. Розмір фактичних витрат орендаря визначається на підставі документально підтверджених даних.

е) у разі припинення або розірвання договору оренди землі орендар зобов'язаний повернути орендодавцеві земельну ділянку на умовах, визначених договором.

Для організації постачання і збуту, виконавець у якості додаткових послуг може провести маркетингове дослідження для створення нових можливостей у сфері закупок і продажів. При цьому, визначаються джерела для збору та постійного оновлення інформації про потенційних постачальників та покупців, рівні ринкових цін. Серед основних джерел можна обрати: різні періодичні рекламні видання; конкретні сайти в Інтернеті. При встановленні попередніх контактів у режимі телефонних розмов або для розсилки рекламних оголошень поштою, як джерело інформації можуть бути використані різні телефонні довідники. Створюється своєрідний «банк даних» про потенційних клієнтів: постачальників і покупців сільськогосподарського підприємства-замовника послуг. «Банк даних» включає: перелік фірм – можливих постачальників і покупців із зазначенням адреси, телефонів, факсу, з відміткою про укладення договору або про відсутність договору; дату останньої пропозиції про співпрацю; джерела отримання даних про потенційного клієнта. Робляться пропозиції по періодичному оновленню існуючого «банку даних» та проведення повторних контактів з потенційними клієнтами, включеними раніше в «банк даних», за якими раніше була відмова від співпраці (негативний результат за пропозицією поточного періоду не означає такий же результат за пропозиціями в майбутньому). Встановлюється період оновлення «банку даних», наприклад: поквартально, щопівроку, щорічно, та відповідальні за подальший збір, оновлення та аналіз інформації.

Результати роботи з ситуаційного аналізу для визначення напрямів економічного розвитку сільськогосподарського підприємства як об'єкту дослідження оформляються у вигляді звіту про виконану роботу, що включає всі основні питання з відповідями та рекомендаціями, який вказує на очікуваний приріст ефективності діяльності з обраним варіантом (варіантами).

Висновки

Проведений аналіз ефективності за варіантами діяльності сільськогосподарського підприємства свідчить про те, що домогтися значного поліпшення діяльності в заданих рамках розглянутого об'єкта без кардинальних змін не представляється можливим. Для цього необхідний істотний приріст витрат. Найбільш перспективним, у даному випадку, є розвиток окремих овочевих культур, вирощування лікарських рослин, а також впровадження лінії по упаковці молока та виробництв з переробки сільськогосподарської продукції. Можливе застосування декількох з перерахованих напрямів розвитку діяльності сільськогосподарського підприємства або одного з них (у залежності від економічних можливостей: фінансових ресурсів підприємства). Так, у якості основної може бути обрана одна із ситуацій (ситуації 4-6), або ситуація 6 може застосовуватися одночасно з ситуацією 4 чи 5. Якщо в об'єкта дослідження відсутні можливості для структурних змін у виробництві сільськогосподарської продукції (наприклад, з причини недостатності фінансових ресурсів), у якості основної може бути обрана ситуація 2.

Література

1. Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в редакції закону від 15.05.92 N 2346-XII.

2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI.

3. Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998 № 161-XIV.

4. Державний класифікатор видів економічної діяльності, затвердженого наказом Держстандарту України від 22.10.1996 року № 441.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.1999 року № 391-р

6. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27.06.1997р. № 81.

7. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.1998 р. № 22.

8. Методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України від 17.01.2001 року № 10.

9. Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 14 лютого 2006 року № 170. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 березня 2006 за № 332/12206.

10. Лещенко Г.Т. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств : підручник для сільськогосподарських технікумів / Г.Т. Лещенко, Г.Я. Козак, В.К. Савчук. - 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1980. – 344 с.

МОРАЛЬ ТА ПРАВО В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ

СЛЮЧАРЧУК Христина Тарасівна - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

В статье исследуется дуализм морали и права через призму либерализма и коммунитаризма. Рассмотрены мораль как общественный регулятор, который возник из обязанностей и которому отдает предпочтение коммунитаризм, а право как систему регулирования общественных отношений, которая возникла в связи с необходимостью защиты прав и свобод человека и важность которой отстаивает либерализм.

Ключові слова: лібералізм, комунітаризм, право, мораль, благо.

Постановка проблеми

Беззаперечно, що право та мораль є основними соціальними регуляторами, однак у лібералізмі та комунітаризмі виник конфлікт з приводу того, якому з цих двох регуляторів поведінки надавати перевагу і який більш ефективно діє у системі суспільних відносин. Завданням даної статті є з'ясування місця та ролі права і моралі у двох філософсько-правових течіях: лібералізмі та комунітаризмі. Нас цікавить перш за все той факт, чи діють норми права без норм моралі, тобто чи можливе існування демократичної держави лише на основі права та шляхом ігнорування моралі, і навпаки, чи може існувати солідарне суспільство, якщо на перше місце ставити моральний обов'язок.

Окрім того, слід зауважити, що дана дискусія лежить у площині індивідуалізму та колективізму, оскільки індивідуальне благо згідно з ідеями лібералізму може досягатися будь-яким правовим шляхом, а загальне благо неможливе без моралі, оскільки сама мораль – це і є ті вимоги, які ставить перед людиною суспільство задля всезагального добробуту.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Значний внесок у дослідженнях права та моралі в контексті лібералізму та комунітаризму зробили такі науковці: Т. Волкова, А. Фрідріх фон Гаєк, Н. Гедікова, Е. Ґутман, Р. Дворкін, В. Заблоцький, Дж. Кекес, О. Корх, С. Мамчак, О. Мурадян, М. Сендел, С. Супругова, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас, В. Чернов, З. Шевченко, Т. Шпраґенс та ін.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження бінарної опозиційності комунітаризму та лібералізму через дихотомію права та моралі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для ліберальних теоретиків право в субстанціональному розумінні похідне від свободи та розглядається як засіб захисту свободи. Отже, мета права згідно з філософсько-правовим вченням лібералізму – захист свободи як такої. Усі інші цілі і функції права повинні виступати інструментами в досягненні цієї найважливішої цінності [1, 311].

На противагу комунітаризму основні тези лібералізму такі: кожен індивід має

право на свободу, рівну свободам інших індивідів; для забезпечення й захисту свободи індивіда в реалізації його власних цінностей, забезпечення соціального порядку потрібно запровадити принцип верховенства права [2,285].

Питання моралі у лібералізмі є неоднозначним. Так, класичний лібералізм не заперечував, що ліберальне суспільство здатне морально виховати своїх громадян у ліберальних чеснотах. Методи такого виховання вважалася свобода, оскільки тільки вільні індивідууми можуть стати по-справжньому моральними людьми, а примусом хоча і можна домогтися гарної поведінки, але не можна зробити людей моральними. Сучасні ж ліберали, які відстоюють принцип нейтральності, вважають, що ліберальні принципи не визначають жодних моральних норм поведінки громадян, оскільки мораль, як і всі уявлення людей про благо і сенс життя, заслуговує рівної уваги, якщо тільки вони не спрямовані проти інших людей. Тому жодному з цих уявлень не слід віддавати переваги [3, 60].

Отож, лібералізм критикують за нейтральність ставлення до моральних норм, звинувачуючи їх у таких «хворобах сучасності», як індивідуалізм, який тягне за собою втрату моральних орієнтирів та їх знецінення; втрату свободи, яка призводить до нових форм деспотизму та зменшення можливостей спільної участі людей в конструюванні публічного, громадського простору; інструментальне мислення, яке призводить до панування технократії та нівеляції цілісностей людського життя [4, 5-15].

Таким чином, пережитки індивідуалізму в свідомості людей в умовах ліберального суспільства знаходяться у глибокому протиріччі з принципами комунітарної моралі, яка протиставляє індивідуалізму колективізм [5, 130].

Ліберали, відповідаючи на критику комунітаристів щодо нейтрального ставлення до моралі, вважають, що не потрібно зосереджуватися на проблематиці моралі, адже людина раціональна, а кожен ліберал – це раціональна особистість, отже, завдяки таким своїм здібностям завжди у своїй мотиваційній діяльності визначає для себе моральні вимоги як об'єктивні підстави для дії. У цьому контексті універсальність цінностей набуває таке прочитання: кожна раціональна людина, незалежно від того, до якої культури вона належить, розмірковуючи морально і спираючись на відповідні моральні міркування, прийме ряд найбільш фундаментальних людських цінностей як об'єктивно обґрунтовані [3, 26-27].

Натомість дослідник лібералізму В.П. Заблоцький все-таки погоджується з тим, що дана філософсько-правова концепція відома своїм протистоянням експансії моралі, і це природно, взявши до уваги їхнє (свідоме чи несвідоме) намагання підтримати відносну автономію головних суспільних сфер, запобігти редукції політики до економіки, духовного життя до релігії тощо. Головним завданням лібералізм вбачає – звільнення суспільство від панморалізму як гальмівного закріпачення. Отож, як вважають ліберали, по суті, вони не «спростовують» мораль і не заперечують її як таку (бо справою індивіда є вибір моральності і аморальності, вектору тієї чи іншої моральної орієнтації). Як бачимо, ліберальні принципи довіри і невтручання (на відміну від, до прикладу, вимог релігійних) не вимагають від людини морального самовдосконалення і пошуку істини [1, 265].

Можна сказати, що ліберали себе виправдовують вважаючи, що права людини і є мораллю, оскільки вони захищають людей у володінні благами й уникненні страждань, джерелом яких є фізіологічні, психологічні та соціальні умови, властиві кожній людині однаковою мірою. Тому права людини визначають межі, порушення яких є морально неприпустимим, бо вони складають мінімум вимог людського добробуту [6, 119].

До того ж представники неоліберальної філософії ділять мораль на індивідуальну і групову. Групова мораль – це та мораль, яку відстоює комунітаризм. Існування групової моралі пов'язане з особистими контактами в групах, свідомим співробітництвом, спільним переслідуванням єдиних цілей, поширенням принципів колективістської моралі (солідарність, альтруїзм, групове

прийняття рішень і т.д.). На думку одного із засновників економічного неолібералізму Фрідріха фон Хайєка, таку мораль необхідно розуміти як вроджену мораль людських інстинктів, успадкованих від членів первісної общини. На рівні ж великого суспільства, де індивіди пов'язані між собою не безпосередньо, а через сигнали, що виходять від незліченних ланцюжків ринкового обміну, спонтанно склалася система індивідуальної моралі, яка притаманна ліберальному суспільстві. Саме дотримання в ринковій економіці традиційних правил індивідуальної моралі веде до неумисного взаємного задоволення потреб величезної безлічі незнайомих один одному людей. Окрім того, групова мораль, на думку лібералів, – це утопічна мораль, оскільки веде до примусового колективізму і, отже, загрожує основам індивідуальної свободи. Адже люди не можуть щоразу відгукувалися на колективістські заклики комунітаристів і підпорядковували своє життя цілям та інтересам даного співтовариства. Скажімо, постійні відгуки на заклики до благодійності перешкоджало б поширенню конкуренції [2, 66-67].

Отож, через ідею групових (колективних) прав у комунітаристів формується мораль, яку дотримуються певні групи. Так, опоненти комунітаризму не безпідставно стверджують, що не всі системи моральних вірувань, які розвинулися в суспільстві, будуть корисними. Більше того, групова мораль – це згода більшості стосовно певного правила. Однак, це не достатньою мірою виправдовує нав'язування його меншості. До того ж виникає питання, чи ця влада не повинна також бути обмежена більш загальними правилами, тобто чи не має звичайне законодавство бути обмеженим загальними принципами, так само, як моральні правила індивідуальної поведінки запобігають певним видам дій, хоч якими б добрими не були наміри. Окрім того, завдяки моралі, яка є життєвою силою групи, з одного боку, суспільство може процвітати (адже цінності групи будуть у кінцевому підсумку унаслідуватись усім народом, який ця успішна група очолила), так, з іншого боку, народ може знищити себе моральними віруваннями, яких вони дотримуються. Тільки кінцеві результати спроможні показати, корисними чи згубними є ідеали, якими керується група. Отож, якщо суспільство стало розглядати вчення певних людей як втілення добра, то це ще не є доказом того, що загальне слідування їхнім настановам не може зумовити загибель суспільства. Втім це б не становило небезпеку, якби члени суспільства могли б вільно вибирати власний спосіб практичного життя, бо в такому суспільстві подібні тенденції були б самокорегуючими: занепадали б лише групи, що керуються «непрактичними» ідеалами, а інші, менш моральні за поточними стандартами, займали б їхнє місце. Але так станеться лише у вільному суспільстві, у якому такі ідеали не нав'язуються усім [7, 531-532].

За міркуваннями видатного комунітариста А. Етціоні, сучасні процеси в ліберальному суспільстві призводять до підриву основ соціальних цінностей, порядку і втрати співвідношення між соціальним порядком та індивідуальними свободами. Причиною цього він вбачає в надмірній індивідуальній свободі, яка нівелює правила, що встановлені у суспільстві та призводить до хаосу, де кожний може дозволити собі все. Дослідник наполягає на необхідності забезпечення і підтримування втраченого співвідношення між особистістю і суспільством. Він пропонує наступний шлях вирішення проблеми – зменшення розриву між поведінкою людини, яку диктує їй власне «Я» і поведінкою, яка заснована на чеснотах спільноти. А. Етціоні наголошує на руйнуванні певних моральних норм у житті кожної окремої особи, виходом з цієї ситуації – це створення нових норм моральності, які б мали діяти в теперішньому суспільстві, основою яких була б обопільна згода [8, 135-136].

Як стверджують комунітаристи, для лібералів мораль – це просто справа індивідуального вибору, тобто взагалі не мораль, а причина цього криється в тому, що ліберали не можуть пожертвувати індивідуальними правами задля загального добра [9, 351]. Відповідаючи на критику, Роулз роз'яснює, що будь-який моральний консенсус лібералізму має зосереджуватися на справедливос-

ті, а не на питанні добра, оскільки досягнути згоди у моральних, філософських та релігійних питаннях неможливо [10, 373].

Як бачимо за лібералізмом, людина керується не моральним законом осягнути добро і уникнути зло, а прагненням до самозбереження та власної вигоди – поняттями глибоко індивідуальними, що формулюють концепцію індивідуалізму [11, 33].

Таким чином, сучасний лібералізм характеризується мінімізацією моральних претензій (з боку суспільства) до індивідів, обмеження нормативного формату винятково правовими нормами. Однак, це може призвести до різкого (до «надмірності») зростання юридизації (прикладом чого традиційно вважають США), багатоповерхової формалізації міжлюдських стосунків. З іншого боку, людина може проголошувати себе «аморальною» (як це робив, наприклад, Д.М. Кейнс), підкреслюючи цим безпідставність і відносність усіх моральних претензій за умов бездоганного дотримання людиною норм права [1, 264].

Комунітаристи причиною недодержанням моральних норм у ліберальних суспільствах вбачають у виключенні концепції блага з моральної теорії, і, таким чином, виходить, що будь-які людські вчинки позбавляються мотиву. Саме міркуваннями блага люди керуються при прийнятті етичних рішень, і ці міркування тісно пов'язані з різними моральними традиціями, з яких вони виникли. Наступною причиною є занепад почуття людської спільності, яке підтримує принципи моралі [3, 70].

Однак, заперечуючи сказане вище, ліберали звинуватили комунітаристів у наступному: людина спільноти не є вільною, оскільки обмежена соціальними нормами і правилами; індивід у спільноті є в'язнем суспільного контролю, бо він пригноблений законом і звичаями спільноти; індивід обмежений цінностями спільноти; якщо існує даність, у якій визначені певні цінності, то особистість не має права вибору; не дають вирішення таких проблем, як десоціалізація молоді, проблема інтеграції емігрантів, не можуть звільнити особистість від залежності техніки, виробництва, держави тощо [8, 139].

Отже, на нашу думку, відмінності між пріоритетністю моралі чи права у лібералізмі та комунітаризмі як філософсько-правових течіях можна простежити у наступному:

- лібералізм визнає лише індивідуальну мораль, яку він репрезентує як вибір індивіда, який, будучи раціональною істотою, обере для себе правильну систему цінностей, за допомогою яких він оцінюватиме свої вчинки, у свою чергу, комунітаризм утверджує групову мораль, під якою слід розуміти добровільну згоду більшості щодо певних вимог та уявлень стосовно поняття блага та добра (отже, в основному конфлікт між лібералізмом та комунітаризмом виникає на підставі визнання ролі саме суспільної моралі як соціального регулятора);
- індивідуальна мораль та групова мораль не завжди ідентичні, так система цінностей індивіда не завжди може співпадати з системою цінностей групи, більше того, якщо вчинок індивіда буде відповідати його індивідуальній моралі, проте не відповідатиме моральній, то такий вчинок вважатиметься аморальним з позиції комунітаризму, отож, при індивідуальній моралі людина оцінює власні дії на предмет індивідуальних уявлення про благо та добро;
- виникнення суспільної моралі пов'язано з обов'язками людини, а права – з її правами, розвитком свободи та приватною власністю;
- мотиви виконання права в крайній формі – страх перед відповідальністю, а мотиви моралі – совість людини, до того ж моральні вимоги значно вищі за вимоги права;
- мораль (як і позитивна свобода) ґрунтується на таких складових свободи як самоконтроль, самообмеження та самоволодіння, а право (як і негативна свобода) – через самореалізацію, саморозвиток, самоформування та самовизначення;
- право пов'язане з свободою, під якою у лібералізмі розуміється можливість вибору, отож, право повинне забезпечити цю можливість, натомість мораль з позиції комунітаризму – це обов'язок кожного члена спільноти своїм вчинком утворювати суспільство як таке;

- згідно з ідеями комунітаризму, відсутність суспільної моралі підриває цінності суспільства, призводить до формалізації міжіндивідуальних стосунків та позбавляє будь-яких вчинків мотиву, натомість лібералізм виходячи з примату права, стверджує, що мораль пригноблює індивіда, обмежуючи його вибір цінностей шляхом диктатури своєї системи цінностей, звідси індивід не має права вибирати власні цінності та моральні орієнтири;
- комунітаризм звинувачує лібералізм у втраті моральних орієнтирів, суспільних цінностей, у мінімізації моралі, контртвердженням лібералізму є те, що згідно з даною філософсько-правовою течією – права людини – це і є мораль, яка виступає добробутом кожної людини і визначає межі, порушення яких є морально недопустимі;
- лібералізм не вимагає від людини морального самовдосконалення і пошуку істини, адже на відміну від моралі застосовує формульну рівність, у тому числі щодо блага чи добра, тому жодна позиція, яка стосується блага чи добра, не є пріоритетною;
- мораль, яка утворюється завдяки думці більшості, дискримінує меншість, яка не поділяє моральні цінності більшості, натомість право ставиться до всіх однаково рівно.

Висновок

Аналіз філософсько-правових концептів лібералізму та комунітаризму на пріоритетність моралі чи права як соціальних регуляторів дозволяє прийти до висновку, що обидві течії визнають право як форму соціального регулювання. У той же час представники лібералізму розглядають право як достатній інструмент для забезпечення суспільного порядку та для можливості реалізації прав і свобод людини. Отож, лібералізм ставить перед людиною завдання реалізовувати свої права та виконувати обов'язки лише в рамках правового поля. До моралі лібералізм ставиться нейтрально, тобто вчинок може бути аморальним, однак він повинен бути правовим.

Проте, залишаючись прихильниками саме такого способу врегулювання суспільних відносин, ліберали проводять чітке розмежування між індивідуальною та груповою мораллю. У лібералізмі велике значення надається індивідуальній моралі, яка випливає з індивідуалізму, оскільки ґрунтується на цінностях, які випливають з розуміння власної вигоди та самозбереження, тобто індивідуального блага. Натомість комунітаристи, не проводить такого розподілу моралі, оскільки у них знімається протиріччя індивідуального і суспільного тим, що у комунітарному здоровому суспільстві особисті цінності постають як суспільні. Звідси випливає, що лібералізм ставиться негативно лише до суспільної моралі, оскільки історично скалось так, що виникнення лібералізму пов'язане з розкріпаченням суспільства від застарілої феодальної моралі і такої моралі, яка окремого індивіда взагалі має за невелику цінність та не дає діяти за власним вибором. Саме тому відмова від такої суспільної моралі і називається у лібералів – індивідуалізацією, а індивідів, які підтримують таку концепцію, – автономними діячами.

Отже, пропонуємо розуміти право у лібералізмі як засіб захисту свободи, що забезпечує кожному індивіду можливість вибору та застосовує формальну рівність при врегулюванні суспільних відносин між індивідами.

На відміну від лібералізму, комунітаризм відстоює значення групової (суспільної) моралі, оскільки вважає, що право, у свою чергу, повинно включатися у систему регулювання суспільних відносин лише у виняткових випадках, тобто тоді, коли мораль безсила. До того ж право, на думку комунітаристів, не орієнтує поведінку людини на досягнення загального блага, адже вимагає від людини лише дотримуватись встановлених норм та не програмує вчинки людини на перевиконання своїх обов'язків, тобто не сприяє самовдосконаленню індивіда. Окрім того, регулювання відносин між індивідами лише правовими нормами приведе до втрати моральних орієнтирів, суспільних цінностей, до зменшення суспільної участі у розбудові солідарного суспільства і занепаду почуття людської спільності.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується дуалізм моралі і права через призму лібералізму та комунітаризму. Розглянуто мораль як суспільний регулятор, який виник з обов'язків та якому надає перевагу комунітаризм, а право як систему регулювання суспільних відносин, яка виникла у зв'язку з необхідністю захисту прав та свобод людини і важливість якої відстоює лібералізм.

SUMMARY

In the article is researched the dualism of morality and law in the light of liberalism and communitarianism. Morality is considered, as a social regulator that came from duty (preferred in communitarianism). The law is considered, as a system of social relations that arose in connection with the need to protect human rights and freedoms (preferred in liberalism).

Таким чином, мораль слід визначити через призму комунітаризму, як спосіб обмеження автономії індивіда, який реалізовується за допомогою обов'язку колективної ідентичності, взаємної обмеженості прав та досягається шляхом переконання, добровільної згоди чи осудом.

Література

1. Заблоцький В.П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз: дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Заблоцький Віталій Петрович; Донецька держ. академія управління. – Донецьк, 2001. – 471 с.

2. Чернов В.Ю. Идеология либерализма / В.Ю. Чернов // Что надо знать об оносных идеологиях современности [Под общей редакцией В.Ю. Чернова] – Минск, 2010 – С. 45–96.

3. Волкова Т.П. Теория мультикультурализма как синтез философских концепций либерализма и коммунитаризма: дис. ... канд. филос. наук / Т.П. Волкова; Мурманский государственный технический университет. – Мурманск, 2006. – 174 с.

4. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор [пер. з англ.] – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.

5. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Политиздат, 1968. – 432 с.

6. Кекес Дж. Засадниці цінності лібералізму / Дж. Кекес // Лібералізм: Антологія. 2–ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 111–134.

7. Гаєк А. Фрідріх. Цінність свободи / Фрідріх А. Гаєк // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.504–546.

8. Супругова С.Г. Визначення принципів комунітаризму щодо ролі спільнот у суспільстві / С. Г. Супругова // Філософські обрії : Науково–теоретичний часопис . – 07/2003 . – № 10 . – С.131–145. – С.135–136.

9. Ґутман Е. Комунітаристська критика лібералізму / Емі Ґутман // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.350–361.

10. Шпраґенс Т.А. Реконструюючи ліберальну теорію: розум і ліберальна культура / Т.А. Шпраґенс // ЛІБЕРАЛІЗМ: Антологія. 2–ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. –К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.362–377.

11. Шевченко З.В. Індивідуалізм як складова розвитку демократії: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Шевченко Зоя Володимирівна; Черкаський держ. технологічний ун-т. – К., 2005. – 231 с.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ РОЛЬ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

ТАГИЕВ З.Э. - докторант Западного Университета Азербайджана

УДК 330.332.1

Аналізується роль міжнародних фінансово-кредитних організацій у розвиток національної економіки Азербайджану. Досліджено внесок міжнародних фінансових організацій у здійснення економічних реформ, інвестування окремих галузей, а також великих проектів і вирішення низки соціальних проблем обґрунтовується на конкретні пропозиції сприяють розширенню масштабу інвестування економіки, вдосконалення структури виробництва і розвиток нових пріоритетних галузей економіки в республіці.

Ключевые слова; финансовая политика, международное разделение труда, иностранный, капитал, инвестиция, конъюнктура, «контракт века», инновация

Важность изучения проблемы

Финансовая политика в целом, в частности инвестиционная политика представляет собой совокупность народно-хозяйственных подходов и решений, характеризующих основные направления использования капитальных вложений в сферах и отраслях экономики, и выполняет решающую роль в формировании структурной политики государства.

Осуществления самостоятельной финансовой и структурной политики в республике обусловлена первым долгом с возрастающим интересом Азербайджана в участие в международной интеграции, во-вторых, эффективном использованием возможности международного разделения труда (МРТ) в интересах национальной экономики в третий, путем применения прогрессивной технологии обеспечение роста производства конкурентно способной продукции и улучшение конъюнктуры товаров на мировом рынке и т.др.

Как известно, в начале 90-х годов прошлого века, когда Азербайджан перешел от плановой экономики к рыночной системе экономических отношений, в стране был большой спад производства и всей экономики страны. И в качестве привлечения иностранных финансовых ресурсов Азербайджан был одной из наиболее неблагоприятных стран. Поэтому в начале 90-х годов прошлого столетия производители могли рассчитывать только на внутренние финансовые ресурсы, которые были очень невелики.

Но спустя несколько лет, ситуация начала складываться в пользу Азербайджана. Привлечение в широких масштабах иностранных инвестиций в национальную экономику преследует долговременные стратегические цели создания цивилизованного, социально ориентированного общества, характеризующегося высоким качеством жизни населения, в основе которого лежит экономика, предполагающая не только совместно эффективное функционирование различных форм собственности, но и интернационализацию рынка товаров, рабочей силы и капитала.

Иностранный капитал может принести в Азербайджан достижения научно-технического прогресса и передовой управлен-

ческий опыт. Поэтом включение Азербайджана в мировое хозяйство и привлечение иностранного капитала – необходимые условия построения в стране современного гражданского общества с нестабильной политической ситуацией и экономикой, хотя нефтедобывающая отрасль была «лакомым куском» для иностранных инвестиций. Поэтому в начале 90-х годов прошлого столетия производители могли рассчитывать только на внутренние инвестиции, которые были очень невелики.

Спустя несколько лет, политическая обстановка стабилизировалась и международные финансовые организации и иностранные инвесторы начали вкладывать свои капиталы в экономику нашей страны.

Привлечение в широких масштабах иностранных инвестиции в национальную экономику преследует долговременные стратегические цели создания цивилизованного, социально ориентированного общества, характеризующегося высоким качеством жизни населения.

Субъектами инвестиционной деятельности являются инвесторы, заказчики, исполнители работ, пользователи объектов инвестиционной деятельности, а также поставщики, юридические лица (банковские, страховые и посреднические организации, инвестиционные биржи и другие участники инвестиционного процесса. Субъектами инвестиционной деятельности могут быть физические и юридические лица, в том числе иностранные, а также государства и международные финансовые организации.

Инвесторы – субъекты инвестиционной деятельности, осуществляющие вложение собственных, заемных или привлеченных средств в форме инвестиций и обеспечивающие их целевое использование.

Объектами инвестиционной деятельности в Азербайджанской Республике являются вновь создаваемые и модернизируемые основные фонды и оборотные средства во всех отраслях и сферах народного хозяйства республики, ценные бумаги, целевые денежные вклады, научно-техническая продукция, другие объекты собственности, а также имущественные права и права на интеллектуальную собственность. Ограничивается инвестирование в объекты, создание и использование которых не отвечает требованиям экологических, санитарно-гигиенических и других норм, установленных законодательством, действующим на территории Азербайджана, или наносит ущерб охраняемым законом правам и интересам граждан, юридических лиц и государства.

Иностранный капитал может принести в Азербайджан достижения научно-технического прогресса и передовой управленческий опыт. Поэтому включение Азербайджана в мировое хозяйство и привлечение иностранного капитала – необходимые построения в стране современного гражданского общества. Нередко говорят о том, что это таит опасность распродажи наших богатств и чуть ли не потери государственного суверенитета.

Опыт предреволюционного Азербайджана и других стран мирового сообщества показывает, что при разумной стратегии и тактике, использование иностранного капитала в материальное производство гораздо выгоднее, чем получение кредитов для покупки необходимых товаров, которые попрежнему растрачиваются бессистемно и только умножают государственные долги. Приток иностранных инвестиций жизненно важен и для достижения среднесрочных целей- выхода из общественно-экономического кризиса, преодоления спада производства и улучшения качества жизни населения Азербайджана.

Меры по привлечению иностранных инвестиций в Азербайджанскую экономику направлены на развитие международного инвестиционного сотрудничества, улучшение инвестиционного климата в Азербайджане, повышение активности иностранных инвесторов, увеличение притока иностранных инвестиций и их эффективности. Решение этих задач в инвестиционной сфере будет способствовать созданию предпосылок для экономического роста.

Общие принципы

С учетом необходимости преодоление спада производства и ограниченности финансовых возможностей государства, инвестиционная политика в Азербайджанской

Республике осуществляется на основе следующих принципов:

– последовательная децентрализация инвестиционного процесса путем развития многообразных форм собственности, повышение роли внутренних собственных источников накоплений предприятий для финансирования их инвестиционных проектов;

– государственная поддержка предприятий за счет централизованных инвестиций;

– размещение ограниченных централизованных капитальных вложений и государственное финансирование инвестиционных проектов производственного назначения строго в соответствии с государственными целевыми программами и исключительно на конкурентной основе;

– усиление государственного контроля за целевым расходованием средств государственного бюджета;

– совершенствование нормативной базы в целях привлечения иностранных инвестиций;

– значительное расширение практики совместного государственно-коммерческого финансирования инвестиционных проектов.

Стратегическую задачу в первые годы независимости и на данном этапе государство видит в обеспечении динамического роста экономики, где основное место принадлежит топливно –энергетическому комплексу, а также отраслям химической, нефтехимической и металлургической промышленности, где топливно-энергетические ресурсы составляют существенную часть производственных затрат. С учетом сегодняшнего состояния промышленная политика правительства заключается в создании на базе высокоэффективных технологий и конкурентоспособного производства промышленных комплексов с активным участием национально-частного, с привлечением иностранного капитала. Такая структура формируется в условиях открытой экономики по мере реализации стратегической программы коренной модернизации отраслей промышленности с учетом конъюнктуры спроса на внутреннем и внешнем рынках.

Решение большинства проблем выживания и развития Азербайджана как независимого государства интегрировалось в стратегии нефтяного фактора, позволившей облегчить решение внутренних и внешних задач привести в страну западные инвестиции и новые технологии. Это обеспечило возможность создания Каспийской нефтяной инфраструктуры и включения ее в систему энергообеспечения развитых стран мировой экономики.

В сложной ситуации, в которой оказался Азербайджан в начале 90-х годов прошлого столетия, нефтяной фактор был единственным экономически привлекательным и весомым фактором способным переломить создавшуюся кризисную ситуацию.

Уместно отметить, что история «большой нефти» Азербайджана восходит к концу прошлого века. Растущий интерес отечественных и зарубежных предпринимателей , в том числе основателя Нобелевской премии Альфреда Нобеля, обеспечил уже к 1898 году добычу нефти на Апшеронском полуострове до 10млн. тонн в год, тем самым позволил России, в состав которой входил Азербайджан, выйти на первое место в мире.

Анализ современного состояния и совершенствования систем инвестирования национальной экономики

Первый шаг к привлечению ведущих западных компаний к разработке нефтяных залежей Азербайджана был принят еще в 1989 году. Понимали это и на Западе, особенно в Великобритании, для которой политическая ситуация в Азербайджане была более благоприятной. Еще осенью 1989 года в Баку для установления контактов приехал президент независимой компании Ремко Стив Рамп. Контакты в Баку привели его к выводу, что для успешного решения проблемы ему необходима партнерская нефтяная компания с капиталами и технологиями разработки морских месторождений, в качестве которой он выбрал транснациональную компанию British Petroleum (BP). Опыт BP был более, чем достаточным в строительстве трубопроводов, которой начинал 95 лет тому назад, когда в Иране был построен трубопровод длиной 210 км из Маджид-Сулеймана до Абадана. Сегод-

ня компания занимает ключевые позиции в системах трубопроводов Алжира, Индонезии, Великобритании, Германии, Италии, Голландии, США и Колумбии. Опыт реализации всех этих проектов позволяет представить, каким будет после завершения строительства трубопровод (ЮКТ) с конечным пунктом на терминале в Эрзуруме, где газ потребляется и соединяется с сетью распределения Турции.

Со дня независимости Азербайджанской Республики нефтяные ресурсы стали определяющим фактором в экономическом развитии и международных связях. Именно нефтяные ресурсы раньше других республик бывшего Союза, втянули Азербайджан в орбиту мировой глобализации. Так как, в мировой глобализации и геополитике одним из важнейших факторов был и есть энергетический, требующий независимо от желания субъектов решения проблемы доступа ТНК к источникам энергоресурсов. Надежная энергетическая база экономики – это основа развития и процветания любой страны, кроме того, - одно из необходимых условий экономической безопосности и зависимости государства. Равноценно эти причины, в целом , неизбежно ведут к снижению конкурентоспособности экономики, утрате экономических и политических позиций, возрастанию внешнего давления на страну и, как следствие, к вынужденным компромиссам.

Переломным этапом в отношении иностранных инвесторов к Азербайджану стало заключение в 1994-1997 годах 10 крупнейших международных контрактов и последующих 9 контрактов в 1998-1999 годах о создании консорциумов по разработке нефтяных месторождений с участием 33 нефтяных компаний из 15 стран мира. Среди них особо выделяется так называемый «Контракт века», подписанный в 1994 году на 30 лет с объемом инвестиций около 12-14 млрд. долларов. Предложения от иностранных инвесторов, несмотря на определенные сложности с инвестиционным климатом, продолжают поступать. По оценке британской консалтинговой компании МАİ, затраты на нефтяные и газовые проекты в Азербайджане на период до 2010 года составлял около 22,4 млрд. долларов. За весь срок реализации всех этих проектов, то есть до 2020-2030 годов, общая сумма инвестиций может достичь от 50-60 млрд. долларов.

Заключение масштабных контрактов свидетельствует о возрастающем доверии к Азербайджану со стороны крупных ТНК, мировых финансовых организаций и странодоноров в нефтегазовой сфере. Эти контракты являясь выражением инвестиционной активности, будут также способствовать увеличению поступления иностранных инвестиций и в друге секторы экономики страны. Наряду с такими формами притока зарубежных инвестиций, как совместные предприятия, международные контракты (и создание соответствующих концернов и консорциумов), начинают осуществляться и иностранные инвестиции посредством создания филиалов и представительств зарубежных компаний, а также изучение инвестиционных возможностей азербайджанского рынка, так как среди них много представительств крупных ТНК с большими инвестиционными намерениями.

Улучшение дел в инвестиционной сфере произошло после 1994 года с наступлением относительной политической стабилизации и развертыванием рыночных реформ. Если за 1991-1994 году в экономику Азербайджана было вложено иностранных инвестиций в размере 150 млн. долларов, то за последние годы эта сумма уже возросла примерно 10. Положительным фактором в данном случае является то, что доминирующая часть иностранных инвестиций была направлена в производственную сферу, на восстановление основных производственных фондов, то есть на обеспечение условий экономического роста.

Нефтяная геополитика, качественно изменив инвестиционную ситуацию в регионе, создала себе плацдарм для новых шагов, одновременно втянув Азербайджан в процесс развития мировой глобализации. Однако и нефтяная отрасль Азербайджана обладала достаточно развитым научным и технологическим потенциалом, позволившим создать значительную морскую инфраструктуру, которая впоследствии активно использовалась в морских контрактах.

Появление новой нефтяной инфраструктуры – БТД, позволяет получить в средиземноморском порту Джейхан выход к Мировому океану с его крупнотоннажными танкерами. Это стало реальным нефтяным фактором воплощающегося в перспективах развития экономики Азербайджана. Более того, строительство трубопровода БТД в условиях глобализации имеет не только экономическое, но и политическое значение в стратегии интеграции Азербайджана в мировое сообщество, так как он является важным проектом по доставке углеводородных запасов Каспийского бассейна на мировые рынки. Трубопровод БТД влияет и на другой международный проект-транспортный коридор ТРАСЕКА. БТД- не просто коммуникационная система, но и стратегическая политика в глобализации Каспийско-Южно-Кавказского региона.

Оживление процесса предоставления иностранных инвестиций Азербайджану, вследствие проводимой политики, породило проблему наиболее эффективного их использования, отраслевой направленности и координации деятельности министерств и ведомств, взаимодействующих с иностранными инвесторами. Хотя предложения об образовании соответствующей структуры возникли еще в 1994 году, лишь в мае 1995 года было создано Национальное Агентство по координации иностранных инвестиций и технической помощи по подготовке проектов.

Правительство Азербайджана начало активную работу по привлечению иностранных инвестиций. Достаточно отметить, что если до 1995 года страна не имела ни одного кредитного соглашения с Всемирного банка (ВБ), то в 1999 году их было уже 9 с общей суммой в 216,1 млн. долларов. Имеет место переговорный процесс по ряду проектов не только с группой ВБ, но и с другими международными финансово-кредитными институтами, вследствие чего получено принципиальное согласие зарубежных инвесторов на предоставление кредитов на общую сумму 692,7 млн. долларов.

Следует при этом отметить, что одним из факторов, негативно влияющих на привлечение инвестиций этих организаций, служит необоснованность предоставленных инвестиционных проектов и их несоответствие мировым стандартам. С другой стороны, из-за необоснованности ТЭО по принятым проектам выделяются средства, не превышающие в среднем 20-25% от уровня первоначальной стоимости проектов.

Об укреплении инвестиционной политики в Азербайджане могут свидетельствовать следующие показатели.

Общий объем иностранных инвестиций в экономику республики в 1996 году составил 424 млн. долларов или в 2,7 раза больше, чем в 1995 году. В 1997 году их объем достиг уже 900 млн. долларов. За 1995-2011 годы в экономику республики по всем источникам финансирования привлечено инвестиций в объеме 63,7 млрд. манатов, в том числе иностранные инвестиции 29,3 млрд. манатов.

За анализируемый период увеличение иностранных прямых инвестиций в нефтяной сектор связано с запуском крупномасштабных инвестиционных проектов, включая строительство нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан. В результате объем прямых инвестиций в нефтяной сектор увеличился с 821 млн. долларов (15% от ВВП) в 2001 году до 2810,2 млн. долларов (25% от ВВП) в 2002 году. А в 2012 году данный показатель достиг примерно 6,9 млрд. манатов.

Иностранный капитал стремится прежде всего в экономически активные части азербайджанского пространства со сравнительно высокой восприимчивостью к инновациям, являющиеся хозяйственными центрами обширных территорий и имеющие относительно благоприятные инфраструктурные условия.

Правительством страны проводится взвешенная политика по созданию благоприятного инвестиционного климата за счет разумной налоговой политики. Обеспечивается развитие инновационной деятельности и повышение деловой активности в сфере малого предпринимательства Самым крупным зарубежным инвестором в Азербайджане являются США. В числе стран с наибольшим объемом иностранных инвестиций в экономику Азербайджана традиционно ведущую позицию занимают Турция и Великобритания.

АННОТАЦИЯ

Анализируется роль международных финансово-кредитных организаций в развитие национальной экономики Азербайджана. Исследованы вклад международных финансовых организаций в осуществление экономических реформ, инвестирование отдельных отраслей, а также крупных проектов и решение ряда социальных проблем обосновывается на конкретные предложения, способствующие расширению масштаба инвестирования экономики, совершенствования структуры производства и развитие новых приоритетных отраслей экономики в республике.

SUMMARY

There is analyzed the role of international financial institutions for the development of the national economy of Azerbaijan. The contribution of international financial instituions to the implementation of economic reforms, investment of individual sectors, as well as major projects are investigated, and the solution of a range of social problems is based on specific proposals enabling increase of the economic investment scope, the improvement of the production structure and the development of new priority sectors of the economy in the country.

Таблица 1

Инвестиции, направленные в экономику Азербайджанской Республики, и их удельный вес в ВВП%

Годы	ВВП млрд. манатов	Общий объем инвестиции млрд. манатов	В том числе		Удельный вес общий инвестиции в ВВП%		в том числе удельный вес в ВВП %
			Внутренние инвестиции млрд. манатов	Иностранные инвестиции млрд. манатов	Общие инвестиции	Внутренние инвестиции	Иностранные инвестиции
1995	2,1	0,5	0,1	0,4	22,5	7,0	15,5
2000	4,7	1,3	0,5	0,8	27,4	9,7	17,8
2005	12,5	6,7	2,1	4,6	53,8	16,8	37,0
2008	40,1	13,3	7,7	5,6	33,2	19,2	14,0
2009	35,6	10,5	6,1	4,4	29,4	17,0	12,4
2010	41,6	14,2	7,6	6,6	34,0	18,0	16,0
2011	51,1	17,2	10,3	6,9	33,6	20,1	13,5
2012	54,5	19,6	11.0	8.0	35,9	20,2	14,6

*Таблица составлена автором на основе статистической сборника Азербайджана, Баку-2012 г.

Рекомендация

По нашему мнению, вопрос об иностранных инвестициях должен рассматриваться как составная часть всего воспроизводственного процесса на национальном и международном уровне. Без успешной национальной деятельности и создания для нее соответствующих условий невозможно и привлечение иностранных инвестиций. Этого можно достичь лишь благодаря активной политике как внутри страны, так и по привлечению международных финансовых организаций.

Литература

1. Байрамов А.И. Новый экономический строй глобального мира. Сущность и внешность / А.И. Байрамов // Республика–2009. – № 60, 17.03. – с. 5.

2. Всемирный банк и Азербайджан: отчет 2000–2011 гг. 2011,

3. Международный Валютный Фонд: (электронный ресурс): официальный сайт – режим доступа: www.imf.org.

4. Министерство экономического развития: (электронный ресурс): официальный сайт – Режим доступа: www.economy.org.az

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИХ НА ИНТЕНСИВНОСТЬ КОНКУРЕНЦИИ В БЕЛОРУССКОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ ОТРАСЛИ

ЦАЛКО Надежда Олеговна - аспирантка Полесского государственного университета, (г.Пинск, Республика Беларусь)

В статье анализируются экономические факторы, определяющие интенсивность конкуренции в промышленной отрасли и воздействующие на финансовое положение промышленного предприятия в рамках проводимой в Республике Беларусь экономической политики.

Ключевые слова: экономические факторы, финансовое положение, конкуренция, интенсивность.

Актуальность темы исследования

В основу исследования положена модель анализа отраслей и конкурентов, предложенная М.Портером [2] в рамках разработанной им концепции формулирования конкурентной стратегии. Актуальность данной темы не вызывает сомнения, так как каждая из пяти рыночных конкурентных сил, воздействующих на предприятия белорусской промышленной отрасли, подвержена сильному влиянию системных факторов, характерных для трансформационной экономики Республики Беларусь, что в конечном итоге обуславливает неудовлетворительное финансовое состояние предприятий белорусской промышленности. Обозначенная проблематика ранее не исследовалась. Некоторые авторы [3,4] проводили анализ текущего состояния отдельных отраслей (легкой, пищевой), другие рассматривали проблемы, методы и критерии оценки конкурентоспособности предприятия [2], вопросы развития промышленного комплекса рассматриваются в Программе развития промышленного комплекса РБ [6], а также в аналитическом докладе НАН РБ [5], но в целом анализ воздействия конкурентных сил на предприятия белорусской промышленной отрасли никем не проводился.

В статье проанализировано воздействие на интенсивность конкуренции в белорусской промышленной отрасли пяти рыночных сил: угрозы вхождения на рынок новых участников, угрозы появления субститутов, рыночной силы поставщиков, рыночной силы покупателей и соперничества между действующими конкурентами, совокупное воздействие которых определяет конечный потенциал прибыльности в отрасли. Сделан вывод, что проводимая в Беларуси экономическая политика определяет существование квазирыночных механизмов и нерыночных отношений, снижающих интенсивность конкуренции в промышленной отрасли путем воздействия на рыночные силы.

Обозначенная проблематика была предметом исследования следующих авторов: Гипеевая-Сергейчик О.О., Медведская Т.В., Портер Е. Майкл, Третьяк Н.В., Филитович А.В. и др.

Цель статьи: исследование внешних системных факторов, воздействующих на интенсивность конкуренции в белорусской промышленной отрасли.

Изложение основного материала

Интенсивность конкуренции в отрасли, по мнению М.Портера, «не является ни случайностью, ни невезением… Состояние конкуренции в отрасли зависит от пяти рыноч-

ных сил: угрозы вхождения на рынок новых участников, угрозы появления субститутов, рыночной силы поставщиков, рыночной силы покупателей и соперничества между действующими конкурентами Совокупное воздействие этих сил определяет конечный потенциал прибыльности в отрасли» [10, с.37-41]. Проводимая в Беларуси экономическая политика определяет существование квазирыночных механизмов и нерыночных отношений, снижающих интенсивность конкуренции в промышленной отрасли путем воздействия на рыночные силы.

Рыночная сила поставщиков. Функционирование в условиях мягких бюджетных ограничений, характерных для трансформационной экономики Беларуси, во многом определяет поведение белорусских промышленных предприятий в качестве потребителей ресурсов и определяет их чувствительность к ценам.Для рыночного предприятия-потребителя при выборе ресурсов определяющим фактором является их цена. На повышение поставщиками цен рыночное предприятие реагирует, как правило, снижением спроса.При ограниченном предложении ресурсов «располагающие властью поставщики способны выкачивать прибыль из отрасли, которая окажется неспособной возместить этот рост цен повышением собственных цен» [10, с.64]. В трансформационной экономике Беларуси существует несколько явлений, обуславливающих сильное давление поставщиков на промышленные предприятия и их низкую чувствительность к ценам.

Во-первых, на рынке труда существует зависимость кадровой политики промышленных предприятий от государственного регулирования рынка труда и «социально регрессивной конкуренции труда с невысокой производительностью и низкими доходами» [10, с.189].

«В 2011 году в Республике Беларусь были приняты законодательные акты, позволяющие кардинально изменить порядок организации оплаты труда на отечественных предприятиях. Так, указ Президента Республики Беларусь №181 от 10.05.2011г. «О некоторых мерах по совершенствованию государственного регулирования в области оплаты труда» предоставил коммерческим организациям и индивидуальным предпринимателям право самостоятельно принимать решения о применении Единой тарифной сетки оплаты труда» [7, с.32]. При этом, необходимо отметить, что рекомендательный характер применения ЕТС не привел к полной отмене ее использования. Абсолютное большинство предприятий при организации труда придерживается использования тарифной системы нежели других систем ее формирования [7, с.33].

При этом получившая широкое распространение и используемая на большинстве предприятий Республики Беларусь тарифная система оплаты труда имеет ряд недостатков:

Во-первых, рост производительности не связан с увеличением оплаты труда. В 2007-2013гг в обрабатывающих отраслях-промышленности наблюдается постоянное превышение темпов роста заработной платы над темпами роста производительности на 7,8-86,1%. [11]. Это доказывает, что на белорусских промышленных предприятиях превышение меры труда не сопровождается ростом его оплаты.

Во-вторых, несоответствие роста заработной платы росту потребительских цен при превышении роста последнего способствует снижению мотивации работников отрасли. Следствием такого несоответствия роста заработной платы (на 8,7%) росту потребительских цен (на 12,8%) в 2009 году в обрабатывающих отраслях промышленности стало недоиспользование работниками своих физических и интеллектуальных способностей и соответствующий спад производительности (темп роста производительности в 2009г. составил 0,9%).

В-третьих, формирование гарантированных фондов заработной платы при нестабильном доходе приводит к значительному снижению рентабельности предприятий промышленной отрасли: с 12,7% в 2011 году до 7,5% в 2013 году[11].

О несоответствии роста заработной платы работников приносимому ими доходу свидетельствует динамика чистой прибыли и затрат на оплату труда (табл.1). Опережающий рост заработной платы над ростом

Таблица 1

Индексы роста чистой прибыли и затрат на оплату труда на предприятиях белорусской промышленности за 2005-2013гг.

Показатели	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Чистая прибыль, млрд.р.	3831	4617	4996	8514	4958	6975	24604	42821	18532
Затраты на оплату труда, млрд.р.	4753	6039	7266	9330	9879	13526	21168	38603	52873
Индекс роста чистой прибыли, %	162,8	120,5	108,2	170,4	58,2	140,7	352,7	174,0	43,3
Индекс роста затрат на оплату труда, %	129,2	127,1	120,3	128,4	105,9	136,9	156,5	182,4	137,0

Источник: собственная разработка на основании статистических источников [11,13,14]

чистой прибыли наблюдался в 2006, 2007, 2009, 2012 и 2013 годах. При этом, следует обратить внимание, что превышение роста чистой прибыли над ростом заработной платы в 2005, 2008 и 2011 годах (на 33,6%, 42% и 196,2% соответственно)не связан со снижением затрат на оплату труда. Индекс роста затрат на оплату труда в эти годы не снижался, а наоборот, был выше уровня предыдущих лет. Положительный показатель отношения темпа роста чистой прибыли к темпу роста затрат на оплату труда в этом периоде обусловлен, в первую очередь, значительным ростом чистой прибыли.

Ввиду указанных недостатков, использование тарифной системы оплаты труда и государственное регулирование минимального уровня оплаты труда способствуют формированию нерыночной цены на труд. При этом, несмотря на принятые меры по совершенствованию государственного регулирования в области оплаты труда, остаются институциональные барьеры, препятствующие использованию других прогрессивных систем оплаты труда, в основном,на уровне концернов.

В целом, преобладание общегосударственных институтов над внутрифирменными в регулировании рынка труда определяет существование институционального давления на рынок труда и способствует формированию нерыночных цен на труд.

Вторым явлением, обуславливающим сильное давление поставщиков на предприятия белорусской промышленной отрасли является высокая степень зависимости белорусских производителей промышленной продукции от импортируемого сырья, связанная с ресурсоограниченностью белорусской экономики.В условиях девальвации курса белорусского рубля зависимость от импортируемого сырья создает неконтролируемый рост затрат в национальной валюте. Такой рост затрат, в свою очередь, в условиях сдерживания цен на внутреннем рынке ограничивает возможности снижения себестоимости и увеличения прибыли при реализации продукции на внутренний рынок.

За исследуемый период с 2008-2013гг. произошли две девальвации белорусского рубля на 29,6% в 2009 году и на 181,3% в 2011 году, вызвавшие значительный рост затрат за счет увеличения стоимости импортного сырья на 10,7% и 62,7% соответственно (рассчитано на основании статистических данных [11,13,14]). В целом по промышленности, в 2011г. темп роста затрат промышленных предприятий на 68% был обусловлен увеличением стоимости импортного сырья и материалов, в 2013 году – на 47%. Несмотря на снижение зависимости от импортного сырья, с 37,4% в 2006 году до 29,5% в 2013 году, доля импортной составляющей в общей сумме затрат промышленных предприятий остается достаточно высокой.

Определяя пределы снижения издержек при производстве продукции и снижая норму прибыли предприятия(при условии ограничения возможности повышения цены продукции),высокая степень импортной зависимости при таких частых колебаниях валютного курса может угрожать финансовой стабильности предприятия.

Таким образом, существующий на предприятиях белорусской промышленности нерыночный механизм формирования цены на труд и обусловленная ресурсоограниченностью белорусской экономики высокая степень зависимости от импортного сырья определяют значительное давление поставщиков на промышленные предприятия.Ограниченные в возможности снижения издержек, с одной стороны, и нормами государственного регулирования цен, с другой, ориентированные на внутренний рынок отрасли «зажаты» в рамки низкой доходности, в то время, как «располагающие властью поставщики выкачивают прибыль» из неспособных противостоять их давлению отраслей.

Рыночная сила покупателей. В трансформационной белорусской экономике существует несколько явлений, определяющих низкую степень влияния рыночных ценовых сигналов на поведение промышленных предприятий при выпуске продукции.

Во-первых, на чувствительность промышленных предприятий к ценам выпускаемой продукции существенное влияние оказывает государственное регулирование цен.

На внутреннем рынке Закон Республики Беларусь «О ценообразовании» от 10 мая 1999 г. № 255-З [6]устанавливает правовые основы государственной политики в области ценообразования в Республике Беларусь, сферу применения свободного и регулируемого ценообразования.В отраслях промышленности, на которые распространяется действие Закона «О ценообразовании» [6] (пищевая, деревообрабатывающая, издательская отрасли, а также отрасли, производящие сырье), показатели доходности значительно ниже среднеотраслевых значений. В 2009-2013гг. рентабельность продаж в пищевой промышленности была на уровне 4,8-11,8%, деревообрабатывающей – 3,1-13%, в целлюлозно-бумажном производстве – 6,7-14,6%, в производстве неметаллических минеральных продуктов – 4,2-9%, в производстве кокса, нефтепродуктов и ядерных материалов – 3,7-9%.В этом же периоде значения среднеотраслевых показателей рентабельности на 2-7% выше: в обрабатывающей отрасли рентабельность продаж составляла– 7,5-16,4% [11, с.218].Это обусловлено тем, что зависимые от государственной ценовой политики предприятия не могут реагировать на увеличение покупательского спроса и устанавливать более высокую норму доходности. Для них верхний предел цены лимитирован не спросом, а существующими нормами государственного регулирования цен.Надо отметить, что рентабельность в отраслях, ориентированных на внутренний рынок, на продукцию которых не распространяется действие Закона «О ценообразовании», за этот же период значительно выше среднеотраслевых значений: рентабельность в химическом производстве в 2009-2013гг. составляла 13-25,3%, в производстве кожи, кожаных изделий и обуви – 11-26,6%. Это свидетельствует о том, что влияние ценовых сигналов на деятельность предприятий этих отраслей значительно выше, а верхний предел цены ограничен, как и положено для рыночного предприятия, только спросом.

Во-вторых, чувствительность к ценам при выпуске продукции белорусских промышленных предприятий в значительной мере определяется применением затратного подхода к формированию цен, который отражает традиционную для социалистических предприятий ориентацию в большей мере на производство и в меньшей – на запросы покупателей.

Стратегия ценообразования на основе затратного метода формирования цен, применяемая белорусскими производителями промышленных товаров, не способствует достижению максимального объема продаж и увеличению доходности. Динамика объемов продаж и объемов производства указывает на то, что на белорусских промышленных предприятиях не объем выпускаемой продукции приспосабливается к цене, а скорее цена приспосабливается к высоким издержкам, вызванным наращиванием объемов производства. Соотношение объемов продаж и производства для предприятий обрабатывающих отраслей промышленности с 2009 по 2013гг. сохраняется на уровне 85-92% (рассчитано на основании статистических источников [11,20]), то есть запасы готовой продукции на складах составляют

примерно 8-15% от годового объема производства. Такая значительная величина нереализованной продукции свидетельствует о том, что при определении структуры выпускаемой продукции белорусские промышленные предприятия не учитывают интересы заказчиков, «структура выпускаемой продукции существенно определяется стремлением выполнить план»[8, с.362]. Тенденция увеличения запасов готовой продукции на складах еще более отчетливо проявилась в 2014 году.

В целом, ориентация на цену, а не на спрос при выпуске продукции белорусских промышленных предприятий и государственное регулирование цен, определяющее лимит доходности, препятствуют нормальному функционированию белорусских промышленных предприятий на конкурентном рынке и снижают эффективность их деятельности.

В 2009 году отсутствие изменений в ценовой политике производителей промышленной продукции (повышение цен на 11,3% при снижении затрат на 1,1%) вызвало снижение спроса на продукцию (на 5%) и привело к снижению чистой прибыли (на 41,8%) и, соответственно, рентабельности (на 3,5%). Аналогичная динамика наблюдается в 2013 году, когда опережающий рост цен (на 13,6% при увеличении затрат в 6,3%) при замедлении темпов роста объемов продаж привел к снижению рентабельности на 3,8% (рассчитано автором на основании статистических источников [7,11,13,14]).

В 2011 году наоборот, появившиеся ценовые преимущества, связанные с девальвацией национальной валюты (более чем на 50%), даже при увеличении цен производителей (значительно превышающие рост затрат на производство продукции) способствовали росту объемов продаж (на 204%), чистой прибыли (в 3,5 раза) и повышению рентабельности почти в 2 раза.

При этом природа рынков сбыта и качественные свойства белорусской промышленной продукции усиливают негативное воздействие указанных выше факторов, определяющих низкую чувствительность предприятий промышленного сектора к ценам продукции при выпуске. Учитывая экспортоориентированность экономики и стабильно низкую степень «сложности» белорусской экспортной корзины[17](в товарной структуре экспорта преобладают минеральные продукты – 33% в 2013 году, продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье – 15,2%, продукция химической промышленности – 15,1%)[3,с.85], можно сказать, что для белорусских производителей промышленной продукции возможности ценовой конкуренции играют решающую роль.

В целом, ценовая политика для белорусской экспортоориентированной экономики является важным фактором, определяющим ее рост. Так, например, доля минеральных продуктов (нефтепродуктов и хлористого калия) и продукции химической промышленности в общем объеме экспорта увеличилась с 31 процента в 2000 году до 53 процентов в 2012.Это увеличение произошло в основном за счет роста цен на соответствующие товары[17]. Устранение негативного воздействия указанных выше системных факторов, определяющих искажения в ценообразовании и ограничивающих возможности ценовой конкуренции для низкотехнологичной продукции белорусской промышленности может стать одним из факторов устойчивого экономического роста для экономики в целом.

Угроза появления товаров-субститутов. Существующие институциональные барьеры, ограничивающие, как указывалось выше, возможности ценовой конкуренции и создающие давление со стороны поставщиков на промышленные предприятия, создают также куда более серьезные препятствия для устойчивого экономического роста страны. По мнению экспертов Всемирного Банка [17], существующая имитационная модель экономики, ориентированная на экспорт низкотехнологичной продукции и поддержку «сырьевых» отраслей, препятствует формированию инновационной структуры промышленности.

В 2001-2011 годах рост экспорта в Республике Беларусь в основном объяснялся интенсивным ростом, на долю которого пришлось 78%[17]. Ориентация экспортной политики на интенсивный рост препятствует

созданию новых продуктов и новых рынков, которые, в свою очередь, за счет получения сверхприбыли, не только окупают себя, но и дают средства на инвестиции последующего развития.

В мировой практике степень инновационной активности промышленных организаций отражает показатель доли реализованной инновационной продукции в общем объеме продаж [1]. Данный показатель для предприятий белорусской промышленности достаточно невысок – 17,8% в 2013 году. Для сравнения, в 2007 году в странах ЕС доля реализованной инновационной продукции в общем объеме продаж составляла 51% [2], что намного выше показателя белорусских промышленных предприятий за аналогичный период 13,8%[11, с.246]. При этом, следует отметить, что по имеющимся статистическим данным, характеризующим инновационную активность белорусских предприятий, нельзя определить качественный уровень инновационных процессов. Например, использование показателя «отгруженная инновационная продукция» не позволяет судить о том, является ли отгруженная новая продукция оплаченной и приносит ли новый продукт прибыль, большую, чем традиционный. Это подтверждает невысокая рентабельность в отраслях, имеющих высокую долю инновационной продукции в общем объеме: в производствекокса, нефтепродуктов и ядерных материалов рентабельность составляет в 2013 году 5,4%, в производстве транспортных средств и оборудования – 6,8%. В то же время рентабельность химического производства, где объем отгруженной инновационной продукции всего 7,6%, в два раза выше (13% в 2013г.).

В целом, динамику инновационной активности производителей промышленной продукции в Беларуси нельзя назвать положительной. С 2010 по 2013гг. удельный вес отгруженной инновационной продукции в общем объеме отгруженной продукции промышленных предприятий увеличился всего на 3,3% [11, с.245], то есть всего на 1,1% в год. Основными факторами, препятствующими инновационной деятельности на предприятиях белорусской промышленности, большинство респондентов признают недостаток собственных средств для финансирования нововведений [11, с.247].

Таким образом, недостаток средств для финансирования инновационной деятельности и, как следствие, низкая инновационная активность не только определяют неспособность белорусских производителей промышленных товаров противостоять угрозам появления продуктов-субститутов, но и ограничивают возможности конкуренции традиционных продуктов.

Примером существования такого ограничения является рынок тракторов.В настоящее время мировое производство тракторов поделено между доминирующими на мировом рынке тремя транснациональными корпорациями: CNH, AGCO и SDF, а также двумя крупнейшими компаниями JohnDeere и Claas. Продукция этих компаний является высокотехнологичной и находится в ценовой категории от 80 до 320 тыс. евро за единицу продукции. Ежегодно эти корпорации и компании поставляют на мировой рынок почти 400 тыс. тракторов, а это более 80% всего мирового выпуска тракторной техники.Как свидетельствуют данные розничных продаж, наиболее крупными рынками сбыта тракторов являются североамериканский (США и Канада), а также составляющий от него почти 65% суммарный рынок стран Западной Европы[9].

Ценовая категория белорусских тракторов – от 10 до 40 тыс.евро за единицу продукции, что намного ниже уровня мировых лидеров. Несмотря на низкие цены, низкотехнологичная белорусская продукция не может завоевать ведущие мировые рынки, где покупатели более требовательны к качеству. Объем продаж белорусских тракторов на рынок стран Западной Европы в 2013г. составил 3,4 тыс.шт. или 6,2% экспорта отрасли[3, с.151-152]. По отношению к мировому объему продаж экспорт белорусских тракторов в страны Западной Европы составляет 0,8%. На североамериканский рынок белорусские тракторы не поставляются вообще. Основная доля продаж белорусских тракторов приходится на рынок стран СНГ (81,4% экспорта отрасли в 2013 году), где покупатели менее требовательны к качеству и более чувствительны к цене.

При этом, анализируя затраты на научно-исследовательские опытные и конструкторские разработки, можно отметить,что в абсолютном выражении суммы средств, направляемых на инновационное развитие, отличаются в разы: затраты на НИОКР компании CNH составляли в 2008г. 422 млн. евро, AGCO – 495 млн.евро, JohnDeere – 943 млн.евро, компании Claas – 105млн.евро[9]. Затраты на НИОКР Минского тракторного завода составили в том же 2008 году 19209 млн. белорусских рублей или в пересчете по среднему официальному курсу евро 6,1 млн. евро[5], что в десятки раз меньше затрат на НИОКР иностранных производителей.Это свидетельствует о том, что в отрасли, производящей трактора, невозможность в достаточной мере финансировать инновационные разработки вызывает отставание в технологическом развитии, которое, в свою очередь, препятствует продвижению продукции белорусских производителей на мировые рынки.

Ситуация, сложившаяся на рынке тракторов, не единичная. Ориентация на ценовую конкуренцию и отсутствие возможностей для разработки инновационной высокотехнологичной продукции являются характерными для многих отраслей белорусской промышленности. Это приводит к тому, что низкотехнологичная продукция белорусской промышленной отрасли оказывается невостребованной на мировых рынках, где запросы покупателей требуют от поставщиков производства высокотехнологичной и высококачественной продукции.

Угроза вхождения на рынок новых участников. Существенным барьером для вхождения в отрасль новых участников является поддержание «неконкурентного рынка капитала, действующего в рамках перераспределительной системы, формирующего низкую норму накопления и инвестирования» [12, с.190]. В системе перераспределения капитала в белорусской экономике можно выделить два ключевых направления:

-поддержка неэффективных предприятий в виде дотаций и субсидий, предоставления льготных кредитов.

Подтверждением сильного влияния перераспределения капитала на экономическое поведение белорусских промышленных предприятий является зависимость прибыли этих предприятий от государственных безвозмездных поступлений.Рост расходов государственного бюджета Республики Беларусь на промышленность в числе расходов на национальную экономику в 2008 (в 2 раза), 2011 (на 18%) и 2012 годах(в 2,2 раза) сопровождался ростом прибыли промышленных предприятий на 50-326%. В 2009 и 2013гг. резкое снижение расходов государственного бюджета РБ на финансирование промышленной отрасли (на 86% в 2009г. и 7,7% в 2013г.) сопровождалось таким же резким снижением темпа роста прибыли (на 37,2 и 30,6% соответсвенно) [рассчитано на основании данных статистических источников [11,13,14]].

-установление принудительных заданий для эффективных предприятий промышленного сектора на поставку продукции на внутренний рынок по заниженным ценам для поставкинеплатежеспособным сельскохозяйственным предприятиям. Особенно это актуально для предприятий топливно-энергетической отрасли, производителей калийных и азотных удобрений, производителей сельскохозяйственной техники. В качестве примера существования такого перераспределения можно привести сложившуюся ситуацию на предприятии ОАО «Нафтан» в 2011 году. Согласно финансовой отчетности за первый квартал 2011 года, убыток ОАО «Нафтан» составил за январь—март 197,7 млрд. рублей. Убыток в первом квартале получило и другое нефтеперерабатывающее предприятие Беларуси — ОАО «Мозырский НПЗ». Одной из причин убыточной работы отечественных НПЗ являлись поставки нефтепродуктов на внутренний рынок по заниженным ценам[18].

В целом, существующая система перераспределения государственных финансовых ресурсов через бюджет и поддержка огосударствленных субъектов является барьером для вхождения в отрасль частного капиталаи частных предприятий.Частное предприятие, не имея государственной поддержки, не может конкурировать с огосударствленными субъектами. «При формальном равенстве частной и государственной

форм собственности реальное отношение к ним государства и их статус в экономике не равноправны. К ним применяются разные регулятивные нормы, они следуют противоположным правилам поведения. Экономическая политика государства направлена на преимущественную реализацию целей и интересов огосударствленных субъектов» [12, с.192].

При этом, несмотря на то, что огосударствленные предприятия имеют доступ к перераспределенным льготным кредитным ресурсам, частные предприятия в Беларуси в среднем работают более эффективно, чем государственные. Свидетельством этого являются различия показателей рентабельности промышленных предприятий различных форм собственности. В 2009-2013 годах рентабельность предприятий государственной собственности составляет 3,8-7,6%, республиканской – 3,9-8,1%, коммунальной – 2,7-3,9%. За этот же период показатели рентабельности частных промышленных предприятий значительно выше: рентабельность предприятий частной формы собственности составляет 6,4-16,7%, иностранной – 6,7-17,7%[11].

При такой политике патернализма усиление действия рыночных законов имеет критически важное значение для повышения эффективности работы предприятий белорусской промышленности, для чего необходимо ужесточить существующие бюджетные ограничения. Необходимо создать возможности альтернативного использования ресурсов не только государственными, но и частными компаниями и вытекающую из этого необходимость устанавливать соответствующую цену на них вне зависимости от того, кто является собственником предприятия.

В целом, социально-ориентированная экономическая политика во многом определяет интенсивность соперничества между действующими конкурентами в белорусской промышленной отрасли. Озабоченность правительства возможной потерей рабочих мест и государственная поддержка неэффективных предприятий препятствуют их выходу из отрасли даже при низких доходах или убыточности.В 2004-2010гг. примерно у 90% промышленных организаций РБ рентабельность не превышает 10%. В 2013 году доля убыточных предприятий в промышленности составляет 17,4%, предприятий с уровнем рентабельности до 5% – 41,3% [11, с.231]. Это свидетельствует о том, что нерентабельные и малорентабельные предприятия (а это 58,7% промышленных предприятийв 2013 году) не ликвидируются, избыточные мощности не покидают отрасль, в результате чего прибыльность всей промышленной отрасли может постоянно оставаться на низком уровне.

Выводы

Подводя итоги всему вышесказанному, можно отметить, что каждая из пяти рыночных конкурентных сил, воздействующих на предприятия белорусской промышленной отрасли, подвержена сильному влиянию системных факторов, характерных для трансформационной экономики Республики Беларусь, что, в свою очередь, снижает интенсивность конкуренции в отрасли и определяет ее низкую доходность.

В итоге получается замкнутый круг:обусловленная указанными выше факторами низкая доходность в течение длительного периода времени препятствует накоплению капитала и ограничивает возможности инновационного развития промышленных предприятий. Низкая инновационная активность, в свою очередь, способствует тому, что низкотехнологичная продукция белорусской промышленной отрасли оказывается невостребованной на мировых рынках, где запросы покупателей требуют от поставщиков производства высокотехнологичной и высококачественной продукции, определяя невысокую прибыльность данных отраслей.

Литература

1. Авдонина С.Г. Факторы инновационной активности предприятий, Экономические науки, №6(67). – 2010.

2. Архипова М.Ю. Статистический анализ основных тенденций создания и использования передовых технологий // Вопросы статистики. №7. – 2007. С. 67.

3. Внешняя торговля Республики беларусь. Статистический сборник / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. Минск: 2014. – 311 с.

4.Всемирный банк: экономическая трансформация для роста. Страновой экономический меморандум для Республики Беларусь 2011г./ Отчет №66614-by. – 136с. // Электронный ресурс:http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/07/06/000333038_20120706010040/Rendered/PDF/666140ESW0P1230Official0Use0Only090.pdf

5.Емельянович И.В. Финансовые показатели РУП «Минский тракторный завод Международная конференция по развитию национальной конкурентоспособности созданию условий для инновационного пути развития иформирования экономики, основанной на знаниях. Электронный ресурс // точка доступа: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/ppt_presentations/2009/ic/emelyanovich_r.pdf

6.Закон Республики Беларусь «О ценообразовании» от 10 мая 1999 г. № 255-З Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 22.07.2014, 2/2190 // Электронный ресурс: http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h19900255&p2={NRPA}

7.Затраты на производство продукции (работ, услуг) организаций Республики Беларусь за январь-сентябрь 2013г.: статистический бюллетень / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. Минск: 2013. – 151с

8.Корнаи Я. Дефицит. Перевод с венгерского, Под ред.Т.Ярикова., Изд-во Наука., М: 1990г. – 608с.

9. Нефёдов А. Состояние мировых рынков сельскохозяйственных тракторов, Основные Средства, №4 – 2010г.

10.Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454с.

11.Промышленность Республики Беларусь: стат. сб. / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. – Минск, 2014. – 273с.

12.Усоский В.Н. Национальная экономика Республики Беларусь: курс лекций для студентов высших учебных заведений / В.Н. Усоский; под общ.ред. В.В.Гаврилюка. – Минск: МГЛУ, 2014. – 284с.

13.Финансы Республики Беларусь: стат. сб. / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. Минск: 2010. – 613с.

14.Финансы Республики Беларусь: стат. сб. / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. Минск: 2012. – 595с

15.Министерство труда и социальной защиты населения. Оплата труда. Электронный ресурс // Точка доступа: http://www.mintrud.gov.by/ru/new_url_358565190

16.Стукен Т.Ю. Политика заработной платы в условиях экономического кризиса (на примере промышленных предприятий России и Беларуси) Вестник Омского университета. Серия «Экономика». №4. – 2012. с.211-214.

17.Республика Беларусь Особое внимание: повышение конкурентоспособности. – Всемирный банк Март 2014 г.[Электронный ресурс] // точка доступа: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/belarus/Belarus-Economic-Update-Focus-mar2014-ru.pdf

18.Гендиректор «Нафтана»: цена топлива на внутреннем рынке РБ занижена. Белорусские новости, 19.07.2011 [Электронный ресурс] // точка доступа: http://stop-benzin.ru/news/38/

19. Экономика Беларуси: Размер номинального ВВП Беларуси, [Электронный ресурс] // точка доступа http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=belarus

20. Статистический ежегодник Республики Беларусь: стат. сб. / Нац. стат. ком-тРесп. Беларусь. – Минск, 2014. – 534с.

SUMMARY

The article analyzes the economic factors that determine the intensity of competition in the industrial sector and impact on the financial position of industrialenterprises as part of the economic policy pursued in the Republic of Belarus.

ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ: ОКРЕМІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ НАРИСИ

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»

КАНЦІР Ірина Анатоліївна - кандидат економічних наук, викладач Львівського техніко-економічного коледжу Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.326:336.7.

Статья посвящена экономико-правовому исследованию основных методов, способов и источников финансирования террористической деятельности. Явных или тайных каналов таких поступлений насчитывается с десяток, от собственной легальной бизнес-деятельности «дочерних» террористических предприятий, «спонсорская помощь» коммерческих организаций, включая помощь отдельных «сочувствующих» государств и их правительств, а также самофинансирования за счет противоправной деятельности.

Ключевые слова: финансовая система, финансовая составная, национальная экономика, институционная структура, глобализация.

Постановка проблеми

У даний час одним із основних джерел загроз національній безпеці України у сфері забезпечення територіальної цілісності та державної безпеки визнається терористична діяльність організацій, угруповань та окремих осіб. Надзвичайно висока ступінь суспільної небезпечності даної загрози, в першу чергу, обумовлена масштабністю наслідків терористичних злочинів і значною кількістю постраждалих у результаті їх вчинення. Спостерігається тенденція підвищення рівня її організованості, створення великих терористичних формувань з розвиненою інфраструктурою в середині держави і за кордоном, посилення взаємозв'язку з організованою злочинністю, в тому числі транснаціональною, а також спробами використання терористичної діяльності як інструменту втручання у внутрішні справи нашої держави.

Інтенсивність терористичної діяльності безпосередньо залежить від рівня її фінансування та матеріально-технічної оснащеності. У зв'язку з цим, заморожування активів терористичних організацій та перекриття каналів фінансування терористичної діяльності визнається одним із найважливіших інструментів боротьби з міжнародним тероризмом.

Стан дослідження

Дослідженням теоретичних питань боротьби з тероризмом займалися такі вчені, як В. Антипенко, Л. Багрій-Шахматов, С. Бердяга, С. Буткевич, С. Гавриш, Ю. Горбунов, В. Гордієнко, В. Глушков, В. Ємельянов, В. Зеленецький, К. Жаринов, В. Зубков, Е. Ковальов, В. Крутов, В. Ліпкан, С. Мохончук, М. Семикін, В. Ульянова, Л. Новікова, М. Требін, В. Устинов, В. Цуканов та інші вчені. Проте, питання щодо комплексного економіко-правового підходу до визначення поняття «фінансування тероризму», джерел таких надходжень, вдосконалення заходів щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму – розглядалось фрагментарно або в рамках ширшої кримінально-правової, філософсько-правової площини.

Метою статті є спроба саме економіко-правового обстеження джерел та механізмів фінансування тероризму, вироблення

пропозицій щодо вдосконалення системи заходів у сфері запобігання фінансуванню цього протиправного, злочинного діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як і будь-який інший профіль людської діяльності, терористична діяльність вимагає для своєї реалізації матеріального та фінансового донорства, умисно зібраних (переданих) коштів з метою їх подальшого використання для підготовки і здійснення злочинного акту. Власне явних чи таємних джерел таких надходжень можна нарахувати з десяток, починаючи від власної легальної бізнес-діяльності «дочірніх» терористичних структур, «спонсорська допомога» комерційних організацій, включаючи допомогу окремих «співчуваючих» держав та їх урядів, а також самофінансування за рахунок протиправної діяльності тощо.

Міжнародне співтовариство на початку 2000-х років, а особливо після відомих вересневих подій у США, активно почало звертатися до проблеми зв'язку терористичної діяльності з «брудними» капіталами. Так, у прийнятій Радою Безпеки ООН резолюції № 1373 від 28 вересня 2001 року наголошено на необхідності міжнародного співробітництва держав у контексті вжиття заходів для попередження на своїх територіях фінансування актів тероризму і боротьби з ним. Акцентовано на необхідності державам криміналізувати «умисне надання або збір коштів, якими методами, прямо або побічно, їх громадянами або на їх території з наміром, щоб такі кошти використовувалися, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, – для вчинення терористичних актів». Одночасно, Рада Безпеки ООН заснувала Контртерористичний комітет для контролю за виконанням даної резолюції.

12 вересня 2002 року Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму, прийняту резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 року. У Конвенції зазначається, що фінансування тероризму є предметом серйозного занепокоєння міжнародного співтовариства в цілому, кількість і тяжкість актів міжнародного тероризму залежать від фінансування, до якого терористи можуть отримати доступ. У документі йдеться про необхідність зміцнення міжнародного співробітництва з розробки та прийняття ефективних заходів для недопущення фінансування тероризму, а також боротьби з ним шляхом переслідування і покарання винних осіб. У ст. 2 згаданої Конвенції пропонується визнати кримінально-караними діяння, коли суб'єкт «будь-якими методами, прямо або побічно, незаконно та умисно надає кошти або здійснює їх збір з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю або частково, для вчинення: будь-якого діяння, яке являє собою злочин відповідно до сфери застосування одного з договорів, перелічених у Додатку, і що міститься в ньому; будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої громадянської особи або іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях в ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматися від її вчинення ...».

У статті 5.2.2 (злочин, що проявляється у фінансуванні тероризму) Типового законодавства про відмивання грошей і фінансування тероризму, підготовленого Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime) спільно з Міжнародним валютним фондом (International Monetary Fund -IMF) (2003 рік), були закріплені подібні з перерахованих міжнародно-правовими документами Організації Об'єднаних Націй ознаки фінансування тероризму.

Із метою запобігання та протидії використанню доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму, засновуються міжнародні організації (FATF – Financial Action Task on Money Laundering, Ермонтська група – об'єднує фінансові роз-

відки різних держав світу, створена дещо раніше – у червні 1995 року з ініціативи фінансових розвідок Бельгії і США для боротьби з незаконними фінансовими операціями, Міжнародний валютний фонд), які застосовують різнопланові санкції до тих урядів, що не вживають необхідних заходів у цьому напрямку. 31 грудня 2001 FATF, визнаючи виняткову необхідність протидії фінансуванню тероризму, на додаток до 40 рекомендацій щодо боротьби з відмиванням грошей прийняла 8 спеціальних, у яких пропонує державам законодавчо встановити злочинний характер фінансування тероризму. У жовтні 2004 року FATF приймає дев'яту спеціальну рекомендацію.

У рекомендаціях вказується на необхідності ратифікації Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1999 року; встановлення кримінальної відповідальності за фінансування тероризму; встановлення обов'язку для кредитно-фінансових установ інформувати правоохоронні органи про підозрілі операції або насторожуючі дії клієнтів, що свідчать про можливий зв'язок з терористичними організаціями, а також дотримуватися вимог про збір необхідної інформації про клієнтів, що здійснюють грошові перекази й інше; пропонується використовувати конкретні механізми заморожування, арешту та конфіскації активів.

Очевидно, що фінансування тероризму є суспільно небезпечним діянням, і міжнародні організації через згадані правові акти (Дев'ять спеціальних рекомендацій FATF по боротьбі з фінансуванням тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 15.12.1997 р., Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 08.06.2000 р., Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р., Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 26. 10. 2005 року) та інші, відносно активно протидіють цьому. Відповідно до рекомендацій міжнародної організації FATF, які визнаються стандартами у протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, державам необхідно вжити негайних заходів до того, щоб стати стороною і повністю виконувати не тільки Міжнародну конвенцію ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму, але і Віденську конвенцію 1998 року, і Палермську конвенцію 2000 року. Рекомендується ратифікувати та імплементувати й інші відповідні міжнародні конвенції, такі як Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів від злочинної діяльності 1990 року та Конвенцію американських держав проти тероризму 2002 року [1].

У міжнародному співтоваристві та серед значного числа фахівців-терологів останнім часом побутує думка про те, що підґрунтям для розповсюдження міжнародного тероризму є економічні чинники, які проявляються опосередком протистояння між «багатими» світовими державами і «бідними», які розвиваються. Вперше на міжнародному рівні положення про зв'язок між знедоленістю народів «третього світу» і тероризмом оприлюднено у 2002 році на міжнародній конференції ООН з розвитку та боротьби із бідністю у місті Монтерреї (Мексика). Представник Програми розвитку ООН висловив переконання, що події 11 вересня «раптово відкрили очі багатих держав на небезпеку, яку несуть злидні». Зв'язок між убогістю та тероризмом були змушені визнати і лідери розвинених держав Заходу, які погодилися, що прірва між багатими й бідними є джерелом нестабільності.

Однак є й інші точки зору. Так, відомий політолог Еміль Паїн у статті «Соціальна природа тероризму та екстремізму» зазначає, що «в науковій літературі поширені спроби безпосередньо пов'язати зростання політичного екстремізму з бідністю, соціальним неблагополуччям і низьким культурним рівнем деяких регіональних, етнічних або релігійних груп. Проте ні історичні приклади, ні спеціальні дослідження не підтверджують подібні припущення. У замкнутих, застійних суспільствах, наприклад, у бушменів Південної

Африки або в індіанців майя в Мексиці, що перебувають на вкрай низьких рівнях економічного і соціального розвитку, немає нічого подібного на політичний екстремізм, а тим більше тероризм. Разом з тим, такі явища помітні у суспільствах, що ступили на шлях трансформацій, і концентруються в маргінальних прошарках соціуму, що характеризуються чудернацьким поєднанням традиційних і нових рис культури, неповною зміною статусу та умов життя» [2].

Вчені також вважають, що припущення про те, що сплеск міжнародного тероризму є чи не повстанням бідних мусульман проти багатого християнського світу – всього лише омана. «Складність полягає в тому, що за останні 30 років бідні в багатьох частинах світу все більше хочуть стати підприємцями, а не революціонерами» [3].

Аналіз економічного стану 14 мусульманських держав із загальним населенням близько 1 млрд. осіб і ВВП в $ 1,3 трлн., дає для цього підстави. Показники економічного розвитку цих держав виявилися близькі до середніх показників для держав, що розвиваються. Але за темпами зростання ВВП, рівнем освіти та охорони здоров'я вони іноді навіть перевищують середній рівень держав, що розвиваються. При цьому середній розмір зовнішнього боргу у них значно менший.

Виняткове значення має обмеження фінансових потоків, що живлять терористів. Вони досить багатогранні. Про це свідчать наступні дані. Організація Хізбалла (араб. حزب الله – партія Бога) (інколи Хезболла, Хезболлах) – ліванська шиїтська парамілітарна ісламістська організація і політична партія. Визнана терористичною організацією рядами Ізраїлю, США, Канади та Бахрейну – забезпечує 35% усіх витрат на соціальні потреби, розвиток інфраструктури Лівану. В ісламському світі ця організація вважається найпотужнішою. Її бюджет – більше $ 300 млн. ($ 100 млн. на рік скеровується на переозброєння, а решта $ 200 млн. – на соціальні програми для населення і пропаганду) [4].

Терористичну діяльність як економічну категорію доречно розглядати у двох аспектах:

1. По-перше, фінансування терористичної діяльності як такої на тривалу перспективу (пропаганда екстремістських ідей, привернення до себе молоді та навчання терористичним методам і прийомам, матеріально-технічне забезпечення терористів, створення таборів і тренувальних баз і т. п.);

2. По-друге, фінансове забезпечення виконання власне одиничного терористичного акту однією людиною або терористичною групою.

У цілому, поняття «тероризм» і «фінанси» можуть дотикатися у п'яти основних сферах:

- у виді грошових коштів, що виплачуються терористами за їх відмову від намірів вчинити насильство щодо фізичних осіб або конкретних об'єктів;
- у виді негласного фінансування терористичних організацій окремими державами, недержавними фондами, злочинними угрупованнями та юридичними особами – для вербування бойовиків, придбання зброї, боєприпасів і вибухових речовин, утримання тренувальних баз, підкупу чиновників та ін.);
- у процесі «відмивання грошей» та їх введення в легальний обіг;
- у ході створення терористичними організаціями власних структур у комерційній та кредитно-фінансовій сферах у виді компаній, фірм, банків, страхових товариств, фондів тощо;
- у виді готівки, раніше отриманої терористами під час активних злочинних операцій (пограбування банків, ювелірних магазинів, компаній і фірм, а також заможних громадян) [4]. Наприклад, Талібан (араб. طالبان – «студенти») – радикальний ісламістський рух сунітського напрямку, частково фінансується за рахунок доходів від вирощування опіумного маку. А німецька ліворадикальна терористична організація міських партизанів, що діяла в ФРН та Західному Берліні, – Фракція Червоної Армії (RAF – нім. Rote Armee Fraktion) – самофінансувалася за рахунок

пограбувань банків. Марксистсько-ленінінська колумбійська повстанська організація Революційні збройні сили Колумбії – Армія Народу (ісп. Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo) самофінансується опосередком доходів від вирощування коки та викрадення громадян.

Можна виокремити «традиційні» способи легалізації терористами злочинних доходів. При проведенні операцій з готівковою валютою:

- зняття з рахунку або зарахування на рахунок фізичних та юридичних осіб коштів у випадках, не пов'язаних з характером їх діяльності, соціальним статусом, умовами життя тощо;
- придбання фізичними особами цінних паперів за готівку;
- зарахування на рахунок (вклад) готівкових грошей в упаковках, опечатаних іншим банком.

При проведенні операцій за банківськими рахунками:

- зарахування готівкових коштів на рахунки протягом одного дня в різних філіях банку;
- розміщення грошових коштів, які акумулюються, а потім переводяться в інший банк (філію) або в іноземний банк;
- розміщення грошових коштів на банківський рахунок з оформленням документів, що засвідчують внесок на пред'явника;
- зарахування грошових коштів на рахунок, операції за яким не проводилися, з розпорядженням про виплату грошових коштів у готівковій формі;
- відкриття депозиту на користь третіх осіб із зарахуванням на нього готівкових грошей;
- відкриття депозитів, що формуються за рахунок сплачених банківських і дорожніх чеків;
- зарахування або списання грошових коштів нещодавно створеною юридичною особою, операції за рахунками якої були незначними;
- надходження іноземної валюти на рахунок юридичної особи по зовнішньоторговельних операціях в якості комерційного кредиту за зобов'язаннями, які цією юридичною особою не виконуються;
- зарахування грошових коштів на користь юридичної (фізичної) особи, яка має місцезнаходження (місцепроживання) або є власником рахунку в банку, зареєстрованому в офшорних і вільних економічних зонах або регіонах, пов'язаних з виробництвом наркотичних речовин, з якими особа що здійснює операції, не має стійких комерційних контактів [5].

Пожертвування на благодійні цілі є ще одним витоком для фінансування терористичних організацій. Збором пожертвувань займаються різного роду благодійні організації та фонди, які й оперують зібраними коштами надалі. Частина з цих коштів використовується для фінансування терористичної діяльності. Довести причетність благодійного фонду чи іншого громадського об'єднання до фінансування тероризму складно. Створити подібну організацію в США чи в Європі непроблематично. Поява будь-якої структури, в назву якої входять слова «допомога», «милосердя», вітається владою, а процедура реєстрації проста. У цивілізованих державах ставлення до таких організацій ґрунтується на довірі, а їх фінансова діяльність практично не моніториться.

У цілому, за оцінками американського Інституту міжнародних досліджень, тільки в США діють близько 1500 ісламських благодійних організацій. Однак, якщо в Америці деякі «благодійники» останнім часом все-таки потрапили в поле зору правоохоронних органів, то в Європі вони почуваються вільно. Тим часом саме там працюють, наприклад, три з чотирьох благодійних організацій, які, за оцінками експертів, є основними донорами ХАМАС (араб. حماس). Це Фонд допомоги та розвитку Палестини у Великобританії, Фонд «Аль Акса» в Німеччині (має відділення в Бельгії та Нідерландах), Комітет допомоги і солідарності з Палестиною у Франції.

Для посилення ефекту терористичних загроз, донесення до широкого загалу споживачів інформаційного продукту своєї мети, використовуються також політичні чи громадські об'єднання, що мають влас-

ні джерела фінансування. Ці організації не мають очевидних зв'язків з терористами, але діють з ними погоджено в публічній сфері та ЗМІ. Так, у 1988 році у Великобританії були введені обмеження на надання радіо- і телеефіру представникам Ірландської Республіканської Армії та діячам партії «Шинн Фейн» (ірл. Sinn Féin, «Ми самі по собі»), яка, як вважалося, діяла у тандемі з Ірландською республіканською армією. Європейська комісія з прав людини більшістю голосів відхилила подану журналістами скаргу на ці обмеження.

На відміну від відмивання грошей, фінансування тероризму здійснюється не з метою скористатися злочинними доходами, а для досягнення політичних та ідеологічних результатів від терористичної діяльності.

Фінансування тероризму набагато частіше, ніж відмивання коштів, здійснюється з використанням неформальних (альтернативних) систем переказу грошей, таких, наприклад, як «хавала». Вона працює поза «традиційною» банківською системою, була розроблена в Індії до впровадження західних банківських технологій. Інший добре відомий приклад – це система «літаючих грошей» (також називається «chop або chit»), що зародилася в Китаї і використовується у всьому світі. Відмінними рисами системи є використання неформальних зв'язків, наприклад, з родичами або земляками. На відміну від «традиційної» банківської системи, дуже рідко використовуються оборотні документи.

Окрім цього, при відмиванні грошей, кошти спочатку вибувають із формального володіння особи – ініціатора цього процесу, а потім повертаються до нього вже у «чистому» виді. При фінансуванні тероризму (крім випадків самофінансування), гроші вибувають із власності одних осіб та потрапляють у власність інших для реалізації злочинної діяльності.

Висновки

Таким чином, процес виявлення каналів фінансування терористичної діяльності, насамперед міжнародної, характеризується підвищеною складністю. Ефективна протидія у цьому напрямку може бути досягнута лише в результаті комплексного застосування можливостей Державної служби фінансового моніторингу України, правоохоронних органів та банківських установ, об'єднаних єдиною метою.

Також для дієвої боротьби з тероризмом необхідно широке розуміння самого феномену «фінансування тероризму». Науково обґрунтований підхід допоможе розширити комплекс заходів протидії фінансуванню терористичної діяльності й сприятиме підвищенню ефективності боротьби з цим лихом в цілому. Усі складові такої протиправної діяльності, зокрема, як ідеологічна підготовка, «бойові» навчання, технічне забезпечення акту, освітлення наслідків трагедії в ЗМІ, матеріальна допомога сім'ям загиблих терористів – потребують фінансування, а методи, способи, канали та джерела можуть істотно різнитися між собою. Власне їх нагальне вивчення викликане реаліями сьогодення.

Література

1. Резолюция 1373 (2001), принятая Советом Безопасности на его 4385-м заседании, 28 сентября 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua; Дев'ять спеціальних рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) по боротьбі з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, від 16.05.2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua; Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 26. 10. 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua; Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму : Закон України від 12 вересня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua; Про ратифікацію Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом : Закон України від

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена економіко-правовому дослідженню основних методів, способів та джерел фінансування терористичної діяльності. Явних чи таємних каналів таких надходжень нараховується з десяток, від власної легальної бізнес-діяльності «дочірніх» терористичних структур, «спонсорська допомога» комерційних організацій, включаючи допомогу окремих «співчуваючих» держав та їх урядів, а також самофінансування за рахунок протиправної діяльності.

17 січня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua; Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua; Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Закон України від 17 листопада 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

SUMMARY

The article is dedicated to economic and legal research of basic methods, methods and sources of terrorist activities. It is counted about dozen obvious or secret channels of those revenues from their own legal business activity «affiliated» terrorist structures «sponsorship» of commercial organizations, including assistance to some «sympathizers» of states and their governments, as well as self-financing through illegal activities

2. Паин Э. Л. Социальная природа терроризма и экстремиз¬ма // Общественные науки и современность, 2002. – № 4. – С. 114.

3. De Soto H. The constituency of terror // The New York Times. 2001. October 15.

4. Дзлиев М., Иззатдуст Э., Киреев М. Современный терроризм: социально-политический облик противника / под. общей ред. д-ра юридич. наук, В. В. Гордиенко. – М.: Academia, 2007. – С. 255-267.

5. Див.: Международное сотрудничество в борьбе с терроризмом // Международная жизнь, 2001. – № 3. – С. 95.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГЕШТАЛЬТ ІНВЕСТИЦІЙ

КАЛЕНСЬКА Віталіна Петрівна - старший лаборант, асистент Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна)

УДК 330.322.01:631.164.23

Сформулированы теоретические и практические подходы к формированию гештальтов в системе инвестиционного обеспечения деятельности сельскохозяйственных предприятий, в том числе тех, которые функционируют на радиационно-загрязненных территориях; в составе системы гештальт инвестирования обоснованы возможности привлечения отечественных и иностранных инвестиций в агропромышленный комплекс Украины.

Ключові слова. Система гештальт інвестицій, інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств, інвестиційний процес у аграрному бізнесі, напрямки інвестування в агропромисловому комплексі.

Постановка проблеми

Інвестиції відіграють важливу роль у діяльності будь-якого підприємства, а масштабах країни становлять основу розвитку національної економіки. Задіяні у будь-якій формі інвестиції дають змогу реалізувати різноманітні проекти в діяльності суб'єктів господарювання, спрямовані на вдосконалення виробничої або невиробничої сфери, результатом яких повинно бути зростання обсягів виробництва і продажу товарів чи послуг, а також прибутку. Кожне підприємство повинне докладати значних зусиль на пошук раціональних напрямів ефективного інвестування, оскільки тільки за таких умов можна досягти розширення масштабів існування бізнесу та привернути для цього реальних інвесторів.

Інвестиції мають складну ієрархічну структуру, кожен елемент якої має своє функціональне призначення, але не може розглядатись відокремлено від всієї системи гештальтів. До такої системи входять інвестиції, поведінка інвесторів, інвестиційна діяльність підприємств, інвестиційний процес, інвестиційний клімат, інвестиційне забезпечення, а також уся сукупність ресурсів, які беруть участь у процесах інвестування на підприємствах. Гештальт інвестицій передбачає їх вивчення в комплексі з іншими теоретичними та практичними основами інвестиційного забезпечення діяльності підприємств та інвестиційних процесів, що дозволяють вірно обрати напрямки інвестування коштів, розрахувати потребу в інвестиціях, знайти інвесторів та отримати від них необхідні ресурси, використати ці ресурси під конкретний проект, передбачити план повернення коштів або механізм участі інвесторів у проекті, запустити повноцінне функціонування проекту та отримати зростання підприємства у вигляді економічного, соціального, організаційного, мотиваційного, інформаційного та іншого ефекту чи їх сукупності.

Формування системи гештальт інвестицій, виступаючи складним і важливим процесом, має важливе практичне значення, який потребує постійного вивчення та вдосконалення. Тим більше, що інвестування у різних галузях національної економіки має свої принципові відмінності, а тому якісно сформований гештальт інвестицій, напри-

клад, у промисловості, не може в повній мірі використовуватись у сільському господарстві, що здійснюється на радіаційно-забруднених територіях. Тому обрана для дослідження у статті тема є актуальною і потребує змістовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням особливостей інвестиційної діяльності підприємств аграрного сектору, можливостей розвитку сільського господарства з використанням інвестиційних ресурсів займались різні автори, серед яких: Бабенко А. Г. [1], Булуй О. Г. [2], Вацька М. В. [3], Кісіль М. І. [4], Копосов Г. О. [5], Шелухін П. Г. [5], Малиновський А. С. [6], Саблук П. Т. [8], Коденська М. Ю. [8], Смолій Л. В. [9], Черненко Л. В. [10] та інші. Вчені розглядають різні аспекти функціонування аграрного сектору економіки, можливостей його розвитку з використанням інвестиційних ресурсів, мотивуючи таку необхідність відсутністю достатньої кількості вільних коштів у аграрних підприємств. Але не повністю досліджені теоретичні та практичні аспекти інвестування в аграрному секторі економіки як єдина система гештальтів, тобто в даному випадку комплексне бачення розвитку інвестиційного забезпечення аграрних підприємств, у тому числі на радіаційно-забруднених територіях.

Метою статті є систематизація теоретичних та практичних елементів інвестиційного забезпечення діяльності аграрних підприємств у вигляді генштальтів з урахуванням актуальних завдань інвестування, в тому числі й на радіаційно-забруднених територіях.

Виклад основного матеріалу

Теорія і практика гештальтів в економіці не має змістовних досліджень, які б дали змогу дати однозначне визначення цього поняття. На основі вивчення літературних джерел [5] у загальному розумінні система гештальтів інвестицій може бути виражена у вигляді сформованої в ієрархічній послідовності сукупності економічних термінів та практичних аспектів функціонування сільськогосподарських підприємств, що поєднують чинники зовнішнього та внутрішнього середовища їх діяльності на ринку з поставленою місією та завданнями, на основі чого формується результат виконання управлінських рішень. Тобто гештальт інвестицій – це сукупність теоретичних і практичних елементів інвестування, які взаємопов'язані між собою і беруть участь у інвестиційній діяльності підприємств. Важливе значення при розробці системи гештальтів інвестицій відводиться індивідуальній думці автора, яка обумовлена філософським трактуванням сутності явища, що не має єдиного визначення.

Ієрархічна система гештальт інвестицій, на думку автора, повинна складатись із сукупності понять, що стосуються інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. У якості вихідного гештальту в діяльності аграрних підприємств пропонується виділяти інвестиції, що можуть бути представлені у формі власного або залученого вільного капіталу, вкладений сільськогосподарським підприємством у свій розвиток або інших переважно юридичних осіб, для підвищення ефективності підприємництва на основі різних ефектів. Такі ефекти пов'язані з економічними, соціальними, екологічними або технологічними сферами функціонування суб'єктів господарювання, зокрема вдосконалення технологій виробництва сільськогосподарської продукції з метою підвищення урожайності та якості культур чи продуктивності тварин; покращення матеріально-технічної бази; поліпшення умов праці, відпочинку та соціального захисту населення сільських територій, покращення екологічної ситуації в районі, в тому числі на радіаційно-забруднених територіях [1, с. 10].

Наступним гештальтом в інвестиційній діяльності сільськогосподарських підприємств можна назвати поведінку інвесторів, тобто тих фізичних, юридичних осіб та інших організацій, які спрямовують мобілізовані ресурси на розвиток певної галузі аграрного сектору економіки з метою отримання прибутку від своїх вкладень. В якості інвестицій можна використовувати

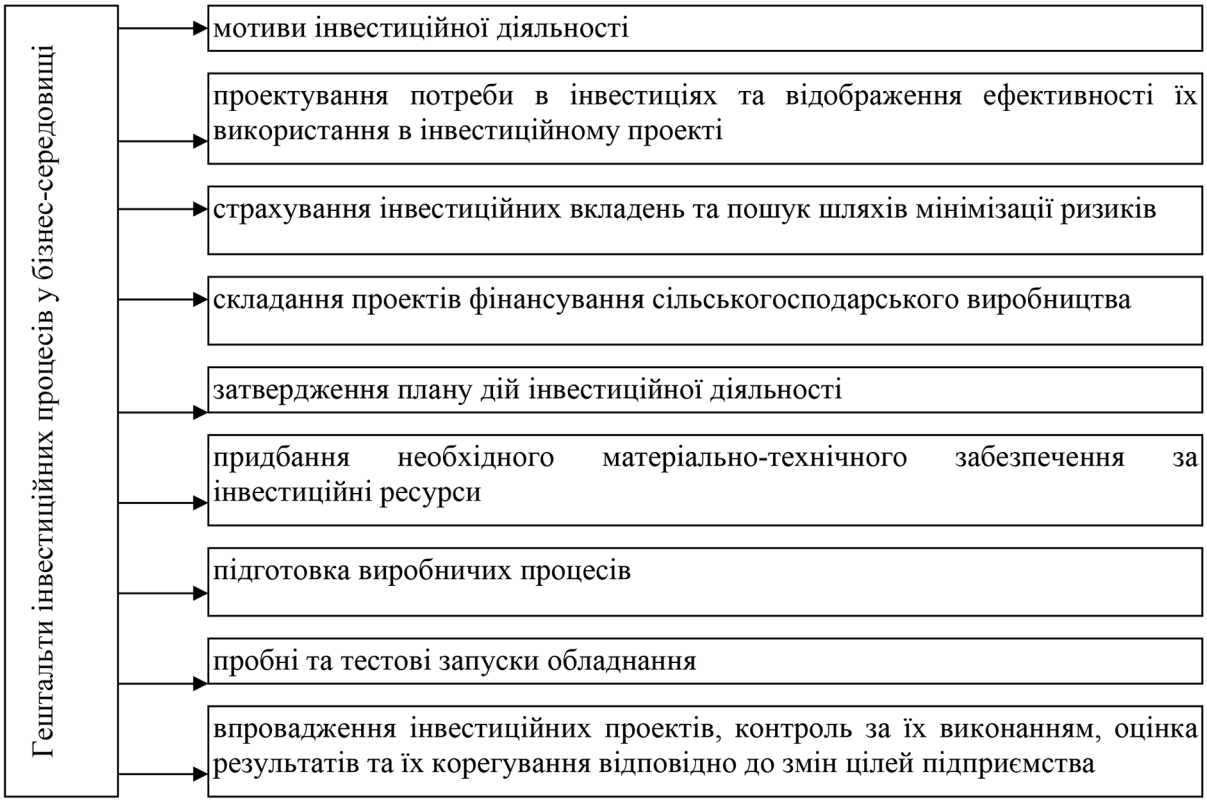

Рис. 1. Гештальти інвестиційного процесу у бізнес-середовищі

Джерело: власна презентація

власні та позичкові грошові кошти, за які потім придбаються різні матеріальні цінності, фінансуються інвестиційні проекти, що стосуються різних аспектів розвитку сільськогосподарського бізнесу [10, с. 175].

Інвестиції та інвестори, що вкладають свої фінансові ресурси, функціонують у рамках єдиного інвестиційного процесу, що являє процедуру обґрунтування та реалізації інвестиційних проектів [3, с. 54]. Склад інвестиційного процесу можна розглянути у вигляді більш дрібних гештальтів, наведених на рис. 1.

Наступним гештальтом інвестицій є інвестиційне забезпечення діяльності аграрного підприємства, яке можна охарактеризувати у формі організованої ініціативи керівних підрозділів, сформованої в наявних у країні умовах підприємницької діяльності, яка у взаємодії з компетентними фахівцями передбачає обґрунтування необхідності інвестування визначеної суми коштів, вибір відповідних напрямів, умов, елементів та інструментів інвестування, розробку і впровадження інвестиційної програми на основі оцінки доцільності її реалізації та визначення інших позитивних ефектів для підприємства або середовища його функціонування.

Важливим гештальтом інвестицій є держава та її політика по формуванню інвестиційного клімату в країні. Дія державних органів спрямована на створення умов інвестиційної діяльності аграрних підприємств, в тому числі, на радіаційно-забруднених територіях, через прийняття нормативно-правових документів, гарантування повернення інвестиційних вкладень, залучення та перерозподіл інвестицій, виконання ролі куратора аграрної сфери в масштабах країни та надання рекомендацій стосовно найбільш необхідних галузей, які потребують інвестицій. На основі цього інвестори визначаються, приймають відповідні рішення та виділяють необхідні кошти під проекти розвитку аграрного бізнесу, які дозволять отримати найбільший або оптимальний прибуток у розрахунку на одиницю витрачених інвестицій. Існування впливу держави на інвестиційні процеси у країні відіграє

ключову роль у формуванні інвестиційного клімату, що являє сукупність умов для здійснення інвестиційної діяльності.

Потрібно відзначити, що інвестиційний клімат зі всіма його проблемами в аграрному секторі України є сприятливим для залучення інвестицій, незважаючи на швидше негативне, ніж позитивне значення державних контролюючих органів у його якості. Це пояснюється тим, що значні масштаби сільськогосподарського бізнесу покривають існуючі витрати на подолання корупційних схем з боку представників держави, що перешкоджають ефективній закупівлі ресурсів, організації земельних та майнових відносин, залученню робочої сили, виробництву продукції, реалізації вироблених товарів та послуг, а також її переробці. Особливо стримують надходження інвестицій у сільськогосподарські підприємства з боку вітчизняних та закордонних інвесторів труднощі у залученні земель сільськогосподарського призначення та перешкоди у вільній реалізації виробленої продукції на зовнішніх ринках.

Наявність великої кількості пайовиків, з якими потрібно заключати договори оренди землі, значно ускладнює процеси внутрішньогосподарського землеустрою сільськогосподарських підприємств, проте таку схему, на даний момент існування несформованого до кінця ринку земель, можна вважати оптимальною. З іншого боку, затягування процесів оформлення чи переоформлення приватної власності на земельний пай та подальша тривала реєстрація договорів їх оренди унеможливлює оперативне формування аграрними підприємствами земельних масивів для обробітку.

Іншою проблемою залучення інвестицій у аграрний бізнес, яка одночасно може бути гештальтом інвестицій, є майже повна відсутність можливостей самостійного експорту виробленої традиційної сільськогосподарської продукції, до якої відноситься зерно, насіння соняшника, овочі, фрукти, м'ясні або молочні вироби. Якщо у практичній площині експорт молочної продукції вдалось налагодити за рахунок об'єднання молокопереробних підприємств та їх інтеграційних утворень у великі альянси, то невеликі виробники зернової продукції вимушені продавати її посередникам, які формують крупні партії і вивозять закордон. При цьому, сільськогосподарські товаровиробники неспроможні встановлювати ціну на свою продукцію, бо часто мають термінові фінансові зобов'язання на момент збору врожаю і, потребуючи грошових коштів, реалізовують зерно на неприйнятних для себе умовах.

Суттєву роль у інвестиційному процесі відіграє також територіальне розміщення підприємства та його виробничих потужностей, оскільки близькість до ринків збуту є додатковою умовою ефективного продажу. Це означає, що продукція може бути реалізована силами виробника, в тому числі й експортована, а отже, існуватимуть можливості для швидшої окупності інвестицій за рахунок більш вигідного постачання товарів кінцевим споживачам. Якщо підприємство знаходиться далеко від внутрішніх чи зовнішніх ринків збуту, тобто не має змоги самостійно вигідно продати продукцію, то інвестиційна привабливість такого підприємства є меншою. Ще меншою є привабливість тих сільськогосподарських виробників, які знаходяться на радіаційно-забруднених територіях, оскільки їх продукція може не пройти радіологічний контроль під час продажу і повинна бути знищена. Тому потрібно зважати на цей фактор під час вибору об'єкта інвестування і ретельно досліджувати як умови діяльності потенційного підприємства, так і розглядати можливості обґрунтування нової галузевої структури, яка дасть змогу виробляти прибуткові культури в умовах радіаційного забруднення.

Варто відмітити, що інвестиційна привабливість є тим гештальтом інвестицій, що характеризує як аграрний сектор України, так і конкретні сільськогосподарські підприємства. Так, якщо підприємство функціонує прибутково, показує позитивну динаміку до збільшення чистого прибутку, авансованого капіталу, збільшує частку власного капіталу, є ліквідним та фінансово стійким, вчасно повертає борги та має позитивний імідж серед учасників зовнішньо-

Рис. 2. Ієрархічна система гештальт інвестицій у діяльності сільськогосподарських підприємств України

Джерело: власна презентація

го середовища, то його можна вважати інвестиційно-привабливим і можна інвестувати кошти під певні проекти розвитку діяльності. Якщо такими характеристиками підприємство не відрізняється від інших, то вкладати кошти в нього досить ризиковано.

На основі опрацювання теоретичних основ гештальт інвестування можна запропонувати їх наступну ієрархічну схему (рис. 2). Належне функціонування наведеної на рис. 2 системи можливе тільки на основі злагодженої участі гештальтів, які на основі виконання своїх функцій спроможні забезпечити синергетичний ефект та підвищити віддачу кожного окремого елемента у системі. Тобто тільки на основі досягнення домовленостей між державою, інвесторами та сільськогосподарськими підприємствами можна налагодити ефективний інвестиційний процес, що передбачатиме інвестування ресурсів у найбільш прибуткові та важливі галузі аграрного сектору економіки та дозволить максимізувати ефект всіх учасників системи.

Сільськогосподарські підприємства України потребують значних розмірів інвестиційних ресурсів, оскільки великі масштаби аграрного сектору економіки та тривалий період експлуатації наявних ресурсів призвели до застарілості всього потенціалу галузей. Така ситуація, у комплексі зі складністю освоєння іноземних інвестицій в Україні та упередженістю представників державних органів, спричиняє невисоку інвестиційну привабливість переважної більшості аграрних підприємств [2, с. 344]. Тому інвестують в аграрний бізнес

більше вітчизняні інвестори через закордонні компанії, що дозволяє оптимізувати податкове навантаження та засекретити реальних власників підприємств.

Разом з тим суттєві можливості в сільськогосподарських виробників можуть виникнути лише із залученням інвестицій закордонних інвесторів, потенціал яких набагато більший від українських, а запити при цьому є меншими. Як показує практичний досвід, закордонні інвестори можуть працювати з рентабельністю інвестицій 5-7%, оскільки в розвинутих країнах така ставка є прийнятною, тоді як вітчизняні інвестори бажають максимізувати доходність інвестицій до 30-40%. Для досягнення такого показника вони не враховують ніяких інших інтересів, крім своїх, уникаючи сплати податків, виплачуючи низьку заробітну плату, відмовляючись від вкладення коштів у відновлення інфраструктури сільських територій. Виробництво сільськогосподарської продукції забезпечується власним ентузіазмом працівників та підкріплюється мінімальним розміром заробітної плати, яка є як стимулом до праці, так і єдиним джерелом доходів працюючого сільського населення. Так, за даними Державної служби статистики України у серпні 2014 року середня місячна заробітна плата працівника сільського господарства склала 2387 грн., тоді як середня по Україні – 3399 грн. [7].

Досить важливою складовою системи гештальт інвестицій є визначення важливих напрямків інвестування у сільськогосподарському виробництві. Кліматичні умови України дозволяють розвивати галузі рослинництва, тваринництва та промислової їх переробки, але більша частина з них перебуває поза межею рентабельності або функціонує з мінімальною рентабельністю. Така ситуація пов'язана із високими виробничими витратами, низькою урожайністю рослин або продуктивністю тварин та невисокими ринковими цінами на продукцію. А ті види продукції, на які існує підвищений попит на внутрішньому та зовнішньому ринку, за рахунок високої ціни, можна ефективно виробляти, тому інвестори орієнтуються більше на прибуткові види продукції. До них належать зерно пшениці, ячменю, кукурудзи, сої, ріпаку, насіння соняшника. Інші культури є також привабливими, але частка їх виробництва набагато менша у валовому виробництві та експорті.

Для радіаційно-забруднених територій існують свої обмеження щодо інвестиційних вкладень для вирощування сільськогосподарської продукції, оскільки забруднену радіоактивними елементами продукцію неможливо реалізувати на ринку. Дослідження вчених [6] підтверджують можливість вирощування ріпаку та соняшнику для технічних цілей без нанесення шкоди здоров'ю населення. Частина радіаційно-забруднених територій Житомирської, Київської, Волинської та Черкаської областей може бути задіяна у вирощуванні сировини для біологічних видів палива. Для цього потрібно залучати значні обсяги фінансових ресурсів, а зважаючи на поширення даних тенденцій у світі, закордонні інвестори будуть зацікавлені інвестувати в біопаливні потужності. Для посилення цих можливостей потрібно розробляти на державному рівні реформи, основним елементом у яких повинно стати введення пільгових умов діяльності для виробників біологічних видів палива.

Важливим напрямком інвестування сільськогосподарських підприємств, що знаходяться на радіаційно-забруднених територіях, варто виділити налагодження потужностей по переробці виробленої продукції. На основі цього можна буде забезпечити як підвищення вартості кінцевого продукту, так і соціальний розвиток територій за рахунок відновлення доріг, інженерних споруд та надання додаткових робочих місць.

Зокрема, можна будувати потужності по переробці насіння та соломи ріпаку, стебла швидкорослої верби на біологічні види палива, розміщувати вітрові і сонячні електростанції для виробництва електроенергії і реалізації її по «зеленому тарифу» або ж використання для потреб підприємства.

На думку автора, практичне відображення системи гештальт інвестицій у агропромисловому комплексі України повинно базуватись на побудові комплексної моделі

інвестиційного розвитку. В основі цієї моделі повинна бути обґрунтована галузева структура агропромислового сектору на рівні країни, областей, окремих районів, щоб сформувати перелік напрямків вкладення фінансових ресурсів для потенційних інвесторів. Обґрунтування галузевої структури повинно здійснюватись кваліфікованими науковцями та практиками на рівні країни з орієнтацією на вдосконалення виробничих типів агропромислових формувань, що історично склались на певних територіях. Результатом цього процесу повинен бути сформований перелік галузей для спрямування грошових коштів, розрахована їх орієнтовна ефективність та потенціал зростання за умови дбайливого ведення діяльності. Важливим фактором, який повинен привернути увагу інвесторів, будуть дані щодо термінів окупності інвестицій по певному виробничому типу сільськогосподарського чи агропромислового підприємства, їх рентабельності.

На основі доведення цієї інформації до потенційних інвесторів вони матимуть змогу оцінити свої бажання та можливості вкладати кошти в найбільш інвестиційно-привабливі виробничі типи підприємств. Можливі критерії інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва [9, с. 67] для інвесторів наведені на рис. 3.

Саме оцінюючи ці та деякі інші чинники, буде визначатись рівень інвестиційної привабливості агропромислового комплексу України для зарубіжних інвесторів. Проте, потрібно розробляти певний перелік критеріїв відповідності інвестора потребам сільського господарства, оскільки будь-яку фізичну чи юридичну особу із потенційними фінансовими вкладеннями залучати не можна. Це пов'язано з тим, що, відкриваючи доступ до українського сільського господарства шляхом залучення закордонних інвестицій, існуватиме загроза економічній безпеці підприємств через недобросовісну участь інвесторів. Тому варто оцінювати

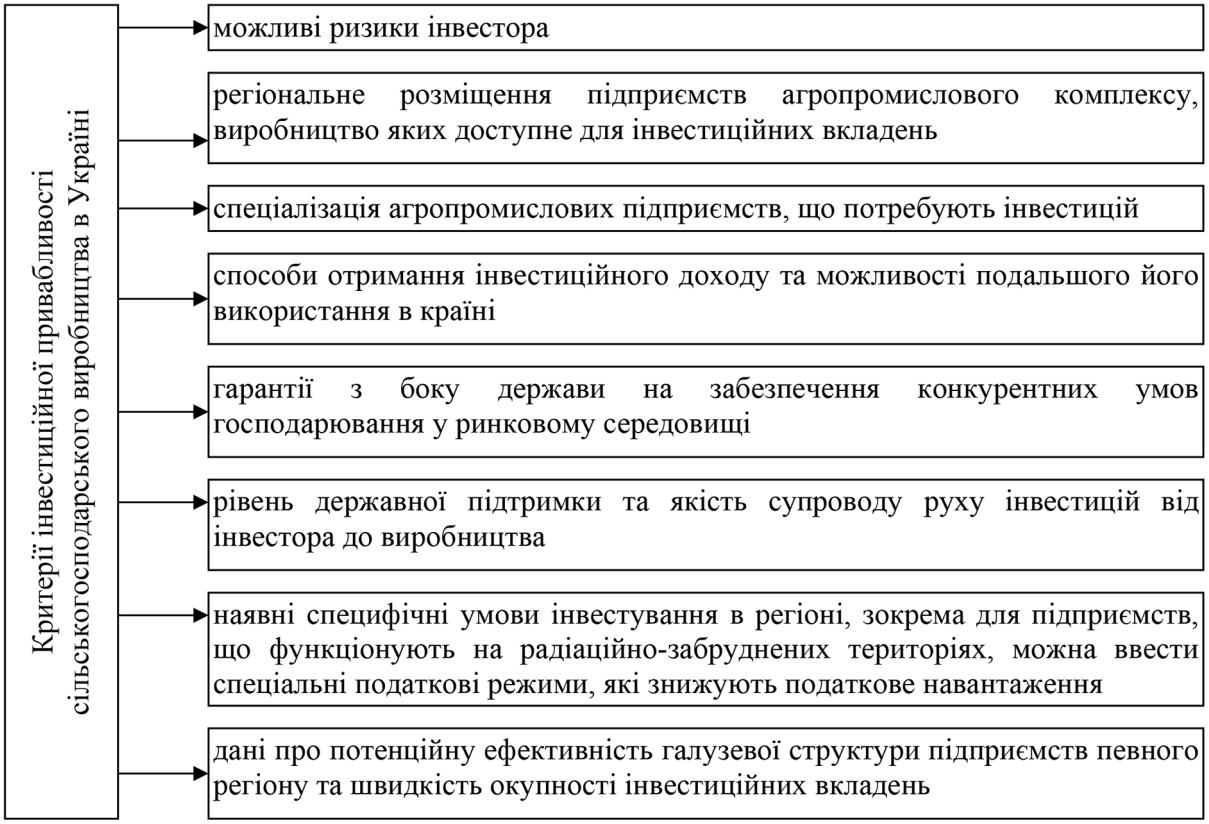

Рис. 3. Склад можливих критеріїв інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва в Україні

Джерело: власна презентація

репутацію всіх бажаючих розпочати бізнес в агропромисловому комплексі України, що знизить ризики ще більшої його деградації та підвищить інтерес з боку надійних партнерів, що звикли функціонувати в умовах добросовісного конкурентного середовища.

При цьому, можна погодитись із думкою деяких вчених [4; 8], що певну фінансову роль у системі гештальтів інвестицій повинна взяти на себе держава. Зокрема, на підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств потрібно за рахунок коштів державного бюджету розвивати селекційну роботу у тваринництві та рослинництві, відновлювати племінні господарства; засоби гідромеліорації грунтів; заліснювати незадіяні у сільському господарстві землі; підтримувати кредитні програми розвитку аграрного сектору тощо.

Наведена сукупність заходів по практичному формуванню системи гештальтів інвестування у сільському господарстві України, можливо, не на всіх етапах відповідає умовам діяльності підприємств у ринковому середовищі, але наявна модель розвитку агропромислового комплексу, як показує практичний досвід, також не є цілком ефективною і поки що не передбачає перетворень на шляху до виховання відповідальних власників підприємств із стратегічним типом мислення та, відповідно, налаштованих на ведення бізнесу в рамках загальноприйнятої міжнародної практики.

Висновки

Систему гештальт інвестування в рамках даного дослідження пропонується розглядати у вигляді сформованої в ієрархічній послідовності сукупності економічних термінів та практичних аспектів функціонування сільськогосподарських підприємств, що поєднують чинники зовнішнього та внутрішнього середовища їх діяльності на ринку з поставленою місією та завданнями, на основі чого формується результат виконання управлінських рішень. До найбільш важливих гештальтів системи можна віднести походження інвестиційних ресурсів, поведінку інвесторів, інвестиційне забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, інвестиційний процес та інвестиційний клімат у аграрному бізнесі, вплив держави на інвестиційний процес, у результаті чого формується інвестиційна привабливість.

Практичне відображення системи гештальт інвестицій у агропромисловому комплексі України можна побудувати на основі комплексної моделі інвестиційного розвитку, в основі якої повинна бути обґрунтована галузева структура агропромислового сектору на рівні країни, областей, окремих районів, щоб сформувати перелік можливих напрямків вкладення фінансових ресурсів для потенційних інвесторів.

Існуючі тенденції в сільському господарстві, у тому числі необхідність розвитку підприємств на радіаційно-забруднених територіях, вимагають нетрадиційних рішень на державному рівні щодо привернення інвестиційних ресурсів, тому будь-які дії в цьому напрямку у межах законодавства зі збереженням добросовісної конкуренції на ринку є виправданими.

Література

1. Бабенко А.Г. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств / А.Г. Бабенко // Культура народов Причерноморья. — 2011. — № 216. — С. 9-11.

2. Булуй О. Г. Власні джерела фінансування інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області / О. Г. Булуй // Вісник ЖНАЕУ. – 2012. – № 2, т. 2. – С. 339–345.

3. Вацька М.В. Пріоритетні напрямки та економічна оцінка інвестицій сільськогосподарських підприємств регіону / М.В. Вацька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2, Т. 2. – С. 52-55.

4. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль, М.Ю. Кожем'якіна // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – С. 76–80.

5. Копосов Г. О. Управління підприємством в умовах невизначеності на осно-

АНОТАЦІЯ

Сформульовано теоретичні та практичні підходи до формування гештальтів в системі інвестиційного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, в тому числі тих, що функціонують на радіаційно-забруднених територіях; у складі системи гештальт інвестування обґрунтовано можливості залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у агропромисловий комплекс України.

SUMMARY

Theoretical and practical approaches to the formation of a gestalt in the system investment maintenance of activity of agricultural enterprises, including those that operate in radiation-contaminated areas; that are part of the gestalt of investment justified the possibility of attracting domestic and foreign investment in the agro-industrial complex of Ukraine.

ві розробки системи гештальтів (образів) / Г.О. Копосов, П. Г. Шелухін // БІЗНЕСІНФОРМ – № 8, 2012. – С. 195-198.

6. Малиновський А. С. Реабілітація радіоактивно забруднених земель внаслідок аварії на ЧАЕС шляхом вирощування ріпаку на біопаливо/А. С. Малиновський, М. І. Дідух // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – № 1(28). – С.3-9.

7. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

8. Саблук П.Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська. – ННЦ ІАЕ, 2012. – 46 с.

10. Смолій Л.В. Інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону / Л.В. Смолій // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 65–67.

11. Черненко Л.В. Інвестиційна діяльність підприємств та джерела їх фінансування / Л.В. Черненко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 3, Т. 2. – С. 174-178.

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ НАФТОГАЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОГО НАФТОГАЗОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

СТРЕКАЛЬ Олег Олегович - аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (м. Київ, Україна)

В статье осуществлено исследование предпосылок формирования и развития эффективного нефтегазового сектора Украины в условиях европейской интеграции и проблем обеспечения конкурентоспособности и эффективности деятельности государственных нефтегазовых предприятий в этих условиях. Актуализируется значение повышения эффективности деятельности государственных компаний нефтегазового сектора до европейского уровня с целью создания эффективного локального нефтегазового рынка и выхода на глобальный рынок в качестве равноправного игрока с потенциалом развития. Отмечается протребность гармонизации нормативно-правовой базы в нефтегазовой сфере к требованиям Европейского Союза, структуризации отечественного капитала и организационных элементов нефтегазового сектора в мощные финансово-промышленные образования, развития инноваций, поддержки и защиты национальных интересов и применения по отношению к государственным нефтегазовым предприятиям действенных инструментов финансового контроля.

Ключові слова: державні нафтогазові підприємства, нафтогазовий сектор, конкурентоспроможність, європейська інтеграція, міжнародні ринки нафти та газу, інноваційний розвиток, глобалізаційні процеси, державний фінансовий контроль.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями

Державні нафтогазові підприємства як суб'єкти нафтогазового сектора України значною мірою визначають ефективність функціонування даного сектора та економічну стабільність та розвиток економіки країни в цілому, маючи потенціал сприяти зміцненню на європейському нафтогазовому ринку позицій України в умовах євроінтеграції нашої країни. У той же час, проблеми функціонування та розвитку державних нафтогазових підприємств, зокрема, інертність у прийнятті стратегічно важливих рішень, залежність від політичної кон'юнктури в країни та рішень конкретних державних лідерів, забюрократизованість, складність організації процесів ухвалення рішень та значна кількість інших обставин не тільки ускладнюють рух у напрямку виходу до європейської бізнес-спільноти ефективних, потужних, таких, що динамічно розвиваються гравців нафтогазового сектора, але й з року в рік знижують ефективність діяльності державних нафтогазових підприємств на вітчизняному ринку, що, по суті, вже зараз, відзначається фактично збитковістю багатьох держпідприємств сектора, їх дотаційністю з держбюджету, невизначеністю перспектив функціонування взагалі в існуючий формі.

З огляду на те, що діяльність державних нафтогазових підприємств є для України на даному етапі її розвитку основою функціонування, дослідження ролі та особливостей їх діяльності, перспектив їх впливу на формування ефективного нафтогазового сектора, є актуальною науковою проблемою, яку передбачається дослідити в даній статті.

Зазначені обставини, разом з необхідністю врахування визначальної тенденції європейської інтеграції в процесах розвитку державних нафтогазових підприємств [2], нафтогазового сектора країни та економіки України в цілому, обумовили актуальність теми та мету даної наукової статті.

Аналіз досліджень і публікацій

Вивченню проблем діяльності великих підприємств, розвиток яких впливає на функціонування секторів економіки та економіки країни в цілому, присвячені роботи О. Бєлоруса, В. Засадко, С. Зоріна, Т. Кальченко, І. Костикова, Н. Кондратьєва, Д. Лукьяненко, Є. Панченко, Ю. Пахомова, Л. Руденко та ін. Різними аспектам вивчення впливу процесу глобалізації на формування та розвиток великих підприємств присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема У. Бека, В. І. Боргіва, М. Кастельса, Дж. Майєра, І. А. Уткіна, І. О. Бочан, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця та інших, проте і нині ці питання є актуальними, особливо в контексті потреби пошуку стратегічних напрямів розвитку вітчизняних державних нафтогазових підприємств і підвищення їх конкурентоспроможності.

Метою даної статті є дослідження ролі та особливості діяльності державних нафтогазових підприємств у формуванні ефективного нафтогазового сектора України в умовах європейської інтеграції та проблем забезпечення їх конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Викладення матеріалу та результати

За визначенням М. Портера: «... на міжнародному ринку конкурують фірми, а не країни» [9, С. 51]. Діяльність сучасних фірм характеризується значною і різноманітною галузевою і багатогалузевою структурою виробництва, диверсифікація якого привела до охоплення 30-50 галузей в найбільших компаніях і контролю більше половини світового промислового виробництва, 2/3 міжнародної торгівлі і 4/5 усіх ліцензій і інших прав власності на ноу-хау, нові технології і техніку [3; 13].

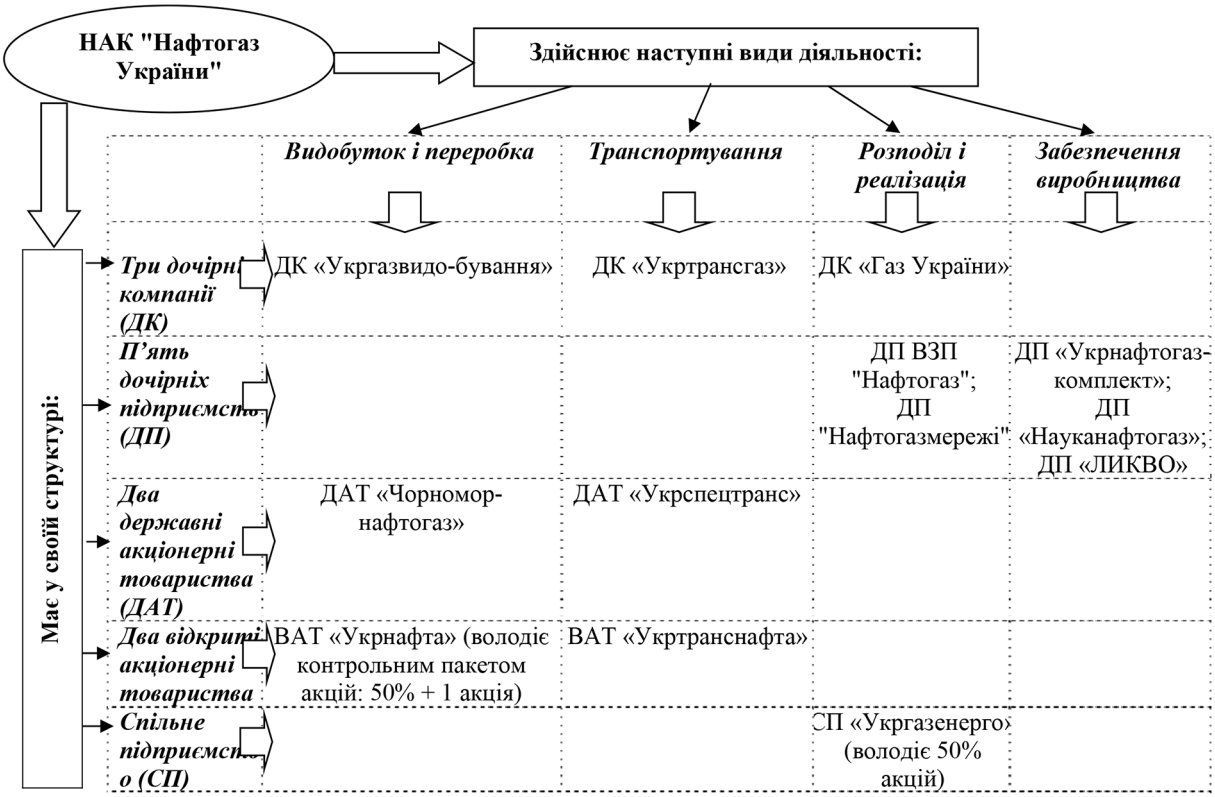

Рис. 1. Види та структура діяльності НАК «Нафтогаз України»
Джерело: складено автором

Характеризуючи роль державних підприємств нафтогазового сектору України, слід відзначити, в першу чергу, Національну акціонерну компанію (далі – НАК) «Нафтогаз України», що є не лише провідним підприємством нафтогазового сектора України, але й найбільшим підприємством країни взагалі. НАК «Нафтогаз України» – вертикально-інтегрована нафтогазова компанія, що здійснює повний цикл операцій з розвідки та розробки родовищ, експлуатаційного та розвідувального буріння, транспортування та зберігання нафти і газу, постачання природного і скрапленого газу споживачам. Понад 97% нафти і газу в Україні видобувається дочірніми підприємствами та структурними підрозділами даного підприємства [8].

Підприємство здійснює переробку газу, нафти та конденсату на п'яти газопереробних заводах (ГПЗ), що входять до складу «Нафтогаз України», виробляючи на них скраплений газ, моторні палива та інші типи нафтопродуктів. Підприємство також має фірмову мережу автозаправних станцій. Види та структуру діяльності підприємства показано на рис. 1.

Серед найбільших компаній на нафтогазовому ринку країни (що діють у структурі Нафтогазу), з огляду на їх значення для розвитку нафтогазового сектора країни, економіки країни в цілому, економічної та енергетичної безпеки країни, слід відзначити «Укртрансгаз», що керує 13 підземними сховищами газу (ПСГ) загальним обсягом понад 32 млрд м^3, які є частиною газотранспортної системи України і призначені для забезпечення безперебійної поставки газу до європейських країн за рахунок накопичення запасу в літні місяці з подальшим використанням у зимовий період [12]. Найбільшою ж нафтовидобувною компанією України і найбільшим українським виробником скрапленого газу є «Укрнафта» [11].

Характеризуючи динаміку розвитку українського нафтогазового сектору та місце в ньому державних підприємств, інкорпорованих у ДАК «Нафтогаз України», проаналізуємо динаміку обсягів використання та імпорту природного газу в Україні (рис. 2).

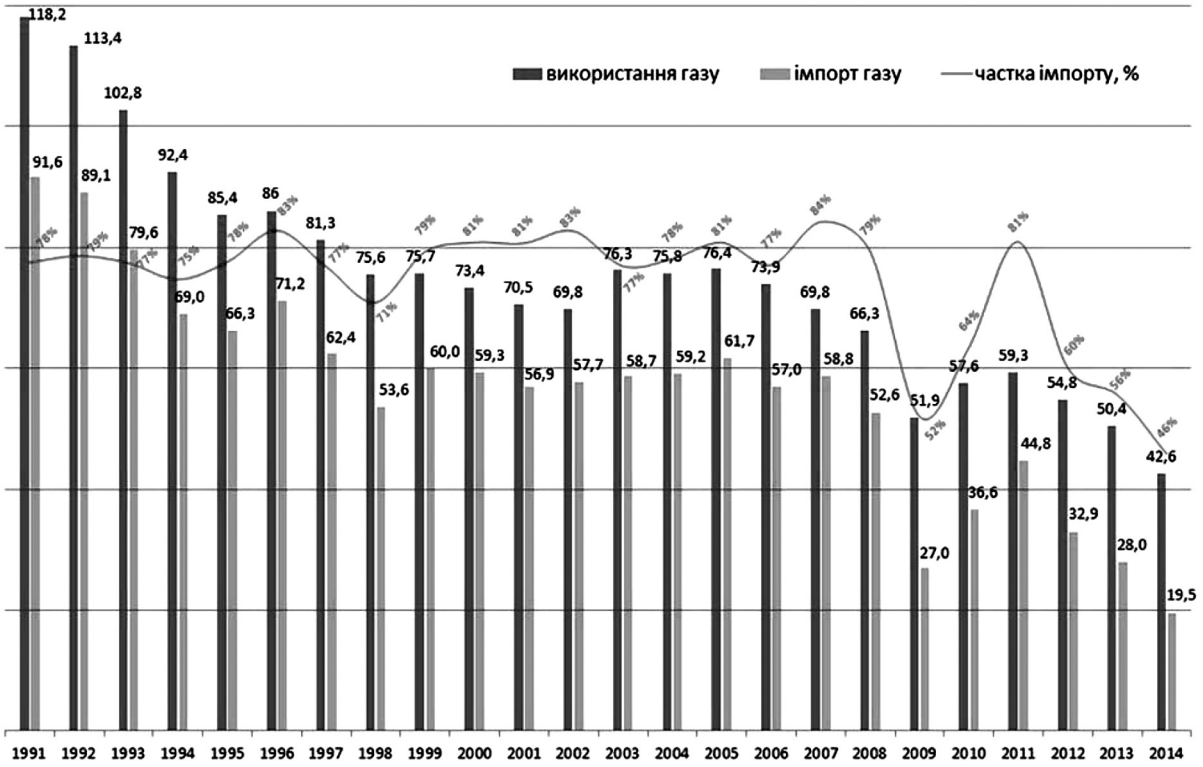

Рис. 2. Обсяги використання та імпорту природного газу в Україні, млрд. куб. м.
Джерело: дані НАК «Нафтогаз України» [8].

Дані рис. 2. свідчать, що, з часу проголошення незалежності України в 1991 році обсяги використання та імпорту газу суттєво знизились (використання - майже втричі, імпорт - у чотири рази), у цілому зниження обсягів споживання відбувалось стабільно, протягом усього періоду дослідження; натомість частка імпорту у споживанні газу майже весь час трималась на рівні, близькому до 80%, і лише в останні роки, значною мірою через політичну ситуацію та складні відносини з основним постачальником – Росією, частка імпорту у споживанні суттєво знизилась. Отже, протягом майже двох десятиліть державу влаштовувало не лише те, що не відбувається імпортозаміщення у постачанні газу, але й те, що виробництво власного газу падало разом з падінням споживання, що відбувалось не через економію, а значним чином завдяки падінню промислового виробництва.

Отже, можна констатувати, що газ власного видобутку, головним видобувальником, транзитером, постачальником населенню та підприємствам є державні нафтогазові підприємства, є менш конкурентоспроможним за імпортний. Тому, що за інших умов при падінні споживання і при мінімальному захисті інтересів власних видобувальників частка українського газу в структурі споживання зростала б більш динамічно. Вказані обставини підтверджує і динаміка видобутку газу в Україні (рис. 3), яка є нестабільною, не відображає реальних потреб імпортозаміщення та розвитку.

При цьому за останні роки видобуток газу державними підприємствами знижується, на цьому тлі приватні компанії показують вищу ефективність та динаміку нарощування виробництва (збільшення обсягів виробництва в 6 разів з 1998 року проти падіння на 2% у Нафтогазу).

Що стосується динаміки видобутку нафти та газового конденсату в Україні (рис. 4) – з 1998 по 2014 роки стабільним є видобуток приватних компаній, але обсяги видобутку не є визначальними для розвитку нафтогазового сектору, натомість Нафтогаз за цей період зменшив видобуток майже на

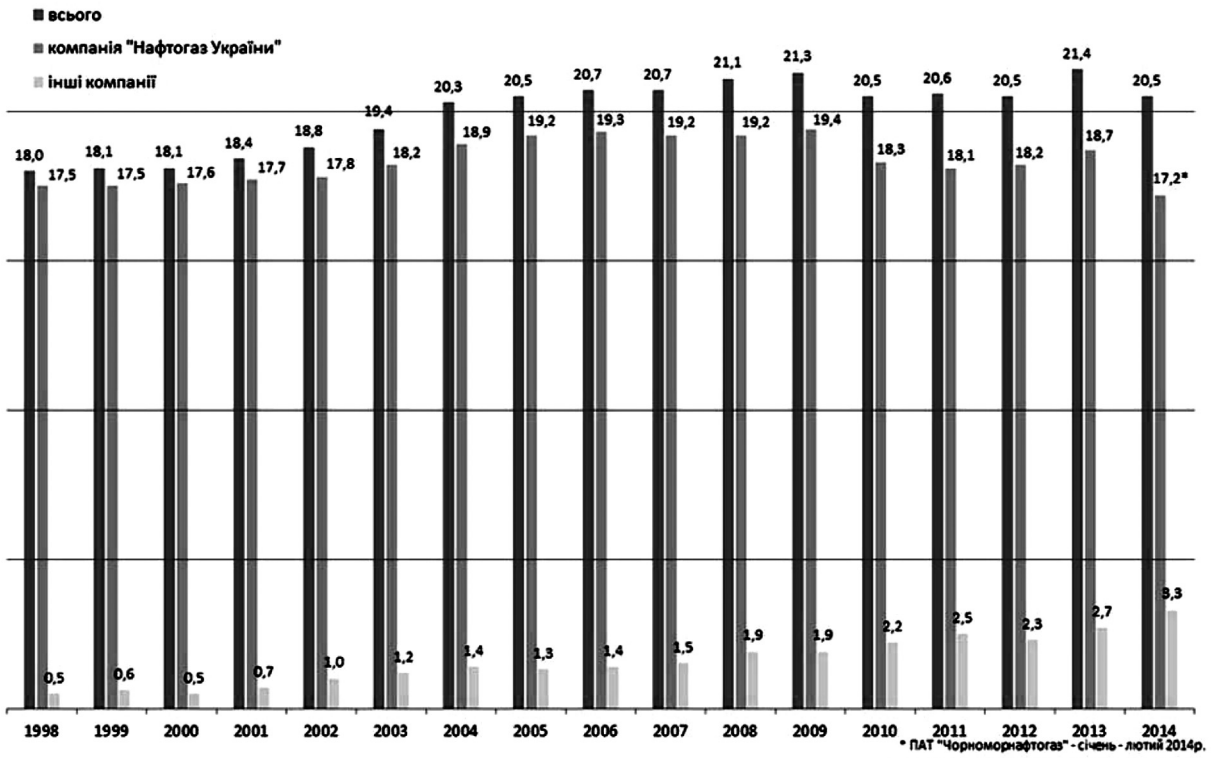

Рис. 3. Видобуток газу в Україні, млрд. куб. м.
Джерело: дані НАК «Нафтогаз України» [8]

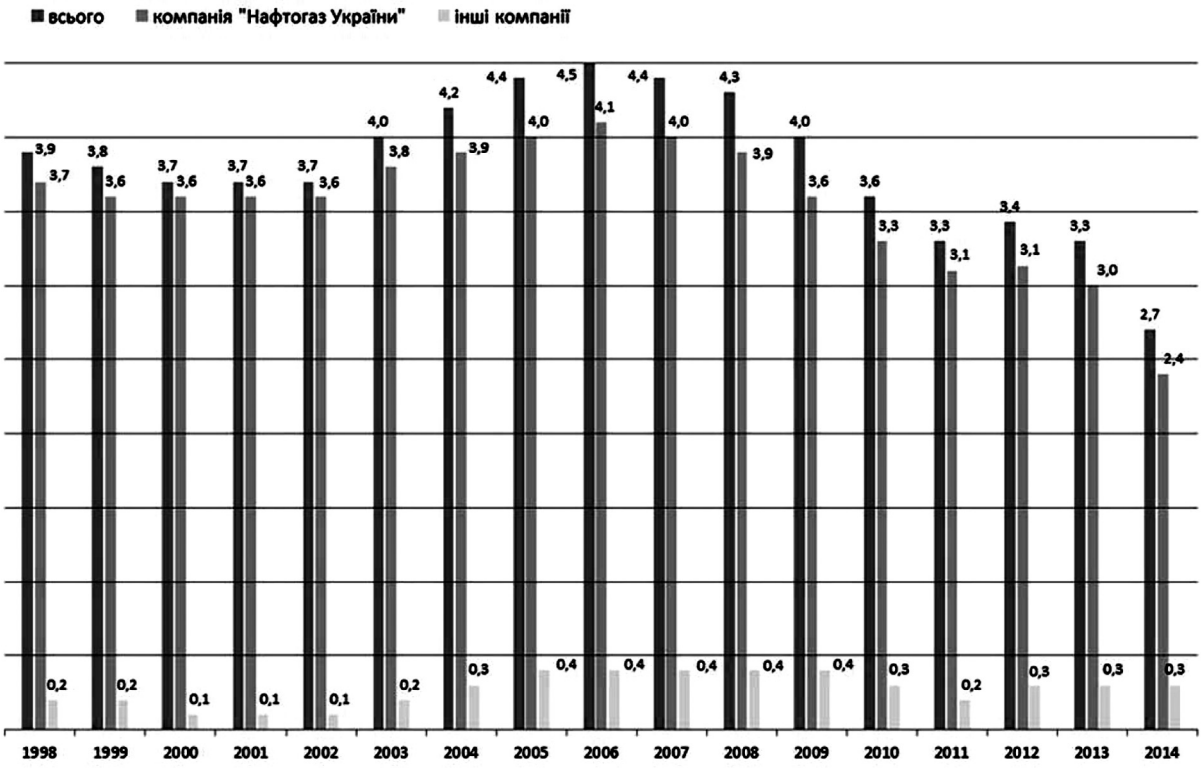

Рис. 4. Видобуток нафти та газового конденсату в Україні, млрд. тон
Джерело: дані НАК «Нафтогаз України» [8]

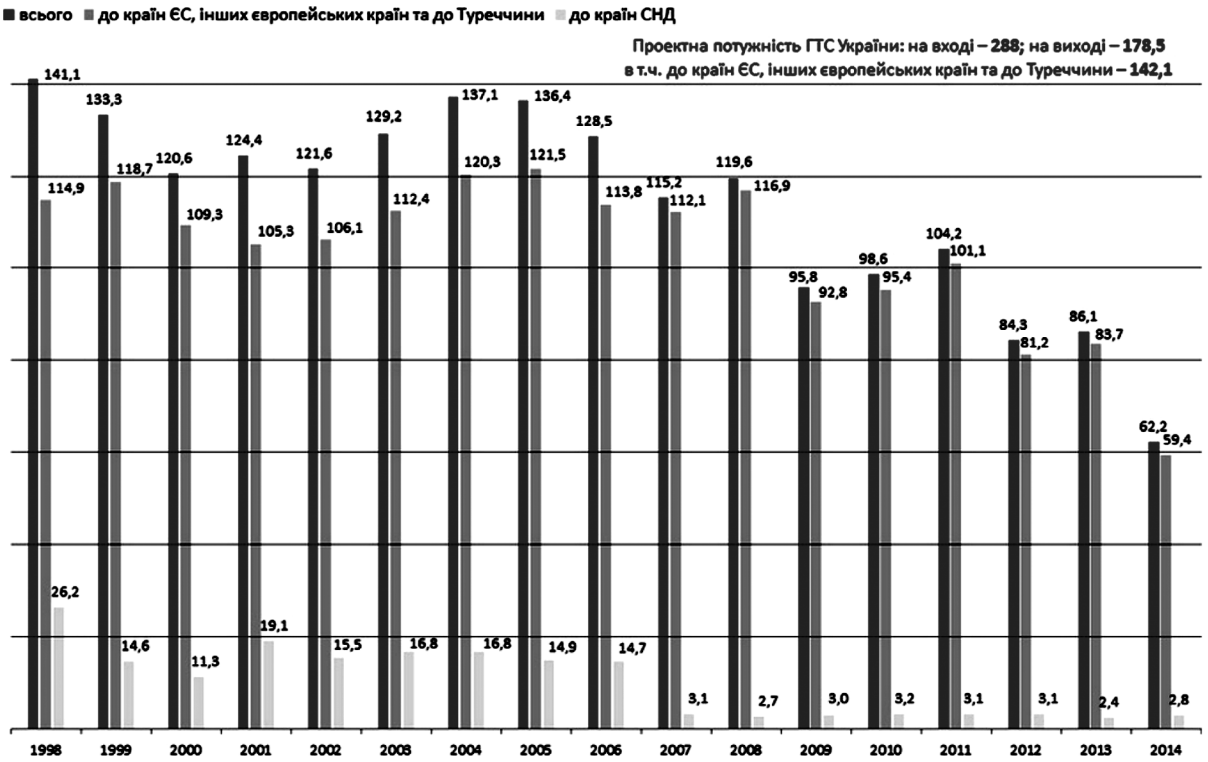

Рис. 5. Обсяги транзиту природного газу територією України, млрд. куб. м. на рік
Джерело: дані НАК «Нафтогаз України» [8].

35%, що є вкрай негативною тенденцією, що свідчить про неефективність дій монополіста ринку.

Наступною характеристикою нафтогазового сектору, що визначається суттєвим впливом державних підприємств, є обсяги транзиту природного газу територією України (рис.5), які з 1998 року зменшились на 56%; отже, країна отримує менше експортної виручки і менш ефективно використовує існуючі потужності ГТС. У той же час, дещо меншим є падіння транзиту до країн ЄС (48%), що свідчить про поступову переорієнтацію роботи ГТС на 100% задіяння для обслуговування потреб лише Європи. Отже, саме європейським споживачам потрібна вітчизняна система транзиту природного газу, і це слід використовувати як один з інструментів розвитку взаємовідносин з Європою у процесі євроінтеграції нашої країни [2].

У якості основного маршруту для російського газу до Європи, Україна є життєво важливою для як європейської, так і російської енергетичної безпеки. Європейський Союз прагне забезпечити поставки газу через Україну шляхом інтеграції України до європейського енергетичного ринку. У свою чергу, Росія прагне забезпечити стабільний експорт свого газу і продовжує тиснути на уряд України з метою забезпечення контролю над газотранспортною системою України.

Слід зазначити, що, діючи в умовах єдиного європейського ринку [4], у тому числі енергетичного, державні нафтогазові підприємства будуть працювати в умовах конкуренції, що є незвичним для монополіста «Нафтогаз» та, можливо, ряду державних нафтогазових компаній, які можуть бути створені внаслідок його реструктуризації та можливого дроблення найближчим часом [7]. На конкуренцію в нафтогазовій сфері між країнами або всередині країни впливає політика уряду, включаючи: політику на імпорт і експорт електроенергії; дозвіл на будівництво певних типів генеруючих джерел; податки; закони з охорони навколишнього природного середовища тощо. Так, на конкуренцію впливають критерії надійності. Наприклад, такі критерії прийняті Радами з надійності в Північній Америці, у UCPTE і Nordel System в Європі [14]. Енергокомпанії мають добровільні угоди за даними критеріями для планування та експлуатації систем генерації та передачі електроенергії, що забезпечує надійність всієї енергосистеми.

Загальні проблеми енергозабезпечення та окремі питання, що на них впливають, знаходяться під постійною увагою світових та регіональних міжнародних організацій, і в першу чергу - енергетичних. Це – Міжнародне енергетичне агентство (МЕА) (було створено у 1974 р. 18-ма західноєвропейськими державами, США, Канадою, Новою Зеландією, Японією під час енергетичної кризи 70-хроків) [5], Всесвітня енергетична рада (ВЕР), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Статуправління Європейської Комісії (ЄВРОСТАТ) та ін. Деталізований розгляд проблем підвищення енергоефективності споживання в ринкових умовах наведено в документах договору Енергетичної хартії. Стрижневим елементом стратегії розвитку глобальної енергетики визнано забезпечення міжнародної енергетичної безпеки. У 2010 році Україна приєдналася до Європейського енергетичного співтовариства (ЄЕС), створеного Європейським Союзом та рядом країн Південно-Східної Європи і стала членом Європейського енергетичного співтовариства з 01.02.2011 року [6].

До українського законодавства в енергетичній сфері вже було внесено поправки, що передбачають створення кращих умов для інвесторів і створення більш прозорих та послідовних правил гри на енергетичному ринку країни, що, безумовно, має сприяти інтенсифікації євроінтеграційних процесів. У травні 2011 року Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами без обмеження терміну дії процедури». У минулому ця практика передбачала видачу дозволів тільки на один рік, що викликало багато проблем для надрокористувачів. Іншими важливими нововведеннями до чинного законодавства є наступні:

– Закон України «Про засади функ-

ціонування ринку природного газу», що був прийнятий 8 липня 2010 року [10]. Це важливий крок на шляху гармонізації законодавства в енергетичній сфері до умов європейського законодавства. Прийняття закону дозволить забезпечити системний підхід до створення умов для стабільного функціонування ринку природного газу та його подальшого розвитку і сприятиме адаптації українського законодавства згідно з відповідними законами ЄС. Закон реалізує три основні принципи: 1) вільний вибір постачальників газу споживачами; 2) вільний та рівний доступ до газотранспортної системи; 3) відділення процесів транспортування газу від його розвідки та видобування, а також поділ розподілу газу від його видобування, поставки, зберігання і транспортування.

– Прийняття ряду нових законів: Законів України «Про газ (метан) вугільних родовищ» в 2009 р., «Про особливості оренди чи концесії об'єктів державної власності паливно-енергетичного комплексу» в 2011 році; Закон України «Про угоди щодо розподілу продукції» був змінений у листопаді 2011 року до оголошення тендера на розробку вуглеводнів на основі угод про розподіл продукції на початку 2013 року; Закон України «Про державно-приватне партнерство», прийнятий 1 липня 2010 року (визначає організаційні та правові підстави, основні принципи для співробітництва між державними та приватними партнерами на договірній основі).

Слід відзначити, що Україна, як і будь-яка інша країна світу, має можливість реалізувати власну економічну модель організації енергоринків, навіть за умов інтеграції до європейського економічного та простору. Вказана модель повинна відображати загальнополітичні, географічні, загальноекономічні особливості країни, специфіку енергосистеми, а саме:

- структуру генеруючих потужностей за видами і територіальним розміщенням, ступінь енергозабезпеченості регіонів;

- ступінь централізації диспетчерського регулювання енергосистеми;

- державну політику тарифоутворення.

Висновки

Через особливу роль енергетики для розвитку економіки і екологічної сфери будь-якої країни, в тому числі – України, – і серйозну загрозу наслідків виникнення та розвитку різного роду кризових ситуацій як у галузі, так і суміжних галузях, ситуація в енергетиці дуже тісно пов'язана з проблемою забезпечення енергетичної складової економічної безпеки. Саме тому роль ефективної діяльності державних нафтогазових компаній, які переважно інкорпоровані в межах НАК «Нафтогаз України» і часто діють як монополісти на нафтогазовому ринку країни, є визначальною для розвитку не лише нафтогазового комплексу країни, але й економіки країни в цілому.

Вибір певного напряму і конкретного механізму здійснення організаційно-економічного управління процесами розвитку державних нафтогазових підприємств залежить: по-перше, від інтересів держави та господарюючих суб'єктів, по-друге, – від організаційно-економічних умов їх функціонування. За цих умов слід відзначити потребу гармонізації нормативно-правової бази в нафтогазовій сфері до стандартів ЄС, структуризації вітчизняного капіталу та організаційних елементів нафтогазового сектора в потужні фінансово-промислові утворення, розвитку інновацій, підтримки і захисту національних інтересів та застосування по відношенню до державних нафтогазових підприємств дієвих інструментів фінансового контролю.

Література

1. Европейская стратегия безопасности энергоснабжения (Зеленая книга) / Европейская Комиссия; «Интерсоларцентр». – М., 2002

2. Європейська інтеграція України: поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики: мат. засідання «круглого столу» / за заг. ред. О. В. Снігир. – К.: НІСД, 2010. – 64 с.

3. Журнал Fortune назвал 50 самых успешных компаний в мире. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено дослідження передумов формування та розвитку ефективного нафтогазового сектора України в умовах європейської інтеграції та проблем забезпечення конкурентоспроможності та ефективності діяльності державних нафтогазових підприємств за цих умов. Актуалізується значення підвищення ефективності діяльності державних компаній нафтогазового сектора до європейського рівня з метою створення ефективного локального нафтогазового ринку та виходу на глобальний ринок в якості рівноправного гравця з потенціалом розвитку. Відзначається потреба гармонізації нормативно-правової бази в нафтогазовій сфері до вимог Європейського Союзу, структуризації вітчизняного капіталу та організаційних елементів нафтогазового сектору в потужні фінансово-промислові утворення, розвитку інновацій, підтримки і захисту національних інтересів та застосування по відношенню до державних нафтогазових підприємств дієвих інструментів фінансового контролю.

SUMMARY

The article studies prerequisites of the formation and development of effective oil and gas sector in Ukraine in terms of European integration and the problems of ensuring competitiveness and performance of public oil and gas companies under these conditions. The topicality of significance to improve the efficiency of public sector oil and gas companies to the European level in order to create effective local oil and gas market and enter the global market as an equal player with development potential is demonstrated. The need for harmonization of the legal framework in the oil and gas sector with the EU requirements, structuring of domestic capital and organizational elements of the oil and gas sector in the powerful financial and industrial organizations, development of innovation, support and protection of national interests and application to the public oil companies effective tools of financial control is noted.

dengi.ua/news/46166.html.

4. Засадко В.В. Перспективи транскордонної співпраці України в енергетичній сфері в контексті Європейської політики сусідства. / В.В. Засадко. // Збірник наукових праць. ЛНТУ. – Випуск 6 (23). – Ч.1. – Луцьк, 2009. С. 29.

5. Міжнародне енергетичне агенство. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iea.org/

6. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mpe.kmu.gov.ua/

7. Моделювання впливу інтеграційних рішень в енергетиці на передумови досягнення сталого розвитку території: монографія / [І.І.Гусева , В.В.Дергачова, Н.В.Караєва, І.В.Сегеда та ін.]; за заг.ред. Н.В.Караєвої. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2010. – 346 с.

8. НАК «Нафтогаз України». Офіційний сайт компанії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naftogaz.com/

9. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. / М. Портер. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

10. Про засади функціонування ринку природного газу: Закон України від 08.07.2010 № 2467-VI // Відомості Верховної ради України (зі змін. та допов.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2467-17

11. Укрнафта. Офіційний сайт компанії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrnafta.com/ua

12. Укртрансгаз. Офіційний сакйт компанії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://utg.ua/

13. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність : теоретичні та прикладні аспекти : моногр. / О. А. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2007. – 312 с.

14. Asal H.P., Jacob B., Schmits J. UCPTE: Coordination of Frequency Control and Cross-Border Exchanges // Development and Operation of Large Interconnection Systems, Conf. Proc., Tunis, May 3-5, 1993. – 11 p.

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ ПІДВИЩЕННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОВВЕДЕНЬ

РАЗІНЬКОВА Міла Юріївна - викладач кафедри менеджменту Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

УДК 658.310.9: 658.336

В статье актуализирована потребность теоретико-методологического обоснования технологии разработки программ повышения лояльности персонала к решению задач внедрения нововведений и исследования предпосылок ее реализации на практике. Систематизированы формы мотивации лояльности персонала к решению задач внедрения нововведений, акцентировано внимание на необходимости применения в современных условиях идей партисипативного управления предприятием (управление с участием работника). Систематизирован методологический аппарат, обоснована структуру и последовательность разработки программ повышения лояльности персонала к решению задач внедрения нововведений.

Ключові слова: лояльність, персоналу, технологія, мотивація, стимулювання, нововведення, чинники, людські ресурси.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями

У цьому контексті слід визначитися з тим, що є метою реалізації системи мотивації та яким має бути порядок задіяння всіх стимулів, що спонукають до активізації мотивів працівників у досягненні поставленої мети. Так, стимули повинні мотивувати до більш продуктивної роботи, проте зростання продуктивності досить часто обмежується певними рамками техніки, технологій, робочого часу, норм безпеки праці тощо.

За цих умов, коли неможливо, наприклад, знехтувати умовами безпеки праці, або збільшувати робочий час працівника, оптимальним орієнтиром у мотивації працівників є забезпечення їх лояльності до засвоєння та впровадження нововведень в практику. При цьому саме забезпечення «лояльності до вирішення завдань» може вважатись тією метою створення мотиваційної системи, досягнення якої пов'язане з подоланням спротиву персоналу зміні звичного для нього порядку та умов праці, технологій, технічних засобів тощо.

Постає питання створення технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень, що поряд з необхідністю дослідження факторів впливу на мотивацію персоналу до продуктивної праці в межах інноваційних ініціатив підприємства та формування власних інноваційних пропозицій, обумовлює актуальність теми даної наукової статті.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема забезпечення лояльності працівників підприємств до реалізації інноваційних ініціатив на підприємстві є об'єктом дослідження визнаних вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як П. Друкер, С. Ілляшенко, В. Лефевр, Р. Фатхутдинов та ін. У науковій літературі також висвітлені питання впливу на інноваційний розвиток підприємств управлінських рішень стосовно мотивації персо-

налу, формування системи стимулювання персоналу до виконання рішень керівництва, зокрема в роботах закордонних авторів: Е. Андерсен, Дж. С. Меткалф, Р. Нельсон, П. Стонеман, а також, вітчизняних: А.М. Єрмоли, Н.В. Савіцької, В.І. Бокія, К.С. Шапошникова.

Слід відзначити, що у дослідженні вказаних проблем залишається потреба створення конкретних та спроможних до реалізації на практиці технологій стимулювання персоналу, підвищення його лояльності у реалізації задач, пов'язаних з введенням у дію, застосуванням, розвитком нововведень. Вказана потреба спонукає до проведення в даній статті додаткових досліджень стосовно обґрунтування технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень та дослідження передумов її реалізації на практиці.

Метою даної статті є теоретико-методологічне обґрунтування технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень та дослідження передумов її реалізації на практиці.

Викладення матеріалу та результати

Важливою складовою трудової діяльності в сучасних умовах, що визначаються надзвичайно високим рівнем невизначеності та прискоренням масштабних змін господарського оточення, є необхідність своєчасної та навіть випереджувальної розробки й реалізації заходів щодо адаптації підприємств до такого роду перетворень. Тому індивідуалізація підходів щодо формування кадрів та мотивації продуктивної трудової активності на підприємствах галузі обов'язково повинна бути спрямована не тільки на вирішення завдань забезпечення належного зв'язку між створенням системи стимулів персоналу щодо підвищення продуктивності праці та результатами виконання певних виконавських обов'язків, але й відповідати вимогам підвищення гнучкості та адаптивності реагування персоналу на будь-які зміни умов господарської діяльності.

У сучасних умовах динамічного руху робочої сили, що активно змінює місце роботи не лише в межах міста, професії, але й активно змінює професію, здатна мігрувати як в межах країни, так і по всьому світі в пошуках зручної та вигідної роботи, існує загальна проблема браку лояльності, залучення та прив'язки до підприємства. Кожен новий працівник вимагає інвестиції: часу на вихід на необхідний підприємству рівень продуктивності та чергові підготовки.

При цьому слід відзначити, що наростання інтенсивності здійснення різного роду трансформацій, які на цей час супроводжують функціонування та розвиток підприємств, закономірно призводить до значного зростання соціокультурних і психологічних навантажень на працівників, що також має знаходити належне відображення в процесі управління мотивацією, гнучкої адаптації цілей, системи цінностей і складових організаційної культури до змін умов господарювання.

Такого роду опір являє собою закономірну реакцію персоналу підприємства як соціальної системи на необхідність змін умов діяльності, тобто є формою прояву певного роду зворотного зв'язку, що виникає в процесі розвитку. Опір змінам може носити особистісну (бути пов'язаний із незгодою окремих персоналій із перетвореннями, що проводяться), або колективну (обумовлюється неминучими в ході змін трансформаціями групових інтересів, норм, цінностей, а також положень існуючої організаційної культури, структури управління, розподілу повноважень і відповідальності і т. і.) природу походження. При цьому опір змінам здатен приймати індивідуальний, груповий, організаційний, зовнішній характер, причини чого можуть бути пов'язані як з раціональними й логічними міркуваннями (песимістичність оцінок часу і витрат, необхідних для здійснення змін, сумніви у доцільності перетворень, ймовірне погіршення умов праці), так і з психологічно-емоційними запереченнями (побоювання невизначеності, бажання зберегти поточне становище, труднощі адаптації,

Таблиця 1

Причини, форми опору та мотиваційні важелі підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень

Характер опору	Форма	Спосіб опору	Причини опору	Способи подолання опору
Активне	Опозиція змінам	Заперечення (відкрите або приховане) необхідності змін або методів їх проведення	Перевага іншим стратегіям розвитку, боротьба за владу, відчуття загрози статусу і безпеці, боязнь зростання професійної конкуренції, побоювання з приводу можливого обмеження свободи дій, конфлікт інтересів	Навчання і надання інформації, залучення до участі в процесі прийняття рішень, матеріальне стимулювання і соціальна підтримка, переговори і угоди, кадрові перестановки і перерозподіл повноважень, примус (у межах передбачених законному можливостей)
	Непокора	Пряма протидія (відкрите або приховане) здійсненню внутрішньоорганізаційних змін	Перевага іншим стратегіям розвитку, боротьба за владу, відчуття загрози статусу і безпеці, тиск умов виконання взятих раніше зобов'язань, відсутність зворотного зв'язку, конфлікт інтересів	Виявлення прихильників змін і демонстрація підтримки їх зусиль, кадрові перестановки і перерозподіл повноважень, примус (у межах передбачених законному можливостей)
	Саботаж	Відмова від участі у виконанні робіт, пов'язаних з внутрішньоорганізаційними змінами, демонстрація власної некомпетентності (що має намір або випадкова)	Боротьба за владу, відчуття загрози статусу і безпеці, боязнь зростання професійної конкуренції, побоювання з приводу можливого обмеження свободи дій, конфлікт інтересів, недовір'я і відсутність взаємної відповідальності	Виявлення прихильників змін і демонстрація підтримки їх зусиль, розбиття робіт, що проводяться, на етапи і вдосконалення процедур проміжного контролю, кадрові перестановки і перерозподіл повноважень, примус (у межах передбачених законному можливостей)
Пасивне	Байдужість	Відсутність будь-якої зацікавленості в успіху змін, що проводяться, відмова від будь-яких форм ініціативної участі в реалізації змін	Відсутність яких-небудь форм мотивації працівників до участі в проведенні змін, недовір'я і відсутність взаємної відповідальності відсутність достатньої інформації про зміни, усунутість працівника від прийняття рішень	Залучення до участі в процесі прийняття рішень, виявлення прихильників змін і демонстрація підтримки їх зусиль, матеріальне стимулювання і соціальна підтримка, кадрові перестановки і перерозподіл повноважень
	Амбівалентність	Прагнення зберегти положення, що склалося, суперечливе сприйняття змін, відмова від активної участі в перетвореннях	Нерозуміння і невірна інтерпретація нових вимог, відсутність достатньої інформації про зміни, усунутість працівника від процесу прийняття рішень, загрози статусу і безпеці	Навчання і надання інформації, виявлення прихильників змін і демонстрація підтримки їх зусиль

відчуття загрози статусу і безпеці, конфлікт інтересів і т. і.).

У табл. 1. (розроблено автором) проаналізовано причини, форми опору та мотиваційні важелі підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень. У 1968 Фредерік Герцберг, відомий психолог, що займається теорією мотивації, в одній зі своїх статей стверджував [10, p.4], що умови роботи і заробітна плата є істотними чинниками лояльності персоналу до вирішення поставлених керівництвом завдань, але повній реалізації потенціалу працівника і його продуктивності сприяють також: зацікавленість у роботі, успіхи, що осягаються, а також ступінь його самостійності. Отже, крім заробітної плати та різного виду премії, працівники повинні мати інші додаткові стимули і мають користуватися високорозвиненою системою мотивації, кожен з елементів якої має свої функції.

Дійсно, сучасні системи мотивації працівників приховують багато пасток [6]. Певні рішення, представлені як позитивні для однієї зі сторін, часто є неприйнятними для інших. Наприклад, у певній фірмі роботодавець впровадив дуже високі премії торговому відділу за здобуття нових клієнтів. Це викликало хвилю незадоволення працівників іншого відділу, які здобутих клієнтів мусили пізніше обслуговувати. Вони отримали багато додатковій роботі за ту саму зарплату. Незв'язна система спричинила до того, що мотивація одних принесла за собою демотивацію інших. Схожі пастки можливі, наприклад, при преміюванні працівника місяця/ року [3].

Отже, замість об'єднувати в одне ціле, нагорода цього типу, може роз'єднати колектив. З уваги на поставлені високо вимоги, виграють «зірки», тоді як пересічні працівники і слабкіші почуваються розчарованими. Бачачи, що «планка « очікувань від них керівництва занадто висока, недоступна для них, вони втрачають віру у власні сили.

Пасток, пов'язаних з мотивуванням і визнанням премії, є набагато більше і на їх фоні можливі конфлікти, які не лише знижують ефективність системи мотивації, але й взагалі здатні демотивувати колектив у цілому та знизити його продуктивність. Активний опір перетворенням може приймати форму опозиції (відкрите або приховане заперечення необхідності змін або методів їх проведення), непокори (пряма протидія, відкрита або прихована, реформам), саботажу (відмова від участі у виконанні робіт, пов'язаних зі змінами, демонстрація власної некомпетентності) [4; 5].

Форми пасивного прояву опору мають більш розмаїтий характер, зокрема такі: байдужість, амбівалентність, скепсис, песимізм, нетерпіння. Слід, проте, відзначити, що вирішення проблем пристосування персоналу до змін умов господарювання, забезпечення ефективної трудової мотивації працівників, необхідної для створення високоякісної продукції, адекватної споживчим очікуванням клієнтів, вимагає від машинобудівних підприємств акумулювання значних обсягів організаційних, інтелектуальних, фінансових ресурсів.

Таким чином, внутрішньоорганізаційний опір змінам, залежно від причин неприйняття персоналом окремих положень або вибраної стратегії розвитку в цілому [7], може мати різну силу, спрямованість і інтенсивність.

Зокрема, опір здатний виявлятися у формі пасивного (прихованого) відторгнення перетворень, що проводяться, або активної (відкритої) протидії змінам. При цьому слід враховувати, що неявний формою пасивний опір, що відбувається протягом відносно тривалого часу, цілком здатний завдати набагато більшого збитку реалізації стратегічних планів і досягненню поставлених цілей підприємства, чим активна протидія.

Однією з дієвих можливостей уникнути проблеми опору нововведенням з боку персоналу, необхідне залучення працівників до формування системи мотивації є надання кожному працівникові простору до самореалізації, щоб звільнити потенціал добровільної роботи. Це можливо за певних умов:

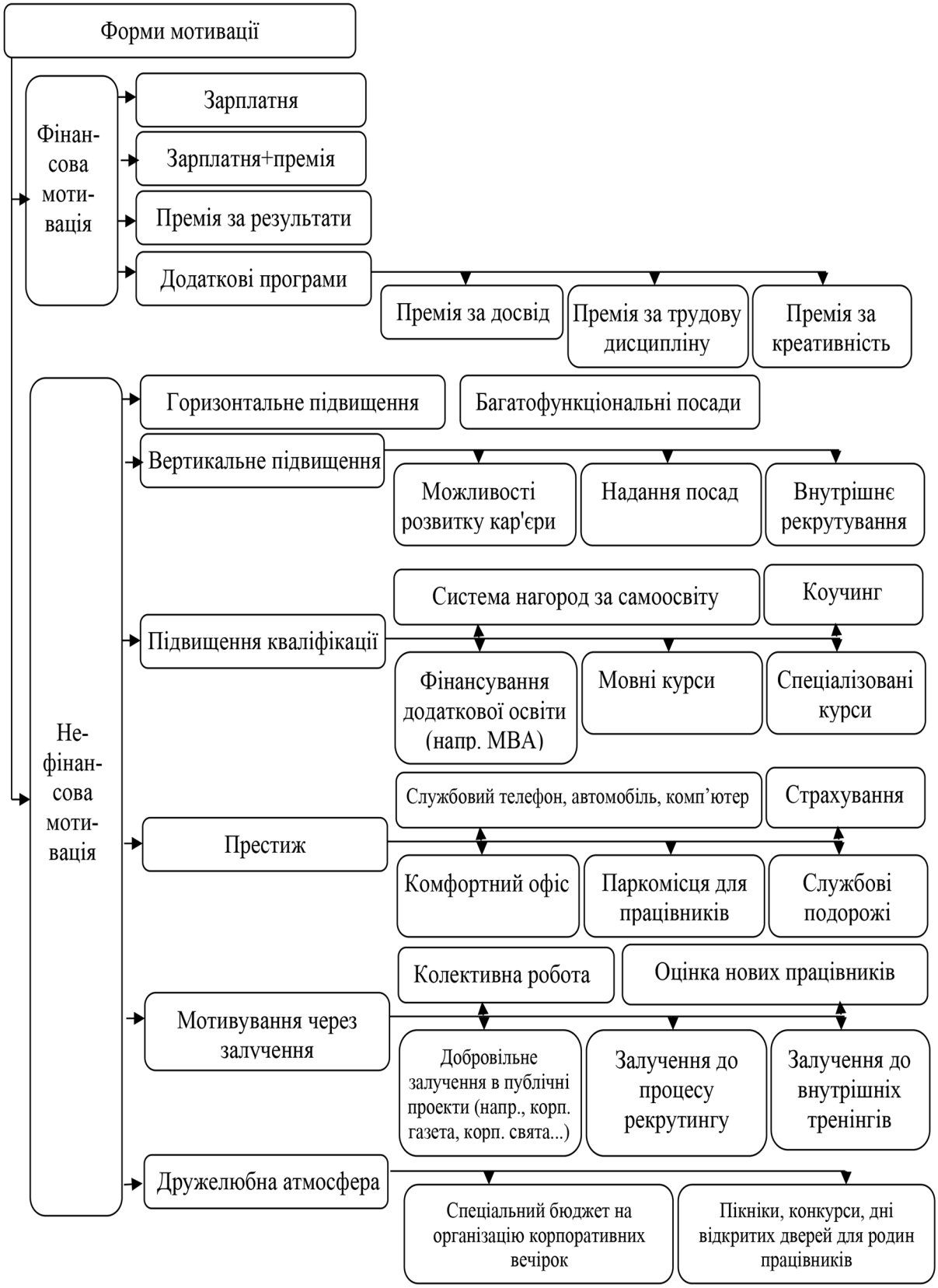

Рис. 1. Форми мотивації лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень

- коли працівник є достатньо вмотивований матеріально,
- бачить сенс у тому, що робить,
- має реальний вплив на справи підприємства, особливо на ті, що є у сфері його компетенції.

Одним з пропонованих науково-практичних рішень даної проблеми є імплементація ідеї партисипативного управління (управління підприємством за участю працівника [8]). Сутність даного методу полягає у застосуванні можливостей реагування на виклики та складності через однакового використання знань і вмінь, ідей як керівництва, так і працівників. Основою підходу є суб'єктний підхід до працівників усіх щаблів, які беруть участь в управлінні і побудові стратегії фірми. Завдяки цьому працівники відчувають свою відповідальність, зв'язані емоційно як один з одним, так і з підприємством, успіх якого вони розглядатимуть як і свій власний успіх також.

Водночас потрібно підкреслити, що необхідне виразне лідерство голови / власника підприємства, визначення «правил гри» на підприємстві, а також визначення напряму розвитку і послідовної реалізації цілей. Єдність цілей без допущення різнорідності веде до догматизації управління (технократія, авторитаризм), натомість різнорідність перспектив без єдності цілей – до розосередження запасів і незв'язності дій. На думку автора даної статті, саме в контексті необхідності впровадження нововведень умовою успіху є одночасне застосування партисипативного управління і виразного елементу лідерства.

Перевагами використання елементів партисипативного управління при формуванні технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень та дослідження передумов її реалізації на практиці є [1; 11, p. 47-54]:

- збільшене залученості до корпоративної культури та вирішення задач підприємства спільними зусиллями співробітників на всіх рівнях управління та виконання процесів з боку працівників,
- зростання продуктивності;
- позитивний вплив на бажання реалізації спільно запланованої стратегії;
- збільшення шансів на успіх нововведень (найчастіше на етапі впровадження більшість планів закінчують своє життя, отже, працівники, які сприймають дану стратегію як результат власної роботи, більш охоче залучаються до її реалізації);
- краще використання різнорідності знань, досвіду, навичок, інформації працівників різного щабля.

Гаррі Хамел підкреслює, що інноваційність, а також креативність, закладено найчастіше в «глибині фірми» [9]. Він вказує, що члени правління зазвичай не відзначаються новими задумами або поглядами, тому що найчастіше неохочі до змін. Справжні реформи і активність на підприємствах, рівно як і в громадському житті, ніколи не походять «згори», голоси їх ініціаторів походять з глибини організації, і тому необхідність їх пошуку і надання їм можливості впливу на розвиток фірми є вирішальними.

На рис. 1. показано можливі форми мотивації лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень (розроблено автором), що більш повно здатні втілити на практиці потенціал партисипативного управління.

Зміна сили і спрямованості внутрішньоорганізаційного опору нововведенням може відбуватися також у міру поглиблення перетворень, у ході яких протиріччя між існуючою організаційною культурою і структурою управління загострюватимуться. Необхідною умовою пом'якшення такого роду суперечностей і запобігання загостренню внутрішньоорганізаційних конфліктів є своєчасне виявлення причин опору і формування цілісного комплексу заходів по адаптації персоналу до перетворень, що проводяться, підвищення їх лояльності підприємству, гнучкої мотивації і стимулювання працівників до участі в реалізації стратегії інноваційного розвитку.

Послідовність обґрунтування програми підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень, що забезпечують реалізацію стра-

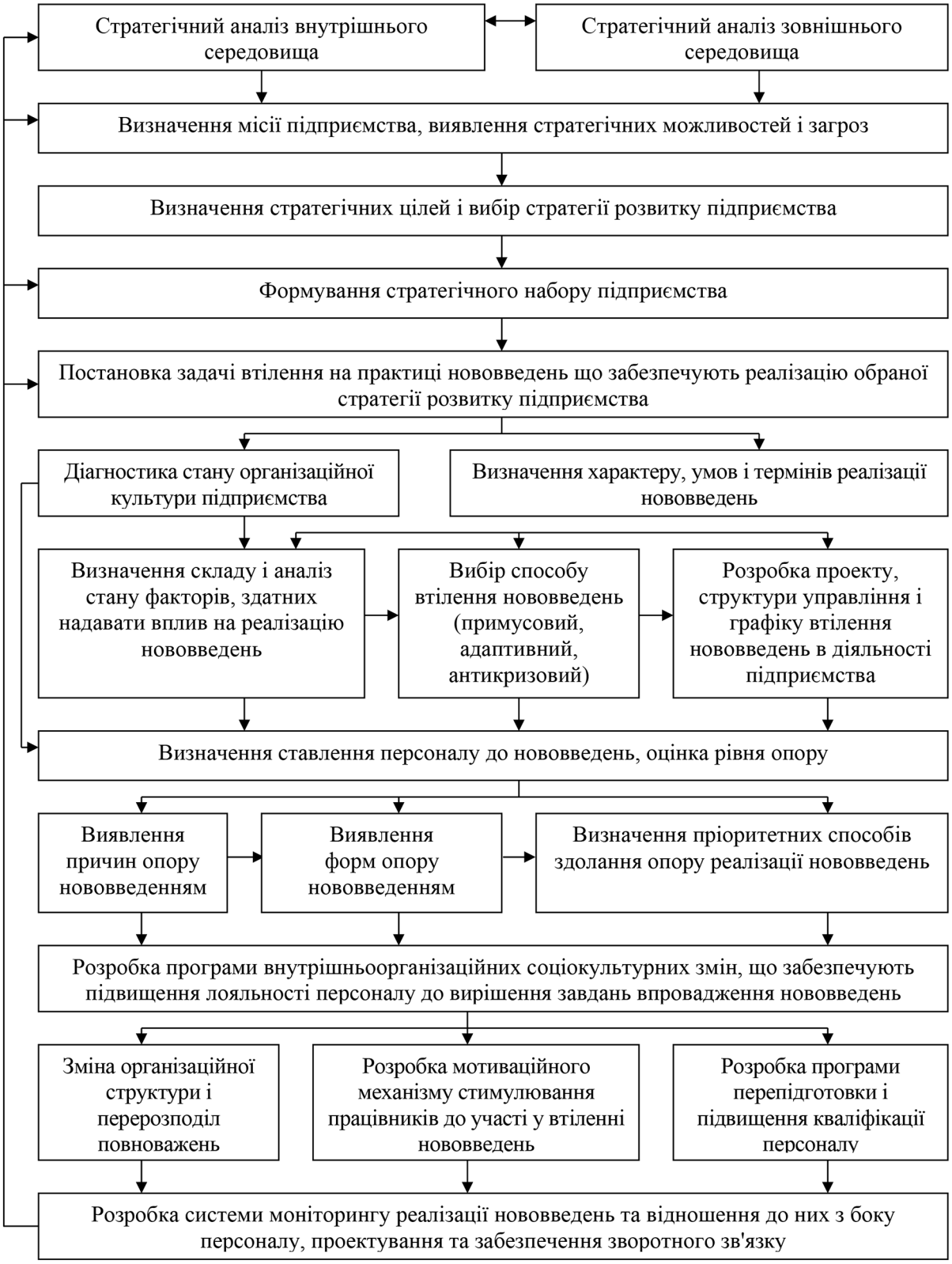

Рис. 2. Послідовність обґрунтування програми розробки програми підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень

тегії інноваційного розвитку, представлена на рис. 2 (розроблено автором).

У процесі розробки програми підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень слід враховувати необхідність оптимального поєднання [2]:

– економічних (передбачають зосередження матеріальної зацікавленості і волі працівників на вирішенні встановлених завдань через зміну економічній ситуації навколо об'єкту управління),

– адміністративно-розпорядних (прямого підпорядкування волі працівників, для орієнтації на досягнення встановлених завдань управління) методів протидії опору.

Висновки

Розгляд передумов підвищення лояльності працівників підприємства щодо реалізації нововведень дозволяє стверджувати, що воно може бути забезпечене на основі застосування інструментів партисипативного управління, тобто – активного залучення персоналу до прийняття рішень на різних рівнях управління підприємством, підтриманого ефективною системою мотивації людських ресурсів до інноваційної, у першу чергу – креативної, діяльності.

Необхідною умовою запобігання загостренню внутрішньоорганізаційних конфліктів є своєчасне виявлення причин опору і формування цілісного комплексу заходів по адаптації персоналу до перетворень, що проводяться, підвищення їх лояльності підприємству, гнучкої мотивації і стимулювання працівників до участі в реалізації стратегії інноваційного розвитку.

З огляду на це, у статті здійснено теоретико-методологічного обґрунтування технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень та дослідження передумов її реалізації на практиці, систематизовано форми мотивації лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень. Представлено структуру та послідовність розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень, що є чинником ефективного виконання стратегії інноваційного розвитку, та перш за все має бути спрямована на подолання антагонізму між керівництвом і рядовими співробітниками, прихильниками і противниками перетворень, що проводяться, щодо цілей стратегічних змін.

Література

1. Бондарева Е. С. Партисипативное управление как фактор повышения конкурентоспособности организации / Е. С. Бондарева // Актуальные проблемы развития экономики современного предпринимательства / Сборник докладов по итогам Всероссийской научно–практической конференции, Москва, 10–19 марта 2010 г. – М.: Издательство «Креативная экономика», 2010. – С. 75-77.

2. Докучаєв О. А. Методи дослідження механізму мотивації персоналу підприємства/ О. А. Докучаєв // Економіка та держава: Міжнародний науково–практичний журнал. – 2006. – №8 – С. 79-82

3. Єськов А. Л. Индивидуализация системы нематериального стимулирования в современных условиях / А. Л. Єськов, В. Е. Брижниченко // Вісник Технологічного університету. Поділля. – Хмельницький, 2002. –№5. – С. 27-30.

4. Журавльова І. В. Факторний аналіз цілісності людського капіталу підприємства. Управління в умовах ринкової трансформації економіки України. (теорія і практика) / І. В. Журавльова, А. В. Кудлай, Н. С. Панасенко. – Харків : ХІБМ, 2002.–С.65-69.

5. Збаржевецька Л. Д. Інноваційна активність найманих працівників: поняття та особливості / Збаржевецька Л. Д. // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2009. – Вип. 16. – Ч.1. – С. 94-98.

6. Молоканова В. М. Проблеми реалізації інноваційних проектів в умовах діючого підприємства / В. М. Молоканова // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ: вид–во СНУ ім. В. Даля, 2006 – №3(19)/ – С. 23-27.

7. Мороз Л. І. Формування стратегії інноваційного розвику підприємства / Мо-

АНОТАЦІЯ

У статті актуалізовано потребу теоретико-методологічного обґрунтування технології розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень та дослідження передумов її реалізації на практиці. Систематизовано форми мотивації лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень, акцентовано увагу на потребі застосування в сучасних умовах ідей партисипативного управління підприємством (управління за участю працівника). Систематизовано методологічний апарат, обґрунтовано структуру та послідовність розробки програм підвищення лояльності персоналу до вирішення завдань впровадження нововведень.

роз Л. І., Адельшінова О. Р. // Економічний простір. – 2009. – №22/1. – С. 316-326.

8. Якубенко В. Д. Партисипативне управління в соціалізації корпоративних відносин/ В. Д. Якубенко// Науковий вісник Чернівецького торговельно–економічного інституту КНТЕУ: Зб. наук. праць. Вип. IV. – Чернівці, 2003. – С 19-24.

SUMMARY

The article actualized need theoretical-methodological basis of technology development programs to increase the loyalty of staff to meet the challenges of innovation and research preconditions for its implementation in practice. Systematized form of motivation of staff loyalty to the challenges of innovation, focused on the necessity for contemporary applications of ideas of participatory management of the enterprise (management with the participation of the employee). Organize methodological apparatus grounded structure and sequence of development of programs to increase the loyalty of staff to meet the challenges of innovation.

9. Hamel G., Strategy as Revolution, Harvard Business Review, July-August, 1996, p.74-81.

10. Herzberg F., One more time: how do you motivate employees?, Harvard Business Review Classic, January-February 1968, p. 4.

11. Rosen C., Case J., Staubus M. Equity: Why Employee Ownership Is Good for Business. Boston, Mass.: Harvard Business School Press. 2005.

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 4, 2015

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Здано до набору 17.06.2015 р.
Підписано до друку 14.07.2015 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,72
Тираж 1200. Зам. № 635

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76